

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1964

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1964. LXVIII. évfolyam, 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klanczay Tibor
Sőtér István
Szauder József
Tolnai Gábor

SZERKESZTI
Klanczay Tibor

SZERKESZTŐSÉG
Komlowszki Tibor
titkár

V. Kovács Sándor
Rigó László
Varga József

Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

<i>Barta János</i> : Egy különös író sötét világa (Számvetés Tolnai Lajos körül) (Első közlemény)	133
<i>Fried István</i> : Jegyzetek a Zalán futásához	152
<i>Simon Zoltán</i> : Szabó Lőrinc költészetének keleti vonatkozásai	162
<i>Képes Géza</i> : A magyar ősköltészet nyomairól (Második Közlemény)	171

Kisebb közlemények

<i>Havas László</i> : Miért hagyta el Szcenci Molnár a Sauer-nyomdát? — <i>Vita Zsigmond</i> : Egy Kölcsey vers útja és változatai. — <i>Spira György</i> : Petőfi sajtóesküdszéki tagságáról. — <i>R. Mátyóki Vilma</i> : Látogatásom Ady Endrénél. — <i>Bojtár Endre</i> : József Attila „hibás” Wolker-fordítása. — <i>V. Kovács Sándor</i> : Egy „virágének” szövegtörténetéhez.	194
--	-----

Adattár

<i>Borzák István</i> : Zrínyi forrásaihoz	209
<i>Zsindely Endre</i> : Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez (Második közlemény)	216
<i>Poszler György</i> : A fiatal irodalomtörténészek Irodalomtudományi Társaságának működése (1933—1936)	229

Szemle

Bethlen Kata önéletírása (<i>V. Windisch Éva</i>)	237
Vörösmarty Mihály összes művei. 1—3. k. (<i>Fenyő István</i>)	239
Illyés Gyula: Petőfi Sándor (<i>H. Törő Györgyi</i>)	244
Gellért Oszkár: Egy író élete (<i>Vargha Kálmán</i>)	247
Pándi Pál: Elsüllyedt irodalom? (<i>Botka Ferenc</i>)	250

✱

Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre-legendák. — Ambrus Zoltán levelezése. — Fábry Zoltán: Emberek az embertelenségben. — Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. — Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. — Mint az égő fáklya, mely setétben lángol. (<i>Kurcz Ágnes, Földényi László, Patyi Sándor, Komlowszki Tibor, Jelenits István, Tamás Anna</i>)	251
---	-----

Krónika

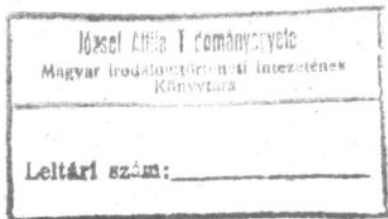
A Petőfi Irodalmi Múzeum két kiállítása (<i>Oltványi Ambrus</i>)	260
Az Intézet XX. századi osztályának vitája a kézikönyv felszabadulás utáni fejezetéről (<i>Varga Rózsa</i>)	261
Az előkészületben levő Régi Magyar Prózai Emlékek című kiadványsorozatról (<i>Gyenis Vilmos</i>)	263
B. Szabó György (1920—1963) (<i>Lukácsy Sándor</i>)	264

BARTA JÁNOS

EGY KÜLÖNÖS ÍRÓ SÖTÉT VILÁGA

(Számvetés Tolnai Lajos körül)

(Első közlemény)

Irodalomtörténetírásunk, sőt olvasói közvéleményünk is egy időben hangos volt a panasztól Tolnaival kapcsolatban. Amikor Móricz Zsigmond az „elsikkasztott s mégis legnagyobb regényíró elme” előtt hajt zászlót, kifejezi a népiek és a harmincas évek hangulatát, rokonszenvét inkább, mint ítéletét — de voltaképpen csak Ady értékelését ismétli meg, aki szerint Tolnainak „nem volt semmi bűne, csak különb volt, mint a többi”, „mellékesen pedig legelső íróembere volt az országnak, és még ezt meg is bocsátották volna neki . . . De hogy látni és beszélni mert, azt nem bocsátották meg soha. Ő, a legnagyobb költő . . . kiadta párját agyonhajszolt vadként.” Az elmarasztalásból kijut az értetlen és rosszindulatúan elfogult kortársaknak és a feledékeny utókornak egyaránt. Azt hiszem, mellőzhetem annak dokumentálását, hogyan hömpölyög tovább ez a két motívum felszabadulás utáni, Tolnait tárgyaló tanulmány- és bevezetés-irodalmunkban, s hogyan befolyásolja bizonyos mértékig még Gergely Gergely monográfiáját is.

Úgy látszik tehát: évtizedeken át súlyos mulasztásokat cipeltünk a hátunkon Tolnaival kapcsolatban. Persze, eléggé meghökkentő eset, hogy egy nemzet és egy kor éppen a „legkülönb”-ről, a „legnagyobb költő”-ről feledkezzen meg, s akit Ady panegyrikusa után a Nyugat radikális irodalmi forradalma mégsem bírt vagy nem akart fölfedezni, azt halála után harmincötven évvel kelljen, irodalmi, de inkább politikai forrongások közepette rehabilitálni. Csakugyan ennyire süketek és gonoszak voltunk? A Tolnait tárgyaló irodalom a népiek előtt valóban nem valami bőséges, — de végül is a harmincas években a megújuló érdeklődést jelzi Bíró János gyöngébb és Főrhécz József az átlagosnál jobb doktori értekezés; persze az már valóban valamiféle mulasztásnak a jele, hogy mindkettőnek csaknem előlről kell kezdenie az adatok feltárását. Az is igaz, hogy a szépen megindult munka nemigen folytatódott a szaktudomány területén; lelkes méltatások és előszavak nem tartották feladatuknak sem azt, hogy komoly adatfeltáró kutatásokba kezdjenek, sem azt, hogy az írók végül is beható esztétikai boncolásnak vessék alá. Első Tolnai-monográfiánk (a Gergely Gergelyé) évtizedünk elején született meg, — egy másik, amely a számunkra nehezen hozzáférhető marosvásárhelyi forrásokra is épített volna, nem jutott tovább az előkészületeknél.

Van tehát csakugyan mulasztásunk Tolnaival kapcsolatban — de nem az, hogy nem ültettük a „legnagyobb költő” trónjára, s még az sem a legkirívóbb, hogy nem foglalkoztunk vele eleget, nem olvastuk. A legkomolyabb hibánk az, hogy alig közeledtünk hozzá tudományosan, politikai rokon- és ellenszenvek szerint alkottunk töviskoszorús mártírt vagy mániákus káromlót belőle, mindenképpen a legendaképződés szabályai szerint. Ha pedig tudományosan próbáltunk hozzá közeledni, elkövettük azt a valóban komoly hibát, hogy sohasem a saját mércéjén mértük, nem a maga normáiból akartuk megérteni, hanem igyekeztünk hozzáidomítani ahhoz az emberi és epikus ideálhoz, amelyet előbb Móricz Zsigmond és a népiek, majd a kialakuló szocialista társadalom valóságigénye és esztétikai ízlése diktált. Tolnai, már Móricz szerint is, „megtanít arra, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot . . .” Sajnos, mi azonban még azt se igen tanultuk meg: hogyan kell Tolnai műveiben olvasni. Még A sötét világból sem tudtuk kiolvasni azt, ami valósággal kiabál belőle.

Ismerjük Tolnai önéletrajzából azt a fejezetet, amelyben előadja, hogy voltaképpen az Arany család biztatására kezdett elbeszélő prózát írni. Az a bizonyos „János azt mondta, hogy maga ne írjon soha egy sor verset is, csak novellát”, s Aranytanak tanúkkal hitelesített „szokatlan magasztalása” az apró elbeszélésekről nyilvánvalóan magában foglalta Arany lap-pangó ítéletét Tolnai lírai költeményeiről és balladáiról — kiérezhette ezt ő maga is; a követ-kező években több kötetnyi prózai elbeszélést ír, s megalkotja első nagyobb kompozícióját, *A nyomorékot*; alcíme szerint „Rajzok a falusi életből” (1867). Írói pályájának döntő kibonta-kozása a hatvanas évek végére esik, Arany, Eötvös és a Kisfaludy Társaság környezetében; talán szabad A sötét világ néhány áruló helyéből s egykorú adatokból következtetni, hogy ekkor még Gyulai is ott volt a fiatal Tolnait formáló tényezők között. Valamennyiüket kedvezően hangolhatta az a tény, hogy Jókai és a nemzeti romantika virágkorában akad egy tehetség, aki annak sugalmait egyáltalán nem fogadja be, s első próbálkozásaiban a realizmus hívei közé szegődik.

Valóban, Tolnai egy, a kor viszonyaihoz mérten modernnek mondható realizmusnak (az Arany—Kemény—Gyulai—kései Eötvös képviselte eszményítő realizmusnak és külföldi, főleg angol mintaképeinek) tömény légkörében nőtt fel. Nemcsak a konkrét példák álltak sugal-mazóan körülötte — Arany és Gyulai néhány bírálata az új irányzatnak legfőbb esztétikai normáit elméletben is világosan megfogalmazta. A fiatal Tolnai figyelmét aligha kerülte el Arany 1860-as bírálata a Vas Gereben-féle Pörös atyafiakról. Itt Arany — Keménnyel és Gyulaival egybehangzóan — kimondja a „lélektani” fejlődés követelményét, ami egyet jelent azzal, hogy a szereplők tettei „az emberi természet”-ből fakadjanak; a motiváció (főként lélektanit kell értenünk) legyen gondos, a jellemek alakulása következetes (az életben nincsenek „pilleforma átalakulások”); ha a jellem átalakul, ezt hihetővé is kell tenni. A tárgyias költő-nek, tehát a regényírónak is, úgy kell alakjait megteremteni, hogy megálljanak a maguk lábán. Vas Gereben hibázik, amikor mintegy „saját egyéniségével eltakarja” jellemeit, s ő maga beszél helyettük — „maga viszi a szót jellemei helyett”. A „tárgyias alakítás művészete” idézi elő azt a csalódást, „mikor az olvasó ráfeledi magát a jellemekre, velök érez, velök gondolkodik, remél, aggódik, anélkül, hogy az íróra eszmélne”. Vas Gereben e regényében „nem emelkedett a művészi alakítás tárgyiasságára”. A realista prózának, esztétikai szempontból, csupa alapvető követelményei ezek; szóhoz jut itt és Arany más bírálataiban még néhány klasszikus norma, amelyet a realizmusban is érvényesnek kell elfogadnunk: a választott műfaj legyen összhang-ban a témával (a Pörös atyafiak meséje „egy ötletlen sarkallik”, „a regény nem adoma”; „kép-zeljünk hőskölteményt, mely egyetlen epigrammai fordulatra lenne alapítva”); s az író szem-lélete, felfogása, hangneme is feleljen meg a tárgynak („a regény hátralevő részének tisztán komikai fejlődés szerint kellene lepörögni”).

A pályakezdő Tolnai úgy-ahogy megértette a kor leckéjét. Az a novella, amellyel Arany figyelmét fölkellette (*A lutris mester*) jellegzetes eszményítő realista, valósággal Gyulai-téma: az önmagát fokozó és szétromboló szenvedély tragédiája. De vajon a kialakult, ha nem is kiforrott, de igazi nagy arányaiban kibontakozott író, *Az urak*, *A báróné ténsasszony*, *A polgármester úr*, *Az új jóispán*, *az Eladó birtokok szerzőjét* meg lehet-e mérni a klasszikus polgári realizmus mércéjén? Ő maga egy ideig törekszik erre. *Az urak* realiztikus elemei még számottevőek. Néhány nyilatkozata is határozottan követeli az írótól, hogy élményei alapján írjon és a valódi életet fesse. „Én nem is regényt írok, csak néhány szívnek vizsgálatom érzéseit és jegyzem le cselekedeteit”. A felszabadulás utáni méltatások általában megnyugszanak Tolnai realizmusában; „Tolnai alkotásai jelentős állomásai a magyar realista regény útjának, bennük a romantikából a naturalizmust érintve a realizmus felé vezet a fejlődés” — így sum-mázza a legújabb monográfia, s az irodalomtörténet vonalában Eötvös és Móricz között jelöli ki a helyét.

Egyelőre — a feleletet a dolgozat későbbi részére halasztva — jegyezzük meg, hogy körültkintőeknek és óvatosoknak kell lennünk Tolnai realizmusának megítélésében. A mérce lehet — az elinduláshoz igazodva — az Arany-féle eszményítő realizmus, de tekintetbe kell vennünk általában a realizmusnak olyan kritériumait is, amelyek minden változatra érvényesek: az empirikus valóságtudatot, a mű világában egy olyan erő- és motivációs hálózat megalakítását, amely nagyjából tükrözteti az empirikus világ erőit és motivációs kapcsolatait. De — mondom — mielőtt ezeket a mércéket egyáltalán alkalmazásba vennénk, próbáljunk meg ne a korból és a környezetből, hanem magából Tolnaiból kiindulni.

Emberi jelleme

Emberi jellemében nem nehéz azt a bizonyos arkhimédészi pontot megtalálni: kiabál az műveiből és életrajzi adataiból. Pesti tanári éveitől papi működésén át megint újabb pesti életének megnyilatkozásaiig kiolvasható, mint valami szakadatlanul ható erő, az erkölcsi felháborodás a különféle változatokban, a megütközéstől az óvásig, tiltakozásig, gyűlöletig és haragos leleplezésig. Mindig az erkölcsi ítélkező pózában lép elénk; mindig gyöngeségeket, hibákat, bűnöket tár fel; nemcsak regényeinek és elbeszéléseinek emberalakjai, tehát bizonyos értelemben saját teremtményei válnak gyarlóságok, rosszindulat, önzés, gonoszság hordozóivá, hanem mindenkori emberi környezete is: ha már példa kell, marosvásárhelyi paptársai vagy Gyulai Pál, a Szászok, akadémisták és kiskaludysták, ahogy *A sötét világban* leábrázolja őket. (Szóltassuk meg egy-két példa erejéig ezt a hangot: „Erkölcstelenséggel vádoló dr. Antal Lászlót, erkölcstelenséggel fiát, kiről felesége a legbotrányosabb dolgokat beszéli városszerte. Hiszen pap voltam, amit tettem, kötelességemben állott.” Így *A sötét világ. Az Eladó birtokokban*: „Oh egyetlen kis rózsátóm, Idunám, bántanak-e, tépnek-e, gázolnak-e ott a rossz emberek, ahonnan apádát gyalázatosan elmarták, mert virágoznia kell a részegségnek, a fajtalanságnak, az embertelenségnek.”)

Mindez, ha állandó is, de mégiscsak magatartás, kifelé megnyilvánuló állásfoglalás. Értékét és jellegét az adja meg, ami mögötte van. Nyilvánvaló, hogy lehet mögötte nagyfokú igazságérzet, erkölcsi idealizmus, a társadalomhoz és embertársainkhoz fűződő érzelmeknek az a fajtája, amelyet normatív érzületnek lehet nevezni. Ez valóban azt követeli vagy követelné meg embertársaitól, aminek lennie „kell”, ami az erkölcsi törvényeknek föltétlenül és teljesen megfelel. Nagy történelmi példa gyanánt a puritánok juthatnak az eszünkbe. Az ilyesmi, ahogy a puritánok vagy akár Tolnai példája is mutatja, valóságos fanatizmussá fokozódhat. Tolnaiban ott él az a makacs hit, hogy mindig neki van igaza, innen adódik végtelen türelmetlensége az erkölcsi gyöngeség és fogyatékoság iránt, s az a harcos indulat, amely a leleplezést és a pellengéért tekintő legfőbb eszközeinek.

Tolnai egyéniségének pozitívuma gyanánt volna tehát értékelendő ez a harcos igazságkeresés, ez a puritán, normatív erkölcsi fanatizmus, amely az „igaz ember”-ről alkotott magas ideálokból táplálkozik. Csakhogy ez a pellengérré utaló erkölcsi felháborodás furcsa, komplexebb valami, mint amilyennek látszik. Táplálkozhat nemcsak pozitív, hanem negatív erőkből is; lejátszódhat benne a lelki életnek az a furcsa, kísértetiesen csalóka álarcosbálja, amikor a gyöngeség az erő vértetében lép fel, s a fogyatékoság a feddhetetlenség, a gáncstalan kiválóság álarcát ölti magára. „Allzu heftige Unleidlichkeiten des Unvollkommenen ist Schwäche” — olvassuk Novalisnál: van a prófétai felháborodásnak olyan faja is, amely nem egészen próféta-
lélekből fakad.

A felháborodás és a türelmetlenség forrása ilyenkor az egyéniség valamely alapvető, elemien erős, éppen ezért kiirathatatlan törekvésének tartós — bárminő okból előidézett — gátoltsága. Hogy Tolnainál ilyenmű gátoltságot kell sejtenuünk, arra vall, különösen érettebb éveiben, az egyéniségének állandó alaphangoltsága gyanánt föllépő rossz kedv, elégedetlenség, fojtott ingerültség, s az ebből logikusan következő agresszivitás és explozivitás, a mindig kirob-

banásra kész indulat, amely életének hirhedt epizódjaiba: ellenségeinek nyilvános megverésébe belesodorja. Azt sem nagyon nehéz kitalálni, mi az, ami ennyire el van fojtva, ami ennyire kielégületlen Tolnaiban. Nyilatkozatai, *A sötét világ* meg a maga egészében: ott zengik-zúgatják fülünkbe az önértékelés és az érvényesülési vágy hatalmas motívumát.

„Dózsa Elek, Erdély hírneves jogtudósa és a képviselőház akkori első alelnöke, véletlenül olyankor talált bemenni a pesti ref. templomba, amikor a püspök felszólítása folytán én prédikáltam. Dózsa azt írta a Marosvásárhelyi tanárkodó fiának, hogy amikor Tolnai belép hozzátok: akkor a leendő erdélyi püspök is belépett”. Utolsó nagy egyházi pörében elmondja védőbeszédét: „Egy Szentpály nevű úr, ki egyházi bíró volt, odajött hozzám, bemutatta magát és így szólt: — Büszke vagyok, hogy a második Kossuthot hallottam. — Dr. Domokos Antal törvényszéki elnök odajött: — Bárátom, itt nincs más, csak hogy több eszed van az összes papságnál. Ez a fő és megbocsáthatatlan baj. —”

Önéletrajzi műve kettőből nem fogy ki: sikereinek festegetéséből és a beérkezettek ócsárlásából. A marosvásárhelyi tűzvész után ő tartja a gyászbeszédet, és a nép, a presbiterek, „boldog-boldogtalan” a palástját és a kezét csókolják. Amikor újból megveti lábát Pesten s irodalmi sikerei vannak, „seregestül tódult hozzám a fiatalabb írói nemzedék”. „A lapok arcképmet közölték; német lapok terjedelmes és rendkívül magasztaló életrajzokban ösmertettek; francia, angol, szerb, német lapok hoztak tőlem közleményeket. Hirtelen nagy regényíróvá, elbeszélővé kiáltott ki a külföld, sőt a hazai lapok se fukarkodtak”. (Nem volna Tolnai, ha hozzá nem tenné: „Ellenségeim — oh nagyon szép számmal voltak — majd megpukkadtak irigységükben.”) A nagy szónoki, előadói siker számtalanszor ismétlődik meg: Petőfi és Kisfaludy társaságbeli felolvasásain, Mérő János svábhelyi villájának felszentelésén, egy-egy vidéki felolvasóúton, vagy azokban a magán- vagy kaszinójellegű összejövetelekben, amelyekre, úgy látszik, egy időben éppen szónoki tehetsége folytán szerették meghívogatni. Nem is felejtí el, ha valaki megdicséri; Arany bizony verseit nem dicsérte meg, pedig várta — Aranyé bezeg közvetíti Pesten azt a „szokatlan magasztalást”, amelyben férje, majd Eötvös A lutris mestert részesíti. Szabadelőadását Bulyovszky Lilla, „a legnagyobb magyar művésznő” dicséri meg: „Soha szebb előadást, folyékonyabb beszédet nem hallottam”. — „Nem a magam dicséretére, hanem a világhírű művésznő finom gyöngédségére hozom fel e nyilatkozatot” — fűzi hozzá Tolnai. Amikor felajánlják neki a kerületi pártelnökséget: „Föllángoltak kebelemben az elnyomott vágyak. Küzdelmet, népet, néparadatot láttam magam előtt. És én ezt szerettem.”

Ellenfeleit ócsárló nyilatkozatait, azt hiszem, nem szükséges idéznem. De ide kívánczik még egy áruló jele egyéniségének, önértékelésének és visszafojtott érvényesülési vágyának. Már kortársainak szemükbe ötlött műveinek egy egyre gyakrabban ismétlődő motívuma, beállítása. Jóakarója, Királyi Pál a szemébe mondja neki: „Borzasztó epével ír, de mindig van egy elnyomott jó embere. Nem ön az, Tolnai úr?” Telibe talált: a visszaszorított Tolnai öntükrözésének újra meg újra lepergő jelenetei ezek: az egyetlen igaz Szodomában, akit valami érthetetlen, csodálatos vaksággal megvert gyöngék és hitvány rosszakarók gyűríje vesz körül. Persze, mondhatná valaki: nem vette-e körül egy ilyen ellenséges gyűrű Marosvásárhelyen, majd később Pesten? A pszichológus azt felelné erre: a marosvásárhelyi helyzetet egyelőre csak a sötét világból ismerjük, tehát Tolnai látásán keresztül, így elsősorban lélektani dokumentum, amelyhez legalább a peritok teljes szövegét kellene hozzáadnunk; a filológus pedig — erre még tüzetesebben rátérek — a mondott mű forrásértékét veti fel, s ki tudja olvasni, hogy a második pesti tartózkodás első éveiben Tolnai nem állt hajszák és üldöztetések központjában. Az üldözöttség érzése benne magában él, legalábbis ezt írja ki szüntelen magából — s külön jellegzetességét az adja meg, hogy önmagát mindig a mártíromságot szenvedő igaz szerepébe állítja be. *A polgármester úr*, *A rongyos* és más öntükröztető műveire csak utalva: elég legyen egy beszédes példa *A sötét világból*, marosvásárhelyi éveiről:

„Házam tetejére éjjelenként hullott a kő. Én végeztem kötelességemet, — bátran, rendületlenül.” „Nos, ez a szent, ez a rettenetes, ez a felséges nép, melynek étele, itala volt az én becsületem, szegény kis családom, nyugalمام, amely után bizony sóvárogtam már: most ehol megint fölkelt a mocsárból, és öklelésre tárta szarvait. Püspököm, a derék, magasztos lelkű főpap aggodalommal, esedezve intette az egyházat, hogy térjen már egyszer magához, hisz végre is sok ami sok. Ám a Szászok nem így vélekedtek! Mérföldekről lehetett látni fölemelt ökleiket.”

Természetesen ez a mártír-képzet már a beteges önértékelés és a gátolt érvényesülési vágy tünete. Harcos erkölcsi fanatizmusát nemcsak erős normatív szenvedélyek mozgatják; a lendületet táplálják a belső fogyatékoságok is. Szükségképpi folyamat tehát, hogy Tolnai kortól és helytől függetlenül konfliktusba kerüljön környezetével, a világgal. Nem tudom, van-e olyan szerencsés ember, akit élete ettől a konfliktustól megkímél? Ha csak az írók és művészek körében vizsgálódunk, szemünkbe ötlük az a típus, akiben kisebb-nagyobb ellentétek és fenntartások mögött ott gerjed mégis az életszeretet, valami bensőséges ragaszkodás ahhoz, amit az élet, nagy és kis mozzanataiban, a fogékony embernek adhat. Ez a fogékonyság, a Dickensek, Kellerek, Mórak, Gárdonyik csöndes harmóniája, mélységesen idegen Tolnaitól. Szeretni nem tud, s különösen képtelen akár az emberi jellem átlagon felüli nagyságát és küzdelmeit, akár a kisemberek mindennapi apró, igénytelen, természetes örömeit megérteni. Igen, akár a normatív szenvedély, akár a beteges önértékelés vakká tesz környezetünk jellege, értékei iránt. A vásárhelyi támadásoknak van egy visszatérő motívuma, azt hangoztatják, hogy Tolnai gőgös mindenki iránt.

Sok fordul meg azon is, hogy a konfliktus, ez a tartósnak látszó meghasonlás étellel és környezettel milyen lelket kerít hatalmába, azaz, hogy hatalmába tudja-e egyáltalán keríteni. A belső küzdelemből nagyon is pozitív magatartásformák alakulhatnak ki: a zord, kemény valóság hősie elfogadása (amelyből a művészetben a valóságábrázolás, esetleg a realizmus zordabb, komorabb, felemelőbb változata alakul ki, mint Keménynél, Hardynál, Stormnál); egy bizonyos, nem cinikus és nem felületes, hanem megértő és enyhülő felülemelkedés (a nagy humoristák sajátja; gondoljunk Thackerayre). Nem a konfliktus elkendőzése vagy letagadása a cél, hanem az ép emberi személyiség helytállása a konfliktus közepette.

Könnyű lenne azt mondani, hogy Tolnai a maga konfliktusát valóságos harcban akarta megoldani: a haragos próféta le akarta sújtani ellenfeleit, a konok erkölcsbíró elítélni, megsemmisíteni akarta őket. (Feltűnő, hogy sohasem javítani, hanem támadni, büntetni akar.) Olyan, mintha a nietschei „hinaus mit uns” mítoszában hinne; pedig, gondolom, senki sem hagyja magát szépszerével megsemmisíteni. Tolnai, amennyiben erkölcsi fanatizmusa őszinte, különös perspektíva-tévesztésnek esik áldozatul. Nem veszi észre, hogy magánéleti és közéleti szféra, privát erkölcs és közösségi morál erős szétválasztásának korában él — éppen a polgári társadalomban, amelynek ez egyik jellegzetessége. Noha szépirodalmi alkotásaiban ellenfeleit szörnyű gáztettekkel vádolja, — amikor Marosvásárhelyen dühödten a harcba veti magát, voltaképpen erkölcsi és magatartásbeli hibákat, elismerem, hogy olykor komoly hibákat ostromoz, de olyanokat, amelyek nem esnek a büntetőtörvénykönyv paragrafusai alá, amelyek ellen a legalitás nevében nem lehet föllépni. Antal László családi élete vagy Kovács Áron disznóhizlalása ügyében nem a törvényszék az illetékes. Ilyesmit meg lehetett feddeni egy bensőbb, hatékonyabb közösségben. Igaz, Tolnai is jórészt a szöszékről mennydörög, de mivel az ő hitközsége már nem őskeresztény buzgalma sejt, s mivel éppen Erdélyben az eklézsia és a város eléggé összefonódott (vagyis az eklézsia világi intézménnyé változott), ő voltaképpen (hogy katolikus fogalommal világítsam meg) a gyóntatás hatásköréből kiviszi az egyéni hibákat, morális bűnöket a város, a polgári közösség nyilvánossága elé — amely nyilvánosság, éppen polgári jellege miatt, felháborodottan reagál az indiszkrécióra, a magánélet szféráiba való kíméletlen betörésre. A pletyka nem hangzik jól a szöszékről, s csak világi és vallási közösség olyan összeolvadása, mint a puritánoké, süttött szó szerint tüzes bélyeget az erkölcs elesettjeire. Egyébként

az is jellemző, hogy ezekre az emberekre regényeiben már olyan bűnöket aggat, amelyekért bíróság és börtön jár; a perspektíva-tévesztést akaria talán ösztönösen korrigálni.

Egyénisége és írói világa

Ne de minket ezzel a konfliktussal kapcsolatban mégiscsak a szépiró Tolnai érdekel. Mennyire segíti elő ez a különös alkat írói képességeinek kibontakozását — milyen ösztönzéseket, milyen anyagot adhat, hogyan tisztul ki és hogyan forr ki magából művészi ihletettséget és szemléletet. Egyet előre le kell szögezünk. Akár az erkölcsi puritánságból fakadó felháborodás, harag, tiltakozás, akár még a személyes megbántottság vagy előretörésünk kudarcra is lehet kiindulópontja művészi alkotásnak. De csak valóban a kiindulópontja — egy jelentős folyamatnak, amelyben az egyes élmény sűrűsödik, mélyül, gazdagodik. Az egyes mozzanatnak, még ha az, mondjuk, Tolnai Lajos marosvásárhelyi lelkész valóságos sérelme is, valami emberileg jelentőset kell magába fogadnia, — a konkrét élménynek át kell itatódnia az alkotó egységes művészi hangulatával. El kell tehát szakadnia a nyers, közvetlen valóságérdektől, s a művészi alakítás szándékának kell magát alávetnie.

Ily módon (közismert dolgok ezek) Tolnai normatív élményeiből vagy környezetétől kapott sebeiből kiforratja magát, mint emberi magatartás és művészi hangoltság: a szatíra, az irónia, a szarkazmus, a humor. (Jellemző, hogy különösen századeleji irodalomtörténetírásunk nagy szatirikusként tartja Tolnait számon. Lásd Szinnyei és a Révai-lexikon Tolnai-cikkét.) Mint ilyenek, változatos írói lehetőségeket rejtenek magukban: alkalmasak mélyebb szociális eszmék, erkölcsi és gondolati tartalmak hordozására — másfelől a tükör, amelyet a valóság elé tartanak, már kisebb vagy nagyobb fokban ívelt; a nagy szatirikusok már nagy stilizálók, a nagy humoristák is, de talán kevésbé. Erősebb fokon még az a kérdés is fölmerülhet: vajon ezzel a fegyverzettel lehet-e ábrázoló jellegű művészetet alkotni — nem sodródunk-e át a kifejező művészetek birodalmába? Mindezek a kérdések a konkrét elemzés során még majd előkerülnek, Tolnai pozitív művészi sajátosságait ebben az irányban kell keresnünk.

Egyéniségének különös alkata, éppen a már többször említett gátoltság, önérzetének sértettsége azonban meg is nehezíti művész-egyénisége kibontakozását, megzavarja a művészi alkotás folyamatát. Szintén közhely a Tolnai-irodalomban, hogy nagyon is teret enged alkotásaiban személyes indulatainak; a helyes kifejezést Förhécz találja meg, amikor egy-egy regényalak vagy motívum megalkotásában az író bosszúját látja. Tolnai a toll fegyverével akar bosszút állni valódi vagy vélt ellenségein. „Érzik a megfigyelőnek határtalan haragja, bosszúja . . . csak azok hibáit túlozza, akiktől az életben sok sértést kapott, akik őt mellőzték.” (Förhécz szerint a 84 utáni pesti évek az első hullámhegye, ennek a tendenciának, de van egy második hullámhegy is, a 90-es években. Ebben a periódusban a nyers személyes érdek még fokozódik. Az anekdotaszerű esetek, amelyeket lapjain olvashatunk, legalább részben hitelesek lehetnek. Förhécz még beszélt Tolnai menyével és néhány tanárkollégájával, s hivatkozik egykorú hírlapi cikkekre. — És Tolnai maga? „Álmaim megködösödtek, alakjaim, amiket rajzoltam: torzakká váltak. Ellenségeim vigyorgtak ki belőlük rám.”) Különös félművészet születik ebből az irodalmi bosszúhadjáratból, amelynél még jó lesz egy kicsit elidőznünk. Vajon csakugyan annyit bántották-e Tolnait, vajon csakugyan konkrét bántásokra üt-e vissza torz alkotásaiban? Egy állandóbb, mélyebb gyökerű bosszúság az, ami diktál: önértékelésének és visszafojtott, kudarcba fült vágyainak fonákja táruul itt élénk.

Lehki életében, énje körül különös, fojtó érzelmi büvkör állandósul, amelyből alig tud kitörni. Fő összetevője a bosszúnak, a megtorlásnak, a kompenzálásnak az a finom, álcázott, érzelmi és értékelésbeli változata, amelyet a lélektan és az emberi tapasztalás idegen szóval „ressentiment”-nak nevez. Az embertárs vagy versenytárs elért valamit, amit mi nem tudtunk elérni, él egy életformát, amelyre mi képtelenek vagyunk, bír olyan szellemi vagy anyagi javakat, amelyekből mi ki vagyunk zárva. Szívünk éhsége csak úgy csillapul, ha elhitetjük vele, hogy ami hiányzik, nem is olyan becses, aki megelőzött bennünket, az voltaképpen silány ember.

A „nem kell a szőlő, mert savanyú” bölcsesége ez, Tolnainál gyakorta olyan változatban is: „aki hozzáfért a szőlőhöz, az mind gaz úton fért hozzá”. Az értékelésnek ezt a fordított látszóperspektíváját előidézheti az emberi-erkölcsi ideálok túl magasra feszítése (ez lehetett az eset erdélyi paptársaival; Tompáról írt tanulmányában – Gergely adata – Arany László hiányolja a kegyeletet; kitűnő megfogalmazása szerint: „magas mérték alkalmazva, hogy kisebbnek lássék a költő”), vagy a sikeres versenytársakkal szemben az érdemtelenség kitaró hangoztatása, az elért rang magasságának és viselője hitványságának kontrasztja. Gyanús dolgok derülnek így ki Tolnairól, amelyeket csak azért kell diszkréten és csak egy pillanatra megszel- lőztetnünk, mert hiszen írói világának formálásába is belejátszanak. Vajon az írói sikerek hiányoztak neki? Az adatok föllevenítése (erre alább még rátérek) azt vallja, hogy ebből több jutott neki még életében, mint számos kortársának. Mikszáth és Reviczky küszködésének és nyomorának az ízet ő nem is érezte. A nyilvános elismerés, a hivatalos pozíció és ünneplés hiányára kell mindenképpen gondolnunk – ez lehetett az a seb, amely állandóan vérzett. Egy Erdélyből Vadnaynak írt levelében őt is van az áruló jel (az idézetet Gergelytől veszem): „Én csak újra kifejezem, hogy e pont [ti. az akadémiai tagság] még most is *gyöngém*.” (Ő maga húzza alá.) De az a mérhetetlen sok torzkép, amelyet kisvárosok családi életéről rajzol, mintha azt sugalmazná, hogy szívének állandó sóvár éhsége miatt képtelen a kisember életét élni és apró, természetes örömeit megérteni, nincs érzéke a kisebb emberi közösségek levegője, értékei iránt. Szociális érzéke kimerül a kiprédikálásban; *A sötét világ* kétszer is utal, elég szűkszavúan, öccsére: „Öcsém, ki most éppen annak a vidéknek királyi közjegyzője . . .” (Váralja, Tolna m.) „. . . testvéröcsém, akiért annyit tettem, áldoztam nyomorúságomban, hideg, könyörtelen szívvel magamra hagyott, bár nagy jövedelmei voltak . . .” Még ha csakugyan így volt is, vajon írt-e magyar író olyan förtelmes kulcsregényt a saját testvéreire, mint Tolnai *A rongyosban*? Elég az, hogy Tolnai világában a vagyon csak gazul gyűjtött lehet, az ő tisztviselője mind család, pénztárosa mind sikkasztó, aki valamire vitte, az szennyes mélységből még szennyesebb eszközökkel verekedte föl magát.

Bocsánat, nem a naiv idealista öreg jókai illúzióit elevenítem fel, aki azt követeli, hogy a világ szebbik felének ábrázolását is ismerjük el realizmusnak, s aki ezer ember között legalább ötszáz átlagon felüli jót talált. Inkább Aranynek Madáchra értett szavait idézem: „Óhajtható ugyan, hogy a költői lélek teljes harmóniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmóniája nem mindig az optimizmusé is egyszersmind.” Tolnainak is joga van tehát a világot, a társadalmat olyan sötétnek ábrázolni, aminőnek átélté – ha ez az átélés valóban eléri az egyéniség mélyebb rétegeit –, és ha ez az ábrázolás valódi művészi szinten történik. De annak elmondása vagy leleplezése, hogy a közélet tele van panamákkal, hogy az emberek önzők, csalók, falánkok és törtetők, – önmagában még nem művészet. Hadd jelzem csak röviden itt az alkotáslélektani és esztétikai tényállást: akkor, amikor Tolnai a maga személyes sérelmét írja ki magából, nem az alkotó-egyénség belülről jövő, globális megilletődöttségéről van szó, hanem egyedi, reális indulathullámról, vagy az egyéniség körül anorganikusan kifejlődött ressentiment-léggörőről. A személyes jelleg annyira reális, hogy kénytelen reális élet-mozaikokhoz tapadni. A részletek lehetnek hitelesek, de legjobb esetben csak privát igazságot tartalmaznak, nem válnak emberileg jelentőssé, nem kapják meg azt a különös fényudvart, amelyet nagy költő az apró tények mögé is oda tud vetíteni. Éppen azért, mert nem az egész lélek rezgése kíséri őket, az olvasóban sem tudnak mélyre hatni, rokonérzést felkelteni. Az alkotás módja elcsúszott: az író nem várja meg, amíg az egyes élmény telítődése, az apró mag körül a kristályosodás folyamata lezajlik. Nem emelkedik a művészet szférájába, megmarad a reális hétköznapi szintjén.

Igaz, hogy az európai realizmusnak éppen a hétköznapi ábrázolása a nagy próbaköve; a hősök és romantikus egzaltációk köréből leszállni a földre – nem is olyan egyszerű. Hadd idézzek Klemperer francia irodalomtörténetéből: „A hétköznaphoz önmagában nem fér hozzá a költő, mert az lélektelen; csak a természettudomány, a művelődéstörténet és a statisztika

embere tudja ábrázolni. A költő vagy éppen a nem hétköznapi mozzanatokot emeli ki, vagy önmagából átlekiesíti a hétköznapot.” Flaubertől van szó, aki bizonyos elég negatív érzésekkel közeledett *Bovaryné* világához — de hősiességtel elérte azt, hogy ez a világ az ő ábrázolásában költőivé válhatott. Tolnai ritkán képes erre — de ami nyers személyesség van műveiben, az a jobb esetekben hozzájárul az ő egyéni regényformájának kialakításához. De erről később. Idézzük fel a Tolnai-irodalomnak azt a közhelyét, hogy Tolnainak nem minden műve éri el a valódi művészi szintet; egyre több a selejt alkotásai közt — és még a sikerültekbe is besurrannak kiábrándító zökkenők.

Ez azonban még inkább ösztönöz arra, hogy mérjük meg őt a maga mértékével. Ha olyan az emberi egyénisége, mint amilyenek vázoltam, mit kérjük tőle számon az objektív realista epika kategóriáit? Egyetemi előadásaimban és szemináriumokon megpróbáltam egy-egy regényét téma és kivitel, alakteremtés és cselekményinvenció, konfliktuslátás és fejlesztés, környezetábrázolás és hasonlók szempontjából elemezni. Mondhatom, az eredmény nem valami vígasztaló. Az *urak* meghamisítja a Bach-korszak légkörét; alakjai nem állnak meg a maguk lábán; az író bőszes konfliktus-lehetőségeket talál (magyarok és idegenek, falu és város, családi ellentétek), de a javát elejti és elfelejti; a motiváció bizonytalan vagy érthetetlen; az ábrázolás empirikus plaszticitása és gazdagsága nem uralkodik. És így folytathatnám még sokáig — s a sok fogyatékoság mögül mégis előtör az a pozitívum, hogy Tolnai, ha elemében van, tud elbeszélni, igazi epikus a maga módján, és jobb alkotásaiban mégiscsak fölépíti a maga világát. Alkalmazkodjunk tehát mi ehhez a különös világhoz.

Szubjektív epika és stilizálás

Tolnai epikus, de *szubjektív* változatban. Ez nem azonos egyszerűen azzal, hogy az elbeszélő világba való beleélésünket állandóan, zeneként kíséri valami saját egyéni elbeszélő hang, a mesélésnek valamely boszorkányos változata. Amit ő ad, az több a mesélésnél, az elbeszélő közlésnél; az elbeszélő mint személy, mint lírai szubjektum van jelen állandóan, s noha látszólag objektív világot formál, ennek törvényeit az ő szubjektivitása teremti meg. Dokumentáció gyanánt hadd utalok azokra az esetekre, ahol a nyilvánvalóan egyébként sem kívülálló elbeszélő, az írói, sőt éppen az empirikus én előlép, mintegy kiszól a regényből az olvasóhoz, megjegyzéseket tesz, magyarázkodik vagy éppen dühösen felkiált. Példának talán elég a kereszteslovári vendégek felsorolása *A báróné ténsasszonyból*, — amelyet egyszerre így szakít félbe: „eh, asztalomra csapom ezt a hitvány tollat, égjen el a kezem, ha írom tovább — írom, írom, ah hogyne írnam, hisz most jönnek a főemberek . . .” De van olyan is, amikor azt mondja a volt honvédekből lett Bach-huszárokról: „de nem merem őket leírni, mert ma szélsőbaloldali követelek és miniszteri főhivatalnokok — és én egy szegény ember vagyok, aki eleget bajlódtam már rossz emberekkel, és szeretném, ha nem kellene többet bajlódnom.” Az *Eladó birtokok* arisztokrata kastélyáról megtudjuk: „Én is láttam ezt a kastélyt . . .”, de mindjárt epés megjegyzéssel kifejtve lakóinak kozmopolita műveltségéről. Megint *A báróné ténsasszonyban* készülődnek a szegény hazafias csizmadia nyilvános megbotozására; olyan látványosság volt ez akkor, hogy belépőjegyet adtak ki hozzá. „Mutassak ilyen jegyet?” — kérdi egyszerre a hitetlenkedőktől. *A nemes vér* Benedek-grófjait elég nyomatékosan leábrázolja: „Ne ilyen élesen, mert nem szép, mert nekem is, a bátyámnak is, a fiamnak is, az unokámnak is, a sógoromnak is fáj — mondhatja valaki. Ki az, aki mondja? Ki vagy? Hadd írom ide, ebbe a történetbe a te nevedet is.”

Tanulmányom terjedelme mentsen föl a további példák idézésétől. Az elbeszélőnek ilyfajta jelenléte nemcsak nyers kitörés, hanem valódi művészi hatóelem is lehet; de nyilvánvalóan nemcsak ennyiről van szó. Tolnai állandóan élő normatív élményeiből, erkölcsi ítéleteiből és felháborodásaiból, a személyes sértődöttség s a mellőzöttség, a ressentiment bosszús levegőjéből, szerencsés esetben, kiforr, kitisztul az ő jellegzetes átfogó világnézeti magatartása, állandó érzelmi hangoltsága, amely elbeszélő művészetét alapjában léteti. Egy világnézeti színezett

kedélyállapot ez, amely mindent magábaolvasztó nagy művészi hangulattá tud válni. Tolnai legfőljebb azért és akkor (sajnos, elég sokszor) nem igazi művész, mert ezt az érzelmi-művészi kiforrást nem tudja megvárni, nem adja elég koncentráltan.

Alaptónusa ennek az érzületi magatartásnak a gúny, a szatíra, amely erősödhet — és könnyen erősödik — gyilkos iróniává vagy megdöbbenő szarkazmussá — és olykor-olykor szelidülhet humorrá vagy groteszk komikumá; így aztán az epikum alapszintje nem az *elbeszélő*, hanem az *értékelő*, érzelemtől átítatott közlés. Tolnai nem tud úgy leírni vagy tükröztetni, hogy tárgyára rá ne fesse a maga értékelésének olykor ríktó színeit. Lássunk legalább egy beszédes példát:

„Milyen az olyan bérenc fráternek az arca, akinek kisebb gondja is nagyobb annál az ügynél, amely mellett mint a fogadott cigányt talpra állították? Csillognak-e az ő szemei is a hévtől, melyet egy szent eszme gyújtott lángra a szív rejtekén? Ajkai mozognak-e az édes meghatottságtól, mely a legmagasztosabb férfit is oly hasonlóvá teszi az ártatlan együgyű gyermekhez? Háta érzi-e azt a borzongást, amely könnyekkel borítja be a szemeket és kipiro-sítja az arcot, mint a hajnal az eget támadaton?

Oh undok szemtelen arc!

Nézzétek, hogy vicsorítja avas töredezett fogait, mutatva, hogy mint az uszított eb harapni fog — mert ez az ő tiszte és nem más, hogy játszik szemcsíptetőjével, hol a jobb, hol a bal szemére akasztva, hogy egyikből se lehessen kiolvasni mit fúr-farag odabent a lelke, ha az olyan is lélek; hogy hullajtja keskeny homlokára hamvas szőke haját, mintha álarcul akarná használni, löki előrébb, előrébb görbe testét, mint a kígyó, készítve magát a karóra, mely a megtámadott ember kezében készen várja; hogy csap éles hangból élesebbe; rikácsolásból üvöltésbe, fenyegetésből tombolásba, vagy ura intésére gyáván, hogy száll le a legalázatosabb hízelgésbe esedező kezekkel; elérzékenyedve, hogy emeli szemét az ég felé, melyet kikacag.”

Nem tudom, szükséges-e, hogy Tolnai szatirikus-ironikus írói magatartását példákkal illusztráljam. Hiszen van belőlük elég, de hosszú fejezeteket kellene idézni, legalábbis hosszú lapokat; *A báróné ténsasszony* gyilkos évődését a „második családi tűzhely”-ről, amelyet az önfeláldozó közéleti munkában kifáradt nagy férfiú megengedhet magának; *Az urakból*: mi mindent tett már önzetlenül Vörös Gábor az új lakójáért; hányszor érezzük a maga szatirikus ironikus hangját akkor is, amikor átképzéletes módor gyanánt látszólag szereplőjének belső szavait idézi csak. (Erre még visszatérek.) Hideg, látszólag objektív gúny erősödik leplezetlen felháborodássá, amikor *A báróné ténsasszony*ba beiktatja vitáját az olvasóval: „Hohó, megálljunk — mondja valaki tova alább egy-egy alföldi városban — te nem is a nagykakásdi Schwindlert írod, hanem egyenesen a mi Schwindlerünket . . . No Schwindler doktor úr, abban a palotában, mit szól ehhez . . .” — és hömpölyög tovább a leckéztető invektíva.

Régi igazság, de Tolnaira fokozottan érvényes, hogy az ilyen szatirizáló alaphangulat, pláne ha ilyen hullámhegyei vannak, epikus világot csak *erős stilizálással* építhet magának; az író szubjektivitása csak stilizált térben tudja kiélni magát. Tolnai írói jellegének második döntő vonását epikus világmépének *erős stilizáltságában* látom. Bizonyos fokig minden művészet stilizál; a retusálatlan fényképet nemigen szoktuk műalkotásnak elfogadni. A részletek elhagyása, sűrítése, a lényeg kiemelése és az esztétikai hatás érdekében a legnaturalistább alkotásban vagy a legpillanatnyibb tudatregényben sem mellőzhető. A nagy szubjektívknél és a nagy szatirikusoknál megelőzi és megalapozza ezt a világmép egészének stilizálása, sőt redukálása. Az alapmagatartás olyan szemléletet szül, amelynek eleve le kell mondania a valóság sokoldalú, totális ábrázolásáról, — öntörvényű és önelégült világ elővarázsolásáról.

Tolnai komoly regényeiben azzal indul el, hogy egy félig reális, leszűkített, olykor teljesen irreális életteret terem. Az irreális elemet az jelenti, hogy a valóság le van szűkítve és le van egyszerűsítve, hatóerőinek számba jövő része el van szigetelve. Talán homályos kifejezéssel, de mégis így tudnám kifejezni: az empirikus világ számos közegellenállása ki van kapcsolva. Voltaképpen Mező-Mihályfalva és Nagykakásd is ilyen leegyszerűsített világ — csak hogy itt az író még nem tud szakítani a hagyományos realista epika igényével, ezért felemásak a szóban

forgó művei. Hogy a maga szemléletének szabad tere legyen, hogy jellegzetes — e korai művében (*Az urak*) még csak formálódó — embertípusai számára szabad kifutást biztosítson, nemcsak a magyar társadalom széles rétegeire kiterjedő nemzeti ellenállást és idegengyűlöletet iktatja ki, hanem magukban a szereplőkben is leszereli az erkölcs, a józan ész és az elemi óvatosság fékjeit. Saját igényeire stilizált világ teremtsen művészileg talán *A jubilánsokban* sikerült leginkább. Itt maga az epikus keret is eléggé szűkre van szabva; a cselekmény alapjául szolgáló bonyodalmat (két város vetélkedése) játékosan lekicsinyíti, helyesebben: apró bonyodalom felnagyításával játszik, s ezzel már a humornak is ajtót nyitott; az emberalakok (az ő ekkor már ismétlődő nagyravágó, harácsoló figurái) otthonosan mozognak a nekik stilizált színpadon. (Persze, a cselekményinvenció lehetne egy kicsit ötletesebb is — éppen a harci eszközök megválasztásában.) Novelláiban már föl-fölbukkan egy-egy szerencsés fikció is, amely a maga módján kítűnő stilizált helyzetet teremt: a *Hogy a tojás* egyetlen motívumból: a tojással való vendégeskedésből bont ki egy furcsa vidéki tanár-jellemképet. (Zárójelben *A mai Magyarország* c. kötet néhány novellájára utalok még, ahol az ügyesen alkalmazott, nem mindennapi helyzet-fikció módot ad egy remek zsáner-alak felléptetésére: *A modell, A lelkes, Éhes a haza.*)

A német Otto Ludwig a regény egyik műfaji jegyét éppen abban látta, hogy benne az egyéni erőknél át vagy velük harcban, az *egyéni erő* is megjelennek. Vajon milyen egyéni erő szólnak meg Tolnai stilizált világában? Néhány regényében tisztán megfigyelhető, kikkel is állanak harcban, vagy kikkel-mikkel szövetkeznek az ő regényhősei. Gondoljunk Tarczali polgármester Páris-egyletére, erre az irodalmi társaságra, a szerkesztőkre, a sajtóra, ezek mind nagyhatalommá válnak nála; egy pasquillnak végzetes hatása van; nem imaginárius erőke ezek mind? S az egyének fölött a kisvárosban furcsa burjánzás ötlük szemünkbe: a magánélet, a család tere még úgy-ahogy jelenvolt a korábbi művekben, a későbbiekben már zsugorodik, s helyét a közösségi életnek Tolnaira oly jellemző formái foglalják el: a bankettek, lakomák, ünnepélyek. Szereplői itt sütkéreznek a nyilvánosság napsugaraiban. A kisváros nagyhatalmai: a kaszinók, az egyletek, mesterségek csoportosulásai: a nőegyletek, a dalárdák, a polgári egyletek („zászlókkal, díszben”), „ácsok, szabók, vargák, fésűsök, asztalosok zászlókkal, céhmesterek élén”. (Gergely Gergely adatai szerint Tolnai hírlapi cikkeiben többször is kikelt a marosvásárhelyi kispolgárok „egyletesdi”-je ellen, s nem tud megbékülni irányító szerepükkel sem.) Persze, Tolnai maga is csak játszik ezekkel a parányi hangyabolyokkal — érzeteti nyíltan, hogy a maga nagy, pénzes törtetői zsebvágják valamennyiüket. De azért a fő fegyvert: a rágalmat féktelenül forgatják; a pletykának, a pasquillusnak mesterei vagy áldozatai, kész hordozói. Ez még marosvásárhelyi emlék; a híres Camera Obscurát, ezt az ellene írt főmedvényt nemcsak önéletrajzában említi, de jóval korábban, *A báróné ténsasszonyban*, regénymotívumként felhasználja.

Tolnai közösség-ábrázolásánál érdemes még egy kicsit elidőzni. Fő vonásai már *Az urak*-ból kiolvashatók, bár szerepe ott még korlátozott. Még Marosvásárhely előtt megismerkedhetett a kollektív tudatnak vagy közvéleménynek azzal a formájával, amely hajdan falvakban vagy kisvárosokban alakult ki, — amelyet falusi viszonylatban „a parasztlelet rendjé”-nek szoktak nevezni. Erkölcsi, magatartásbeli hagyományokat, követelményeket, szokásokat, illendőséget őriz, s mint a közös levegőt, igyekszik a benne élőkre kiterjeszteni. Az ellene vétőket az egyszerű közösségek nagy fegyverével: a *megszólással* bünteti (a „falu szája”), súlyosabb esetben kiközösítéssel.

Ez a hatalom játszik a megházasodott Bokros András sorsában nagy szerepet. Ő maga is, felesége is lépten-nyomon, kicsinyben és nagyban kitör ebből a hagyományos szemléletből, sőt ismételtlen provokálja is. Parasztlegénynek papeányt venni el feleségül? Előbb a jótanácsok özönlenek, aztán jönnek az összetűzések és gáncsoskodások az öltözködés, a templomi és a vendégségbeli ülésrend körül. A megszólás áradata szabadul fel; az új pártól mind a paraszti, mind a papi rokonok elidegenednek. Abban bámulatosan megegyeznek, hogy amit András és felesége tesz, az „ország-világ szegényére-csúfjára van”.

Mégis érzünk ennek a Tolnai regényeiben oly erős nagy hatalomnak ábrázolásában valami zavarosságot — ez is magán viseli a Tolnai-féle stilizálásnak jegyeit. Kik a reális hordozói ennek a kisvárosi közszellemnek? Az *urakban* nemcsak a parasztok, hanem a rektor és a hozzá hasonló iskolázottak meg a vagyonosak is: az ilyen tényező a valóságban határozottabb és tagoltabb társadalmi alapokon szokott nyugodni. Nagyobb baj, hogy ennek a közszellemnek nincs igaza; Tolnai ezt is gosznak, irigynek és korlátolttnak tünteti föl. Az ő szemében nyilvánvalóan az okszerűen polgárosodó Bokros-párnak van igaza (íme, ilyen korán jelentkeznek az ő tipikus beállításai: az egy fehér bárány, akit a feketék kimarnak az akolból — körvonalaiiban ott van ez már első nagyobb kompozíciójában, *A nyomorékban* is) —, konfliktus keletkezik köztük és a közszellem közt, ebben pedig morálisan az utóbbi a vesztes. Baj egyrészt ennek a közszellemnek a butasága (provokatív stilizálás!); a nyilvánvaló tényeket se ismeri el, a becsületes meggazdagodást, vagyonosodást »megromlás«-ként értékeli, másrészt az erkölcstelenül meggazdagodott »urak«, a becstelen pénz előtt leborul. Ezzel aztán az író egy fontos sarokkövet mozdít ki a regény eszmei alkatából: elveszi a falusi patriarchalizmus erkölcsi hitelét; nem látjuk azt a falut, azt a közszellemet, amely a városi romlottság betörése előtt a falu értékét, magasabbrendűségét megadta volna.

Közösség, közvélemény a későbbi Tolnai-regények jó részében is szerepel, rendszerint városi perspektívában; különös dolog, hogy megvan — de voltaképpen semmi önálló erőt nem képvisel. Találkozunk vele *A jubiléumokban*, *A polgármester úrban*, *Az új főispánban*; mindenütt a csalók, a törtető, a pénzeselek kész játékszere. Szükségük van rá: Kopár László is a szalmavári piacra megy a jubileum tervének közönséget toborozni.

„Korcsmárosok, rőfösök, mészárosok, csizmadiák, fűszerárosok összeintegettek, hogy mind jó volna ez, de hol az ember, aki vezesse a szegény népet?” „Nem tudom már úgy van-e, nem, én azt tapasztaltam, és sokszor tapasztaltam, hogy minden közművelet egy becsületes ember akaratától függ. Ha az eszme megkapta emberét, a dolog keresztülvitele csak játék. Polgármestert lemondadni, rendőrfőnököt elkergetni, papot, kántort a határból sebtiben kihordani — csak egy erélyes, buzgó ember kell: és a diadal biztos. — A jó, becsületes nép akasztófát, szobrot, koszorút, botot, éljont, vesszent mindig készen tart . . . Barátaink rendszeren elhagynak a sötétségben; testvéreink rászednek az örökösödési dolgokban, de a nép csöndben, viharban, hidegben, melegben veled van vagy *ellened*, hanem fáradhatatlanul kísér, s le nem veszi rólad a szeméit, míg a teiedet vagy ki nem verte, vagy magadtól örökre le nem hunytad.”

És *Az új főispánban* a Fekete Ézsau ellen böszített tömeg „húst akar enni, emberhúst . . . karjai nyársakká keményednek, fogai éles késekké változnak, szíve állattá, egy böszült fenévaddá lesz . . .” Ennél talán mégis több valóságos erő van a közösségben, apróbb és tágasabb alakulataiban — s még talán több pozitívum is. Mindez azonban Tolnai világában súlytalanná válik. (Az ember azt hihetné, hogy csak a népnemzeti epigonok szirupos népszemlélete ellen tiltakozik viharos szatírjával, — ha ő maga is nem tenne elég sűrűn engedményeket ennek a szemléletnek, egészen a giccs határáig, mint éppen *Az új főispán* szerelmi motívumában.)

Emberszemlélet, jellemzés, cselekmény

Kissé élesen kifejezve: ebben a stilizált világban csak bábok vagy bábukkák egyszerűsített emberalakok mozoghatnak. Nyilvánvaló, hogy Tolnainak emberalakjait is hozzá kell stilizálnia regényeinek imaginárius tereihez; gyöngébb alkotásai e tekintetben már a sematizmus birodalmába tartoznak. Az epikus fantáziát tekintve, Tolnai alakteremtő invenciója nem rossz, és elég változatos. Különösen korábbi műveiben indul egy-egy személy a maga lábán megálló, teljesen körüljárható alaknak. *A báróné ténsasszony* főszereplőiben, mondjuk a bemutatkozó Schwindler Gusztávban van annyi emberi sokoldalúság, amennyi a realista ábrázoláshoz elég. Ez azonban, ahogy a cselekmény előremozdul, lassan lekopik róla; bonyolult, össze-

tett jellemek nem hajlandók az írói szubjektivitás inspirációi szerint mozogni. Ennek a klímának egyszínűen telített, speciálisan expresszív figurákra van szüksége.

Két stilizáló eszközt, az alakteremtés módszerének két összetevőjét szeretném külön ismertetni. Egyik a jellem-fogalomnak és az embert mozgóató személyi erőknak a koncentrációja és leegyszerűsítése. Itt is lehet olyasmi szándékot sejteni, hogy radikálisan tagadja az Arany—Kemény—Gyulai-féle emberszemléletet, a magyar eszményítő realizmus emberszemléletét, amely a jellem fogalmát az erkölcsi öntudatra, elemi emberi szenvedélyek és magasabb eszmei hajtóerők kiegyenlítődéására alapozza. Gondolhatni azonban, hogy Tolnai nemcsak truccból tagadja ezeket az eszmei hajtóerőket; pozitív alakjainak véznaága arról árulkodik, hogy — legalábbis művészi szinten — ilyen alakokat nem képes átélni és objektíválni.

Korántsem jelenti ez azt, hogy emberszemlélete naturalista volna, noha ilyesmivel egy ideig gyanúsították is. Embereibe igen hatékony mozgóatóerőket helyez, de ezek mégsem biológiai színezetűek; elég egy kicsit elszemlélődni alakjain, hogy észrevegyük: nem az ösztönember, nem a természeti ember él, küzd és szenved bennük. A természeti ember ösztönössége még innen van az erkölcsi világán, filozófiai műszóval élve: amorális, tehát nem esik erkölcsi beszámítás alá. Tolnai emberei imponáló fölényvel lépik át az erkölcsi gátjait, az ő ösztönösségük már tudatos gonoszság is — ők már immorálisak. Megnyilvánul ez abban, hogy valamennyien, a legnagyobb stílus gazemberek is, igyekeznek a maguk túzelmei fölé a kor hazug idealizmusának, az álhazafiságnak, az álerkölcösséggnek, álszenteskedésnek leplét borítani. Még „a juhászból s orgazdából első emberré emelkedett Vörös Gábor úr” is büszkén hangoztatja magáról: „Becsületes ember voltam mindig, vagy mi?” Tolnai gyilkos ironiájával mutatkozik be Kecskési Mihály úr: „Tudva van, hogy mint szegény táncmester kezdtem pályámat; azután fogtam állami liszt-üzlethez, átvettem a város gazdasági ügyeit, a nép bizalma mindig velem volt, s az áldás nem került el hajlékomat, majd hajlékaimat.”

Szóval: Tolnai ember-fogalma három alapvető ösztönre, három kiirthatatlan törekvésre van redukálva, ezek: a vagyonszerzés, az érvényesülés vágya és az élvezetvágy. Az *urakban* a jövevény hivatalnokok szeretnek jól enni-inni, a főbíró meg Waidinger a férjhez ment Vandát kerülgetik; Vörös Gábor a nagy harácsoló, majd Bokrosnéval együtt őt is elsodorja az úrhatnám-ság, a felfelétörés. Az ő hősei a nagy, kegyetlen harácsolók, a nagy törtető — és a nagyevők és nagyivók —, nem is igen többek ennél; egyszerű-jellemek, ahogy mondani szoktuk. Éppen oly bőségesen és oly nagy kedvteléssel ábrázolt nagyevői mutatják írói szemléletének és ételőképességének korlátait: nem a primér vitalitás harsog ki valami közvetlen ábrázolásból, nem is borzongunk meg az animális ösztönök elemi erején — egy fanyar szatirikus karikőrözi a maga átlagembereit. A falánkság rajzával nem tud betelni. „Ha itt eszed lesz, eleget ihatol” — méri fel a helyzetet az adószedőné az első ebéd után Bokroséknál (*Az urak*), „meg ehettek is” — válaszol a férj. A *mai Magyarország* „Most nem tudom, mit csináljak” c. novellájának hőse förtelmes zabálást végez pár oldalon; ha valamely Tolnai-hős pártfogókat akar szerezni, nagy ebédet ad. „Mindent a világon ebédekkel lehet megszerezni.” Különös, hogy a szexuális ösztön gyakran felbukkan, de mindig csak a periférián; talán csak *Az oszlopbáró* Ladár Ádámjában lesz központibb hajtóerővé.

Ugyancsak a stilizáló látás és ábrázolás nyilatkozik meg jellemzési módjában, jellemző eszközeiben. Ami a szereplőket illeti, Tolnai nem állítja semmiféle rejtély elé olvasóit. Mintha Kisfaludy Sándor drámáit látnánk, amelyeknek írott szereposztása azt is megmondja minden egyes hősről, hogy milyen ember (pl. »igaz magyar«) — ő is gondoskodik róla, hogy embereivel azonnal és véglegesen tisztába jöjjünk. Bőséges talaja van itt annak, amit Horváth János „fitogató jellemzés”-nek nevezett. Az ő világában ez nem okvetlen negatívum: szubjektív szempontból az író embermegvetése tükröződik benne, — az adott mű összehatásához pedig ezek a keveretlen, erős színek kellenek. Realisztikus igénnyel nem is lehetne ennyire kiiktatni azt a lelki folyamatot, amely a hajlam, a vágy, a terv és a kifejeződés, megformálás, végrehajtás között általában mégiscsak megvan. Hogy egy Tolnai-hősben mi lakik, azt többnyire tőle

magától tudjuk meg Valami hallatlan naivsággal tárulkoznak ki emberei, kis önzők és nagy gazemberek egyaránt. Vörös Gábor (*Az urak*) első monológjában meg a jegyzővel folytatott beszélgetésben már teljesen leleplezi magát; rögtön kimondja, hogy atyafiságba akar kerülni a német urakkal s hogy a főbíró-t vejének szemelte ki — még mielőtt látta volna. A főadószedőné se szó, se beszéd arra szólítja fel az úri ruhában először parádézó parasztleányt, hogy ölelje meg. Nem a realiztikus szándékú író beszélgetése ez; más műfaji igények azok, amelyek az ilyes mondandókat a szereplők szájába adják, amelyek úgy irányítják őket, hogy egyetlen jellemvonásukat únos-úntalan dokumentálják. Olyanok, mint a bábszínház figurái: aki falánk, azt csak falánknak látjuk, aki tolvaj, az semmi más, csak tolvaj. Figyeljük meg, ahogy Bokrosné (*Az urak*) mindig ugyanazt a nótát fújja a Bese-vérről, önmaga úri származásáról.

Nyilvánvalóan arról az esetről van szó, amikor a torzítás van hivatva megadni az ábrázolás művészi karakterét — de csak a komikum, a satíra, a groteszk vagy elidegenítő esztetikum közegén át. A gáncstalanná, makulátlanná szűrt alakok, az üldözött szodomai igazak, Tolnai ismert öntükröző és szócső-figurái éppen ezért nem keltenek művészi hatást. Objektív hitelük nincs, éppen sematikus voltak miatt, de hiányzik belőlük a nagy romantikus szenvedély vagy a személyes lírizmus szubjektív telítettsége is. Tarczali (*A polgármester úr*) és Fekete Ézsau (*Az új jóispán*) papírosfigurák. Egy-egy erőtlén, az élettől félreállított nemes lelkű mellékalak annyira elevebb, amennyire egy kis részvevő humor vagy a naivságnak kijáró mosolygó részvét csilláma esik rájuk (*A jubilánsok öreg tanítója*, *Az urak öreg papja*, *A báróné ténsasszony* Harkai bácsija).

Gondolom, megértjük, hogy a Tolnai-féle stilizálásban, a nagyepikai formára alkalmazva, a cselekmény jár a legrosszabbul, ha még hozzá az író cselekményinvenciója is elég gyöngö. Konfliktuslátása egyenlőtlen: lát ugyan egy nagy, elemi antagonizmust igazak és hamisak között — de az ő világában (az alább említendő deus ex machinát kivéve) nincs olyan erő, amely a gonosszal szembe tudna szállni. Az ösztönös erők: a kapzsiság, az úrhatnamság útjából nemcsak az eszmei erők, hanem a napi élet közegellenállását is kiiktatja; így harc, igazi küzdelem, erő erő ellen, szenvedély szenvedély ellen — nem bontakozik ki: *Az urakban* is csak mellékes motívum gyanánt szerepel a két nagyravágyónak: Bokrosnénak és Vörös Gábornak párharca, amire a kezdemény megvolna. Általában jellemző az egyvonalú, fátumszerűen lepergő cselekménytípus: a gonoszság mindig győz, legfeljebb a még nagyobb gazemberség kerekedik fölébe; nagy cselekmény-képletei ismétlődnek: törtétes — sikeres felkapzkodás —, váratlan lebukás; üldöztetés, cselszövény és elbukás; üldöztetés — megpróbáltatás és diadal. Vannak különösen kesei alkotásaiban, ismétlődő, kellékszerű motívumai: rágalom, orgyilkosság, ártatlanok megvádolása. A motivációban, önnön műfaji igényeihez híven, szereti és kultiválja a provokáló, kiábrándító meglepetéseket: lásd a megyei urak áru-lását *Az új jóispán* elején. Ezzel összefüggésben figyelniük kell a ponyvamotívumok fokozódó térfoglalására. Ezek különösen a megoldásban, a kibonyolódásban kapnak nagy szerepet: öngyilkosság, örület, halál — vagy éppen deus ex machina —, amelynek érdekében még igazság minisztereket és jóindulatú főurakat is hajlandó szerepeltetni (*Az új jóispán*, *A rongyos*).

A sok odavázolt alak és küzdelem nélküli cselekmény között említsünk meg két kiemelkedő kivételt — amelyekben Tolnai még indulása korszakának realizmusát őrzi. *Az urak* Bokrosnéja ritka példány: a regény sok eljett konfliktus-lehetősége után az író benne, a főszereplőben magában alakít ki lélektani és társadalmi szempontból hiteles konfliktust az úrhatnamság és a paraszti földhöztapadás, a gőg és az anyai szeretet közt. Éppen a gőg, a jellemgörcsős megmerevedése teszi érthetővé, hogy a harc jórészt a tudat háttérében vagy az egyéniség mélyén folyik le; régi paraszti énjének, meg kitagadott fia iránti szeretetének földalatti harca, időnkénti fájó kitörése a makacs álarc alól, a végsőkig való ragaszkodás a látszathoz — az egyre fokozódó, környezetét és önmagát szétzúzó szenvedély Kemény Zsigmond és Gyulai emberlátásának hagyományait őrzi. — Hasonló alak a *Dániel pap lesz* feleség-figurája; itt azonban inkább a cselekményben rejlő lehetőségek kötik le a figyelmünket: a tanítóné nagyra-

látó célkitűzése, hogy urából papot nevel, komoly ellenállásba ütközik, nemcsak a környezet fondorlataiba, hanem ura lomhaságába és tehetetlenségébe is — itt már harcra, felőrlő küzdelemre és a bukás tragikus elmélyítésére van lehetőség. Tolnai itt áll legközelebb a drámai típusú nagyepikai koncepcióhoz.

Művészi eszközei

Nézzük meg most ennek a stilizált világnak az építőköveit: azokat a jellegzetes *művészi eszközöket*, amelyekeken keresztül Tolnai a maga világát átszűri és tükrözteti. A művészi stilizálás legáltalánosabb értelemben a lényegtelen elhagyását és a lényeg kiemelését jelentené. „Kunst ist Weglassen” (az elhagyásban van a művészet) — mondja Liebermann, a német festő. Persze sokféleképpen lehet rostálni és a lényegre kiemelni. Magától értetődőnek veszem, s még majd vissza is térek rá, hogy a stilizálás mögött ott áll sajátos mozgatóerő gyanánt a művészi mondanivaló, a kifejezési szándék, az elérendő esztétikai hatás, az alkotó és a kor jellegzetes világgépe. Miközben a művész ezek érdekében formálja, kombinálja, feldolgozza a valóság-elemeket, esetleg csak igen kevéssé távolodik el a naturális ábrázolástól, a természetelvű tükrözéstől — de esetleg erősebben fel is lazíthatja, s eljuthat a természetelvű ábrázolással való szakításig. A stilizálásnak tehát nyilvánvalóan nemcsak *eszközei* vannak, hanem *fokozatai* is. Liebermann mondása csak a minden műalkotásra kötelező alapszintet, a stilizálás minimumát jelzi; a pusztá elhagyáson túl van teremtő, kombináló stilizálás is.

Tolnai maga elvben, általánosságban nem szakít a természetelvűséggel; realista korának alapozóját döntően nem tudja megtagadni. Ehhez járul még az, hogy a stilizálásnak alább bemutatandó művészi eszközei műveinek szövegében inkább csak gyakori színező elem gyanánt tűnnek fel. A kritikátlan olvasó ezért nem veszi észre, hogy Tolnai regényeit forgatva jó erősen eltávolodik a valóságtól, — az életanyag kiválasztása, a jellemek sematizálása stb. észrevétlenül dolgozik a természetelvű ábrázolás ellenére. Látszólag ritkán lépünk át az empirikus epikai szemlélet határait; a valóságban ez a szemlélet Tolnainál már erősen fel van lazítva; a művek részleteiben az expresszivitás és a célzatos esztétikai telítettség dominál. Zavarólag hat még jobb alkotásaiban is, hogy a szemlélet egységét nem tudja tartani, talán nem is törekszik ilyesmire: erősebben stilizált világába bőségesen szór bele stilizálatlan, nyers, személyes valóság-elemeket.

Egy látszólag természetelvű epikus mű világában könnyen adódik stilizáló eszköz gyanánt az, amit kissé köznapi szóval *kijuttatás*nak lehetne nevezni. Az elbeszélő megragadja embereinek, cselekményének valamely reális tendenciáját, elszigeteli, elveszi előle a közeg-ellenállást és szárnyára bocsátja; — durva analógiaként kb. úgy, mint Medgyesy debreceni Petőfi-szobrán a buzdító, agitáló jobbkart megnyújtja. Ez a tendencia él mindabban, amit halmozásnak, sorozatnak, ismétlésnek, felnagyításnak szokás nevezni; annyira rokon jelenségekről van szó, hogy pontos határhúzás lehetetlen. A példák talán beszédek lesznek; előbb egy apróságot:

„Nagyságos Farkasházy Gáborné urasszony még azt se tudta megvárni, hogy a vén Clemens hintaja után a kaput betegyék, s ideges lármával kergette az inasokat, szobaleányokat, hogy minden ajtót, ablakot tárjanak ki; füstöljenek ecettel, borszesszel, alexandriai tömjénnel, jeddói porral, de azt a rettenetes kocsmaszagot innen kitakarítsák.” (Eladó birtokok, M. K1., 74.)

A tendencia nagyobb lélegzetű nekiiramosására megint találunk bőven példát ugyan-ezen regényben: Erdős Antal öltözködése, mielőtt pénzszerző útra indul (93. l.), — Zrinyi Adél nevelőnő képességeinek elsorolása (108. l.), — a hazatért milliomos Szendeffy Adolf ünneplése stb. Szó szerint egyet iktassunk ide, *A báróné ténsasszonyból* az osztrák hatalom megregulázta kunsági városka életének képét:

„Nagyságos Krumpelholz főnök úr rendelte, a szabadság és a morál nevében, hogy az egész nagy kiterjedésű feketeföldi területben este nyolc órán túl minden bennszülött tartsa megszeghetetlen kötelemnek, hogy kicsinyjével, nagyjával otthon tartózkodjék. Haszontalan erkölcsromboló névnapozások, úgy mint a karácsoni istvánózasok, jánosozások egyszersmindenkorra eltöröltetnek, keresztelés, esketési ünnepélyek tartassanak nappal és csak a templomban kormánybiztos jelenlétében, ha a tömeg nagyobb találna lenni. Le kell szegezni a koporsót idején, bezárni az ajtót. Látogatások, népcsődületek szigorúan betiltatnak. Sírnai csak különös engedély mellett szabad az utcákon. Lovas zsandárok cirkáljanak egész éjjel s beronthatnak a rend, csend és békeesség nevében akárhová. Fegyverek elszedtetnek, botok konfiskáltak, muzsikaszó, éneklés csak polgármesteri engedély mellett eszközölhető, passzus nélkül sem ki, sem be a határon. Ilyen nélkül a gyermek is elfogandó és a nyomorék földön csúszó koldus is.

Zajtalanok az utcák, csak az őrző pásztorok kurjantása és csörtetése hallatszik; a kutyák is megvonulnak a kapuk alatt, fogaikat vicsgorgatják ugyan az ösmeretlen szagra — de ezen túl ők se mernek menni —, mert a rendet már ők is megtanulták. Legfőlegb egy-egy paraszt kakas kukorékol az ülőn — elárulva, hogy a kultúra rajta mit sem fogott. A tehének nem bögnek, a lovak nem nyerítene, a kútágások nem nyikorognak, az órák halkán ütnek a tornyokban. Csend, rend és békeesség mindenütt. . . Csend, rend, békeesség vagyon az egész területen. A betegek fájdalom és nyögés nélkül sorvadnak, a szopós gyerekek sírás nélkül növekszenek. Ah, mily ritka és mustra rend!

Éjszaka van a kun földön, csendes szép szelíd karácsony éjszaka.”

Az epikus mű másik stilizáló eszközének a *távlatot*, helyesebben a távlatadást nevezném. A vérbeli realista epikus elsősorban az elbeszéljt jelent látja; annak elemzésébe, festegetésébe merül el. Nyilvánvaló, hogy csak az impresszionizmus adja az abszolút jelent; a realizmus jelene már sűrített jelen, szemlélete sűrített szemlélet, amelynek gerincét a maradandó valóság adja. Nos, Tolnai a jelenvaló szemlélet körül és mögött vonja fel olykor a pillanat függőnyeit — az egyes mozzanatból szédülten sodor bennünket emlékek, egyénefeletti jelentőségek átélésére; érzelmeinkbe, gondolati belátásunkba transzponálja az indító motívumot.

A sok közül hadd választom a legbeszedesebb példát, megint az *Eladó birtokokból*: Clemens Adolf úr feleségét a válásra rábeszéljni megjelenik a lelkész, örök mosolyával:

„Most már elfoglalja a helybeli lelkész úr illő helyét a nagy karosszékben. Szemeit előbb befogja, s bevezetésekképp úgy mosolyog.

Mindig mosolyog.

Mennyit kell törődnie, zúzódnia egy szegény lelkésznek, míg megtanulja: hogyan kell mindenen mosolygni, születésen, halálon, dicséreten, ócsárláson; reggel és este; a templomban és az utcákon; a réteken és a csöndes papi kertben; a koldus előtt és a kevély főkurátor úr előtt; a nyomorult szolgatárs előtt, kit most hordott le gögös biblikus főpásztori levelével a kocsmázó, kártyás, szeretőket tartó főnök, és kit viszont most morzsolt széjjel egy alattas közeg megcáfolhatatlan adatokkal a családi, társadalmi, kultúr és politikai élet tágas mezejéről.

E mosoly egyetlen kincse a lelkésznek, nagyító üvege, pajzsa, korszója, melyben mindig van valami, és botja, mellyel a legmérgeesebb kutyák ellen is védekezhetik.

Egy széles, hullámozó mosoly a kövér kifeszült arcon, az ajk gúnyos vonalai között, az előre feszült kettős állon, oly erő, melyen a hitetlenség fegyverei — én azt hiszem, mindig megtörnek.

Nem kell nevetni — csak mosolyogni.

Nem kell beszélni, csak mosolyogni — finoman, és nincs szenvedő, elárvult özvegy, elzüllött hitestárs, megsavanyodott szívű, hit-ingatag kebel, mely e mosolyra azt ne mondja: én uram, én mesterem!

Ha a felhők széleire mégy: e betanult mosolyt ott leled; ha a sírok mélyibe rejtőzöl: e formailag tökélyes mosoly ott vigyorog rád; ha a sziklák tömör falait áttöröd: az első élő, akivel találkozol: e hittanilag meggyőző mosoly leend.

Mosoly! — ah, hány buta, lelketlen, trágár, szenteskedő húsdarabon láttalak! Mosoly, vigasztaló mosoly! hányszor haraptál belém égetőbben, mint a vipera; mosoly! hányszor simogattál istenes, gyengéd, kasza-élességű ujjaiddal, hogy a kiserkent vér tértett magamhoz: vigyázz! meg ne csaljon, amaz istenek tiszta ajkairól ellopott lehelet.”

Más talán leírná plasztikusan ezt a mosolygó arcot, talán tenne néhány célzást a belőle kisugárzó hatásra; Tolnaiban szubjektív szenvedélyek és kiábrándult, csalódott hitek, keserű életbölcselet távlatait indítja el. Körülbelül idevág mindaz, amit sűrítésnek, tömörítésnek, a gondolati síkra való átjátszásnak is szoktunk nevezni. Az író elhagyja a közeli, közvetlen megfigyelő álláspontját; mintha hátrálna, néha egészen sorsfeletti távlatokig.

Olykor persze csak odáig, hogy egy adott időpontban minden szereplőjét egyszerre a képbe hozza: a modernül ható szimultán látás már megvan nála.

„A fekete kendőbe burkolt alak eltűnt; a kocsik sebesen tovább robogtak; — a kis lámpa kialudt; a vén grófok folytatták álmaikat, küzdve a nyomorral, vénséggel; Olga szőtte a hálót kemény kezekkel és építette a koldusházakat a város és vidéke számára és egyengette az utat a grófi címhez, Richárdnak a főispánsághoz, Alfonznak egy kiváló házassághoz és Leónak a vadászhadnagysághoz a tábornokságig.” (*A nemes vér*)

Szélesebb perspektívában így mutatja be szendergő-álmodó-tervezgető alakjait a cselekmény elején két legismertebb regényében, *A urakban* és *A báróné ténsasszonyban*; a modernség mellett az ember valami romantikus hagyományú ihletést érez ezeken a minden közeli-távoli szereplőre fényt villantó éjszakai hangulatképeken, vagy talán éppen a hajdani nagyeposzok kozmikus világgépének távoli leszármazottját. (Ilyesféle lehet nála az ún. epikus anticipáció is: „Megy mindenki sorsa felé. Arra ment Vilma is” — olvassuk *A báróné ténsasszonyban*.)

Az írói szándéknak megfelelő, valamelyes értékelő távlatba való helyezést érik el az úgynevezett *kísérő képzetek* is. A közvetlen epikus közlésformából természetesen nincs kizárva a hasonlat vagy a képes beszéd; de amikor a közvetlen szemléletet gyakran, túlbuzgón festik át az emocionális színezetű, lényegfeltáró, tehát nem pusztán külsőleges és asszociatív kép-párhuzamok — a megelevenítő, dinamizáló, olykor provokatív hasonlatok —, akkor már megint a természetelvűség határát fészegetjük. Tolnai hasonlatai megérdemlik, hogy figyeljünk rájuk. Még kései, fáradt alkotásaiban is olvasunk ilyesmiket:

„Valamit szólt közbe Holló Sándor, hogy nem így áll a dolog, de a szerencsés ifjabb testvér, mintha paripán ülve törtetett volna át egy jégverte búzaföldön, ügyet se vetett a fölvilágosításra . . .” (*A rongyos*, 22. l.) Több ez, mint a szemléltetés plaszticitása, mert hiszen nem is a plasztikus képre kell ügyelnünk, hanem a belőle áradó kíméletlenséget felfognunk. Vagy nem érezzük-e a kísérő képzetek sodró erejét, a találkozás sorsszerűségének lehetőségét az *Eladó birtokok* következő jelenetében (az ifjabb Clemens és a három Farkasházy leány találkozása)?

„Karját, amilyen szerénységgel és tartózkodó illemmel ezt egy jó anya csak teheti: az ifjú karjába öltötte, és örömet fejezte ki afőlött, hogy őszinte megjegyzéseivel talán némely dolgokban az ügyvéd úrnak hasznára lehet.

Vitte a drága fenyvesbe, ahonnan a kuglizó kisleányok vidám kacaja már elébük röp-pent.

Az ifjú, kétesztendő szarvas, ahogy a csendes erdő sűrűjéből a kocsizőreje ártatlanul s a friss szénaszagra kiüti szép okos fejét, s csillogó szemével majdnem mosolyogva nézi az embert, kibén engesztelhetetlen ellenségét kell látnia — ha ezt tudná, de még a legravaszabb diplomata sem tudja, hogy melyik kézszorítás jelenti, hogy készülj az élethalál harcra, mert időd, napod, perced eljön . . .

Mennyi báj, mennyi természetes szépség e három leányon.

A szobor, ha tökéletes, mindig elragad, mert annak szívét senki és semmi el nem rontja; a festmény fenséges vonásaival, gyöngéd, lágy, nemes színezetével csodálatot ébreszt lekedben, mert a sugárzó szemekből a gyehenna lángja soha arcodba nem csap; az igéző ajkáról egyetlen gonosz, szemérmetlen szó is soha homlokodra nem pattan: de az ember, de a nő, mint a tenger, mint a felhő, minden percben változik.

Az egész vidék, a fél vármegye hajadona, asszonya végigvonult néhány perccel előbb az ifjú szemei előtt és egyetlenegyben sem látta a nőt, azt az édességet, hatalmat, azt a varázst, azt a gyönyört, melyet csak nő képes a férfi szívben felköltetni, s im most — mintha lábai oda-

gyökereztek volna a földbe — megáll s nyitott, lángoló szemekkel, hévtől lihegő tüdővel s dobogó, zúgó szívvel mélyed ama három arc nézésébe.

Állj meg ott, ifjú — a sors előtt jó, ha megáll az ember.

A sors a mélység, mely a gyávát eltemeti.

A sors a magasság, mely az erőset fölemeli.

A sors a pokol, melynek lángjaiból soha ki nem szabadulsz.

A sors a menny, hol a jó Isten keze érintését érzed.”

Az ember kérdezi: vajon a reális valóság szemlélet talaján járunk-e még? A hasonlattal mintha ajtó nyílna valami irreális világba. Ide iktatom az *Eladó birtokok* néhány sorát (Erdős Antal úr alattomos módon akar pénzt kölcsönvenni Járay ispántól):

„A néma gyerekek kiabáltak, s egy nagy agyonvert kígyót mutattak fel valami boton, karón.

Járay barátom! egy kígyó tekergőzik a derekadra, onnan majd felcsúszik a nyakadra — nem vernéd-e agyon?” (M. Kl. 112. lap.) Megint a válást közvetítő, és a válófélben levő előkelőségek listáját kitálaló lelkészről: „Semmi! — nyitotta ki száját a lelkész úr, hogy egész mély gödröt lehetett látni a fejben, mely tele van váló alakokkal.”

A *báróné ténsasszonyban*, Bella haldoklásakor, a halál jelenik meg: „Boldog vagy, olvasóm, ha nem találkoztál még vele. Én akkor láttam, mikor haldokló gyermekem hidegülő kezeit melengtettem, s mikor az ágy lábától odahajolt hozzám és súgta: lefoghatod már a szemeit. És a falon keresztül, mint a benyomódott árnyék, nesztelenül eltűnt.”

Ez több az egyszerű képies rálátásnál; mágiikus azonosítás ez, az ősi, mindent meglevenítő mitikus szemlélethez való visszatérés; a valóság látásnak az a fajtája, amely a romantikusokra vagy a századforduló szimbolizmusára emlékeztet. Hadd iktatom ide egy terjedelmesebb, a mai olvasó számára különösen érdekes példáját, az *Eladó birtokokból*, a már egyszer említett kölcsönszerzésről:

„Járay úr elhalaványodott, sok keserves esztendőn gyűjtögetett tőkécskéje, mint egy árvaságra jutott apátlan, anyátlan leány sírt, s úgy sírt, hogy a sírása Téglavárról egész idáig elhallatszott.

Nincs keserveesebb sírás, mint mikor a pénz sír, hogy gazember kezébe adják, alacsony szolgálatokra használják, és soha többet vissza nem kerülhet a régi kedves gazdájához.

A téglavári váltó-komisszió egyszerre felütötte a fejét, hogy: mi sír?

Mint a kis ártatlan bárányok, malackák ahogy sírnak és nyöszörögnek, mikor észreveszik, hogy jön az egyház gondnoka és az iskolaszék elnöke — a mészáros Tamás József úr és hogy nincs menedék többé: akképp szólnak át egymáshoz a takaréktár erős reteszeiből a megszugorgatott, megkoplalt becsületes summácskák egy-egy léha, semmirevaló ember közelébe.”

Ezekben a különös, itt csak vázlatosan bemutatott formákban találja vagy találná meg Tolnai a művészi eszközöket a maga valóságélményének kifejezésére. Ha az emberek csakugyan olyan hitványak, ha az élet annyira kacag minden nemes törekvésre, ha életünk csakugyan meghökkentő, kiábrándító csalódások sorozata — hadd tükrözze ezt a regény az arányok eltorzításával, az ad absurdum fokozással, a szubjektív-dinamikus meglevenítéssel. A részletekben, Tolnait olvasva, nemegyszer jut az ember eszébe a XX. század formabontó drámája, amely hasonlóképpen egy megbomlottnak átélt valóság élményét fejezi ki, — az eszközök fantasztikus túlfokozásával.

Mindez persze már erősen feszegeti a reális szemlélet határait, olykor már túl is mutat rajtuk. Hasonló helyzetet találunk, ha ennek a különös világnak a kifejeződését kutatjuk az úgynevezett *esztétikai minőségekben*. Más helyen (Irodalom és realizmus c. tanulmányomban, Alföld, 1963. 7. sz.) már kifejtettem, hogy a realista művészet esztétikai minőségeiben is valamiféle kiegyensúlyozott közép tónusra törekszik, csak olyan hatásokat hordoz, amelyek be tudnak olvadni ebbe az egységes, viszonylag harmonikus tónusba, s nem tűri meg a rikítóbb szín-

foltokat. Tolnai azonban nem ábrázolni, hanem értékelni, bírálni, leleplezni, megsemmisíteni akar; az ő esztétikai világának nem a harmónia adja meg a színezetét, hanem az *elidegenítés*. Aki Tolnait ismeri, az tudja, milyen szenvedéllyel törekszik elidegenítő hatásokra — értve itt azokat az esztétikai minőségeket, amelyek az olvasóra a művészi telítettség vonzásába oldva taszítóan, megrendítően hatnak. Ahol a báj, az idill birodalmába téved, idilli szépséget akar ábrázolni, ott többnyire az érzelgős giccshez jut el (mint *Az új Jöispán* egész szerelmi történetében); elemében ott van, önmagát akkor tudja adni, ha a groteszk komikumot, a torz vagy félszeg tragikumot, a rútat, a borzalmast, a nyersset, az undorítót festegeti. Könnyű belátni, hogy Tolnai háborgó szubjektivitása elsősorban a groteszk hatásokban tud megnyilvánulni; diszharmonikus lélek ő, aki képtelen a humorra, a derűre, a nevetés és kinevetés felszabadító fölényére.

A terjedelem miatt meg kell gondolnom, hogy mindezekre példát idézzek; a bizonyítás nemcsak egyes mondatok, hanem egész oldalak lemásolását követelné. De talán néhány utalás is eligazít. Enyhén, csaknem derűsen groteszk hatás színezi *Az urak* néhány jelenetét: amikor a falusiak azzal marasztalják más állásba induló jegyzőjüket, hogy szebbnél szebb sírhelyeket ajánlanak neki az otthoni temetőben; — amikor a német hivatalnokokkal való társalgásra úgy készülődnek, hogy „madárnyelven” beszélnek egymással. Egy-egy ellenszenves alakjának leírásába bőven keveri a rút színeket; általában ismétlődik regényeiben egy-egy ilyen alakjának öltözködési jelenete: Schwindler Gusztáv, *A báróné ténsasszony* nagy törtetője, a regény elején még daliás, noha nem rokonszenves ifjú hős, öltözködik előttünk később, öregedőfélben, s az író tobzódik elcsúfulásának festegetésében. Csúnya fog, csúnya száj, fiatalnak álcázott öregség, kellemetlen nevetés, tolakodó föllépés törvénytörően kijár kinek-kinek.

De olykor, az esztétikai minőségek révén, mélyebb, komorabb hűrokat is megszólaltat. A lerongyosodott Bokrosné halála nem kevésbé torz, de megborzaszt és megrendít; a koronát (*Az új Jöispánban*) az az epizód teszi fel, amikor a nyomorgó, sokgyermekes cukrásznak azt a tanácsot adják: ölje vízbe magát gyermekei felével, — amíg él, addig úgysem segítenek rajta, de az öngyilkosság után a társadalom „részvéte” majd eltartja özvegyét és megmaradt gyermekeit. Ahogy a szegény apa viszi ki csónakázni gyerekeit, vízimadarat ígérve nekik, ahogy csalogatja, majd vízbe dönti őket — az egész jelenetből démoni gúny és tragikomikum sugárzik.

Ha általánosan jellemezni akarnám: olyan epika a Tolnaié, amely az empirikus realizmus szintjéről indul, ezt a szintet azonban nem is akarja, nem is tudja következetesen tartani: szubjektív-expresszív energiái újabb meg újabb hullámokkal borzolják meg a nyugodt tükrözés vízfelszínét. Olykor, oldalakon keresztül, az aprólékosan hiteles, plasztikus realizmus csodáit tudja művelni. *Az Eladó birtokok* ötödik fejezetének elején, a sötét, esős éjszakát, virrasztó és leskelődő embereit szinte kézzel foghatjuk. „Ott a nagy diófa, ezen egész másképp zuhog az eső; ott vannak az almafák — ezeken csak úgy lecsúszik; ott inganak, hajladoznak a kemény szélben az őszibarackok, s nagyokat csapnak éretlen gyümölcsceikkel a zsendülő szőlőfürtökön.” De ugyanúgy érezhető a szubjektív indulat lassú áradása, a sűrítő-értékelő látás. Az orgazda Clemens megy hazafelé ezen az éjszakán, egy újabb gonosztett után. „Patkányvillogású szemekkel minden szegény ember udvarába benézett, különösen a város szélén levő szalmás házakba, e tolvajtelepekbe, e rablóbarlangokba, melyekből a gonoszság, mint a hegyi forrásokból a víz — soha ki nem fogy. Emberszeretete odáig ment, hogy egy-egy ablakon, ahol pislogott még a mécs, — be is tekintett. Láthatta, hogy idekűnn sohase fogy ki a betegség, a nyomor, az a rettenetes táplálék, melyből az okosság a gazdag emberek szobrait, tornyos palotáit faragja.” Más ez a szuggesztivitás, mint a plasztikus ábrázolás hitelessége. S a végén, egy mondatban, egymás közelében a kettő: „Mint a pihenő bivalyok a sárban, úgy fekszenek mozdulatlanul a házak a zuhogó esőben, a sötét éjszakában — egymás mellett, talán érezve egymás leheletét. Ez a lehelet odacsapódik a Clemens úr képére, innen egy-egy csattanással, onnan egy-egy öklütéssel”. A házak lehelete az expresszív epikus szemében tud morálisan megbélyegző öklöcsapássá sűrűsödni.

DIE »DÜSTERE WELT« EINES SONDERBAREN SCHRIFTSTELLERS

(Lebenswerk und Persönlichkeit von Lajos Tolnai)

I

Das Nachleben des ungarischen Romanciers Lajos Tolnai (1837—1902) hat einen seltsamen Zug: gegen Ende seines Lebens schon fast völlig vergessen, dann in den dreissiger Jahren von Zsigmond Móricz wiederentdeckt, galt er lange als eine nicht gewürdigte Grösse, als das bedeutendste Talent, der grosse Realist seiner Epoche. Diese Überbewertung herrschte auch im ersten Jahrzehnt nach 1945; die Literaturwissenschaft der vorangegangenen Periode wird fortwährend beschuldigt, seine Grösse nicht erkannt, ihn sogar zu seinen Lebzeiten boswillig und feindlich behandelt zu haben.

Dieser Standpunkt muss überprüft werden. Das eigentliche Versäumnis der ungarischen Literaturwissenschaft liegt darin, dass sie weder die schriftstellerische Leistung Tolnais, noch seine politische Haltung eingehend untersucht hat. Vorliegende Studie ist der Analyse dieser Fragen gewidmet. Der autobiographische Roman »Die düstere Welt« wird besonders berücksichtigt, aber auch neues zeitgenössisches Quellenmaterial wird herangezogen. Es geht um eine richtigere Bestimmung seines Realismus, seiner epischen Welt, seiner künstlerischen Mittel; seine Laufbahn als Politiker, seine Parteizugehörigkeit werden von den Missverständnissen und Missdeutungen der bisherigen Darstellungen gereinigt.

Tolnai strebt in seinen ersten Erzählungen zweifellos nach einer realistischen Erfassung und Darstellung der zeitgenössischen Wirklichkeit. Dazu treiben ihn auch seine Vorbilder und Freunde, die alle im Zeichen des damals in Ungarn herrschenden »idealisierenden« Realismus arbeiten. Trotzdem ist er kein reiner und grosser Realist geworden. Dass er sich nicht dazu entwickeln konnte, ist zum Teil aus seinem menschlichen Charakter, zum Teil aus den nicht-realistischen Elementen seiner künstlerischen Anlage zu erklären. Seine menschliche Haltung wird von einem übermässigen Selbstwertbewusstsein und dem unerfüllten Geltungsdrang beherrscht. Sein moralischer Fanatismus ist mit wenig Verständnis für die Mitmenschen verbunden. Dies bringt ihn in andauernde Konflikte mit seiner Umgebung (er war sechzehn Jahre als protestantischer Pfarrer tätig). Mit der Zeit häuft sich so viel Unzufriedenheit, Missmut und persönlicher Neid in ihm auf, dass dadurch der dichterische Schaffensprozess beeinträchtigt wird: die realistische Ader seiner Begabung wird verdrängt; statt dichterischer Widerspiegelung der Welt entstehen subjektive, unausgereifte Zerrbilder, Schlüsselromane im Dienste der persönlichen Rechtfertigung. In der mittleren Periode seines Schaffens gelangen ihm auf Grund der Subjektivität noch Werke, deren grosse Partien künstlerisch wertvoll sind — soweit sich die persönlichen Gefühlswellen des Dichters zur Satire oder zum Humor abgeklärt haben; dies ist aber nicht immer der Fall; das persönliche Interesse lässt die ausgereifte künstlerische Haltung nicht aufkommen.

Wenn er also seine menschlichen und gesellschaftlichen Konflikte künstlerisch bewältigen kann, entsteht eine subjektive Epik mit dem starken Drang zur Stilisierung; Tolnai wird an die Grenze der realistischen Prosaepik getrieben. Diese subjektive Epik wird charakterisiert: durch Hervortreten des persönlichen Erzählers, durch eine ironisch-satirisch-sarkastische Färbung seiner Darstellung, — aber auch durch Aufgabe der epischen Totalität, durch Einengung seiner dichterischen Welt. Die Gemeinschaft, die Charaktere werden schematisch, die Handlung hat keine richtigen Spannungen und Konflikte. Im Dienste der subjektiven Epik stehen die verfremdenden ästhetischen Wirkungen: das Grotteske, Grauenhafte, Hässliche. In den gelungenen Partien dieser Werke ist er mehr Ausdrucks- als Darstellungskünstler.

JEGYZETEK A ZALÁN FUTÁSÁHOZ

Negyven év kellett ahhoz, hogy a kezdeti próbálkozásokból végre megszülessék a nemzeti eposz. Töredékek, torzók, gyengécske művek jelzik a honfoglalásról szóló elbeszélő költemény útját Vörösmartyig. Mi másra törekedhetett volna az 1825-ben megjelent Zalán futása, minthogy egy feltételezett nemesi olvasóközönség igényeit kielégítse? „Egy a hadak vaspályáján századokig vérengzett nemzetnek később korában sem lehet elragadtatás nélkül visszaneézni elmúlt idejére, melyben nagyobb szerencsével, de egyszersmind nagyobb lélekkel s nagyobb erővel is szállott ki a veszedelmek ellen”¹ — hirdeti a költő előfizetési felhívásában.

Gondoljuk meg: a Zalán futásának keletkezési esztendei: 1823—1825. A megyék két évtizedes csönd után akkor hallatták erőteljes szavukat; a Szent Szövetség szilárdnak hitt épülete akkor reccsent meg először eresztékeiben; a spanyolok s a görögök megmozdulásai minden gondolkodó agyat s jobbért hevülő szívet indulatba hoztak. A napóleoni háborúkat követő béke erőszakolt nyugalma mögött új erők sejlettek föl. A kormányzat által támogatott hivatalos irodalom s művészet múltba menekülése, látszólagos problémátlanlansága sem volt képes, hogy béklyóba verje a kort szenvedve s mélyen átélő művészek hangját.

A haladó gondolat az elmaradottabb, fejletlenebb országokba, Kelet-Európa államaiba is eljutott; ám itt a társadalmi s a gazdasági elnyomás oly közvetlen, oly brutális formában jelentkezett, hogy a nyugati törekvésekre, eszmékre csupán irodalmi, nyelvi válasz visszhangozhatott. A felszabadulásra, a jövőre vonatkozó minden elképzelés — elsősorban — a közéleti líra síkján válhatott a nemzeti eszme hordozójává. E közéleti líra egyszerre személyes és egyetemes jellegű úgy, hogy kimondja az egyén s a közösség vágyát, érzését, gondolatát. De föltételezi a közvéleményt is, amelynek tolmácsa, vigasza és ébresztője egyúttal. Éppen ezért az egymást váltó költői nemzedékek aszerint, hogy kikhez és kikért szóltak, mindig arra törekedtek, hogy korukhoz alkalmazkodva saját hangvételi közéleti lírát teremtsenek, mely nemcsak közvetlen politikai mondanivalót hordoz, hanem evvel párhuzamosan, mintegy ezt kiegészítve saját társadalmi osztályuk életérzésének is tükrö, sőt nyelvészmenyüket, stílus-elképzeléseiket is diadalra juttatja. Kelet-Európa népeinek irodalmában lezajlott nyelvi harcok (kis eltéréssel egy időben alakul ki a horvát, a szlovén, a szerb, a szlovák s a magyar irodalmi nyelv Gaj, Kópitár, Karadžić, Štur és Kazinczy—Vörösmarty működése nyomán) politikaiak, társadalmiak; két korszak nyelv- és stíluselménye ütközik ekkor össze.

A Zalán futása előtt Berzsényi Dániel volt az, aki a legméltóbban képviselte a közéleti lírát. Megkapóan érezte a horatiusi közhely-bölcsességek áttetsző leplébe burkolt nemesi nyugalom válságát, megidézte a „fényes csillag”-ot „az óvilág sötét kódében”, melyen „Századok éjjele nyugszik”. Keserűen panaszkolta föl, hogy „Romlásnak indult hajdan erős magyar”, s a „tiszta erkölcs” hiányát, enyészttét siratta.² Berzsényi a maga szűk körébe kényszerült, a megyei (néhol kúriai) méretekben gondolkodó nemességnek s e nemesség életérzésének vált

¹ Közli: LUKÁCSY—BALASSA: Vörösmarty Mihály. Magvető, Bp., 1955. 52.

² Berzsényi Dániel Összes Művei. Szépirodalmi, Ép., 1956. 38, 125—26.

zseniális megfogalmazójává, egyszerre érzékeltetve ezt az érzést s annak válságát. (Persze, az már az ő emberi s művészi nagyságára vall, hogy elsősorban költői leveleiben túl tudott emelkedni az ódák eszmevilágán.)

A kezdő Vörösmarty is Berzsenyitől tanult. Ha nem is mutatható ki mindig a mikrofilológia pontosságával, antik mértékekre írott ódáiban, elégiáiban ott érezzük Berzsenyi, Baróti Szabó, Virág Benedek ujjá nyomát. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy Görbön él, a nemesi-nemzeti küzdelmek közepette alkot, környezete magyar érzésű, tapasztaltabb férfiainak véleményét osztja; látja a Bécs ellen feszülő dacot, mely a megye jogait, a nemesi kiváltságokat védelmezi, talán abban a tudatban, hogy a nemzet létalapjairól van szó. Hát hogyan rendelte volna alá zsenge költészetét az uralkodó izlésnek, a hagyománynak; hogyan sajátította volna el mindazokat a külsőségeket, melyek a kor nemességének olvasmányaiából hozzá is eljutottak! A reménykedés és a kételkedés, a fellángolás és a kétségbeesés váltakozik ifjúkori lírájában. Így énekel a „régén jeles hírrel sírba hanyatlott Árnyékok nagy lelkei”-ről, meg azokról, akik „most fetrengők a rút puhaságnak ölében”. Látja, hogy „Árpád hazája vész”, s — érdekes előreutalás a Szózatra — kéri a „nagyvilág”-ot, sírjon fölötte.³

A nemesi életézés hű tükrői ezek az ódák és elégiák. Bár itt-ott érződik már kozmikus világlátásának némely nyoma. A nemesi életézés tükrözik Victor Hugo első ódái s balladáinak. Az aulikus, Bourbon-párti ifjú francia költő (Vörösmarty sosem volt aulikus) zsenyéiben a múlt stíluseszmeénye, a kor konzervatív-nemesi ódaszemlélete szerint alkot. Victor Hugo első próbálkozásaiban (s ebben találjuk a Vörösmartyval való közös vonást) a hagyományos ódaköltést folytatja; az ifjú francia költőt kielégíti, ha az előző korszak stíluseszmeényét műveli, a klasszicizáló ódát. Míg Victor Hugo ódáiban a múlt felől kiindulva jelenítette meg a konzervatív nemesség életszemléletét, a Kelet-Európához hasonlóan elmaradott, gyenge polgársággal rendelkező, feudális és vallási elnyomás alatt sínylő Spanyolország költője, Espronceda a nemzeti s polgári szabadságért folyó harcban használja föl az óda szokincset s témakörét. Spanyolországban közvetlenül idegen elnyomásról nem beszélhetünk. Sőt, a napóleoni háborúk idején — rövid időre — sikerült a nemzeti egységet megteremtteni. A napóleoni háborúk után ez a nemzeti egység felbomlott, s a spanyol uralkodó osztály ott folytatta, ahol a XVIII. században abbahagyta. (Az uralkodóosztályt kiszolgáló költők is a klasszicizmus tematikáját, műfajait, stílusát őrizték.) A Szent Szövetség beavatkozása, a nemzetközi reakció összefogása a spanyol főnemességgel végképp meggyőzte a demokratikus átalakulás harcosait, köztük Esproncedát is, hogy a nemzeti egység megteremtése illúzió. A népi megmozdulások elszigeteltsége, gyengesége a messiás jövőbe utalják a változás lehetőségét. Az emigrációba kényszerített költő a nemzeti s a demokratikus gondolatot tartja ébren, mikor a jelen sivárságát Spanyolhon egykori dicső múltjával állítja szembe. Száz hős is támadt, az ellenség (a gyáva népek) rettegte a hősök s az ország hatalmát. Ám elhomályosult az ősi fény, s a hon hatalma porba hullt. (*Curben su antigua pompa y poderío Pobre yerba y arena*). A nagyvilágot idézi tanúnak, mint Vörösmarty, hogy legyen kinek kínjait elpanaszolja. (*Oh vosotros del mundo habitadores! Contemplad mi tormento!*)⁴

Esproncedának a húszas évek végén írott versei — elsősorban képeik újszerű gazdagságával — mondanak többet, mint az évtized elején írott Vörösmarty-művek, melyek még a Berzsenyi vonta korlátokon belül maradnak. Espronceda a spanyol haladás gátjait, a néptől s nemzeti gondolatától idegen, a Szent Szövetséggel érző uralkodó osztályt támadja; Vörösmarty még Berzsenyi példája szerint fordul az idegen ruhákban ékeskedő, a magyar nyelvet megvető „korcsok”, „nemzetiség-tagadók”, a „kifajult fiak”⁵ ellen; Kollár János, a szlovák poéta ugyanilyen haraggal ostromozza a jelen „denevérszerű lét”-ét s a szlovák nemzeti gondolatától „elfajzott fiak”-at.

³ Vörösmarty Mihály Összes Művei. Akadémiai, Bp., 1960. I. 42—43. és 189.

⁴ Obras Poéticas de Don José de Espronceda. Paris, 1882. 109—111.

⁵ Vörösmarty Mihály Összes Művei. I. 189. és 141.

A többé-kevésbé közvéleménnyé kovácsolódott megyei nemességben megvolt az igény, hogy a régmúltba vetített önnön apoteózisát, jelen harcaiknak a múlt nagyszerű példáival történő igazolását, a Baróti Szabó, Virág Benedek, Berzsenyi, majd Vörösmarty ódáiban, elégiákban megénekelte érzéseket, eszményeket, életbölcseiségeket összefoglaló, mintegy enciklopédikus gazdagságú műben olvassák.

Vörösmartyban pedig megvolt a szándék, hogy a jelent a honszerző ősök megjelenítésével (tehát közel 40 esztendő sikertelen próbálkozásainak kiteljesítésével) döbbsen rá a tenni-valókra, s a maga számára is tisztázza költői helyzetét, a kor uralkodó eszméihez való viszonyát, s ezen túlmenően megalkossa a nemzeti eposzt. Ugyanilyen szándékkal — mutatis mutandis — szinte kivétel nélkül a húszas években születnek a nemzeti eposz igényét betöltő művek: Miczkiewicz: *Ősök*, Kollár: *Stávy dcera*, Espronceda: *El Pelayo*, Almeida—Garrett: *Camões*, Vörösmarty: *Zalán futása* című elbeszélő költeményei szinte egyidősek.

Az eposz valóban alkalmas egy szélesen hömpölygő, sokágú, mégis egy cél felé tartó, mindent átfogó cselekmény hordozására, melynek folyamán sokrétűen bontakozhatnak ki a jellemek, s e kibontakozásban igazolhatják a költő szándékait. Az eposz sajátosan patetikus-klasszikus hangvétele, majdnem a klasszikus ódába illő stílusa is megfelel a magasztos (honfoglalás, ősök, ősi harcok, a nemzeti lét—nemlét) téma kifejezésére.

Mégis, a XIX. század húszas éveiben — divatja ellenére — már korszerűtlen e műfaj. Hiszen szabályainak útvesztőiben, kényszerű mitologizálásában, fárasztó bőbeszédűségében, formájában igen-igen a múlthoz, a régen levetett, hagyományos formához köti a költőt. A nemzeti eposzok homéroszi—vergiliusi, Vörösmartynál még külön Zrínyi Miklósi-igénnel készültek. Jól érezte Byron az eposz korszerűtlenségét, elbeszélő költeményekben formailag s tartalmilag egyaránt megújítja, a klasszikus hagyomány mellett felmutatva a barokk hagyományát, Tassoét, Camõesét (Espronceda töredékben maradt eposzát s Almeida-Garrett művét — talán a közvetlenebb Byron-hatás miatt nem írta az eposz kötelező hexametereiben). Tasso vagy Camões eposzainak sorsüldözött, számos egzotikus tájon megforduló, tündérektől-istenektől sújtott-segített hőseiben megtalálta az angol költő a romantika ember-ideálját. Camões eposzhőséről lefejt a nemzeti vonásokat, s megírja a társadalomból kitiszított kalóz alakját, Tasso szerelmi bűvöletben nyűgözött hőstől egyenes az út a byroni Don Juanig. A barokk hőseit írja újjá, hangszereli át romantikus hangnembe Byron. Csodálkozhatunk-e ha a portugál Almeida-Garrett ezt a sorsüldözött, barokk hőst eleveníti föl, ki az egyetlen sikerült, nyugat-európai nemzeti eposznak szerzője egyúttal, Camões példájával ébreszti nemzetét? Az ő költészetével harcol a klasszicizmus ellen, alakja, a hozzá fűződő mondák a társadalmi átalakulásért folytatott harc eszközei. Espronceda eposzának témája a kereszténység harca az arabokkal; az egységes Spanyolországért folytatott küzdelem korába vezet el. Kicsengése félreérthetetlen, a múlt példájával ösztönöz a jelen megváltoztatására. Ám e két eposz — és Byron művei is — a nemzeti mondanivaló mellett az egyéniség helyét keresi, a barokk emberfeletti hősei a romantika társadalomból kitiszított magános ember köntösében jelentkeznek. A nemzeti mondanivaló mellett az egyénhez is szólnak.

Így lett felemás, a kétféle, figyelmen kívül aligha hagyható hagyomány miatt, a nemzeti eposz megoldása.

Kollár műve szonettkoszorú, ódái előhangja elégíti ki csupán a klasszikus eposz követelményeit. E szonettekben kibogozhatatlanul keveredik az idill a nemzeti mondanivalóval. Miczkiewicz sem a régi értelemben vett eposzt írta meg. Kovács Endre találó kifejezéssel „erkölcsi tanmesé”⁶-nek nevezi e művet, melynek keretén belül a költő embersorsokról elmélkedik. Nem a nemzeti eposzt írta meg, hanem a kor figuráit ültette át művébe. Ez az elbeszélő költemény közvetlen korához szól, nem akar „általánosan emberi s nemzeti” lenni.

⁶ KOVÁCS ENDRE: A lengyel irodalom története. Gondolat, Bp., 1960. 140—41.

Vörösmarty művéről már Toldy Ferenc megállapította, hogy „szelleme még az antik és romános közt látszik lebegni”.⁷ Erdélyi János szerint a Zalán futása ellenére a „nemzeti eposz a magyar irodalomban mindeddig nincs megírva”.⁸ Legújabbban Turóczy-Trostler József hívta föl a figyelmet arra, hogy e mű a költő első tündérvölgye.⁹ Ő mutat rá arra is, hogy az antik mitológia (mit eddig Berzsenyi, mint egyedül érvényest ismert el) Vörösmarty számára megoldhatatlan feladatot jelent.

Mindezek ellenére Horváth Jánossal tarthatjuk, hogy Vörösmarty kielégítette a közvárákozást.¹⁰ Részben azt adta, amit vártak tőle. Arany Lászlót idézzük, szerinte az eposz „a közönségre . . . a nemzeti érzelmek lyrai kifejezése, a régi dicső alakok emlékezetbe hozása, a nemzeti nagyság dicsőítése . . . által tette azon rendkívüli hatást”. Ám a továbbiakban találó-ironikusan jegyzi meg: „Talán nem is olvasták annyian, ahányan magasztalták.”¹¹ Akkor válik mindez érthetővé, ha nem feledkezünk meg arról, hogy Vörösmartynek Berzsenyi költészete volt egyik alapvető forrása.

Vörösmarty megpróbálta azt, hogy eposzába sűrítse jelenének, környezetének — mint-hogy fejlődése e korszakában a politikai, társadalmi véleményeket illetőleg azonosult velük —, tehát saját korának szinte valamennyi problémáját. A központi kérdés azonban — már Berzsenyi is fölvetette — a „régí dicsőség” s a „tehetetlen kor” szembeállítását. E szempont szerint vetíti vissza a régmúltba elképzeléseit.

Vörösmarty zsengei, a közéleti líra igényével született verseiben (*A hajdani nemesség emléke*, *A régi üdők emlékezte*, *Szigetvár* stb. már a címek is jelzik a tematikát) Virág Benedek, Berzsenyi modorát, hangvételét érezzük, némelykor a képek is azonosak. Ugyanakkor maga a költő is terhesnek érezte ezt a kötelezőnek hitt örökséget; módot, lehetőséget szeretett volna találni, hogy a saját hangján szólhasson. Olyan közéleti lírát akart teremteni, mely a megváltozott kor megegy nemességéé is lehet, de azon tülemelkedve leglelkéből fakad. A Berzsenyi-típusú óda lehetőségeit megteremtője a végsőkig tágitotta s használta ki, az ilyenfajta ódai képkinccset Kőlcsey bírálata egyébként is gyanússá tette. Így jutott el Vörösmarty a nemzeti eposz gondolatához, s így jutottak el kortársai is ugyanehhez a gondolathoz. Kollárnak Palkovič almanachlírójával kellett leszámolnia, Almeida-Garrett a klasszicizmus sallangjaitól vezeti el a portugál irodalmat — Camões nemzeti barokkját példaképpül állítva — a romantikáig; a spanyol Angel de Saavedra is szakít a klasszikus tragédiailrodalommal, melynek kezdetben művelője volt, s részben angol (Byron) hatás alatt írja eposzait, drámáit. (Nem tartozik ide, csak előre vetítjük: eposzokon és drámákon keresztül vezet az út a saját hangú nagy közéleti líráig, a sajátos Vörösmarty-óda megelégség, a harmincas-negyvenes évek csodálatos kibontakozásáig.)

Vörösmarty a mű központi gondolatát, a tehetetlen kor s a régi dicsőség szembeállítását következetesen viszi végig. Érezhető az igyekezet, mellyel a harcos, erős, bátor, romlatlan magyar képét próbálja fölvezetni, hol Ete, hol Árpád, hol Kadosa nem túlságosan egyénített figurájában. Gondoljunk arra, ahogy Árpád megjelenik:¹² kezében „rendítő buzogány”, „ősei harcából maradt nagy kardja világolt”, „karjai, válla, Mint Mátratető és bercei izmos, erősek. Etét pedig ilyennek látjuk: „Hegyek essenek, a sebes árvíz Tengere zúgjon bár, ő győz, vagy halni fog . . . S ég, föld nem képes megtartóztatni menését . . . S ahova ér, tör, zúz; vele jár és dúl az enyészet.” Így megy, így halad, hisz azt ígérte Szömérnek, hogy „az ősi dicsőség Szép sugarát hozom el, mely győzni tanítson” . . .

⁷ Idézi: LUKÁCSY—BALASSA, i. m. 76.

⁸ ERDÉLYI JÁNOS: Vörösmarty Mihály, Pályák és Pálmák. Bp., Franklin Társulat, 1886. 247.

⁹ TURÓCZY-TROSTLER JÓZSEF: Vörösmarty mai szemmel. Klny. a FK 1956. évfolyamából.

¹⁰ HORVÁTH JÁNOS: Vörösmarty. Tanulmányok, Akadémiai, Bp. 1956. 247.

¹¹ ARANY LÁSZLÓ: A magyar politikai költészetről. Arany László Munkái, Bp., Franklin, 1904. 229.

¹² A Zalán futását a Franklin Társulat, Bp., é. n. Vörösmarty Mihály Összes Költői Művei c. kiadásából idézem.

Az ősi erőnek, a romlatlan népnek, a mindent lebíró, nagy nemzeti akaratnak példái Árpád és Ete s a magyar vitézek többsége. Ezeket állítja a tehetetlen kor elé, az önfeláldozásnak, a hazaszeretetnek, az ősi dicsőségnek bátor, önzetlen hőseit; ma már jól tudjuk: a vármegyei nemesség ideáljait.

Közvetlenül szól korához: Ete nagylelkűsége, önfeláldozása figyelmeztetés csupán a saját hasznát hajszólo jelennek. Árpád arcán „forró könnyecsepp” gördül le, „új honja szerelmén” ég. „Értetek, oh új hon keresői, foházkodik ő most, Már született hősök s születendők, értetek ég ő.” Hősök születését, az Árpádhoz hasonló héroszok fölbukkanását, az önzetlen hazaszeretet (majd később ezt fogja mondani: rendületlen hazaszeretet), bajnokainak megjelenését célozza. Árpád népének igazi utódai ezek a „születendő” hősök (Árpádot majd a reformkornak az ősközhöz méltó küzdelmeiben ébreszti ismét világra: 1837-ben).

A régi dicsőség képei mellé vázolja a másik lehetőséget! A múlt dicsőségének fénye mögött ott setétlenek a jelen árnyai, a nemzeti hősök mellett a nemzetietlenség alakjai.

„A ravasz udvarnok kedvencei jönnek ezentúl.” „Cafrangos paripák, Lány selyem öltözetők dúsan megtűzve arannyal”, „a sisak orma Tündöklő köveket forgat.” „... a sas fia gyáva galamb lett”, mert a „hosszú nyugalom henyesége lerontja A nagy nemzeteket.”

Így szól a görögökről, mint a tiszta „erkölcs” hiányában élőkről. Az elpuhult, a Marathon diadalát oly könnyen feledő utódok a magyarság ellenfelei, egyúttal a másik út (a tehetetlen kor) példái. A megyei nemes korlátozott gazdaságában, „az arany középszer” bővületében, szűk körű látóhatárában, kissé provinciális magyarságában ellenszenvvel gondolt az idegent majmoló, Bécsset járó főurakra (ravasz udvar kedvencei), kiknek hivalkodó pompája, cifra, „újmódi” gazdagsága a maga „tisztességszegénységére” emlékeztette. A nemzeti, egyszerű viselkedés, ének, tánc, szó lényeges szerepet játszott a megyei nemesség harcaiban (Pálóczi Horváth Ádámra emlékeztetek). Vörösmarty a nemzeti viselet kérdésén keresztül — példánkat idézve — szándékolta anakronizmussal mutatott rá, Pálóczi Horváthnál művészibb eszközökkel, milyen következményekkel járhat, ha „Régi dicsőségtek szikrája aludogál és vész”. Zalán táborában — egy-két igazi hős mellett — akad életéért gyáván könyörgő, orozva támadó, csak zsákmányért harcoló, renegát (kifajult fiak!), kéjszár stb. Egyszóval, egy sereg olyan, kik — a „hosszú nyugalom henyesége” miatt Athén „erkölcsé bomolván” — a város falai ledőlésében szerepet játszottak (Hadd utaljunk Berzsenyire).

A két út lehetőségének felvillantásával még nem merült ki a megyei nemesség életérzésére utaló, „ó dai” módszer felhasználása. A tagadhatatlanul antik hagyományokon épült szónoki beszéd a megyegyűlések kedvelt műfaja. A homéroszi hagyományokat szem előtt tartva a Zalán futásában mind a görögök, mind a magyarok igen sokat szónokolnak. E szónoklatokban mintegy a megyegyűlések hangját, stílusát leljük föl. Ékesen formálódik, szinte indaként burjánzik, minden irányba elágazik a főmondat, pompás mellékmondatokkal gazdagul, hogy aztán nyomatékkal — ez talán Vörösmarty leleménye — egy epigrammatikus tömörségű sor zárja vagy szakítsa félbe. Árpád mondja egy görögről: „Nem mind rettenetes, kit külseje s nagy szava hirdet”, „Bátorság teszi, nemcsak erő a harci hatalmat.” A görögök gyűlésén hangzik el: „Mert az erő kapcsolva nagyobb, ha megoszlik, alább száll.” A táltos így zeng egy helyütt: „Nem bánom, ha dicső viadalban eleshetem egykor.” Bogács vitéz tanácsolja Laborcánnak: „Menj, harcolj magyarán, s méltó lész, mint magyar élni!” Írtuk: e sorok epigrammatikus tömörségűek, mintha egy-egy közhely-bölcsesség tömör s közérthető megfogalmazására törekedne a költő. E sorok — nem telik bele egy évtized — külön műfajjá válnak. A borhűtőkre vésetnek ilyen Vörösmarty-sorokat s a Széchenyi kezdeményezte lóversenyek jutalomserlegeire. Kisfaludy Károly, Kölcsey, Czuczor és Vörösmarty a legkiválóbb művelői ennek a műfajnak, mely a progresszív nemesi gondolat egy töredékét foglalja egy mondatba. A sorok önállóodása, mondanivalójának kikristályosodása jelzi a költő s a Vörösmarty képviselte nemesi osztály útját.

E mű tehát megfelelt a közvárákozásnak. A régi dicsőség, a nagyszerű elődök, a hon-szerzés lelket melengető eseményei kedvelt témái voltak a megyei nemességnek. Horváth János figyelmeztetése szerint Vörösmarty nem csupán kielégítette a közvárákozást, hanem lényegesen túl is ment rajta.¹³ Nemcsak egyszerűen nemzeti eposzt írt, ezt negyven éve sokan megkísérelték már, s próbálkozók követik majd még kevesebb sikerrel. A nemzeti eposzba beleírta saját tündérvölgyét is, a társadalmi igényen túl saját nyugtalanságát, útkeresését, válságérzését, boldogságvágyát is megénekelte, s akarva-akaratlan a nemzeti eposz célzatával megírt műbe rejtett tündérvölgy-élménynek, a költői korszakváltás nagyigényű érzékelteté-sének, a tartalmi s formai útkeresésnek köszönhető, hogy Vörösmarty valósította meg elsőnek teljesen „a magyar költészet és a világirodalom történeti, ideológiai és terminológiai egyidejű-ségét”.¹⁴ Azaz mind mondanivalóját tekintve, mind a formai képanyag felől közelítve Vörös-marty költői világát, az európai irodalom párhuzamos költői alkotásaival való mély rokonsá-got figyelhetjük meg.

Már ifjúkori költészetében is tanúi lehetünk e fentebb említett kettősségnek. Műveli egyrészt a Berzsenyi–Virág Benedek-típusú ódát, melynek jellemzői a Zalán futásában is jelentkeznek, de a lágyabb, légiesebb — bár a német almanachlírából elvont magyar műdal-típussal rokonságot nem tartó — költészet is visszhangra talált az ifjú Vörösmartyban. *Volt tanítványaimhoz* című allegorikus versében érezhetjük már mítoszteremtő képességét. Az a táj-kép, mellyel megindítja versét, árulkodik képzeletéről: „Innen, hol Kaposunk délről csavarodva nyugatnak Jég-, hóhalmok alatt lassan hőmpölygeti habját . . .” A világtájak fölemlítése, a folyó méltóságteljes hőmpölygése, melyet talán némileg zavar a zord vidéket idéző „jég-, hóhalmok”-képe, inkább a költő képzeletében született, mint egy valóban látott táj költőileg hű jegyzete.

Gondoljunk az 1822-ben alkotott *Villi-dalra*. Éjféli táj, „enyészeti csend”, „A halál durva kapuját” vívó bajnok — ám a „Villi szerelme örök”. Minden együtt van, ossziáni elem, a Berzsenyi által rosszállóan „rémregényes”-nek minősített stílus, titokzatosság. Ez a ködben úszó, sejtelmes világ, melyben minden lebeg, homályban, alkonyfényben áll, titokzatos szelle-mek tanyája: Goethe: *Erlkönig*-éből ismerős, de rokona Victor Hugo költeményeinek is, *A dzsinneknek*, kik így alélnek az éjbe, hogy a szellemórán új létre keljenek.

Még egy versre hivatkoznánk: a *Helvildához* címűre. A „déli tájak völgyiből” tűnik elő, az álom szülötte, szemében „szép csillagok sugára”, „Ruháid ezüst fellegek Az est fuvalmán ringadozva Így jössz”.¹⁵ Az álomkép szinte életet kap, a költői leírás elhitheti velünk Helvila létét, álom és valóság varázslatos, magyarázhatatlan összefonódása teszi oly varázslatossá a költeményt. „Az élet—álom” — vallja drámájának címével s mondanivalójával Calderón, kit a német romantika hoz divatba, a XVIII. század végén kerül magyar színpadra is, német közvetítéssel.¹⁶ 1819-ben Székesfehérvárt adják már, majd 1820-ban Pozsonyban és Kolozs-várt. Déry István fordította németből, feltételezik, hogy Katona Józsefnek is lett volna ilyen fordítása: *Élet álom*. Ha Vörösmarty nem is ismerte Calderón színművét, az álom és valóság egymásba játszásának problémakörében élt, mint a kor szinte valamennyi romantikus művésze.

Részleteiben, töredékeiben már Vörösmarty ifjúkori költészetében nyomát találjuk a tündérvölgynek, az elvágyódás és a menekülés motívumának. Victor Hugo konzervatív ízlést szolgáló ódái után az *Orientales* c. kötet következik. A Bourbon-eszményben, életérzésben csa-lódott ifjú költő elmenekül verseiben Franciaországból; kiábrándult környezetének világából, s keresi, költői világa hol lehet otthonra, mi az, amiért igazán lelkesedhet. A konzervatív ízléssel, az *Ódák és Balladák* világával számol le, mikor látszólag hátat fordítva kora Francia-

¹³ HORVÁTH JÁNOS: i. h.

¹⁴ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Faust. Magyar irodalom—világirodalom, Akadémiai, Bp., 1961. II. 335.

¹⁵ Vörösmarty Mihály Összes Művei id. kiad. 217., 196., 280.

¹⁶ JUAN BARNA: Los dramas de Calderon de la Barca en la escena Hungara. Bp., 1930

országának a Közel-Kelet színes képeit villantja elének, s a görögök szabadságharcában rábukkan későbbi forradalmi mondanivalójának első igazi témájára. A menekülés, a tündéri, a titokzatos hajszolása tiltakozás is, és dokumentuma a költő világnézeti válságának s a költői hangváltás nehézségeinek.

Miczkiewicz eposzai mellett ott a *Farys*. Míg az *Ősök* — Miczkiewicz szerint — annak a harcnak a folytatása, amit karddal vívtak, benne a lengyel nép sorsát, a lengyel nép különböző típusait éneklí meg. Igaz, a reális s az irreális elemek itt is keverednek. A *Farys* egyetlen nagy vágtatás, menekülés. A túlfeszített, a magasba növesztett romantikus egyéniség féktelen szabadságvágya, a minden emberi köteléket lerázó, mindentől független ember kozmikus élménye kap hangot, a világot önmagában föllelő, mindent önmagába foglaló nagy egyéniség szól hozzánk.

A tündérvölgy a Zalán futásának nem járulékos része, hanem a főeseménnyel teljesen egyenrangú, sőt — Hajna s Ete révén — belejártszik a cselekmény fővonalába. Vörösmarty új elemmel gazdagította a magyar költészetet. Lírikus alkat volt, akinek epikája, drámái is tele vannak lírikus részletekkel. Mint igazi, az európai fejlődéssel együttlélegző lírikus, romantikus mondanivalójával kitörni készült a részint Kazinczy, részint Berzsenyi működése szabta korlátokból. Ennek fiatalos, heves formája volt a teljes (eleinte inkább formai, később erőteljesen világnézeti) szembefordulás. A saját, külön világ, az ősbib, igazabb, korlátlanabb lét, ahol érzelem és szenvedély őszintén, parttalanul áradhat: a tündérvölgy. Ez akár mint a szabad föld szabad népének utópisztikus víziója (Goethe: *Faust*ájában), akár mint a romantikus tagadás ördögvilága (Espronceda: *El diablo mundo*), akár mint a képzelet merész szárnyalása alkotta öntörvényű sziget (Vörösmartynál) a nagy egyéniségek, a társadalom fölé emelkedő személyiségek lakhelye. A költők daccal fordulnak szembe az elkorhad, szűkké vált feudális világgal, akarva-akaratlanul éreztetve a kapitalista fejlődés eddigi világképet tágító, korlátlanabb lehetőségeit.

Vörösmarty — e tündérvölgygel — új világot alkot, új teremtményekkel népesíti be képzelete szigetének eposzi világát. Ha Vörösmarty tagadni akarja a feudális életérzést kifejező antik eposzi világot, eposzi mítoszt, új, tündérvölgyébe illő machinációt, nemzeti érzést tolmácsoló mítoszt kell teremtenie. *Volt tanítványaimhoz* c. versében láttuk már nyomát. Az erényeket és a bűnöket személyesíti meg, azokat mozgatja művészi leleménnyel (mint valami középkori moralitásban). Az eposz machinációja megköveteli a mitológiát. Az antik eposzok hagyományai szerint istenek, istennők, félistenek, szellemi lények kell hogy benépesítsék az eposz világát. Az antik istenek s a keresztény mítosz már Dante *Commediájában* keverednek, s a barokk eposz tudatosan idézi Vergilius isteneit, félisteneit (Camões, Zrínyi), ám Camões hangsúlyozza, hogy az antik eposzok istenei csupán emberek regéi. A romantikus eposz pedig tündérékkel, képzelet szülte lényekkel, lázálmok alakjaival gazdagította az eposzi szereplők seregét (a tassói hagyománynak is van része ebben: Armida varázsereje!). Vörösmarty nemzeti eposzt akart írni, így — a kor követelményeit figyelembe véve — kézenfekvő, hogy speciálisan magyar mitológiát akart alkotni (Kollár ugyanígy speciálisan szláv mitológia megteremtésére vállalkozott). Hadúr és Ármány alakja, küzdelme: az egymással szemben álló természeti őserők küzdelme, mely párhuzamos a romlatlan őserő s a gyáva elpuhultság küzdelmével. Harcukba az egész föld belerendül: fény és sötétség, nappal és éjszaka csatázik egymással. A főistenek alakjának megformálásában egyesek a perzsa vallás Ormuzd—Ahrimán párára következtetnek vissza, vagy népmesei eredetet emlegetnek, utalva arra, hogy a Kalevalában is nyomát találjuk e hajnal—éjjel párosításnak.¹⁷ E korban többen cikkeztek a magyarok ősvallásáról, s néhány szerző (Cornides, Horvát István) a Vörösmarty által bizonyára ismert Tudományos Gyűjteményben írt az ősvallás dualizmusáról (1817-ben).

¹⁷ KRISTÓF GYÖRGY: A magyar mythológia classicus eposzainkban. ErdMúz., 1904. 201., 205., 259.

Hadúr és Ármány egymásnak megfelelője, kiegészítője; együtt szemlélve alkotnak egységet. Ilyen ellentétpárookra való osztás jellemzi az ekkori Vörösmarty gondolatvilágát (ahogy a régi dicsőség s a tehetetlen kor is egymásnak megfelelője, szorosan összefüggő ellentétpárja). Az egész világot ebben az ellentétekre bomló egységben szemléli, s az egyik oldalon mindig a romlatlanság, az őserő rousseau-ian harmonikus képe fénylik. Ember és természet harmóniája a romantika majd minden alkotójának témája, Vörösmarty Isten- s természetszemlélete is e harmóniának kivetítődése. Vallása éppen ezért pantheisztikus, ez nyújt számára lehetőséget a világ egységben, kozmikus teljességében való szemlélésére.

„A csend, melyet az éj viadalma szegett meg, ezentúl Még iszonyúbb, mélyebb lőn, mint mikor a nagy idő még El nem kezdődött, s a főhatalomnak ölében Életerő nélkül nyugodott a néma teremtés.” Szemléletében a *Csongor és Tünde* Éj-monológját s a Tudós töprengéseit idézi. Itt, a Zalán futásában bukkan föl Vörösmartynál először a világkép megalkotásának gondolata, melynek természetes kiindulópontja a létezés előtti világgép. A kezdet, a „sötét és semmi” akkor telik meg étellel, akkor ébred világra, mikor a „főhatalom” „életerő”-vel látja el. Csak később jön föl az ember („lelke fényfolyam”), a nagy mindenséget fogja tükrözni. Már Turóczi-Trostler figyelmeztet a Faust nagy monológjával való párhuzamosságra,¹⁸ Faust János evangéliumát lapozva — többek között — kimondja: *Im Anfang war die Kraft!* Mephisto bemutatkozását idézzük: *Ein Teil von jener Kraft, Die stets das Böse will und stets das Gute schafft*. Erősen kétséges, hogy Vörösmarty ismerte volna a Faust első részét ekkor, inkább arról van szó, hogyan valósítja meg a Zalán futásában, majd még inkább a Csongor és Tündében az európai irodalommal való ideológiai s — láttuk — terminológiai egységet. Az „életerő”, mely akár „kezdet” is lehet (a Csongor és Tünde Tudósának töprengései is idecéloznak: „Erő az Isten . . .”), az „életi csillag”-ban is lakozhat. A tündérvölgy kormányzó s ítéelő ereje a költő pantheisztikus hitéből nyerte létét. Az egységben szemlélt világ két lehetősége, ellentétpárja, Hadúr és Ármány (a goethe-i mítoszban az égiek s Mephisto) harca a vitézek lelkéért egyszerre folyik a magyarok s a görögök harcával. A halott hős feléled, hogy elvégezhesse utolsó, nagy feladatát: „Fenn, hova emberi szem, sem az agg föld hangja nem érhet, Áll egyedül gyönyörű ragyogással az életi csillag. Onnan küldé sugárt a hős tetemébe Hadisten.” A hős elvégezve utolsó kötelességét, meghal, az életi csillag visszaveszi sugarát. A hősök híret aztán Hadisten szép csillaga őrzi, oltalmazza, s az nem juthat az ősgonosz, a megrontó Ármány kezére. (Faust is elvégezve feladatát, megmenekül, hisz Goethe szerint: „Ki jobbra törve fáradoz, Megváltás osztályrésze.”)

Túl a magyar s a többi európai irodalom egyidejűségén, terminológiai azonossága más oldalról is bizonyítható. A végtelenség távlata s a mulandóság érzésének egybefonódása is jellemző vonásként jelentkezik. A hatalmas arányok, a kozmoszba növelt képek az elmúlás gondolatában tetőződnek, a mindent lebíró, a halálon is győzedelmeskedő életerőt visszaveszi Hadisten; ahogy a Csongor és Tündében is megjósolja az Éj a létezés megszüntét. A nemzet, a világ emelkedésébe, haladásába vetett hit mellett nyilvánvalóan jelentkezik a fejlődés reménytelensége, az esetleges kudarc miatti aggodalom. Legutóbb egy történész mutatott rá arra, hogy a nemzeti ébredéssel együtt jelentkezik a tragikus hangvétel. Nemcsak a magyaroknál, a cseheknel s a lengyeleknél is.¹⁹ Sőt, a radikálisan forradalmár, olykor Petőfi hangján szóló Esproncedánál a forradalom ragyogó, fényárban álló képei mellett ott búskodik *Al sol* (A nap-hoz) című verse, melyben a nap halálát jövendőli, s — mint Vörösmartynál — a végtelen távlatokat szomorúan keretezi a mulandóság érzése.

A nemzet ébredése mellett megrajzolt nemzethalál képe mégsem leverő; a harc hősiességét, magasztosságát, egész világra szóló nagyszerűségét emeli ki a másik lehetőség fölemlítése.

¹⁸TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Vörösmarty mai szemmel . . .

¹⁹KOSÁRY DOMOKOS: Széchenyi az újabb külföldi irodalomban. Száz. 1962. 1—2. sz. 279. Hivatkozik Eisenmann tanulmányára: Bulletin de l'Europe orientale, 1929. 231.

Igy lesz igazán a kor lelkét kifejező, minden érzést megszólaltató Vörösmarty költészete.

Költői világának, melynek jelentős részét alkotja a tündérvölgy, kialakulásában a klasszikus hagyományok mellett a tassói is segítette (bár Tasso részben Zrínyin keresztül hatott). Tassót olvasta, alakját a kor irodalma — egyoldalúan — megrajzolta. Goethe drámát írt róla. A romantika a sorsüldözött, meg nem értett költőt látta benne. Ebben is Byron adott példát 1817-ben írt *The lament of Tasso* c. művével, bár vele egy időben a puskinski nagy orosz romantikát előkészítő Batyuskov is írt verset *A haldokló Tassóról*. (E vers híre eljutott a magyar újságokba.)²⁰ Ide kívánczok Delacroix festményének s Liszt Ferenc szimfonikus költeményének említése, mely a byroni nyomon indul el a Tasso-kép megrajzolásában. A Zalán futásának pantheisztikus vallása s az ebből következő mitológia megkövetelte az ismert mon-dák átértékelését, átdolgozását. A csodaszarvas motívuma mint honfoglalási, ősi dicsőséget jelző tényező szerepelt a köztudatban. Vörösmartynál Bors vitéz üldözi a szarvasünnöt, amely női hangon szól hozzá, „szerelem hangján suttogtak gyenge fuvalmak”. Bors a gimet üldözve eltéved, kiesik a harcból. A szerelem elvonja a hőst a harctól valamilyen bűbájjal: bizonyára Tasso ihletését fedezzük föl.

A krónikák mondáinak átköltésére nem ez az egyetlen példa. Lehel kürtjének regéjét is a tündérvölgy világába illeszti. Az anya „utaztában szült” egy gyermeket, Lehelt, kinek egy „ős tündér” sípot adott. A kemény vitézzé serdült Lehel kürtté változtatta. Ez a varázssíp a wielandi—weberi Oberon varázskürtjével s a mozarti—schikanederi varázsfuvolával zeng egy zenekarban. (A varázssíp motívuma még visszatér Vörösmartynál.)

Se szeri, se száma e „tündéri” epizódoknak. Az egyik kutató „a nép ajkairól ellesett kisebb regevonások”-ról ír,²¹ Erdélyi János²² a tündérlóban, Tomboliban feledi föl a magyar népmese hatását. Valószínű, hogy a népmeséből is merített a költő, de a romantikus közhelyek sem idegenek tőle. A „tündéries” vígjátékok a magyar vándortársulatok kedvelt, sokat játszott és hálás műsorszámái lettek (Ernyi Mihály: *Tündéralmája* a Csongor és Tünde megírásában segítette Vörösmartyt).

Mindezeket a problémákat a délszaki tündér alakja hordja magában. Léte sokat köszönhet a magyar népmesének, de a romantikus világképnek is. Ott van nála a varázssíp, kised csillag vezérli. Hatalmának érzékeltetésekor a kozmosz képei kelnek életre: „Tudd, a bús fellegek engem uralnak, Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállal, És kényemre parancsolok én a tengeri gőznek.” Szerelme a végleteket ostromolja, s olyan reménytelen és tragikus, mint azt a nagy romantikus költőknél láthatjuk. Csak azért tudta így megírni Vörösmarty a délszaki tündért, mert saját fájdalmait, tragikus szerelmét, válságát is beleírta. A szenvedélyek végtelensége, az érzések hatalmas hullámzása, a hangulati változások érzékeltetése használt képek szinte mindent betöltő távlata („S csendes lesz palotánk, mint a vész nélküli tenger”) figyelmeztet: a nagy magyar romantika születésének vagyunk tanúi.

A „tündéries” elem nem gyengíti tehát a mű közérthető nemzeti mondanivalóját. Vörösmarty már nem tudott klasszikus értelemben vett eposzt írni. (Akik azt akartak írni, azok kihullottak az irodalomtörténet s az olvasóközönség rostáján.) Célja szerint „hú” akart maradni a „haladékony” időhöz. Azáltal maradt hú, hogy figyelembe vette a korszerűbb, a másik eposzi-világirodalmi hagyományt, s evvel a világnézeti s formai előrelépéssel került bele a világirodalomba. Úgy tudott nemzeti s magyar maradni, hogy ideológiai s terminológiai szempontból együtt lélegzett a világirodalommal. A nemzet haladása, léte—nemléte mellett a világ haladását, létét—nemlétét is figyelte. Vörösmarty műve egyike azoknak az elbeszélő

²⁰ Hasznos Mulatságok, 1825. II. 2. sz. 77. Említi RADÓ GYÖRGY: Puskin magyar vonatkozásai 1848-ig (Tanulmányok a magyar—oros irodalmi kapcsolatok köréből. Akadémiai, Bp., 1961. I, 148—49.) Batyuskov e verséről FINCICKY MIHÁLY: Az orosz költészet. Figy., 1871. 24. sz. c. 285. cikkében is szól.

²¹ P. SZATHMÁRI KÁROLY: A magyar regevilág. Figy., 1871. 37. sz. 438.

²² ERDÉLYI JÁNOS: i. h.

költeményeknek, melyek szerte a világon saját nemzetük ébresztését szolgálták, ugyanakkor magas művészi színvonalon fölvetették a költészet megújulásának kérdését. Vörösmarty és kortársai szakítottak a klasszicizmus „klasszikus” világával, ideáljaival. Kapcsolatuk a hagyományhoz azonban túl erősnek bizonyult, s ez megnehezítette az új kimondását. Ezért válik olykor a szembefordulás látszólagos meneküléssé, ezért születnek meg a nemzeti eposszal együtt a tündérvölgyek s a délszigetek. Ám e tündérvölgyek az új lehetőségek művészi dokumentumai, a válságérzés mellett a világnézeti tájékozódás, kutatás állomásai.

A Zalán futásában Árpád s Ete, valamint a tündérvölgy cselekményvonala párhuzamosan fut, mintegy kiegészítik egymást. A nemzeti mondanivalóhoz illő korszerű mitológia megteremtésének igénye jelzi, hogy a régi módon nem lehet többé kimondani a „nemzeti mondanivalót”. A változó kor új eszközöket, új költészetet kíván. Ennek az új költészetnek, közéleti lírát alapozó világnézeti-filozófiai költészetnek bizonyítékát ott leljük a Zalán futásában. Ezen keresztül vezet az út, majd teljes egészében levette a múltból örökölt sallangokat a húszas évek végének gondolati-eszmei-nyelvi megtisztulása után, a harmincas évek nagyszerű közéleti-gondolati lírájának csúcsáig.

István Fried

ANNOTATION SUR ZALÁN FUTÁSA

Mihály Vörösmarty écrivit son épopée Zalán futása sur la conquête arpadienne de la Hongrie entre 1823–25. Les années 20 du XIXe siècle marquèrent tant en Hongrie que chez d'autres peuples arriérés, au seuil de l'évolution bourgeoise, la date de la publication d'épopées nationales. Le Slovaque Kollar, le Polonais Miczkiewicz, l'Espagnol Espronceda et le Portugais Almeida-Garrett essayèrent d'ériger en modèle à leur époque le passé séculaire glorieux et simple. Ils empruntèrent la forme de l'épopée nationale. Cependant, aucun des poètes ne pensa à écrire une épopée seulement, mais, comme le développement bourgeois offrit de vastes possibilités, l'époque de l'épanouissement libre, sans entraves de l'individu imposa à l'écrivain de traiter, outre les problèmes de la nation, aussi les problèmes de l'individu aux prises avec son époque. L'épopée nationale était l'instrument poétique du passé. En s'adressant à son époque, le prophète du présent rechercha de nouveaux instruments et traditions. Il les trouva dans les poèmes de l'époque baroque, dont les réalisations ont été mises au profit pour élaborer la forme de l'épopée nationale romantique. Tout comme les autres poètes de l'époque, Vörösmarty satisfait aux demandes de son temps en donnant expression, outre les exhortations adressées à son époque, à ses doutes, ses plaintes. Parallèlement aux événements qui firent palpiter d'orgueil le cœur, il donna la voix aux motifs de la nostalgie romantique *tündérvölgy*, vallée des fées. C'est par cette dualité que l'épopée de Vörösmarty devint vraiment moderne et captivante.

SZABÓ LŐRINC KÖLTÉSZETÉNEK KELETI VONATKOZÁSAI

Úgy tartják, hogy a nagy dolgok mindig egyszerűek. A tehetség nagy dolog, de közef sem egyszerű. Legnagyobb költőink — szinte kivétel nélkül — a legproblematikusabbak is, akár mint alkotó egyéniségek, akár mint gondolkodók. Szabó Lőrincnél mindkettő roppant bonyolult, s a részletkutatások egész sora szükséges ahhoz, hogy megnyugtatóan értelmezzük és magyarázzuk ellentmondásait. Költészetének keleti vonatkozásai két szempontból is érdekesek. Egyrészt világnézetét, költői filozófiáját magyarázzák, különös gondolkodásmódjának, erkölcsi magatartásának forrásvidékét fedik fel, másrészt alkotásmódjáról, ihletéséről árulnak el igen érdekes mozzanatokat.

Első keleti témájú verse 1931-ben, az utolsó 1943-ban keletkezett. A közben eltelt idő folyamán csomópontszerűen összesűrűsödik, majd megritkul az ide sorolható költemények száma. 1934-ben keletkezett a legtöbb — szám szerint hat (az összes : 17) — s a *Különbéke* c. kötetben láttak napvilágot, amit érdemes megjegyezni. A kínai és ind gondolatok forrásait felkutatni, azokat a könyveket megjelölni, melyekből megismerkedett ezekkel az eszmékkel, teljes pontossággal lehetetlen; bár könyvtárában tallózva találtunk egypár biztos helyet, mint például : Wilhelm Richard : *Mong Dsi*, Jena, 1921 ; *Dschuang Dsi Schriften*, Jena, 1920 ; *Schultze : Buddhas Leben und Wirken*, Leipzig é. n. ... és másokat. Kutatásunk célja azonban nem a könyvbeli lelőhelyek felkeresése volt, hanem az, hogy kiderítsük : mennyiben eredeti s mennyiben átvétel, utánérzés vagy költés egy-egy vers. Álarcul maga elé tartott fikciókkal vagy történelmi személyekkel, mitologikus vagy mondai történetekkel állunk-e szemben?

Szabó Lőrinc költészetének egészét ismerve már eleve gyanítottuk, hogy valamilyen formában forrásoknak, előképeknek lenniük kell, s nem tévedtünk. A versek 90%-ánál megtalálható a minta, s valószínű, hogy a későbbiek folyamán a többi is előkerül. Forrásait meg lehetőségen szabadon kezelte : találunk példát fordításra, prózai történet átköltésére, egyetlen filozófiai axióma versé kerekítésére is. Ez utóbbi azonban nagyon ritka. Érdekes, hogy míg Vajda, Komjáthy gondolati lírája többnyire eszmei indíttatású, a Szabó Lőrincé mindig konkrét tényből szökken szárba, mint magból a fa. Egyedi jelenségből indul ki, hogy aztán — egyre távolodva — csattanóvá kerekíthesse azt a filozófiai axiómát vagy társadalmi törvényt, melynek csak egyik megnyilatkozási formája az indító kép. Ez felfogható úgy is, mint pusztán formai lelemény, egyéni szerkesztési mód, mely a mondanivaló fokozott kiemelését szolgálja. Ez az eljárás azonban Szabó Lőrincnél annyira általános, s annyira szervesen illeszkedik szemléletéhez, hogy valószínűnek tartjuk : ez már több formai bravurnál, s a költő ihletésének, alkotáslélektanának sajátos megnyilatkozása.

Benne egy ötlet annyira összeforrt a felvillanás pillanatának külső körülményeivel, hogy később a gondolat versbe öntése szükségszerűen magával hozza az egykori szituáció újrateremtését, a kettő együtt sugallja a vers „lírai hitelét”. Ez lehet a lélektani oka annak, hogy a keleti filozófiával rokon vagy éppenséggel abból táplálkozó gondolatai megőrizték eredeti formájukat, ihletőiket : Buddhát, Dsuang Dszit és a többieket.

„Óriási felfedezés és öröm számomra az egész messzi ókor, Egyiptom, Babilónia, az Upanisádok, a buddhizmus, a Tang líra és egyáltalán a keleti irodalmak” — írja, majd hozzáfüzi — „Mindezek már nem »hatnak« rám a régi értelemben... s ha néha belőlük veszek is témát... mostmár nem igen alakítanak tovább...”¹

Az idézet 1936-ból való, ekkor „nem igen alakították” Szabó Lőrinc világnézetét a keleti bölcsek: Buddha, Lao Ce vagy Dsuang Dszi. Ekkor már nem, de nyilván volt idő, mikor igen jelentős mértékben hatottak rá, s ez az időpont — a versek keletkezésének adatai szerint — a harmincas évek eleje. Ebben az időben került a költő olyan lelkiállapotba és jutott el a világnézetének arra a pontjára, melyben szüksége volt erre az „állandó baráti környezetre”, ezekre az öngazolásokra és önmegnyugtatókatásokra. Ez a szituáció egyik kulcskérdése a Szabó Lőrinc-problémának; világnézetének, egyéniségének ellentmondásai kerülnek itt napfényre.

Egyetlen ember sem tiszta típus, sem karakterológiaiilag, sem etikailag. Nem jó vagy rossz emberek élnek a földön, hanem átmeneti, kevert egyéniségek, akikben különböző arányban, de minden tulajdonság, ösztön és adottság fellelhető. Szabó Lőrinc lelki képletét is éppen az teszi különösen érdekessé, hogy benne az ellentétes ösztönök és vágyak egyenlő intenzitással éltek. Ez az egyenlőség azonban nem jelent kiegyensúlyozottságot, hanem éppen az ellenkezőjét: állandó harcot, belső vívódást az ösztönök és a lelkiismeret között. Hogy valóban a barbár ösztönök voltak-e benne rendkívül intenzívek, vagy a lelkiismerete volt-e túlérzékeny, nem lehet egyszerűen eldönteni. Számunkra csak az a fontos, hogy Szabó Lőrinc úgy érezte, állandóan küzdenie kell rosszabbik énje ellen, mely mindegyre jogait követeli.

De nemcsak lélektani problémáról van itt szó, hanem társadalmiról, illetve ebből fakadóan világnézetiről is. Amennyire kettős lelkiállata, annyira felemás társadalmi helyzete és világnézete is. Eredet szempontjából középosztálybeli, egzisztenciálisan proletár örökséget hordott magában. Világnézetében viszont a modern természettudományos eredmények keverednek Nietzsche etikai nihilizmusával, Goethe pantheizmusával s a keleti bölcsek szkepszisével. Volt idő, mikor a marxizmus foglalkoztatta, átmenetileg Freud műveit is tanulmányozta, de rögtön utána ezek kritikái érdekelték.² Izgékony szelleme mindenbe belekóstolt, mindent magába szívott, Russelltől Lao Ceig mindenkit kifaggatott a világ nagykérdéseiről, azonban megnyugtató feleletet sehonnan sem kapott. Hitre, nyugvópontra vágyott, de nem talált semmi „hitre érdemes”-t. Így lett belőle kiábrándult szkeptikus, akiben azonban mindig élt valami halvány remény, valami megmagyarázhatatlan nosztalgia a szépre, a jóra és igazra.

Nem nehéz kitapintani azokat a sajátosságokat, melyek vonzották és elbűvölték Szabó Lőrincet a keleti filozófiában, hiszen kimondhatatlan sóvárgás élt benne egy olyan magatartási forma iránt, melyet a Szánátana Darma és a Tao állít követelményként az ember elé. Belső békére áhítozott, egyensúlyra a „belső hintán”, nirvánára, az ösztönök leküzdésére s megfékezésére. Ezért ő is kereste az Utat, a Törvényt, mely elvezeti a megnyugváshoz:

nekem nem kell többé semmise,
magam magányos vagyok, remete:
az akaratnak elértem a végét,
a léten és istenen túli békét
és vár az örök semmi gyönyöre.

(A kurtizán prédikációja)

Ez a vers, eszmeiségén túl, érdekes mint kompozíció is. A buddhizmus két jelentős eseménye keveredik benne. A Sabbam adittám = minden lángban áll; Buddha egyik beszé-

¹ KÖHALMI BÉLA: Új könyvek könyve. Bp. 1937. 302.

² Uo.

dének vissza-visszatérő fordulata. Innen indítja a költő gondolatait, de továbbra is nagyjából híven követi a Gajászsza hegyen elmondott Buddha-prédikációt. Az eredeti megfelelő sorai így hangzanak: „Mi lobbantotta lángra? A szenvedély tüze, a gyűlölet tüze... a születés, az öregség, a halál... lángban áll a nyelv, lángban állnak az ízek...” stb.³ A versben szereplő kurtizán sem költői lelemény. A Théri-gáthá c. dalgyjteményben szerepel egy Vimalá nevezetű, hetérából lett buddhista apáca beszéde, mely minden kétséget kizáróan ismert lehetett a költő előtt is. Igazolja ezt a feltevést az idézett versszak szinte szó szerinti egyezése Vimalá beszédének befejező soraival: „Nem törődöm immár semmiféle égi, sem földi élvezettel, levetkőztem minden gyöngeséget, megtaláltam a békét, elértem a nibbánát.”⁴ Erre vágyott Szabó Lőrinc is, ezt akarta elérni, s ezért fejezhette ki érzéseit a buddhista apáca szavaival. De nála ez a béke inkább ábránd, mint valóság. Csak ideiglenesen tudta legyőzni ösztöneit, lelki egyensúlya múlt pillanat volt, mert amikor vágyait, ösztöneit sikerült is megzabolázni, tovább dolgozott benne a „kíváncsi ész”, melynek gyötrő kérdései éppen olyan eleven sebeket ejtettek rajta, mint a vágyak vad rohamai. Miként a történelem előtti ind gondolkodókban, benne is élt a kíváncsiság, az örök nagy emberi kérdés:

Hol volt a világ? Mi takarta, védte?
Hol volt a magasság és hol a mélység?

Erre nem tudott megnyugtató választ találni. Talán azért, mert a teremtés az emberi gondolkodás kategóriája és nem a természeté, s ezért számunkra megmagyarázhatatlan, érthetetlen. De

Ő, akitől van, aki a világra
örkődve néz, aki a maga őse,
Ő, aki csinálta, vagy nem csinálta:
Ő tudja! tudja! — Vagy nem tudja ő sem?

(*Rigvéda*)⁵

A gondolkodás „nirvánája” a székszis. Az elmélkedéstől megcsömörlött, az elemzésekbe belefáradt intellektuel ebbe menekül, kíváncsi szellemét ezzel narkotizálja. Szabó Lőrinc számára is elsősorban menedéket, öngazolást jelentett a keleti filozófia. A *Sátán Műremekei* kötete még forradalmi ihletésű volt: a konszolidáció idején harcot hirdetett a kapitalizmus, a pénz, az egyéniséget megnyomorító robot ellen. Ez a lendület azonban már a következő kötetben megtorpan, s más irányba terelődik. Az anyagi valóság helyett a kapitalizmus ideológiai rendszere, eszméi, erkölcsi törvényei ellen fordul, ezeket rombolja, mert — Karinthyhoz hasonlóan — felismeri, hogy „minden másképp van”, hogy itt „inga igazgat, s jó mérték a jóra nincs”. Eszméi, erkölcsi lázadását azonban nem tudta pozitív tartalommal megtölteni, mert az elvetett polgári normák helyébe nem tudott új, pozitív eszméket állítani. Így vajúdása meddő, harca kilátástalan maradt, s a szétrombolt polgári világnézet és erkölcsi normák roncsai közül menekülni kénytelen. Ez a menekülés fejeződik ki a *Különbéke* c. kötetében, s ehhez hívta segítségül a keleti filozófiát, Buddhát és Dsuang Dszit.

Minden bizonnyal már korábban is olvasta őket, feltehetően már a húszas évek közepén könyvtárában is megvoltak e versek forrásai, de ihletet mégsem adtak, versebe nem kíván-

³ Idézi SCHMIDT JÓZSEF: Buddha élete, tana, egyháza. Bp. 1920. 33.

⁴ SCHMIDT: i. m. 56.

⁵ A *Rigvéda* pontos fordítása. Később fel is vette az Örök barátaink c. fordításkötetébe. A vers lelőhelye: Rigvéda X. 129. szakasz. Egy gyengébb fordítás megtalálható: a Heinrich Gusztáv szerkesztette Egyetemes irodalomtörténet (1903) 15. oldalán, valószínűleg Fiók Károly tollából.

koztak, mert a költő szemlélete, az életről alkotott felfogása még nem volt az övékkel rokon. Vagyis nem a keleti filozófia hatására kereste Szabó Lőrinc a különbékét, hanem társadalmi körülményei s korábbi harcainak céltalansága alakította ki benne azt a magatartást, mely igazolást találhatott a keleti bölcsek tanításaiban.

Keleti tárgyú verseinek témája három forrásból származik: Buddha és az öt megelőző ind filozófiai tanokból, a nagy hindu eposzok mesevilágából⁶ és Dsuang Dszi elmélkedéseiből. A buddhizmusból elsősorban a csendes szemlélődés, az ösztönök megfékezése — szemben a természetben uralkodó állandó harccal — s a szeretet végső győzelmébe vetett hit (Szun Vu Kung lázadása) ragadta meg Szabó Lőrincet. A korábbi véda tanok viszont a természet és a világ állandó változásának költői, szemléletes megfogalmazásával hatottak rá. Megragadni a változóban az állandót, felismerni az egyediben a törvényszerűt, következtetni a jelenségből a valóságra — ez volt Szabó Lőrinc számára az egyik legizgatóbb probléma.

Vágd meg a fügét! Mi van benne? Csak mag?

Vágd szét a magvat!

Mit látsz? Semmit? — Ez a semmi a magban,

ez nő meg fává, ez a láthatatlan:

ez a lélek, a mindenség csirája

ez a valóság, ez a könnyű pára,

— — — — —

Eltűnik, mintha sót tesz a vízbe,

de ott az íze:

mindenen átcsap az örök lehellet:

(Ez Vagy Te!)

A vers címe — szanszkritul: *Tat tvam asi* — az i. e. 1000 és 500 között virágzó brahman gondolatkörből való, melyet Schopenhauer és a német romantikusok már a múlt században szállóigévé tettek. A lét és nemlét kérdéséről ezeket mondja a névtelen bölcselelő: „Amit az élet elhagy, az meghal; de az élet maga nem hal meg. A finom, a szerves, melyből a mindenség létezővé lesz, ez az igaz, ez maga az élet, ez vagy Te (*Tat tvam asi*), óh Svetaketu.” A vers minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Szabó Lőrinc ismerte ezt a gondolati rendszert is. A párhuzam a költemény negyedik — idézett — versszakában nyilvánvaló: „... hozz ide a nyagrodha fa gyümölcséből... Vágd fel... Mit látsz benne? Finom magvakat látok, Nagytekintetű. — Vágd egyet ketté! — Megtörtént, Nagytekintetű. — Mit látsz? — Semmit se, Nagytekintetű. — Látod, ebből a finom valóságból, amit nem látsz, nőtt ez a nagy nyagrodha fa. Hidd el, Kedvesem, ez az, amiben a mindenség léte rejlik, ez az igazság, ez az élet maga, ez vagy te, Svetaketu.”⁷

Szabó Lőrinc egész költészetét ismerve nem tartjuk valószínűnek, hogy azonosult volna ezzel az idealista rendszerrel (emlékezzünk *Materializmus* c. versére!), inkább az a birkózás ragadhatta meg, ahogy az ismeretlen véda pap a meg- és felfoghatatlan alkotó szubstanciáit akarta szavakban kifejezni. Éppen ezért ez egyedi esetnél fontosabb a buddhizmus-sal való kapcsolata, mely teljes eszmei azonosulást jelent. Idéztük már *A kurtizán prédiká-*

⁶ A keleti eposzokat, mondákat már debreceni diák korában nagy élvezettel olvasta (Tücsökzene 213—16), s később is kedvencei maradtak (KÖHALMI: i. h.). Két verse: Urvasi és Pururavasz és Ardszuna és Siva tanúskodik erről a hatásról. Pururavasz a Bháraták egyik őse, felesége: Urvasi. Mindkettő szerepel a Mahábháratában. A feldolgozott részt vagy innen, vagy Kálidásza drámájából (Vikramórvasi) vette Szabó Lőrinc. Ardsuna szintén a Mahábháratában szerepel; kalandos küzdelem Sivával — a hindu isteni Háromságból a Pusztító és Megújító megszemélyesítőjével — egyik fő része az eposznak.

⁷ OLDENBERG: Die indischen Religionen. Teubner, 1913. 70.

cióját, amelyben a költő úgy érzi, hogy az akartnak elérte a végét, s az örök semmi gyönyöre várja. Miként Buddha — vagy Babits a *Vágyak és Soha* c. versében —, Szabó Lőrinc is úgy gondolja, hogy csak a vágyaktól megtisztulva érheti el a nyugalmat :

Ha van szeretőd, fiad, feleséged,
elveszitheted őket, s a szived fáj.

— — — — —
Ha nincs szeretőd, fiad, feleséged,
még vágyhatsz rájuk, és a szived fáj.
Mondd újra . . . a bölcs nem tűr semmi kapcsolatot,
leveti multját, mint bőrt a kígyó.

(*Buddha válaszol*)⁸

A vágy hamis illúziókba ringathat, elfedheti a valóságot, de aki úrrá tud rajta lenni, az láthatja, hogy :

milyen koldus az ember,
s a lélek akármit csinál
belülről, mint almát a féreg,
kiesz bennünket a halál ;

— — — — —
láttam, kár elkezdenni bármit

(*Mara lányai*).

A buddhizmusból táplálkozó filozófiák (Schopenhauer, Hartmann) pesszimisták, mert alapérzéssé emelik azt a tételt, mely Buddhánál csak megállapítás: „minden létezés, szenvedés.” „Aki született, annak meg kell hálnia, aki született, szenvedést lát, bilincselést, megölést, kínzást.”⁹ Így érzi ezt Szabó Lőrinc is: „hiszem és vallom, vallom keserűn, hogy minden élet szenvedés.”

Buddha csak konstatálja a szenvedést, de maga nem szenved, nem érez részvétet, ő — s aki őt követi — a nirvánába emelkedett, ahol megszűnik, minden érzés, következőképpen: minden rossz. Emiatt állítják a hozzáértők, hogy a buddhizmus alapjában véve nem pesszimista rendszer.¹⁰ Ennek ellenére Európában mégis pesszimista filozófiát teremtett, ami viszont azt bizonyítja, hogy európai ember számára a buddhizmus nem lehet kielégítő és megnyugtató rendszer, mert csak a pesszimista kiindulópontig jut el, de nem tudja Buddhát követni a nirvánába. Szabó Lőrinc sem talált igazi megnyugvást a buddhizmusban, inkább csak idézte, mint követte az ő világszemléletéhez közel álló megállapításait.

Látja, mint azt Buddha is hirdette, hogy

a mindenség két fele marja egymást
és az idill szörnyekkel van tele

(*Ardsuna és Siva*)

⁸ A vers alapjának pontos lelőhelyét nem tudjuk megállapítani. Valószínű, hogy — mi-ként A *kurtizán prédikációjánál* — itt is két különböző forrás kontaminálódott. A vers egyik része, illetve alapgondolata nagyon hasonló — ha ugyan nem azonos Buddha egyik beszédével: „A kedvestől ered a szenvedés, a kedvesből ered a félelem, aki egészen elszakad a kedvestől, annak nincs szenvedése, mert mitől félhetne? Aki megszabadul a vonzalomtól, gyönyörtől, szeretettől, vágytól, az nem szenved, mert nem félhet semmitől.” Dhammapada 212—16. Idézi SCHMIDT: i. m. 88.

⁹ SCHMIDT: i. m. 89.

¹⁰ Uo.

De ugyanakkor vallja a keleti bölccsel együtt, hogy „minden erőnél erősebb a türelem s a jóság” (*Szun Vu Kung lázadása*).

Ísmét hangsúlyoznunk kell, hogy ez nemcsak eszmék hatása, hanem a költő korának társadalmi vonatkozása is: a barbárság és a humanizmus ellentéte, a fasizmus és a demokrácia szembenállása. Buddha és a hindu eposzok hősei, szimbólumai elsősorban csak kifejezési módok, keretek. Nélkülük is megszülettek volna ezek a versek, de más formában, más megindító képzet kapcsán, bár nem lehet véletlennek tekinteni, hogy pont ezeket a könyveket, gondolatokat olvasva indult meg versalkotó fantáziája.

Ha valaki Szabó Lőrinc keleti tárgyú verseit említi, általában nem Buddha neve az első asszociáció, hanem Dsuang Dszi. Annál is inkább, mert a magyar közönség körében majdnem teljesen ismeretlen név volt ez Szabó Lőrinc előtt, csak 1944-ben jelent meg gondolataiból magyar nyelven is egy válogatás *Csuang Cse bölcselete* címmel.¹¹ Ennek a névnek németes átírása: Dchuang Dsi, melyet Szabó Lőrinc magyaros lejegyzésben használ. A név mögött meghúzódó kínai filozófus i. e. 369—286 (?) között élt Honan tartományban. Először közhivatalnok volt, de rövidesen lemondott, s filozófiával kezdett foglalkozni. Ennyit tudott róla megállapítani a tudomány. Művei is csak töredékekben maradtak ránk, de ezekből is egy teljesen modernnek ható ember bontakozik ki. Racionalista, szkeptikus s relativista, Lao Ce tanainak továbbfejlesztője, mondhatnánk úgy is: ésszerűsítője. A misztikus Taóról keveset beszél, helyette inkább praktikus életbölcseéseket mond el példázat formájában.¹² A szkeptikus és erkölcsi relativizmust hirdető Szabó Lőrinc kétezer éves énjét találta meg benne, verseiben teljes mértékben azonosul vele, szócsovének használja. Kételyük egy töről fakad: „Akaratunknak nincs célja — írja a kínai bölcs —, nem tudom, honnan jövök. Jövök és megyek, és nem tudom, hogy hol állok meg. Ide-oda kószálok, és nem tudom, hol lesz ennek vége.”¹³ Szabó Lőrinc szavaival:

Jöttem. — De ki tudja, mikor?, de ki tudja, miért? és
honnan? . . . Senki se tudja és én se tudom . . .
Kis gyermek voltam: nagy a világ és minden nap csupa kérdés
csak válasz nincs sehol a hosszú úton.

(*Isten*)

A polgári gondolkodók nem tudták megcáfolni Dsuang Dszi szépségét, Szabó Lőrinc relativizmusát, sőt, inkább erősítették azt a mély, kételyből fakadó gondolatot: „hogy az, amit az ember tud, sokkal kevesebb annál, amit nem tud s hogy az idő, amely születésünk óta telt el, lényegesen rövidebb, mint az, amely születésünk előtt folyt le s ha az ember megkísérli a kisével betölteni a nagyobbbat, ez csak tévedésre és zűrzavarra vezethet, aminek sohasem lesz vége.”¹⁴ Ezért mondatja a költő Dsuang Dszivel:

és mostmár azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt és mindhármunkat én.

(*Dsuang Dszi álma*)

¹¹ Csuang Ce bölcsessége. Összeállította, kommentárral ellátta és a bevezető tanulmányt írta: BRELICH ANGELO. ABC Kiadó, Bp. 1944.

¹² FUNG YU LAN: A history of Chinese philosophy. Translated by Derk Bodde. Princeton University Press 1952. Vol. I. főleg a 193—245-ig. Angol lejegyzésben: Chuang Tzu-nak írják, ebből ered a magyarított Csuang Cu. A Szabó Lőrinc által használt Dsuang Dszi világosan mutatja, hogy német forrásból ismerte, ahol a lejegyzés: Dschuang Dsi.

¹³ Csuang Ce bölcsessége: i. m. 34.

¹⁴ Uo. 27.

Ennél a versnél is szigorúan ragaszkodik a forrásához, ime: „Egyszer én, Csuang Cu, azt álmodtam, hogy pillangó voltam, pillangó, mely össze-vissza szálldogál boldog örömeiben. Nem tudtam semmit Csuang Curól. Hirtelen azonban megint felébredtem, s megint én magam voltam, én, az igazi Csuang Cu. Mármost nem tudom, hogy előbb Csuang Cu álmodta e azt, hogy pillangó, vagy a pillangó álmodja most azt, hogy ő Csuang Cu. Pedig egy pillangó és Csuang Cu között mégiscsak van különbség. Így változnak a dolgok.”¹⁵

Szabó Lőrinc a példázat gondolati magvához egy szikrát sem tesz hozzá, csak az egészet dramatizálja (versszerkesztésének egyik legáltalánosabb sajátossága ez), s az utolsó mondatba beleszóvi jelenlevőnek önmagát is. Talán ez a fogás okozza, hogy sokkal inkább a gondolat tolmácsolójának, mint megfogalmazójának érezzük Dsuang Dszit, noha tudjuk, hogy a dolog fordítva igaz.

Lao Ce etikájának fő tengelyében a *vu-vej*, a nemcselekvés, a tétlenség elve áll. „A bölcs éppen akkor cselekszik a tao-nak megfelelően, ha maga semmit sem tesz, hanem a törvényt engedi szabadon érvényesülni.”¹⁶ Ennek a magatartásnak Dsuang Dszi szerint az az oka, hogy „az igazság és az erkölcs alaptételei, a helyeslés és rosszallás útjai kibogozhatatlanul összekuszálódtak egymással. Honnan tudhatnám hát megkülönböztetni őket?”¹⁷ Nagyon sok versében variálja Szabó Lőrinc is ezt a gondolatot:

Nem nevezlek már annak — ennek
sokarcú igazság, hiszen
értelmed forog szüntelen
(*Betűk és Emberek VIII.*)

Vagy egy másik versében:

Mennyi jót
akartam én is és mennyi rossz
lett az eredmény:
hányszor láttam hitványnak azt,
aki épp úgy becsülte magát,
mint magamat én.
(*Töprengés egy körüti padon*)

A látszatnak és a valóságnak ez a megfoghatatlan ellentéte jut kifejezésre *A bolond igazsága* c. versében is.¹⁸ Előbb kineveti a bolondot, akinek szemében „tótágast áll a világ”, de álmában megérti, hogy Dsié Jünek van igaza: „a korcs tovább él, hisz semmire sem kell,” „hogy ami hasznos, mind magának árt csak . . . és hogy örültek háza a világ . . .”

Szabó Lőrinc „érték és mérték nélkül” élt egy olyan korban, mely a legtragikusabb választás elé állította az emberiséget. Aki „mérték” nélkül élt, az menthetetlenül jobbra csúszott, a fasiszta eszmék bűvkörébe került. Nagyon sok társával együtt így járt Szabó Lőrinc is. Nem tudta a helyes utat választani, mert relativizmusa — mely a modern természet-tudományokból s a keleti filozófiából egyaránt táplálkozott — megakadályozta ebben. Külö-

¹⁵ WILHELM RICHARD: Dschuang Dsi, Das wahre Buch vom südlichen Blütenland. Jena, 1940. II. 12. rész. A hivatkozások mindig e könyvre utalnak, mert a magyar fordítás is ezt a beosztást követi, de a Szabó Lőrinc könyvtárában található könyv 1920-ból való.

¹⁶ LAO CE: Tao Te King. Bp. 1958. 98.

¹⁷ CSUANG CE: i. m. 66.

¹⁸ WILHELM RICHARD: i. m. IV. 5. rész. Az előbbivel ellentétben itt csak az alapgondolat megegyező. Az azonosítást az teszi lehetővé, hogy a *fa* példázta benne a haszontalanság hasznát. Szabó Lőrinc ezt bővíti ki a virággal, tehénnel, s szereplőként megjelenteti a bolondot.

nösen a harmincas években már nem tudta helyesen megítélni a körülötte dúló társadalmi harcokat; úgy látta, hogy nem „az a harc” lesz a végső, „Más ellenség az igazi! / S ha azt hiszed, hogy tévedek, majd / meggyőznek a sír férgei.” (A végső harc).

A *Különbéke* idején Szabó Lőrinc számára már nem a társadalmi lét, hanem a halál jelentette a legnagyobb problémát. Nem romantikus kacérkodás ez a halállal, hanem racionális szembenézés a végleges, megmáshíthatatlan elmúlással. Minden sejtje tiltakozott ellene, hallatlan vitalitás élt benne, mely minél kisebb időt látott maga előtt, annál inkább követelte az élet nyújtotta örömök teljességét. Ezt a hatalmas ösztönt kellett legyőznie, hogy belső békéjét megteremtse. Ehhez a kísérlethez újra a keleti filozófiát hívta segítségül. A taoizmus ugyanis nem tulajdonít különösebb jelentőséget a halálnak, természetesnek tartja, ami hozzátartozik az időben létező világ rendjéhez: „Annak, hogy eljövök, megvan a maga ideje: s hogy eltávonzunk, együtt jár a dolgok rendjével.”¹⁹ Dsuang Dszi sem fél a haláltól, mert számára ez csak átváltozást jelent, s megszabadulást az élet bajaitól. Visszautasítja hát a szánakozást, s maga sem kesereg. Ezzel próbálkozik a költő is:

Menjek vissza az örületbe, vissza
a lázbeteg földre, ahol
megint vér, pénz, nő, tévelygés, szitok, gúny
túztánca ugrálna körül
és könny kínozna, amennyit a késő
bánat soha le nem törül?

(Dsuang Dszi csontjai)²⁰

Nem, ennél jobb a halál, „mert ő a pihenés, ő a csend; s néha már jó tudni a véget”. A halál fájdalommentessége vonzó, de riaszt s félelemmel tölt el az időből való kihullás, az, hogy nem marad utánunk semmi. Ez riasztotta Szabó Lőrincet is, a névtelenség, amibe a bölcs bele tud nyugodni, de a költő soha. Végül is nem a keleti filozófia, hanem a rohanó élet oldotta meg a problémáját. A világból felé sugárzó élmények tömege eltakarta, betemette a halál rémséges képét. De időnként újra meg újra fel is vetette, s ilyenkor a költő újrakezdte a birkózást, a meditációt (*Mindennap valaki*).

Szabó Lőrinc révén Dsuang Dszi neve fogalommá vált, de részben az lett Vang An Si is, a népért küzdő s a nép által megbuktatott reformer szimbóluma. Bár Szabó Lőrinc ismerte a marxizmust és a történelmi materializmust is, teljes mértékben elfogadni, magáévá tenni nem tudta, mert úgy látta, hogy nemcsak az objektív gazdasági törvények, hanem az embe-
reken uralkodó ösztönök: a hiúság, a kapzsiság, az irigység nagymértékben befolyásolják a történelem menetét, ha ugyan nem ezek szabják meg. Ezt a történelemszemléletet tükrözi a *Vang An Si* c. verse. Ez a költemény verseinek összegyűjtött kiadásából kimaradt, nyilván azon megfontolások alapján, hogy politikailag téves szemlélet van benne, s ezért káros hatást gyakorolhatna. A verssel kapcsolatban valóban súlyos problémák merülnek fel, de mondani-
valójának pontosabb elemzését talán megkönnyíti az, ha rámutatunk, hogy a cím alakja és annak történeti beállítása nem a költő képzeletének szülötte, hanem *történelmi személy*, méghozzá olyan életrajzi vonatkozásokkal, melyek pontosan beillenek a költeménybe. Vang An Si 1021-től 1086-ig élt, s a Han dinasztia idején volt miniszter. Uralkodása alatt a kínai feudalizmus „napjaink indusztrializmusához hasonló átalakuláson ment át”.²¹ V. I. Avgyijev szovjet történész szerint: „gyáníthatóan a falusi és városi lakosság szabad középrétegéből alakult, eléggé jelentékeny csoport támogatásával jutott a hatalomra. Hívei az osztályellen-

¹⁹ CSUANG CE: i. m. 118.

²⁰ W. RICHARD: i. m. XVIII. 4. rész. Az eredetiben maga Csuang Ce találja a koponyát, de a gondolatmenet ugyanaz.

²¹ FUNG YU LAN: i. m. Vol. I. 19. (a jegyzetben).

tétek enyhítésére törekedtek. Ebben az időben mind szélesebb körben terjedtek el olyan elméletek, melyek célja az osztálykizsákmányolás formáinak a gyengítése volt . . . el akarta kobozni a nagybirtokokat, . . . törvényekkel akarta szabályozni az árakat, s egyben azt ajánlotta, hogy az ország kereskedelmi életében aktívan bele kell avatkozni. Így az államhatalom egyik feladata az lett, hogy az ország gazdasági élete felett a legteljesebb ellenőrzést gyakorolja.”²² Továbbá az is megfelel a történelmi valóságnak, hogy a nép segítségével döntötték meg uralmát. Ezek a konkrét vonatkozások azt mutatják, hogy a verset nem szabad valamely kortársra vonatkoztatni, de úgy hisszük, hiba lenne — minden hitelessége ellenére is — egyáltalán konkretizálni. Nem a személyen, hanem az elven van itt a hangsúly: a népért küzdő, a népet felemelni akaró nagy egyéniségek éppen a nép értelensége, közönye, önzése miatt buknak meg. Hogy ezt a reformert aztán Vang An Sinak, Amonhotepnek, Dantonnak vagy Széchenyinek hívják, merőben esetleges.

A versből kitűnik, hogy a költő szimpátiája teljes mértékben Vang An Si — illetve a reformer — mellett áll. Helyesli tetteit, kívánja sikerét, de hiába a jó szándék, az önzésen megbukik minden. Ez természetesen nem menti Szabó Lőrincet, s nem teszi pozitív eszméiségűvé a verset, de bizonyos mértékig módosítja ítéletünket az a tény, hogy a korabeli konkrét vonatkozás ki van zárva.

Összegzésül önmagának látszólag ellentmondó megállapítást kell tennünk. Szabó Lőrinc keleti tárgyú verseinek túlnyomó többségénél kimutatható az eredeti minta, melyet sokszor szabadon, de nemritkán szó szerint átvett, „megverselt”. Ennek ellenére közvetlen hatásról nem beszélhetünk. Ugyanis nem arról van szó, hogy Szabó Lőrinc világnézetét Buddha, Dsuang Dszi vagy az ind filozófia alakította volna ki, hiszen eszméiségének főbb vonalai, filozófiájának keretei már megvoltak, mikor megismerkedett velük, hanem arról, hogy ebbe a keretbe beillesztette őket, mert beilleszthetők voltak. Barátai, igazolói, vigasztalói voltak ők, nem pedig tanítói és mesterei. Példáik, történeteik élménnyé váltak Szabó Lőrinc számára, mert azonosulni tudott velük, mert mondandóikat akár ő is mondhatta volna. Így forrt össze verseiben az egyéni élmény és tapasztalat az ezeréves élménnyel és tapasztalattal, így vált költészetének egyik legérdekesebb részévé Dsuang Dszi, Buddha, Svetaketu, Vang An Si, akik saját szavaikkal mindig a költő legfontosabb gondolatait mondták ki.

Зольтан Шимон

ВОСТОЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПОЭЗИИ ЛЁРИНЦА САБО

Исследование источников восточных мотивов, умножающихся в 1930-ых годах в поэзии Лёринца Сабо, имеет двойную пользу: оно позволяет взглянуть в развитие его мировоззрения, с одной стороны, с другой же, в его поэтический метод, — в соотношение вдохновения и труда. Поэт, осознающий противоречия буржуазной философии и морали, искал какую-то уверенную и абсолютную систему, которая могла бы рассеять его сомнения, примирить его душу, прекратить постоянную борьбу между его гуманными инстинктами и его моральным Я. К созданию своего «сепаратного мира» он звал на помощь восточную философию: учение Будды, философию Чуанг Це (до н. э. 369—286). Из найденного в его библиотеке немецкого перевода (Wilhelm Richard: Dschuang Dsi Schriften; Jena, 1920) он ознакомился с размышлениями сторонника Лао Це, скепсис и моральный релятивизм которого вдохновили поэта на ряд стихотворений. Хотя и можно найти источники всех его стихотворений на восточные темы, нельзя говорить о влиянии, которое модифицировало бы основы его мировоззрения. Они скорее служили подтверждением, самооправданием для поэта, в котором, вследствие его классового положения и характера, уже раньше развилось подобное им поведение. Все же он верно придерживался своих источников, ибо этими конкретными отношениями ему удалось связать его сильно интеллектуальную поэзию с действительностью жизни и, в соответствии с характером лирики, превратить в картину, в метафору философическую мысль, которая в шустом стихосложении была бы риторичной, дидактичной, следовательно и непоэтичной.

²² V. I. АВДУЛЕН: Az ókori kelet története. Bp. 1951. 330.

KÉPES GÉZA

A MAGYAR ŐSKÖLTÉSZET NYOMAIRÓL

(Második közlemény)

Az ősmagyarok lovas nomád kultúrájának jellemző jegyeit munkám eddigi részleteiben az obi-ugor hitrege- és mondavilág rájuk rakódó rétegeiből próbáltam kihántani. Ezek az emlékek nagyon régiek, a szkítákkal, szarmatákkal egyidősek. S obi-ugor rokonaink, amikor az előmagyarok őseitől elszakadtak, i. e. az I. évezred közepén, északra vándoroltak, nyilván nem saját jószántukból, hanem mivel szorították őket, mint ahogy ezer évvel később az előmagyarok sem valami ábrándképet követve indulnak meg Nyugat felé, hanem mivel nyugvópontot kellett keresniük a népvándorlás nekizúduló áradatában. Az obi-ugorok az elszakadás után az Ob és mellékfolyói környékére húzódtak, a tajgaövezetbe, amelynek északi része erdős tundra-vidék. Az erdős tundrás földterületen, szigorú éghajlati viszonyok közepette, az obi-ugoroknak fokozatosan le kellett mondaniuk az ugor korszak nagy vívmányáról, a lótartról s a lovas nomád kultúrával együtt járó anyagi, technikai és taktikai előnyökről. Rátértek a rénszarvas-tenyésztésre, a gyalogszerrel vagy rénháton folytatott vadászó, halászó, gyűjtögető életmódra. A lovas életmódot szükségszerűen elhagyták, de el nem felejtették: az ősidőknek csodás, mesés színekkel átszőtt emlékeit még ma is őrzik. De ha még közelebből meg akarunk ismerkedni a lovas nomád kultúra valóságos arculatával: tanulmányoznunk kell a mongolok és törökök, az ókor két nagy lovas nomád hódító népének valóságos életét, történetét, szemléletét, költészetének alkotásait és szellemét.

Ha mindezekről élményszerű ismereteket tudunk szerezni, akkor még élesebb képet kapunk az ugor és előmagyar lovas nomád élet természetéről. Már előre megmondhatjuk, hogy ezek a vonások több ponton érintkeznek az obi-ugorok kutatásából kapott vonásokkal. Ilyenek a népköltészet tárgya (a ló dicsérete, lovas harcok) és több formai eleme. Ilyenek a népköltészetbe foglalt magasfokú csillagászati ismeretek, amelyek a nomád pásztoroknál szükségszerűen kifejlődnek, hiszen ők együtt élnek, együtt lélegzenek a természettel s boldogulásuk, életük függ attól, hogy pontosan ismerjék a csillagok járását. Az egyes csillagok feltűnéséből meg tudták mondani a pontos időt, s a régi mongoloknál használatban volt 12 éves ciklikus időszámítás a Jupiter-bolygó keringési idejével egyezik. Nem szeretnék itt részletekre kitérni, de azt mindenesetre meg kell említenem, hogy mind a vogul ősmondavilág, mind a mongol népköltészet át van itatva azzal a magától értetődő csillagászati felfogással, hogy a föld nem áll, hanem forog. Amikor az obi-ugor főisten a földet megteremti, az olyan gyorsan forog, hogy az emberiség ősanija követeket küld hozzá: erősítse meg a földet, ne forogjon olyan szédületesen. Ez meg is történik. A már említett vogul teremtési énekben „A föld előtérítésének regéjé”-ben, amint a hős és hősnő táltoslova hátán ég és föld között repül, onnan lenézve látják, hogy:

„Kerékként forgó kerek földcsékjük
tüzes vízzel öntették el.”

Repülésük közben később még egyszer lenéznek, s újra látják a földet forogni. A vogul bálványisten egybekötött ezeket mondja ünneplésére egybegyűlt népének (az üzenetet persze a révü-

letbe esett sámán közvetíti): „Fél szárnyamat ha meglibbentem: a föld egész nagyságában megfordul . . .” A mongolok titkos története XI. könyvének egyik versében ezeket a sorokat olvashatjuk:

„Kérges földanyánk
Keringett körbe.”

Mindezek a részletek és még sok más, melyeket most nem idézek, arra mutatnak, hogy a lovas nomádok forgó gömbnek képzeltek el a földet (egy lapp ének gombolyagot emleget, melyet a világ atyja forgat és miközben forog, töprengve nézi). A kereszténység, amelynek tanítását ez a felfogás keresztelte, azt a tudományellenes nézetet fogadta el, mely szerint a föld álló lapos korong. Erre az otromba torzításra azért volt szükség, hogy elhelyezhesse az álló föld felett a mennyországot és a föld alatt a poklot. Galilei tanítása voltaképpen visszatérés a normális csillagászati ismereteken alapuló nomád világ képéhez . . .

*

„A mongolok titkos történeté”-ben szereplő verseket én fordítottam magyarra.

Ez a feladat minden műfordítói, költői és filológiai készültségemet kemény próbára tette, és meg kell vallanom, nem is tudtam volna ezt a munkát az eredeti versek színvonalán elvégezni, ha kilenc éve nem nyílik alkalmam a mongol nomád pásztorok életének megismerésére. 1954. július 12-én érkeztem meg a Mongol Népköztársaság fővárosába, s hosszú, fáradtságos, de nagyszerű tapasztalatokban bővelkedő utat tettem meg a mongol pusztákon, mindenütt lelkesen és gondosan figyelve az egyszerű nép életét. Ez a nép egy emberöltővel ezelőtt szinte azt a nomád életmódot folytatta, mint a honfoglaló magyarok elődei és mint maguk a honfoglalók is, jó ideig még az új haza elfoglalása után. Itt nemcsak a mongol nomád világ lett soha nem halványuló élményem, hanem a hatalmas ótürk nomád birodalom levegője is meglegyintett: megláthattam a híres orchoni ótürk rovásírásos kőtáblák egyikét, hosszan megbámulhattam a székely rovásírással egyező, kőbe vésett sorokat, melyeket alaposan megtépzott az idő zivatarja. Amikor két és fél napos repülőút után megérkeztem, a mongol fővárosban, de országszerte mindenütt népi játékok folytak: a nyíllövés, birkózás és lovasversenyek. A nyíllövőversenyen a zaszulok, híradók, kórusban, felcsattanó énekben zengték egy-egy remek találat dicséretét. Közben a háttérben selejtezték a birkózókat, akik saslengést utánczó mozdulatokkal közelítették meg egymást, s a győztes jobb karjával, mint szárnyal, simogatta a legyőzöttet, béke jeléül. S a város határából már zúdult is a cél felé a gyermekek lovascsapata — edzőik kicsit távolabb nyargaltak utánuk. Mindez olyan gyorsan jött, olyan váratlanul, hogy alig tudtam az ámulattól felocsudni. Ezúttal nem részletezem az eseményeket, csak egy-két felejthetetlen villanást ragadok ki közülük. Versenyre indulás előtt a lovasok az ünnep elnöksége elé rugtatnak és rögtönzött énekben mutatják be lovukat. Ez az ős monoton zene, a ritmust érzékeltető, elnyújtott s egyszersmind keményen pattogó dallam ma is fülemben zeng. A győztes az elnöki emelvény elé nyargalt s az emelvény előtt tíz lépésnyire megrántotta borzas lova száját: a ló azon nyomban megállt mint a cövek. A lovas mindenekelőtt egy tál kumiszt kapott jutalmul, felét kiitta, másik felét lova tomporára öntötte. Ebből is, mint sok egyébből nyilvánvaló, hogy a mongolok a lovat szent állatnak tartják. A versenyre készülő lovas éneke s ez az ősrégi kultikus mozdulat, ahogy lova hátán megfordul s a maradék kumiszt lova farára loccsantja s a vad nyilazás, fergeteges vágatás közben is és mindig tévedhetetlenül beetalálva a célba — a versenyek egész különös légköre népünk őskorát idézte fel bennem. Az egyik ilyen lódicserő éneket mongol barátom Dasiceren segítségével sikerült lejegyeznem s a fordítását is elkészítettem. Itt közlöm először mind a kettő szövegét:

Mongolul:

Urt | saiḡan || 3ōtai
 uḡim | saiḡan || tašātai

χöldō || jorōtai
 χūzūnde || mulcagtai

Čono~ | χoyyir || čičtēi
 Colmo~ | χoyyir || núdtēi

χaḡaed || tórsón
 χaragč | gūni || unay

Altaid || tórsón
 Alagč | gūni || unayā

Magyarul:

Szép | hosszú || hátú
 Széles | formás || tomporú

Lába || poroszkál
 Lám nyakán || bojtos dísz.

Szép füle mint farkasfül
 Szeme | hajnal- || csillag

Fenn a || Hangájban
 Fekete | kanca || szülte

Távol az || Altájban
 Tarka | kanca || ellette.

Az énekmondó — még most is magam előtt látom — fehérfoltos borzas kis mokány lova hátán, markában egy vonalzószerű lécet felemelve, elnyújtott hangon, voltaképpen minden dallam nélkül, mégis a versritmus erős érzékeltetésével, rendkívül dallamosan, szuggesztíven, a sorok végső hangját különösképpen megnyomva mondta, énekelte szívós, gyorslábú (ezt magunk is láttuk a versenyen) takaros kis lova értékeit és származását. A mongol sorpárokban, mint az obi-ugor versekben is, olyan költői párhuzamokat találunk, amelyek a mi szemünkben ellentmondanak egymásnak: „Fenn a Hangájban | Fekete kanca szülte — Távol az Altájban | Tarka kanca ellette”: ez nemcsak hogy nem ellentmondás, hanem az énekes éppen azt akarja elérni, hogy lovában egyesülve lássuk Mongólia két legszebb vidékének kedvező hatását s a fekete és tarka kanca minden erényét. Az éneket magasra emelt, hosszú, betoldott hanggal (az unay 'csikó' szóhoz egy hosszú ā-t toldva) fejezte be a lovas. Míg ezt a nomád vagy fél-nomád pásztort hallgattam, ott értettem meg először igazán a mongol ősi — és mai — vers lényegét. Ez a hangsúlyos verselésen épül mint a magyar, de nem ismeri a sorvégi rímelést. A mongolban — mint a türk népi énekekben is — a soroknak az eleje rímel, ugyanis ők sorkezdő alliterációval élénkítik és díszítik a verset, de olyan formában, hogy ez az alliteráció egy vagy többszótagos rímet ad a sor kezdetén. „A mongolok titkos történeté”-ben Csingisz kán rendeleteére összeírták mindazt, ami a nomád felfogás szerint, „irodalom”-nak számított. Ebbe beletartoztak epikus énektörédek is, pl. a Temüdzsin megmeneküléséről szóló, akit anyja Koakcsin a Burkan-Kaldun hegyére küldött, hogy ott bujkálva, megszabaduljon az életére törő merkitéktől:

Bőrömet ím megmentettem
 Békós lóval szarvasnyomon lopakodtam,
 Szilfa vesszőből
 Szárnyéket raktam össze,
 Burkan hegyén bújdokoltam,
 Burkan-Kaldun tetűnyi életem megóvta.
 Egyetlen életemért rettegve
 Egy száz lóval jávornyomon nyargalásztam,
 Kunyhót raktam nyírfa ágból,
 Kaldun-Burkan tetűnyi életem megóvta.

Amikor Temüdzsin feleségét Börte Üdzsint (nagyasszonyt) elrabolták a merkitek, egy Csilger nevű merkitre bízta. Az erről szóló ének szintén olvasható a „történet”-ben, méghozzá

erősen kiszínezve Csilgernek a szentségtörés miatt érzett bűnbánatát és emiatt esett bújdosását. Ime a nőrabló Csilger szavai:

„Engem fekete varjút
Elhullott bőr illet meg,
Mégis darunak, lúdnak
Meleg húsára vágytam.
Éktelen arcú Csilger,
Én Üdzsin asszonyt
Érinteni merészelttem,
Ezért minden merkitek balsorsa lettem.
Falánk szolgál Csilger, én
Fekete fejemmel fizetek érte.
Bús életem hogy megmentsem
Búvok sötét szurdékba —
Befogad-e még bárki is engem?
Egerész ölyű, hitvány madár
Egeret, pockot ragadhat,
Hattyút, darut kívántam mégis,
Hitvány göncű Csilger, én.
Felséges szent nagyasszonyt
Feleségül elragadtam —
Bizony minden merkiteknek
Balsorsa lettem.
Szerencsétlen, nyomorult Csilger,
Szikkadt koponyám
Szétverik érte.
Juhganajnyi életemet hogy mentsem?
Jut-e szárnyék szegény fejemnek?
Lyukba búvok, mély verembe.
Juhganajnyi életem
Jó menedéket hol találhat?”

Azért idézem ezt a két részletet, mivel szerintem ezek arra mutatnak, hogy egy Temüdzsin- (Csingisz ifjúkori neve) mondakör Csingisz korában már kialakult, s a történetíró a céljának legmegfelelőbb részeket emelte be művébe — egyáltalán nem úgy, mint Béla királyunk jegyzője. Hogy ezek a bemutatott részletek epikus énekek, afelől elolvasásuk után bárki meggyőződhet: ezt bizonyítja költői színezésük, a bennük megnyilatkozó finom lélektani motiválás s mindkét részlet tökéletessége a ritmusban és a sorkezű szótagalliteráció alkalmazásában. Az első részlet a későbbi nagy kán, a félelmetes hódító „tetünyi életét” emlegeti és azt, hogy „egyetlen életéért *rettegve* bujdokolt az ellenség elől — mindez nem olyan *történelemkönyv*be kíváncskoznék, amelynek megírását a nagy kán rendelte el: világos, hogy nem lehetnek ezek a merkit rabló szavai. Csakis mongol énekesek adhatták a merkit szájába ezeket a saját magát vérig gyalázó kijelentéseket — azok az énekesek, akik ilyen módon akartak elégtételt venni a népükön esett sérelemért . . .

„A mongolok titkos története” ugyanúgy elveszett volt mint a magyar „őskronika”, amelyet kimutathatóan használt mind Béla király jegyzője, mind a „Képes Krónika” összeállítója. Tudjuk, hogy Anonymus és Kézai is kénytelen volt beolvasztani néhányat ezekből az ősi hagyományokból s az énekekből is. De sajnos ezt úgy tették, hogy ők lettek az első túlzó kritikusai ennek az ősi anyagnak és az énekmondóknak azzal, hogy politikai és társadalmi szem-

pontból kárhoztatták őket mint pogányokat és parasztokat. Szerencsére a mongolok ősi krónikáját átírták egy kínai tolmácsiskola számára kínai írásjelekkel, e formában újra megkerült, de a mienk úgy látszik örökre elveszett. A mongol műben megtaláljuk a nomád művészi alkotás minden jellemző sajátosságát. A kötetlen beszéd, amely át meg át van szöve „ősi igékkel, öreg szavakkal” már maga sem próza, úgy ahogy mi vélekedünk róla. S egy-egy verses történetre, vagy tömör bölcs mondásra térve, már jóeleve kezd versebe rendeződni a mondanivaló. Amikor a „Titkos történet” verseit fordítottam, megesett nem is egyszer, hogy a fordításra kiszabott verses részt megelőző vagy az utána következő mondatokat is verssoroknak fogtam fel, mert a szerző nem egyszerűen belefoglalta, hanem szervesen beleolvastotta művébe ezeket a verseket, s természetesen őt magát is meglegyintette ezeknek a költői alkotásoknak lehellete. Dehát, egyébként is: *ez a nomád kultúra műalkotásának íratlan szabálya — kiviláglik ez a régi magyar nyelvemlékekből is.*

A „Titkos történet” verseire szintén érvényesek azok a ritmikai megállapítások, amelyeket az obi-ugor költészetre vonatkozóan elmondottunk: feltűnő a 4 || 3 (5 || 3) ütembeosztású sorok gyakori előfordulása:

örä | mīnu || äbätba = májam | sajog || miatta 4 || 3 (2 + 2 || 3)

häligä | mīnu || äbätba = zsigerem | sajog || miatta 5 || 3 (3 + 2 || 3)

A mongolok titkos története, III. (105.)

tündür | daba || daban Magas | hágót || hágva 4 || 2 (2 + 2 || 2)

örgän | mürät || kätülin Makacs | folyón || átkelve 4 || 3 (2 + 2 || 3)

urtu | ča'ur || ča'uran Messzi | hadra || megindult 4 || 3 (2 + 2 || 3)

XI. (254.)

qaldzsirqu-yu || gü'ün-ä Oldalfelől || vicsorgó 4 || 3

qatquqdaba || či Orvul ejte || meg? 4 || 1

Köndälädü-yü || gü'ün-ä Rejtekhelyről ki || reád ront 5 || 3

Köki' üldäbä || či? Az riasztott-e || meg? 5 || 1

VI. (177.)

mün yosu-'ar yabutqun Túl a hegyen || szétválván, 4 || 3

a'ula-yin čina'un Tovább is ezt || tegyétek. 4 || 3

VIII. (199.)

Persze sokkalta szabadabb ritmus ez a versek nagy részében, mint mai szabályos ritmusú verseink. Egyes versek olvasásakor a ritmus olyan erősen zenei, hogy fülünkben megcsendülnek a ritmus-felidézte dallamok, pl.:

Olon | Mongqol | ulus Erős | mongol | népünk 4 (2 + 2) | 2

önäcsiräkün Elárvakodik. 5

Kitat | irgän Kitat | nép meg 4 (2 + 2)

Kib qangqun. Ki | marjul. 3 (1 + 2)

tulu-yin || niru'un bi Pattintom || gerincét a 3 || 4

tulbaba Pisztrágnak 3

Kilämä-yin || niru'un bī Töröm-zuzom || csontait a 4 || 4

Kinggölba Tokhálnak 3

ilä-yi bī elöl futót 4

ilaqba elöztem 3

qada-yī bī	Hátul állót	4
qatquba	Átszúrta	3
nī'ur qo'a	Hisz az orcám	4
niru'un urtu bī gū būidzsä.	Híres szép hátam pedig 3 4 2	hosszú XII. (272.)

A népköltészet, amelynek alkotásaiból nem túlságosan nagy, de gazdag, változatos gyűjteményt mentett meg az utókorok a Titkos történet, ma is virágzik a mongol nép közt — hiszen erre már utaltam a lóversenyek leírásánál. Dalaik, persze, nemcsak lovakról szólnak, hanem mindarról, ami a nomád pásztorok érzelem- és gondolatvilágát érinti: hallhatunk szép számmal jurtát, a hazai tájat, hegyeket, pusztát, folyókat magasztaló dalokat, de még a teve, a kumisz és a juhtejből főtt pálinka is megkapja a maga dicséző énekeit. Hát hogyné dalolnának a szerelemről? Mégis meg kell állapítanunk, hogy dalaik leggyakoribb és legkedvesebb tárgya: a ló, a hátasló. Az, amiről a régi ének úgy emlékezik meg, hogy a jó lovas még hálni is futó lóva hátán hál. Hogy a nomád lovas mennyire összeforrott jó hátaslovával, mutatja az énekszerzésnek az a módja, hogy a szerelmi dalban is sorrendben elől hangzik el a ló említése, a szeretőé csak azután.

Az is gyakori a mongol népdalokban, hogy a ló színével díszíti a szeretett leányt vagy legényt. Erre több idézet tolakszík tollamra, de most hadd idézzem annak a kedves, gyöngéd népdalnak egyik szakaszát, amelyet egyik mai mongol költő átvett saját versébe, mint annak-idején Goethe a „Heidenröslein”-t.

„Vígán int az almafa
virága mint felhő
Vidám szavú pej legény
Vigadoznék véled.”¹¹

Hogy a lovak színét a szeretőre vonatkoztatni nem sértés, hanem éppen kedveskedés volt és megbecsülés jele, azt nem kell különösebben magyarázatni, ha egy kicsit ismerjük a nomád pásztor életét. És hogy ez a szokás az ősi magyar dalokban is megvolt, mutatja az a tény, hogy még a XIX. század népi ihletésű irodalmában is találunk elbeszélést. „a fakó lányról és a pej legényről.”

*

Mongóliával teljesen indokoltan foglalkozom ilyen hosszan. Ez a terület — főleg az északi és északnyugati része, az Orchon és Szelenga forrásvidéke — jó néhány nomád lovas pásztor, lovas hódító népnek lett a bölcsője és „kirepítő fészke”. A hiung-nuk nyitják meg a sort, akik — mint az utánuk következő nomád hódítók mind — elsősorban a művelt és gazdag déli szomszéd, Kína ellen törtek. Természetesen zsákmányéhséggel is lehet ezt magyarázni, de lehet a két egymással meredek ellentétben álló szemlélettel és kultúrával is: a letelepült, nyugalomra vágyó, békében gyarapodó városlakók és a végtelen pusztákon csatangoló harcias nomádok szemléletének szembenállásával. (Csingisz csapatai dühödten rombolták le az útjukba került városokat — nyilván fel lehettek háborodva azon, hogy vannak emberek, akik állandó házakat építenek, városokat, ahol aztán nem marad legelő a lovaknak.) A hiung-nuk — ázsiai hunok — a kínaiaktól végzetes vereséget szenvedtek; ezután egy részük beolvadt a kínai birodalomba, nagyobb részük azonban nyugatra vándorolt, s a IV. században már az új erőre kapott hunok Attila vezetésével betörték Kelet-Európába. A mongol pusztákon, a Góbi északi oldalán a IV. sz. végén új nomád hatalom jelenik meg: a zsuán-zsuánok népe — ezt a népet meg 552-ben a türkök verik szét, akik mindaddig több pusztai néptörzsszel együtt a zsuán-zsuánok igájában szenvedtek. A türkök roppant kiterjedésű birodalmat alapítottak, mely csakhamar keleti és nyugati részre oszlott. 630-ban a kínaiaknak sikerült leverniük és leigáznuk őket. Fél évszázadnak kellett eltelnie, csak akkor szabadította meg őket a szolgaságból

¹¹ D. NACAGDORDZS: „Cenherlen haragdana” kezdetű verséből.

Elteris Kagán, akinek okos és bátor minisztere Tonjukuk volt. Elterisnek méltó utódja támadt Bilge Kagánban, aki 716-ban foglalta el a kagáni trónt — addig Elteris bátyja, Kapagán uralkodott. Tonjukukot örökölte apjától, megtartotta és igen jól járt vele: kiderült, hogy a mindenható miniszter hadvezérként is megállja a sarat. De az igazi hadvezér a kagán öccse, Kül tegin volt — bátyjának is ő szerezte meg a kagánságot: amikor Elteris kagan, a türk birodalom újra alkotója 691-ben meghalt, utódjául kisebbik fia volt kiszemelve. Kül tegin ekkor csapatokat szervezett, megtámadta és megölte a kagán-jelöltet, és bátyját ültette a trónra, akinek trónraléptekor a Bilge — bölcs — nevet adták. Bilgére maradt a kormányzás gondja — Kül tegin lett a türk hadak fővezére, aki harcedzett hadai élén végigverekedte fél Ázsiát. Íme: a kettős fejedelemség intézménye, amit a nyugati türk birodalom kötelékébe tartozó kazárok révén a honfoglaló magyarok is átvettek. Kül tegin utolsó csatáját az oguzok ellen vívta, akik megtámadták a védtelenül maradt ordu. Kül tegin megvédte a tábor. Állítólag ő maga is ebben a csatában esett el.¹² Bátyja, Bilge Kagan emlékkövet állíttatott sírjára. Nagyon különös kő ez: a hatalmas harmadfél méteres monolitnek mindegyik oldala tele van róva a székely rovásírással egyező írásjelekkel — legalábbis három oldala, a kő negyedik oldalára kínai írásjeleket véstek. Már ugyanily sírkövet emeltek volt Tonjulink emlékére 720 körül történt halálakor — azzal a különbséggel, hogy ennek a kőnek mind a négy oldalán türk nyelvű, rovásírásos feliratot találunk. Kül tegin 731-ben halt meg, Bilget három évvel később megmérgezték, de halálos ágyán még volt annyi ereje, hogy parancsot adjon a megtorlásra: a merénylő török törzsfőt családostul megölték.¹³ Bilge és Kül tegin halála végzetes csapás volt a birodalomra — s mikor 745-ben az ismeretlenségből előbogott az új nomád nép, az ujur, valósággal elsöpörte ennek a nagy műveltségű hatalmas birodalomnak maradványát. A türk birodalomról legalább ennyit el kellett mondanunk, hiszen Menandrosz bizánci történetíró szerint a Volga alsó folyásától nyugatra lakó magyarok („onogurok”) 569-ben már a nyugati türk birodalom kötelékébe tartoztak és türk néven is szerepelnek a X—XI. századi arab, kelet-iráni, bizánci és órmény történeti forrásokban. A rendkívül szövevényes bolgár, török és kazár kapcsolatok tárgyalásába itt bele sem kezdek, csak annyit mondhatok erről, hogy a bolgár-török testvéri kapcsolatok a honfoglalást megelőző időszakban igen erősek voltak, és hogy a kazárok a nagy türk birodalom gyengülésével mint a birodalom délnyugati szélén fekvő államszervezet, fokozatos jelentőségre tettek szert, s mind a magyarokat, mind a bolgárokat elnyomták. Azonban 850 táján a kazár hegemoniát illetően a helyzet már teljesen megfordult olyannyira, hogy a kazárok védekezni kényszerültek a bebetörő magyarok ellen. A magyar törzsszervezet megerősödését mutatja az a tény is, hogy fellázadt kazár törzsek, a kabarok a magyarokhoz csatlakoztak s a honfoglalásban is részt vettek. Röviden: A magyarok a VI. századtól kerülnek bele abba a népközösségbe, amely a magyarságnak már azelőtt is, nagyjából egy évezrede kifejlesztett lovas kultúráját új elemekkel ötvözte, és főleg az államalkotás magas művészetébe őket bevezette.

Tanulmányom első részéből, gondolom, kiviláglott, hogy az obi-ugor mondák és ősi énekek szövegének java részét úgy kell tekintenünk, mint ami nyelvi, tartalmi és formai tekintetben egyaránt műveltségünk, közelebbről ősi költészetünk alapja és igen jelentős felmutatható forrása. De az ugarságból való kiválás után legalább fél ezer éven át (V—X. sz.) török nomád s félnomád népekkel éltünk sorsközösségben, s ez az együttélés a magyarság műveltségét, nyelvét és etnikumát új vonásokkal gazdagította. Nem arról van tehát szó — ezt a nézetet ma már reméljük, senki sem vallja —, hogy a magyarság a török népekkel való érintkezés előtt szervezetlen, primitív, vadászó-halászó-gyűjtőgető nép lett volna. Az eddigiekben is azt

¹² Az „állítólag” nem arra vonatkozik, mintha a sírfelirat állítaná ezt. És éppen ezt tartom én rendkívül gyanúsnak. Ha Kül tegin csakugyan az ordu védelmében esik el, az ő önfeláldozó életének, hallatlan hőstetteinek magasztalására szerzett felirat ezt a körülményt semmiképpen nem hallgatta volna el. Bilge Kagán megmérgezéséről is hallgat a felirat — én feltételezem, hogy hasonló véget ért Kül tegin is —, éppen ezért nem szól a felirat halála okáról.

¹³ LIGETI LAJOS: Az ismeretlen Belső-Ázsia. 206.

igyekeztem bizonyítani, hogy már az ugarság számottevő lovas nomád kultúra részese volt. És azt szeretném itt még hangsúlyozni, hogy amit a magyarság a töröktől tanult, az egyáltalán nem állt ellentétben az érintkezést megelőző korszakának felfogásával és szemléletével, hanem azt inkább kiegészítette. De van egy történeti tény, amivel feltétlenül számolnunk kell: a honfoglaló törzsek többsége török eredetű, és a vezető, hadvezér- és államszervező rétege török. Árpád családja is türk eredetű (Árpád neve törökül árpácska, apjának Álmosnak neve is alumus = 'fenséges'), tehát a fejedelmi udvarok műveltsége türk jellegű volt. Márpedig ez a műveltség csak egyenes folytatása lehetett az imént jellemzett nagy türk birodalom műveltségének, amelynek, mint láttuk, a magyarság hosszú századokig részese volt. Milyen volt az a költészet, melyet a magyarság a honfoglalás előtt és után zajló századokban művelt? Az ugor hagyományok természetesen tovább hatottak, hangban, verselésben; a költészet tárgya:

1. Az istenek megidézése; a gyógyítás, az ellenséges erők megbénítása, amit a sámán végzett az öröklött alapszöveg-elemekből rögtönzött versekben.

2. A hitregék ködös korába visszanyúló hódítások helyett — melyek az obi-ugor ősköltészet kedves tárgyai — az új harcok és hódítások. Vezérek, fejedelmek magasztalása.

3. A szabad nomád élet dicsérete.

4. A ló dicsérete.

5. Bölcsmondások és találós kérdések.

Mindezekre már nem obi-ugor rokonaink költészetéből következtetünk — legalábbis nem az új hódításokra és a lótarásra, mint költői tárgyra —, hiszen a vogulok és osztyákok életében már rég véget értek a hódítások, és megszűnt a lótarás, a lovas nomád kultúra, tehát megszűnt mindezeknek költői tárgyként való szereplése is. Azért fordultam olyan nép műveltségének vizsgálatához — a mongolhoz —, amely nagyjából még ma is ezt az életformát éli. És azért fordulok most az ótürk nép műveltségének vizsgálatához, amely ugyanúgy lovas nomád kultúra hordozója volt, mint később a mongol. Ennek az ótürk műveltségnek — melynek a maguk külön-külön útján és módján mind az ómongolok, mind az ómagyarok folytatói és továbbfejlesztői voltak — legfontosabb emlékei az orchoni feliratok. 1954 óta, amikor a mongol főváros közelében, a Tola folyó partján először pillantottam meg Tonjuknak sírfeliratát, kisebb-nagyobb szünetekkel szinte állandóan foglalkoztam ezekkel a kőemlékekkel. A velük való foglalkozásnak a magyar ősköltészet szempontjából legjelentősebbnek látszó eredménye az, hogy mind a három síremlék szövege: költészet, nem pedig kötetlen formájú felirat, ahogy eddig hitték és hirdették. Ha ez igaz — mint ahogy be fogom bizonyítani, hogy igaz —, akkor már bátran kimondhatjuk, hogy ilyenféle költői alkotások hangozhattak el a honfoglalás előtt és után, a kereszténység felvételéig, a magyar vezérek, fejedelmek udvarában, ahol hivatásos énekesek adták elő az öröklött kapott énekeket vagy saját szerzeményeiket. De az énekmondás, természetesen, nem szorítkozott a vezéri sátrakra, a nép — a szabad harcosok és azok háznépének — közös kincse, gyönyörködésének, lelkesedésének, okulásának forrása volt. (Természetes, hogy a későbbi értelemben vett parasztoknak: a földet túró és sátrak körül házimunkát végző idegen meghódoltaknak sem lelkesedést, sem gyönyörködést, legfeljebb keserű okulást jelentettek ezek az énekek.)

De lássuk most magukat a feliratokat:

Kül tegin dicsőséges tetteit Bilge kagan szájába adja a felirat szerzője.¹⁴ Mindjárt a kez-

¹⁴ Ezt az első személyben történő elbeszélő formát egyes kutatók, mint pl. Jakubovits Emil az ősi türk énekek jellegzetes formájának tartotta, de az obi-ugor medve-énekek formájának is. Azonban egyrészt ez sem a türk hősi énekek, sem az ugor medve-énekeknek nem zárólagos formája — hiszen itt is pl. a legnagyobb hős *Kül tegin, nem első személyben beszél*, s a vogul és osztyák hősi és medve-énekek is hol első, hol harmadik személyben beszélnek. Másrészt az első személyben történő előadásra — ami kétségtelenül a drámai fokozás egyik hatásos eszköze — találunk bőven példákat régi perzsa feliratokban és óegyiptomi himnuszokban stb. Mindössze annyit lehet itt megállapítanunk, hogy az első személyű énekmondás mind az obi-ugor, mind a türk, mind a mongol hősi énekek egyik lehetséges formája.

det kezdetéről, amely rész a legkevésbé mozgalmasabb még, hiszen a hősi tettek sora és a drámai feszültség csak ezután következik majd, — tehát a felirat „legprózaibb” részéből lássunk két szemelvényt. Az ótürk szöveget azért kell szintén idéznem, hogy senki hamisítással ne vádoljon: a két szöveg összevetéséből nyilván kiderül, hogy hajszálnyi pontossággal, egészen a szótagbeosztásokig az eredeti szöveg ritmusát adom vissza a magyarban, s a szókezdő betűrímekeket, ha lehet, szám szerint is, és a magyarban ugyanazokon a helyeken (a sorokra tördelés, természetesen, tőlem származik — de az eredeti szöveg szórendjén vagy ritmusán sehol sem „igazítok”).

Täŋritäg täŋridä bolmiš	Tengritöl teremtett égi	3 3 2
Türk Bilgä qayan	Türk Bölcü kagán	3 2
bu ödkä olurtum	ez üdött országlék	3 3
sabimīn tükäti äšidgil	szavaim jószívvel halljátok	3 3 3
ulayu iniyigünüm	ifiabb atyám fiai	3 2 3
oγlanīm biriki	fiaim s veletek	3 3
oγušum budunum	nemem és nemzetem	3 3
biriyä šadapit bäglär	jobbra ti sadapit bégek	3 3 2
yīrya tarqat buyruq bäglär	tárkányok balra s bujuk bégek	3 2 2 2
otuz . . .	harminc [tatárok]	2 3
Toguz-Oγuz bägläri buduni	toguz-oguz bégek s népeik	4 2 3
bu sabimīn ädgüti äšid	e szavaim ép ésszel értvén	4 3 2
qatγdī tiŋla !	halljatok engem!	3 2
ilgäri kün toγsıqa	előre nap keltéig	3 4
birgärü kün ortusınaru	jobbra nap deleléséig	2 1 + 5.
qurıyaru kün batsıquŋa	nyugotra nap nyugtáiglan	3 1 + 4
yīryaru tün ortusınaru	éjszakra éj deleléséig	3 1 + 5
aŋda ičräki budun	ottan ahány nép mozdul	2 3 3
qop maŋa körür.	mind reám tekint.	3 2
aŋca budun qop itdim	Ott mind szerbe én szedtem	4 3 (2 + 2 3)
ol amti anyıy yoq	e mosti romlásig	3 3
Türk qayan Ötükän yiš olursar	türk kagán Ötükänben úr vala	3 4 3
iltä buŋ yoq	bú-baj nélkül	2 2
ilgärü Šandung yazıqatägi	Keletre Santung füves síkjáig	3 2 2 3
sülädim.	Vonultam.	3
taluyqa kičig tägmädim	tovább is majd a tengerig	3 2 3
birgärü Toguz Ärsinkä tägi	dél felé Toguz Ärszinig törtek	3 2 3 2
sülädim.	hadaim	3
Töpütkä kičig tägmädim.	Tibetet csaknem tiportam	3 2 3
qurıyru Yinčü ögüz káčä	Nyugotnak Gyöngyü folyón túlra	3 4 2
Tämir qapıyqa tägi	Vaskapuiglan törtek ¹⁵	5 2
sülädim.	hadaim.	3
yīryaru Yir Bayırqu	Északra jer bajirku	3 4
yirinä tägi sülädim.	földjéig vittem hadaim	3 2 3
buŋca yirkä tägi yorıtdım	ily sok tájra tört rá seregem	2 4 3 (2 2 + 2 3)
Ötükän yišda	Ötükän erdőn	3 2
yig idi yoq ärmiš.	rajtunk úr nem vala	3 3
il tutsiq yir	ott lettünk nép	1 2 1
Ötükän yiš ärmiš	Ötükäni erdőn.	4 2

¹⁵ Az eredetiben is : 5 sorban 8 t alliteráció!

A bevezetés másik részlete:

täŋri yarlıqaduqın üčün	Tengri rendelkezése tette	2 5 2
özüm qutum bar üčüm	saját sorsom úgy szintén	4(2 + 2) 3 (1 + 2)
qayan olurtum.	Kagánt uraltak.	2 3
qayan olurup	S míglen országlék	2 3
yoq čıyanı budunuy	nyomorult népemet	3 3
qop qubratdım;	mind megmentém;	1 3
čıyanı budunuy	szegény népemet	2 3
bay qıldım;	fel szültem;	3 (1 + 2)
az budunuy	gyér népemet	4 (1 + 3)
öküş qıldım.	Sokká tettem.	2 2
azu bu sabımba	Avagy tán szavamból	3 3
igid bar ıu !	hamis hang szól?	3 1
Türk bāglār budun	Türk bégek s népem	3 2
bunı āšidin;	erre figyelmezz !	2 3
Türk budunuy	Türk népemnek	4
tirip il tutsıqıñın	hogy lőn birt birodalma	2 5 (1 + 4)
bunda urtum	ide véstem	2 2
yanlıp üläsikiñin	vétkezvén hogy veretett szét	3 5
ymā bunda urtum.	azt is ide véstem.	4 (2 + 2) 2
nāñnāñ sabım ārsār,	nektek szavam ezzel	4 (2 + 2) 2
bāñgū tašqa urtum.	örök kőbe véstem.	4 (2 + 2) 2
añar körü bilin,	Erre figyelj értsd meg,	4 (2 + 2) 2
Türk amtı budun bāglār !	Türk mosti népem s bégek !	3 (1 + 2) 2 2
bödkä körügmä bāglār	Trónra tekintve bégek	2 3 2
gü yanıldacı siz !	tí tévedhettek -é?	1 4 1

Eddig a két bevezető részlet. Teljesen összefüggő részleteket idéztem, egyáltalán nem önkényesen válogatva ki bizonyításom céljaira. Sokkalta inkább az szomorít el, hogy ezúttal nem idézhettem mind a három feliratot, amelyeknek műfordítását teljesen elkészítettem, ugyanolyan gondosan ügyelve a ritmikái megfelelésekre is, mint az imént bemutatott két részletnél. A bemutatott részek, gondolom, feleslegessé teszik a körülményes magyarázkodást — mégis néhány rövid megjegyzés talán szükséges lesz, hiszen fennállásuk óta — 1200 év után! — most szólalnak meg ezek az „örök kövek” először a *maguk hangján, mint versek* és nem prózává, egyszerű tájékoztató vagy önmagasztaló sírfelirattá lefokozva. Az élénken mozgó verssorokat, ill. verssor-párokat a rajtuk átvonuló alliteráció-rendszer foglalja egységekbe. Ez az alliteráció itt is mint a mongolban — és a vogulban és a régi finnben is, egész szótagokra kiterjedő: „Töpüt-kä kičig tǵmādim” Tibetet csaknem típortam. Ez az egész szótagra kiterjedő alliteráció sokszor — mint a mongolban láthattuk — sorkezdő rímként lép fel, s még erőteljesebben összefogja a ritmusegységeket:

Tengritől teremtett égi
Türk Bölcsü Kagán.

Igen érdekes a sorkezdő rímelésnek az a rendkívül dallamos változata, amikor az egy-másra következő két sor első szavai rimelnek úgy, hogy a szavak legelső hangjai nem azonosak, tehát szigorúan véve nem alliterálás ez — mégis sorkezdő rímelés:

ilgärü kün toysıqa
birgärü kün ortusıñaru.

vagy:

biriya šadapit bāglār
yiriya tarqat buyruk bāglār.

Feltűnő a szabályosan alakuló ütembeosztások egymást követő jelentkezése különösen a 3 | 3, a 3 | 2 | 3, a 4 | 2, 4 | 3 és a 4 | 4 ütemtagolású sorokban:

„ez üdött országlék,	3 3
szavaim jószívvel halljátok	3 3 3
ifiabb atyám- fiai	3 2 3
fiaim s veletek	3 3
nemem és nemzetem”	3 3
ötükáni erdő	4 2
azt is ide véstem	4 (2 + 2) 2
nektek szavam ezzel	4 (2 + 2) 2
örök kőbe véstem	4 (2 + 2) 2
saját sorsom úgy szintén	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
ott mind szerbe én szedtem	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
	stb.

A tömör bölcs mondások (természetesen versek!) legalkalmasabb ritmusváltozta a 4 | 3 és a 4 | 4.

Aki csak egyszer, minden műalkotásnak kijáró gonddal és tisztelettel elolvasta az összefüggően idézett részleteket, mindjárt látni és érezni fogja, hogy *nem száraz köznapi mondatok vagy akár rigmusokba gyömmöszölt krónikásizű beszámolók ezek, hanem költészet a javából, amelyen — az élénk, változatos ritmus közvetítésével állítják az élet eleven hullámzását. Vagy talán a krónika vagy tudálékos emlékszöveg-faragók hangját hallja-e ki bárki ezekből a sorokból?*

Fenn az ég, ha le nem dől,	4 3
leán a föld ha meg nem nyíl	4 3
türk népem földed lesz,	3 3
törvényed — ki árt neki?	3 4 (2 + 2)
Türk nép, vezekelj!	2 3
— — — — —	
Vasasok reád	3 2
vajon honnan törtek	4 2
hogy szét ugrasszanak?	2 4
Lándzsások reád	3 2
honnan rohantak	2 3
hogy rabszíjra fűzzenek?	4 3
Szent Ötükán erdő népe	4 4 (2 + 2)
Magad keltél útra Keletnek	4 2 3
Magad nyomultál Nyugatnak	2 3 3
De mi jó várt ott rád,	4 (2 + 2) 2
ahová mentél	3 2
Véred futott patakként	4 (2 + 2) 3
tetemed hevert hegyként	5 (3 + 2) 2 2
Fejedelmi fiaid rabok lettek!	4 3 4 (2 + 2)
Szűz leányaid mind szolgálók	6 3

Másik részlet, még mindig a Bilge Kagan szájába adott szöveg, háromszoros párhuzamával egész különös lendületet ad a versnek:

Türk qara | qamaγ budum || inçai
 timiŝ:
 „illig † budun || ärtim;
 ilim amtī || qanī?
 kimkä † ilig || qazγanur män?
 qayanlγ | budun || ärtim;
 qayanīm || qanī?
 nä qayanqa | iŝig küčüg | birür män

A türk nép | türelmetlen || imigy
 szóla 3 | 4 || 4 (2 + 2)
 „Földet † bíró || valék;
 birodalmam || hol van? 4 (2 + 2) || 2
 Kinek † szerzek || birodalmat 4 || 2
 Kagán-uraló nép valék; 4 (2 + 2) || 4
 Kagánom || hol van? 3 || 2
 Vajon milyen | kagán urért ||
 küzdök én 4 | 4 || 3

És most rátérek a Kül tegin részlet ismertetésére. A hadvezér-fejedelem minden csatáját megeleveníti a nagy tehetségű költő, akinek neve is ránk maradt bevésbe a kőbe: Yölj tegin (Gyalu herceg). Amit a nomád kultúra mongolok közt élő ló kultuszáról mondtunk, az természetesen érvényes az ótürk népre is: mindegyik lónak, melyen a fejedelem hadba vonul, megmondja a felirat — az ének — a nevét is, még a szőre színét is. Hogy itt költészettel van dolgunk és nem krónikával vagy szokványos sírfelirattal, ez sok más között abból is kitetszik, hogy a Kül tegin kezétől elesett ellenség száma szakrális jellegű mint a mi népmeséinkben: 3, 7 vagy 9 (csak két esetben 2 és 10). A többi számadat is szakrális jellegű: Bilge elmondja, hogy apja, Elteris tizenhét emberrel indult el, hogy sereget gyűjtsön — számuk csakhamar hetvenre, majd hétszázra szaporodott. De lássuk most Kül tegin életének legutolsó fordulóját:

„Ötödször Azgänti Kadaznál
 Oguzokkal hadakozánk.
 Kül tegin Pejko lova hátán harcolt.
 Két katonát leszúrt.
 Sok kapott sebeket,
 Széthánytuk a hadat.

Maga-Kurgánban telelénk,
 tavasszal oguzokra törtünk sereggel.
 Kül tegint hadvezérré emeltem.
 Oguz hada táborunk tapodta.
 Kül tegin Árva lován vágatva
 Kilenec embert levága
 az ordut nem hagyá.
 Katun anyám,
 mostoha anyáim,
 nővéreim, sógornőim
 hercegnőim,
 ha életben maradnak,
 rabnők lettek volna,
 vagy pedig úton-útfélen
 holtan hevernek.
 Ha Kül tegin nincs ott,
 mind egy szálíg ott pusztultok.”

Kül tegin hőstetteiről a kagan udvarában működő énekesrend még a hős életében szerzett epikus énekeket — úgyszintén Tonjukukról, akinek sírfelirata semmivel sem marad el fordulatosságban a Bölcs kagáné mögött. De a Kül tegin-ének egészen különös színekben és fordulatokban bővelkedik, és van még egy vonása, amely mindenképpen a másik kettő fölé

emeli. Ez a következő. Bilge kagán énekének első részében, ahol nagy elődeiről beszél, említi, hogy ezeknek a kagánoknak halálakor eljöttek tetemükhöz a népek: *síraták őket, halotti tort ültek* (sīytamiš, yoylamiš). Már maga ez a hely rendkívül értékes költészettörténeti adat, mivel kétségtelenül megtudjuk belőle, hogy a kagánok holttesténél nemcsak halotti tort ültek, hanem *síraták, elsíraták őket, ami megint csak szertartás, tehát szöveg (és dallam!) nélkül nem folytatható*.

Nem is folyt, hiszen maga az orchoni felirat, Kül tegin dicső tetteinek, önfeláldozó élete történetének végére érve, *köbe vésvé közli az utókorral ezt a siratóéneket*. Én is mindjárt közlöm ezt a siratóéneket, ezúttal megint az ótürk szöveget is. Már jó eleve kijelentem: egyenesen csodálatosnak, de mégis természetesnek tartom, hogy irodalmunk első feljegyzett siratóéneke, az Ómagyar Mária-síralom pontosan azt a ritmust szólaltatja meg első sorában, amely Kül tegin siratóénekéből a harmadik sortól, a voltaképpeni siratóének kezdetétől fogva félreérthetetlenül, félreismerhetetlenül fülünkbe csendül. Az éneket még mindig Bilge kagán mondja, pontosan kapcsolódik az imént idézett részlethez az ordu védelméről:

inim Kül tigin kargák buldi
 özüm saqındım.
körür közüm körmäztäg,
bilir biligim bilmäztäg boldı.
 Özüm || saqındım.
 öd | tägrı || yasar
 kiši oylı | gop ölügli || törümiš
 inčä || saqındım.
 közdä || vaš | kalsär,
 [ätida?] köñültä || sīyt | kalsär,
 yanduru || saqındım,
 qatırdı || saqındım.
 iki šad || ulayü
 iniygünüm
 oylanım | bäglärim | budunum
 közı qašı | yablag | boldacı
 tip | saqındım

öcsém, Kül tegin nincs már köztünk
 sírok, kesergék.
 Szemem | szemlél || szemetlen | 4 (2 + 2) || 3
 értő | értelmem || értetlen | ámul 5 (2 + 3) || 3
 imígy || kesergék
 ég | rendel || üdöt 3 (1 + 2) || 2
 ember fiát | mend halálnok || teremté 4 (2 + 2) | 4 || 3
 folyton || kesergék. 2 || 3
 szemem || könny | marja 2 || 3 (1 + 2)
 zsigerem || sóhaj | tépi, 3 || 4 (2 + 2)
 mendéig || kesergék 3 || 3
 gyötrődve || kesergék 3 || 3
 A két sád || s velük, im, 3 || 3
 ifjabb véreim, 5
 fiaim, | vezérim | s népem is 3 | 3 | 3
 tönkre sírják | szemük, | szemöldjük 4 | 2 | 3
 így | kesergék 4 (1 + 3)

Tudjuk tehát — s ezzel át is lendültünk ősköltészetünk nyomainak kutatására a történelemben —, hogy nomád korunk fejedelmeit, Álmost, Árpádot, Szoltánt, Gyeücsát s még I. István korában is a meg nem keresztelt s megkeresztelt vezéreket *ilyen hősi énekekben magasztalták és ilyen sirató énekekkel gyászolták*. Ezek az énekek olyan régi emlékeit őrzik az ősi nomád kultúrának, hogy még obi-ugor egyezésre is bukkantam a Tonjukuk-felirat egyik verssorában. Újra és újra megcsodáltam ennek a versornak valóságízét és tiszta, költői hangját. Tonjukuk, visszatekintve küzdelmes és a hazának szentelt életére, s éppen hadjáratai nehéz napjaira emlékezve ezeket mondja:

„Türk népem miatt,
 éjjel nem aluvék,
 nappal nem nyugovék:
 ontottam piros vérem
 ontottam fekete veritékem.”

Milyen látó és láttató sorok: a fekete veriték nyilván nem azt jelenti, hogy a hadvezér fekete veritéket izzad ki. Magunk előtt látjuk a hadjárat porától vastagon belepett, gondterhelt

arcát s az ömlő veríték ezt a sötét port mossa el, és feketén szántja végig az arcot. Az osztják hősi ének szintén a hadjárat kavargásában vergődő fejedelemfiról beszél, akinek

„sok füstben dús fejről
mintha csak nyírhéjbödönből öntenék
fekete veríték görgedez...”^{16a}

Lám, sokszor ilyen éles körvonalakban rajzolódnak elének a nyomok, s ilyen időtlen messzeségbe vezetnek vissza a felvillanó emlékek...

*

A lovas nomád kultúra alkotásainak vizsgálata közben a magyar ősköltészet egyes nem is elmosódott nyomaira már rámutattunk, főleg népmeséinkben és gyerekjátékainkban. De hátra van még a nyomok kutatása a magyar verses- természetesen, elsősorban népköltészeti anyagokban. A nomád kultúrák műveinek tanulságai után másképpen látjuk az eddig már végignyomozott területeket is. Az elveszett magyar ősgestárról például annak ellenére, hogy keresztény papok latin nyelven foglalták írásba, feltételezhetjük, hogy ugyanúgy, mint „A mongolok titkos története”, át meg át volt szöve ősi pusztai életünk, nomád kultúránk emlékeivel, és megbecsült ősi mondáinkat bátran használta, torzítások, gyanúsítgatások és az énekesekre ontott gyalázkodások nélkül. Népünk bölcsességének és költői kedélye szülőtteinek, iratlan törvényeknek, magvas mondásoknak foglalata — valósággal nomád műveltségünk bibliája. Az észtek ősi mondái is említést tesznek egy ilyen könyvről, amelybe összegyűjtötték s gondosan lejegyezték az ősök minden bölcsességét, s ezt a könyvet láncra verve (mint később a bibliát) külön erre a célra épített pincében tartották. A Kalevipoeg-monda elbeszéli, hogy a nagy király, aki éppen a legjobb úton haladt a széthulló néptörzsek összekovácsolása felé, egy könyvnyelmi pillanatában lemondott erről a könyvről, amelyhez pedig népe boldogulása fűződött. Úgy látszik, a nomád ősgestáknak mindenütt az a sorsuk, hogy a soron következő társadalmi rend elpusztítsa őket, lehetőleg úgy, ahogy az ősmondák varázslói égették el vetélytársaikat: hogy egy szikra se szabaduljon ki belőlük, mert abból teljes egészében feltámadhat a láb alól eltett ellenség. *Ez a szikra azonban minden óvatosság ellenére többnyire elszabadul.*

Első fennmaradt krónikánk, Béla király jegyzőjének műve még mindig, akarva, nem akarva, a nomád hagyományokat követi, kénytelen azokból meríteni. Merít is, epikus énekekből is, de a neofita buzgalmával tüntetné el legszívesebben a kereszténység előtti világ valamennyi nyomát, emlékét.

A nomád szellemű történetírás hagyományait követve (ami egyébként ősi iráni és arab hagyomány), a száraz prózából át-átcsap verses formába, nyilvánvalóan ott, ahol epikus énekanyag áll rendelkezésére. Az ő korában az ilyen természetű anyagban még dúskálni lehetett, de ő csak saját célzatos, papi történetírásának céljaira használ fel *morzsákat*. Ezek is rendkívül becsesek lennének, de a *latin nyelv szelleme és a középkor kezdetén már kialakult verselési gyakorlat, főleg a gazdag sorvégi és belső rímek használata, teljesen eltörzítja ezeket a verses alakban átvett és ugyancsak versben visszaadott részleteket*. Márpedig az ősi költészetünkben sorvégi rímelés nem volt — ezt nemcsak az ismertett nagy nomád mongol és ótürk példák bizonyítják, hanem népköltészetünk ősenek vagy ősi hagyományokat követőnek felismerhető darabjai is. Első krónikánknak azokat a részleteit említtem itt meg, amelyeket mindnyájan jól ismerünk. Az első példa a honfoglaló vezérekről szól ilyenképpen:

„Omnes loca sibi acquirebant
Et nomen bonum accipiebant.”

Ezt a két sort Szabó Károly több mint száz éve lefordította, s ma is az ő fordításában idézik, annak ellenére, hogy már Arany megírta, hogy nem ez volt az ének eredeti formája. A krónika-

^{16a} Osztják hősének. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka I. k. Közzéteszi: ZSIRAI MIKLÓS. Budapest, 1944. 20.

i ró dicséretére kell mondanom (szegényt, úgyszólván mindig szidjuk egyébként), hogy az éneket trochausban szólaltatta meg, ami közelebb áll a hangsúlyos magyar verseléshez, a szavak első tagján nyomatékos magyar beszédhez. A két latin verssor, nomád kultúra verselési hagyományaihoz híven így hangozhatott:

„Ők minden ott földet fogának
Örökös jó hírt magoknak szerének.”

„Et nomen bonum . . .” sorra ugyanis még az a megjegyzésem, hogy az ősmagyar költészetben és szócskával nem kezdődhetett verssor!

Így krónikásunk „bájos hungarizmusa”:¹⁶ „Tonsa capita cumanorum | mactabant tamquam crudas cucurbitas” ilyesféleképpen kívánczik magyar verssorokba:

„Vad kunok tar koponyáját
Vagdalták mint a nyers tökök.”

Ma is, mindig mély megdöbbenéssel olvasom a besenyő Tonuzoba és házanépe nomád harakirijének történetét Béla jegyzőjénél. A Tonuzoba név már magában véve is régi nomád hagyományokra mutat: a nemzetség totem állatának, a vadkannak a neve,¹⁷ mint Emeséé, a nőstény vaddisznóé. Amikor tehát boldog István királyunk az élet ígét hirdetve kereszteltetni kezdte a magyarokat, Tonuzoba Obád révénél feleségével és minden szolgálójával együtt elevenen eltemettette magát, tiltakozásul az új, idegen életforma felvétele ellen. Van-e a két világ összeütközésének megrendítőbb története ennél? No, erről aztán igazán énekeltek az egykorú regősök, nem kétséges, hogy Istvánnak vagy Tonuzobának dicsőségére-e. Béla krónikása felhasználja ezt a történetet, természetesen elriasztó és nem megindító példaként. Mivel Gyuláról szólva megismétli a Tonuzoba-történet két sorát: „Quod in fide esset vanus | Et noluit esse Christianus” — feltehető, hogy az *István korabeli epikus énekeknek már erre a fordulatra állandó sorai voltak*, amelyeket minden ilyen, lázadó vezérekről szóló énekbe beleillesztettek. Erre a latin versre is az érvényes, amit az előbbi latin sorokról már elmondottam: *sorzáró rímek ennek magyar eredetijében nem voltak, hanem csakis sorkezdő rímek*, egész szótagokra kiterjedő alliterációk, ahogy azt legrégebbi ilyen, versalakban megőrzött mondásunk mutatja:

Kebelében
kenyere
hátán a
háza.

Ennek a mondásnak már a tartalma is vándorlás tömör foglalatja, olyasféle mint „A mongolok titkos történeté”-nek ez a két verssora, szintén a nomád életről:

„Futó lovuk hátán hálnak
Fák lombja a födelük.”

A legrégebbi magyar versekben szembeszökően jelentkezik ez az egész szótagokkal történő alliterálás, ami voltaképpen sorkezdő rímelés. Nézzük, mit vallanak erről a kiolvasó gyermekrimusok:

*Hetfü hetibe, kedd kedvibe, szereda szeribe, csütörtök csűribe,
píntek pítvarába, szombat szobájába.* És egy másik — hogy a vasárnap se maradjon ki —:

¹⁶ Arany kifejezése (A magyar nemzeti versidomról).

¹⁷ Tonuzoba szó szerint: disznó-apa.

Vasárnap
 Vasra verik
 apádat,
 azután meg
 anyádat.

(Hogy milyen keserű emlékeket őriz ez a „versike”, annak a kibogozása ma már rendkívül nehéz. Az sem lehetetlen, hogy éppen a kereszténység ellen berzenkedő indulatok, a vasárnap templomi ünneplését elutasító magatartás büntetésének nyomai élnek tovább benne.)

De ne gondoljuk, hogy csak latin nyelvű krónikásaink verseiről kell leháтанunk az idegen műveltség és életforma torzító mázrétegét. Sokszor ugyanezt kell tennünk régi eredetű magyar közmondásainkkal, találós kérdésekkel és egyéb régi eredetű verses anyagainkkal. A torzító mázt leginkább a sorvégi rímek szükségességének érzése szülte, ami legtöbb esetben bőbeszédűvé teszi az egyébként tömör versmondásokat. Már Arany rámutatott¹⁸ találós kérdéseinknek idegen mintára történő ilyenféle felhígítására.

Arany nem vette, nem vehette észre, hogy a kifogásolt bőbeszédű betoldások kidobása után, amikor is eltűnik a sorvégi rímelés, az így meztelenre vetköztetett vers formája: sorkezdő alliteráció.

Legszébb ilyen találós kérdéseink, amelyek teljességgel megtartották régi verselésüket:

Uton	Míg él,	Vizen megy	Mihelyt
Uttfélen	Mindig fut,	Vírt	Meglesz
Urfiak	Holta után	Viszen.	Mindjárt
Ugrálnak	Mindig lop.	(Uszó ló, hátán	Megmar
(Békák)	(Lopótök)	ember)	Mihelyt
			Megmar
			Mindjárt
			Meghal (Szikra)

Béla jegyzőjét, Kézait, Turóczit sokszor átfésülték ősi költészetünk nyomainak kutatói. Mind a három krónikánkban többen észrevették régi epikus énekeink hústól megfosztott csontvázait.

Többen rámutattak „A fehér ló mondája” epikai énekszerű kerekdedségére, nem is Anonymus, hanem még sokkal inkább a Képes Krónika előadásában. A Képes Krónika egész XIII. fejezetéből kirajzolódik egy zárt epikus ének szerkezete, sőt ha a krónika szövegét kellő figyelemmel és megértéssel olvassuk, az epikus ének hangját és versformáját is ki tudjuk hallani belőle. Íme, Árpádra vonatkozó rövid részletének fordítása — úgy ahogy az én fülem az ősi magyar vers hangját és versidomát ki tudja érezni a prózára hígított latin szövegből:

„Árpád akkor,
 Állván hadai közt,
 Árjába Dunának
 Meríté kürtjét
 Menden magyarok színe előtt.
 Felfoháskodék
 Felső-Ég Atyához:
 Adnája nékiek
 Azt a földet
 Urunk isten
 Örökön örökké.”

¹⁸ „Merényi L.: Eredeti népmesék” című bírálatában.

A krónika világosan kimondja, hogy Árpád itt népének első főpapjaként vízáldozatot mutat be az istennek. Véleményem szerint itt arról van szó, hogy a krónikás el akarván tüntetni a *kettős fejedelemiség* nyomait, Árpádot nemcsak mint gyulát – hadvezért – szerepelteti, hanem ráruházza a legfőbb bírói és papi tisztet: a kündü tisztét is. A honfoglalás idején Kurszán – vagy ahogy Anonymus Árpád követévé lefokozva említi: Kusid – volt a magyarok kündüje, gyulája pedig Árpád. Miután Kurszánt a honfoglalás befejezése után megölték, az ő méltóságát is Árpádra ruházták. Éppen ennek az új helyzetnek történelmi igazolását kell látnunk a Képes Krónikának ebben a részletében. *Honfoglaláskori epikánk szerkezeti nyomainak jelentését e krónikákban a legtúlzóbb kritikusok sem próbálták tagadni.* Én azonban tovább akartam lépni, hátha lehetne a későbbi történelmi munkákban valami nyomra akadni, amely ősi lovas nomádkultúránk töredékeit őrizi. És Bonfini művében csakugyan találtam egy mondatot, amelyből, amint olvasni kezdtem, mindjárt az orchoni feliratok levegője csapott meg. A Kül tegin-ről szóló, kőbe vésett énekekre kellett gondolnom, amelyek a hős mellett a hős lováról is megemlékeznek, s még azt is megtudjuk, hogy melyik csatában és testének melyik részén kapott sebet a ló. Az is különös, hogy amint Szent László lovának jellemzéséhez ér Bonfini: attól a mondatától kezdve tömegesen lépnek fel az alliterációk, sőt öt szóban *egész szótagra terjedő alliterációt találtunk.* Mindezek a jelek arra mutatnak, hogy Mátyás korában Szent László királyról még éltek olyan énekek („*adiiciunt aliqui*” – mondja Bonfini), amelyek a László harcairól szóltak és László lovának természetét is leírták. Bonfini mondta így hangzik: „*Adiiciunt aliqui equum Ladislai non tam viribus et pernecitate quam natura fuisse prestantem, quippe qui domini mandata nutum que mirifice observaret, cui mos etat hostem morsu calceque impetere, nunquam deserere dominum et in periculo maximo miram ingenii dexteritatem adhibere.*” (Mondhatná erre valaki, hogy a ló szerepeltetése Bonfini művében egyszerűen reneszánsz vonás. Dehát, ha ez igaz lenne, akkor *miért nem Mátyás lováról ad ilyen szép, eleven képet – hiszen az olasz történetíró Mátyást igyekezett igazi reneszánsz uralkodóként bemutatni!*) Megkíséreltem ennek a feltételezett énekrészletnek magyar nyelven való megszólaltatását olyan módon, hogy a latin szövegnek csak anyagát és alliterációs tendenciáját tartottam meg, de hangban, szellemben, verselésben a nomád – elsősorban a mongol és ótürk – költészet előttém ismert hagyományait követtem. Az ének tehát nagyjából ilyenformán hangozhatott:

László lovának
 Lába mint a szél,
 Teste erővel
 Teljes.
 Erejétől is
 Erkölcse nagyobb,
 Íme urának
 Intésit, parancsát
 Fűrkszve lesi,
 Fülét hegyezi.
 Ellenség
 Ellen
 Robogva
 Rontott,
 Rúgta patával
 Rontotta fogával.
 Véres csatában
 Verhetetlen vala,
 Viadalban végig
 Vigyáza urára.

Ez persze rekonstrukció. De éppen Mátyással kapcsolatban valóságos költői alkotást is fel tudunk mutatni. Azért írom így: „Mátyással kapcsolatban” és nem: „Mátyás korából”, mivel irodalomtörténészeink Riedl Frigyes óta vitáznak róla, hogy a vers a XV. vagy csak a XVI. században keletkezett-e. A „Mátyást mostan választotta” kezdetű versre gondolok, melyet Székely István 1559-ben megjelent *Chronicájában* közölt legelőször, azt állítván róla, hogy Mátyás királlyá választásakor, 1458-ban énekelték a pesti utcagyermekek. Én erősen hajlottam és hajlok még ma is a felé a felfogás felé, hogy ez a vers Mátyás korából való. Egyetlen súlyos ellenvetés érheti ezt a felfogást és pedig az, hogy verssorai olyan szabályos ritmusegységbe (4 || 4) rendeződnek, amit a XV. században még nem tartunk elképzelhetőnek. Ezzel szemben hadd említsem meg a Kalevala példáját: itt is az egészen ősi anyag teljesen szabályos nyolc szótagú, hangsúlyos verselésű sorokban maradt fenn. Egy ritmus szabályos egymásután következője nem okvetlen bizonyíték a régiség ellen — hiszen a Halotti Beszéd nem vers, és mégis mindjárt a kezdetén négy teljesen szabályos ritmusismétlést találunk:

Látjátok	3
Feleim	3
Szömtökkal	3
Mik vogymuk	3

Később ugyanez a ritmusegység ötször következik egymás után:

Kik ozuk?
Mü vogymuk,
Hogy és tü
Látjátuk
Szömtökkal.

És a Jókai-kódex (1430!) Szent Ferenc-legendáiból hány ilyen szabályos ritmusegységet idézhetnénk! Íme csak egy példa, a 4-es és 3-as tagolású ritmusra:

Várjatok meg	4
Engemet	3
Ez úton,	3
Elmegyek és	4
Prédikálok	4
Én hugimnak	4
Madaracskáknak	5

A Székely István feljegyezte ének mindenesetre *egyetlen versünk*, amely cáfolhatatlan erővel bizonyítja, hogy a *nomád műveltség énekszerzési, verselési hagyományai Mátyás korában — vagy egy századdal később — még elevenen hatottak*. Ennek a versnek mind a két versszakán *egyetlen* sorkezdő alliteráció vonul végig, ami még a legrégebb nomád versekben is ritkaság (két sorban még ráadásul 2–2-szer is halljuk a szókezdő *m* hangot, soron belül szereplő alliterációként). A rímelés nem jellemző e versre, az első szakaszban van ugyan két — talán akaratlan, talán szándékos — tompa ragrím, de a második strófa rímtelen. Ez ének szelleme keresztény, de verstechnikájának legsajátosabb vonásai a kereszténységet megelőző korból valók:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nekünk
Mennyszágból oltalmunkra.

A második versszak feljegyzett szövegében a sorkezdő alliteráció megromlott, ami ritmikailag romlással járt együtt. De ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a versszerzésnek ez a nomád hagyománya a XV. és XVI. században már csaknem teljesen feledésbe ment. E versszak két sorának romlott szövegét könnyűszerrel kiigazíthatjuk: „Azért mi is választottuk” helyett: „Mi is azért választottuk”; „És örökre mondjuk: Ámen” — helyett: „Mindörökre mondjuk: Ámen” — mivel hangsúlyos verselésű soraink és szócskával nem kezdődhetek. A „Kiből Isten dicsértessék” sort nem tudom kiigazítani, mivel a „kiből” alak régebb mint a később használatossá vált „miért” szócska. A második versszak ezek szerint így hangzanék helyesen:

Mi is ezért választottuk,
Mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék,
Mindörökre mondjuk: Ámen.

Ha mindezt fontolóra vesszük, jobban megértjük Csáti Demeter „Pannonia megvételéről” szerzett énekét, melyben az alliteráció egész szótagokra terjedő formájában sokan szójátékokat, a helynevek szellemeskedő magyarázatát látták, holott mindebben az ősi énekszerző hagyományok tisztelete nyilvánul meg.

„Kelem földén a Dunán el-keleánk,
Az Csekén ők csekének,
Az Tétémben el-feltetéánk.
Érden sokat ők értenek” stb. stb.

Egyébként ugyancsak ebben az epikus énekben csodálatosan szép, tiszta sorkezdő alliterációs részleteket találunk:

„Felledet adta*d* fe*jér* lovan,
És fi*vedet* aranyos fe*ken*” — szerintem helyesen:
„Fi*vedet* pedig aranyos fe*ken*”
— — — — —
„Hamar mind felkészi*lének*
Harmad ke*vetet* választá*nak*.”

*

Ha kimondjuk ezt a szót: ösköltészet, mindjárt a sámánok, a varázslók, a boszorkányok bűvös énekeire gondolnak, amelyek az énekest jó és rossztét szellemekkel: sötét természeti erőkkal kapcsolják össze.

A mongol, tatár, vogul, cseremisiz és lapp sámánok működéséről beszélgethetünk mai emberekkel, olvashatunk róluk akár napjainkban megjelenő könyvekből. A múltban — esetleg még ma is — használatban levő énekeikhez is hozzáférhetünk — egyeseket akár meg is hallgathatunk hanglemezzről vagy magnetofonszalagról. A magyar varázslókról annyit tudunk, hogy ősi nomád életünkben, de még a honfoglalás utáni korszakban is fontos szerepük volt — a félnomád törzsszervezet megszűnésével helyüket a keresztény papok foglalták el. A sámánkodás emléke még ma is él több nyelvi kifejezésben — sőt a modern orvosi terminológiában is megtalálható egy-egy ilyen ősi sámáni gyakorlat emléke, mint pl. ebben: „szélütés érte, szél érte.” A varázsló, a sámán (a boszorkány) egyik legfontosabb tevékenysége volt a széltámasztás. A varázsló otthon, kunyhójában révületbe esett, de lelke — a néphit szerint — kígyó vagy más állat képében repült a forgószélben, iszonyú gyorsasággal. Az ilyen szél érintésével hozták kapcsolatba a hirtelen beállt szívbénulást.¹⁹ Gyerekkoromból jól emlékszem még: édesanyám, ha valakire azt akarta mondani: „ez az ember szédült”, vagy: „rájött a bolondóra” — ezt

¹⁹ Kalevipoeg. 1960. 332.

mondta: „*Erre meg rájött a ré!*” Tehát vogul szót használt (vogulul réi ’melegség, isten heve, búvös álom’), olyan szót, amit nyelvészeink csak *-gal megjelölve mernek leírni, mint „részeg szavunk nálunk önállóan nem élő első tagját.” Ugyancsak otthon sokszor hallottam gyermekkoromban ezt a kifejezést: „ha nincs mit ennie, majd megfeji az ágast”. (Az ágas az az ág-bogas állvány, amire az edényeket rakják.) A nép szentül hitte rég, hogy a boszorkányok az ősi varázslók utódai, ha ollót vágnak bele az ágasba, tej folyik ki belőle. A magyarországi boszorkányperek jegyzőkönyveiből megtudhatjuk, hogy mi volt a mi varázslóink mestersége, persze egy olyan korban, amelyben társadalmi és anyagi helyzetük teljesen lezüllött, s oly mértékben üldözte őket a társadalom, hogy egyetlen feljelentés vagy gyanuok alapján már máglyahalálra küldték őket. Érdekes, hogy egyik pörben éppen az unokája elejtett szavai alapján fogtak pörbe egy öregasszonyt: „én tejet öttem, mert nagyanyámnak elég teje vagyon, ű elegend fej az ágasbul . . . az ollóval megpercenti, beléütvén az ollót . . .” Ugyanerről az öregasszonyról beszélt unokája, hogy dióhéjban jár át a Tiszán.²⁰ A boszorkányok sokszor maguk is dicsekedtek azzal, hogy ha megfognak egy fűvet, *az megszólal és elmondja : mire való.* Ugyancsak szerepelt a boszorkányperek anyagában, hogy a boszorkánysággal vádolt személy *érti a madarak s az állatok beszédét* — tehát csupa olyan vonás, amellyel népmeséink hőseinek nagy többsége dicsekedhetik. A boszorkánymesterség régen szülőkről gyerekekre szállt, így nyilván a mesterség gyakorlása közben mondott énekek is. Ilyen énekek nem állnak rendelkezésünkre. Bornemisza Péter 1578-ban elrettentésül kiadott nyolc ráolvasást — ez minden, ami ebből a rejtélyes körből ránk maradt. Ez az anyag, ha kevés is, mégiscsak feltár egyet s mászt előttünk, s a tartalmi elemeken kívül érdekes verselési tanulságokkal is gyarapítja ismereteinket. Minde-nekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ezek a varázsigék *gyógyításra és nem rontásra való*k (jellemző a korviszonyokra, hogy a boszorkányperekben a gyógyítással való foglalkozás is a boszorkányság bizonyítékának számított!), ugyanúgy, ahogy a loáldozat bemutatásánál mondott vogul énekből is láttuk. *A vogul sámánéneknek semmi kapcsolata nincs a keresztény hittel, minden ízében ősi műalkotás.* A Bornemisza feljegyezte és kiadta ráolvasásokban össze-szövődtek az ősi nomád és az ellenük harcra kelt krisztusi tanítások — természetesen védekezés volt ez az egyeztetési kísérlet, ami meg is hosszabbította a sámáni gyakorlat életét jó néhány századdal. A „csúzról való báj” elmondja, hogy Urunk, a mindenható Isten az úton találkozik hetvenhétféle veres csúzzal, megkérdezi tőlük, hogy merre tartanak. Azt felelik: a földre, az emberekbe. Az Isten megtiltja nekik, hogy oda menjenek:

Hogy ezt hallá	2 2
Áldott Urunk Isten	4 (2 + 2) 2
Tük se mehessetek úgymond	
ez fekete föld színére	
az én áldottam testbe	
<i>teremtetem</i> <i>lélekbe</i>	4 3
tük is siessetek el	
a tenger szigetibe	
kegyetlen óriásoknak	
<i>szálás</i> <i>húsát</i> <i>szaggassátok</i>	4 (2 + 2) 4
<i>piros</i> <i>véret</i> <i>megigyátok.</i>	4 (2 + 2) 4

A szöveget én tördeltem verssorokba — e ráolvasás ősi eredetére vall az énekléssel összekapcsolt váltakozó ritmusa. De még szebb, finomabb költői színekkel teljes „az menyeléről” szóló és az alliteráció alkalmazásában is többet őrzött meg a régi énekszerzési elvekből. Szereplői: Jézus és Mária. Jézus lova lába megbotlott a Paradicsom kapujában, lába kificamodott:

²⁰ KULCSÁR ZSUZSA: Inkvizíció és boszorkányperek. Kossuth K., 1960. 106.

Lába megbotlék	2 3
Lába megcsökkék,	2 3
Csont mene ki helyéből	4 3
velő mene ki helyéből	5 3 (2 + 3) 3
vér mene ki helyéből	4 3 (1 + 3) 3
Urunk ; isten lefüggeszté	4 (2 + 2) 4
az ő ; áldott szent fejét	4 (2 + 2) 3
szíve szomorodék	2 4
kedve könnyörödék	2 4

Ez az ének már ritmikai tekintetben is sokkal tanulságosabb az előbbinél. Azonkívül, hogy tiszta 4 || 4-es ütembeosztású sort találunk itt, amelyet ugyancsak tiszta, dallamos felépítésű 4 || 3 (2 + 2 || 1 + 2) ütembeosztású sor követ — a 4 || 3-as sor ebben a rövid részben *háromszor fordul elő*, ami éppen ezekben a népi énekekben dallamossá és hajlékonya finomodva az ómagyar Mária-siralom ritmikai alaphangját adja meg. Ugyancsak itt találkozunk a *Mária-siralmon kívül először* ilyen tisztán a 2 || 4-es sorokkal, méghozzá: kettő következik egymás után — a Mária-siralomban három:

Választ || világomtul
Zsidó || fiodomtul
ézes || örömmötül.

Egy harmadik bájoló versből („Az öklelésről”) csak egy mondatot idézek, amely azt mondja, hogy Krisztust a keresztre

„Vas ; szegvel || szegezék.”

Ez a sor már nemcsak ritmusában, hanem szövegében is egészen meglepő egyezést mutat a Mária-siralom e sorával:

„Vasszegekkel || veretel.”

Tehát a kereszténység előtti korokban kialakult, kifejlődött költői nyelv és ritmus bevonul a keresztény versszerzés világába, hogy az írott magyar vers mindjárt a legelső megjelenésekor teljes hajlékonysággal, költői erővel és zeneiséggel szólalhasson meg...

*

Az ősi dalokról szóló legelső tudósításunk több mint 800 éves: Walter bakonybéli szerzetes jegyezte fel Gellért püspök legendájában. Nem volt sok köszönet benne, mert egy mondatnyit sem mentett át az utókornak abból a dalból, amelyet az a magyar asszony énekelt éjnek évadján, miközben a kézimalmot hajtotta. De még csak a dal tartalmáról sem közöl velünk semmit a legenda szerzője. Ezt a nem létező dalt mégis úgy tartjuk számon, mint egyetlen ősi „munkadal”-unkat. Mindig nagy keserűséggel szoktuk emlegetni ezt a két keresztény papot, akik az asszony énekét hallva bölcs közhelyeket mondanak az emberi sorsról, ahelyett, hogy legalább annyit mondanának meg: miféle dal ez, miről szól, milyen a dallama. Úgy gyászoltunk e dal hiánya miatt egy századon át, mint amiatt, hogy „nincs naiv eposzunk”. E tanulmány írása közben azonban eléim került egy olyan népi eredetű vers, mely anyagában mindenestre nagyon régi, talán még annak a meg nem talált és mégis elvesztett „munkadal”-nak idejénél is régebből való. *Ez az egyetlen verses formában ránk maradt magyar népmese*. Címe: „A kicsi kígyó, a macska és a féreg.”²¹

A verset megtalálhatja bárki a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent csángó népmesék között. A mese hőse egy félárva fiú, a vásárlásra kapott fillérek egy részéért megvesz egy

²¹ HORGER ANTAL: Hétfalusi csángó népmesék. Bp., 1908.

agyonkínzott kismacskát, egy kicsi kígyót és egy kis egeret. Ezeket felneveli otthon, egyszer aztán elindulnak négyesben a kígyó apjához. Tőle a fiú kígyótársa tanácsára a gyűrűjét kéri ajándékba. Varázsgyűrű ez, ennek a segítségével otthon pompás palotát varázsolnak elő, abban laknak. A fiú szerelmes a szomszédék lányába, azoknak is varázsol egy gyönyörű házat, s a lányt feleségül kapja. A lány titokban más szeret, s a vörös kapitányt. Az ifjú férjet felesége leitatja, kicsalja titkát, gyűrűjét elszedi, s a vörös kapitánnyal megszökik, s kívánságukra a gyűrű az óceán fölé varázsol nekik várat. A megcsalt legénynek állatai visszaszerzik a varázsgyűrűt, a kapitányt megnyuvasztják, a nőt kiteszik egy lakatlan szigetre, s ezzel a mese véget is ér. Lássuk most már, miféle vers ez a csángó mese, melynek egyébként prózai változatát is ismerjük,²² Bánffyhunyard közeléből, Kettesdről:

„Viszi haza a macskát,	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
Anyja jól megverte: ennek is kell enni	3 3 3 3
– Felit adom macskámnak ! iszē fiatal még ”	4 (2 + 2) 3 2 4
„Mindennap ētt a fiú azoknak ēs adott	3 4 4 2
Még maradt neki ēs. Felnőttek mind a hárman	3 3 5 (3 + 2) 2
Azt mondja a kígyó: – Menjünk el apámhoz”.	3 3 3 3

Ennyi idézet bőven elég ahhoz, hogy ezt a különös népi alkotást mint verset is, jellemezni tudjuk. Mindenekelőtt azt kell megjegyeznem, hogy a verses forma nem zavarja meg a mese közvetlen hangját, sőt talán még frissebb ez a hang, mint más meséinknél. Mindjárt a legelső olvasásra ezt a hangot, s az egész mese ritmusának hullámzását olyan természetesnek éreztem, hogy meg voltam győződve: a tartalom és forma, a történet és a verszene egyszerre, összefonódva született meg. Amikor ráakadtam a mese prózai változatára, még jobban csodálkoztam: hogyan tudta a vers szerzője ilyen remekül ritmusba rendezni ezt a jóízű, fordulatos történetet – olyan ritmusba, amely nem válik egyhangúan szabályossá. Az eddig tárgyaltak közül ez az egyetlen ritmusváltozat, amelyről pontosan meg tudom mondani: *hogyan született, mi hozta létre* ezt a nyugodt, de mégis kedves, játékos és magával ragadó ritmust. A vers lejegyzője ugyanis elmondja, hogy amikor 1899-ben ezt a mesét hallotta, először azt hitte, hogy ugyanolyan kötetlen formájú mese ez is, mint a többi mesénk, csak amikor a mesemondó néhányszor megakadt, mert eltévesztette a ritmust, s kijavította az elmondott sort, a gyűjtő akkor vette észre, hogy verses mesét hall. A mese keletkezéséről a mesemondó elárulta, hogy még suttyó legény korában hallotta először két öreg pürkereci csángótól, Móki Gyurkától és Szakál Istvántól. De még érdekesebb, amit a mesemondó a vers „felmondás”-ának körülményeiről elárult: „Móki Gyurka és Szakál István a havasi erdőkben *favágás vagy fűrészelés közben rendszeren a fejszecsapások vagy fűrészjárás taktusára mondták ezt a mesét, mégpedig felváltva, néhány szót vagy sort az egyik, és néhányat a másik.*” Látjuk tehát, hogy egyfelől: a vers ritmikájának kialakítása favágás és fűrészelés közben, e munkák ritmusát átvéve történt, másfelől pedig a kész verset munkájuk könnyítésére mondták fel, felváltva, mint a Kalevala-énekesek az ősi énekek verssorait, miközben mindig alkalom nyílik a rögtönzésre. Itt van tehát *irodalmunk egyetlen valószínű munkadala*, amely még arra is joggal tarthat számot, hogy méltassuk ott is, ahol ősköltészetünk nyomairól beszélünk...

Géza Képes

ON THE TRACES OF HUNGARIAN ANCIENT POETRY

Part II

After the Ugrian coexistence had been broken off – about the middle of the first millennium before our era – the Ob-Ugrian kins having lost all touch with the ancestors of the proto-Hungarians had turned to the North while the forefathers of the proto-Hungarians roam-

²² KOVÁCS ÁGNES: Kalotaszegi népmesék. II. 190.

ing on the steppes stretching west from the river Ural had been leading their nomadic equestrian life. Thousand years later after the Ugrian coexistence broken off the proto-Hungarians getting into the stream of the great migration had set out westward. On their new northern bleak settlements the Ob-Ugrians had been giving up step by step the great attainments of the Ugrian period, the horsekeeping, the material, technical and tactic advantages going with the equestrian nomadic culture. But the relics interwoven with miraculous fabulous colours of the days of yore have been preserved in their sagas of ancient origin even in our days. In order to display the real feature of the nomadic equestrian culture more exactly. Mr. Képes thoroughly examines into the life, views of the Mongols and Turks, two great nomadic conquering peoples of antiquity, the spirit and achievements of their poetry. These characteristics are in contact with the results of part of the study published before, with those of the examination into the Ob-Ugrians in more than one point. Such identical characteristics are the subjects and several formal elements of folkpoetry. The poems of mythic character recorded at the Voguls, sung at horse sacrifices are well eked out by the horse-praising songs of lyric nature thriving at the Mongols even in our days. On examining the parts in verse of "The Mongols' Secret History", the author generally makes an attempt, on one hand, to establish the proprieties of ancient nomadic versification thought by him valid also for Hungarian ancient poetry, on the other hand, he states the opinion, in connection with Temudjin (this is Jenghiz' name of youth), that cycles of sagas in verse had come into being in Jenghiz' life.

The proto-Hungarians, according to the data of the chronicles of Malalas and Theophanes had been found in the region of Maeotis as early as in 527 of our era. When the Avar rule on the area of the Mongolian Popular Republic of today had been overthrown by the Turks and an immense empire had been set up within a few decades: the clan system of the proto-Hungarians also got to the range of this powerful empire. We can talk about the coexistence of the western Turks and the proto-Hungarians lasting for almost two centuries the last period of which, as far as the beginning of the 9th century, passed off to the range of the Khazar Empire. The rebellious tribes of the Khazar Empire, the Kabars followed the Hungarians to the new country. The Turk Empire attained splendid results also in culture, the Hungarians within the range of the western Turks had a share in the splendid achievements of both the Turk management of war and policy and culture. The runic linguistic records of the western Turks are the inscriptions on monoliths erected at the banks of the rivers Orchon and Tola. As for these, Mr. Képes proves that they are inscriptions in verse, on the one hand, epic songs on immortalized heroes' exploits composed still in their life, on the other hand a dirge composed at the hero's death and sung at the funeral feast. As the Hungarians being in contact with the western Turks adopted the culture of this people e.g. its script, it may be supposed that songs similar to those immortalized on the stones along the bank of Orchon and Tola were composed and sung at the court of the rulers of the House of Árpád practically of Turk culture as far as István (Stephen) I, even for a long time after, interwoven with Christian colouring. Mr. Képes proves not only that those inscriptions are poems but also that certain parts, and a dirge preserved on one of the stones sound entirely like the Old-Hungarian Blessed Virgin Lament, their versification, too, being similar. Thus, after certain Vogul, Ostyak and Mongol parts in verse, it is in this dirge of the old-Turk inscriptions extant even in our days at the bank of Orchon and Tola that the author reveals the missing link of chain in the series leading to our first known literary record in verse, the Old-Hungarian Blessed Virgin Lament. But some of these missing links can be found also in the incantations in verse originating from the time before Christianity, but interwoven with Christian elements recorded and published by Péter Bornemisza in 1578, for deterrent, that likewise were not regarded as verses so far.

From the point of view of the development of ancient belief and ancient social forms Mr. Képes examines the material of Hungarian folktales, old nursery rhymes and popular riddles in verse and among them, regarding Hungarian ancient poetry, comes across several conclusive details, even complete works, too. Thus e.g. he treats of two groups of a Hungarian folk tale type according to one of which the father of the hero of tale was bear, according to the other was a white horse, he thinks them to be the advanced Hungarian survivals of the ancient Vogul *por* and *mös* fraternities. In one of the "Csángó Népmesék" (Csángó Folktales) the author finds the labour song, unique so far in the Hungarian folkpoetry. He examines the oldest Hungarian epic song by a known author, entitled, „Pannonia megvételéről" (On the Occupation of Pannonia) (1526) from which he points to some interesting characteristics relating to the Hungarian ancient poetry.

Miért hagyta el Szcenci Molnár a Sauer-nyomdát?

Dézi életrajzának megjelenése óta az irodalomtörténeti köztudat azt tartja, hogy Szcenci Molnár Albert 1602-ben azért hagyta el a frankfurti Sauer-féle nyomdát, mert ott kénytelen volt lenyelni mindazokat a kellemetlenségeket, elsősorban anyagi természetű sérelmeket, amelyek ebben az időszakban egy nyomdai korrektornak osztályrészül jutottak.¹ Dézi állítása igazolásául Molnár Albert naplójának egy mondatára is hivatkozhatott, mely az eredetiben így hangzik: „quantas hic molestias devoravi!”² Látszólag tehát Dézinek igaza van, mégis gyanúperrel élhetünk állításával szemben. Szcenci ugyanis nem anyagi természetű károsodásaival, mellőztetéseivel kapcsolatban jegyzi meg a fentebb már idézett mondatot, hanem annak során, hogy beszámolt sikertelen házassági kísérletéről.³ Molnár ugyanis Sauer egyik rokonát szerette volna feleségül kérni. Szcencinek tehát valóban volt mellőztetésben része, de naplója adatai alapján anyagi természetű nehézségeire csak kismértékben következtethetünk, sőt Molnár éppen szorult helyzetének megjavítása érdekében vállalt munkát Sauernál.⁴

Miért hagyta el akkor mégis a frankfurti Sauer-féle nyomdát? Először is hozzájárult ehhez a már említett házassági tervének kudarca, másrészt az, hogy a Sauer-nyomda kiadványainak tendenciája szemben állt Molnár meggyőződésével és terveivel. Ekkor jelent meg ugyanis a frankfurti nyomdánál Heizo Buschernek Piscator ellen irányuló,⁵ erős lutheri szelvényben megírt vitairata,⁶ amelyet magának Molnárnak kellett korrigálnia. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Molnár ezt nem szívesen vállalta. Annál is inkább, mivel nem sokkal korábban még Piscator hallgatta Herbornban,⁷ s nagy tisztelője volt. Kiténik ez abból, hogy már 1598-ban megküldte D. Küglernek Piscator egyik könyvét,⁸ s később is állandóan tanítómesterének vallotta a herborni tudóst.⁹ Megbecsülésük kölcsönös volt, mert Piscator Molnárhoz írott levelében barátjának nevezi magát,¹⁰ és Suri Orvos Mihály is följegyezte egyik levelében, hogy a herborni mester milyen elismeréssel nyilatkozott Molnárról.¹¹ Szcenci Molnár tehát már Piscator iránti szimpátiájától vezetve is igyekezhetett megszabadulni a Sauer-nyomdától.

De Molnárt még közvetlenebb, erősebb motívum is szembefordíthatta Sauerral. Szcenci már ekkor tervezette bibliakiadását, s csak kiadót keresett.¹² Sauer azonban aligha vállalta volna a kinyomatást, mivel Molnár az egyes könyvek elrendezése során épp annak a Piscatornak az elveit igyekezett megvalósítani,¹³ akivel a Sauer-nyomda határozottan szemben állt. Ezért is — minthogy műve megjelentetését Frankfurtban egyáltalán nem remélhette — hagyta el Molnár Sauer-t. Állításunkat támogatja, hogy később Molnár zsoldárainak kinyomatását az a Corvinus vállalta el,¹⁴ aki Szcenci mesterének, Piscatornak Röder ellen irányuló apológiáját megjelentette.¹⁵

¹ DÉZSI LAJOS: Szcenci Molnár Albert. Bp., 1897. 97—102.

² Szcenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai.

A továbbiakban NLI. Kiadta DÉZSI LAJOS, Bp., 1898. 33.

³ Uo.

⁴ DÉZSI LAJOS: i. m. 97.

⁵ NLI, 33.

⁶ Allgemeine deutsche Biographie, KK III. 643.

⁷ DÉZSI LAJOS: i. m. 95.

⁸ NLI, 107.

⁹ NLI, 48.

¹⁰ NLI, 315.

¹¹ NLI, 124.

¹² DÉZSI LAJOS: i. m. 96.

¹³ NLI, 48.

¹⁴ NLI, 43.

¹⁵ NLI, 233.

Összefoglalva, a következőket mondhatjuk: Szenczi Molnár Albert nem annyira anyagi sérelmei miatt hagyta el 1602-ben Sauer frankfurti nyomdáját, hanem azért, mivel a nyomda erős lutheri szellemben megírt kiadványai szemben álltak Molnár meggyőződésével és Piscator felé irányuló rokonszenvével; másrészt pedig azért, mivel Piscator elveit követő bibliafordításának megjelentetését sem remélhette Frankfurtban.

Havas László

Egy Kőlcsey-vers útja és változatai

Több mint negyven évvel ezelőtt Vargha Gyula az *Irodalomtörténet* c. folyóirat 1919. évfolyamában Kőlcsey Ferenc egy addig ismeretlennek tartott, kiadatlan versét, a *Rebellis* versét közölte. Habár Kőlcsey eredeti kéziratát nem ismerjük, Kőlcsey szerzőségének kérdését tudomásunk szerint azóta sem vonta kétségbe az irodalomtörténet, és így azóta a *Zrínyi vére mosta Bécset*. . . kezdetű rövid kis vers tankönyvekben és versantológiákban is mint Kőlcsey egyik különösen jellemző alkotása szerepel. A verset méltán tették népszerűvé a reformkor politikai harcai és a Habsburg-ellenes szabadságküzdelmek később is, ezért most anélkül, hogy Kőlcsey egész művével való összefüggéseivel foglalkoznánk, csupán későbbi útjára akarunk rávilágítani.

Révai József Kőlcsey-tanulmányában erre a versre hivatkozva hozza kapcsolatba Kőlcsey és Batsányi költészetét. Batsányi jelen időben beszélt és agitált, amikor így írt: „Vigyázó szemetek Parisra vessétek”; Kőlcsey pedig múlt időben beszél: „Párizs ígért szabadságot”, s megátkozza a gyávákat, akik „nem fogadták”. „De az alapézés egy” szövegezi meg Kőlcsey egész költészetére nézve alapvető értékelését.¹ Ez az értékelés főként jakobinus hagyományaink egybekapcsolódó, egységes és folyton újabb kitérésekben megnyilvánuló folyamatát hangsúlyozza. Nem veszi azonban figyelembe a Batsányi versének forradalomra szító, dübörgő sorai és a Kőlcsey versének az elmaradt forradalom miatti elkeseredett hangja közötti különbséget. És bizonyára nem véletlen az, hogy ennek a Kőlcsey-versnek utóélete egészen másképpen alakult, mint az említett Batsányi-versé.

Vargha Gyula csak annyit tudott a vers sorsáról, hogy Fáy András vagy közvetlenül a költőtől, vagy pedig benső barátjától, Szemere Páltól tanulta. Tőle jutott azután a vers Vargha Gyula édesapjához, aki továbbadta a verset fiának. Mint maga Vargha Gyula is megjegyzi, az ilyen „rebellis” vers akkoriban így terjedt inkább szájról szájra, mint kéziratban, és csak jóval később jegyezték le.

Kőlcsey verse azonban nem csupán szűk körben járt szájról szájra, mint ahogy ezt Vargha Gyula hitte, és ezt korának irodalmi közvéleménye el is fogadta. A *Rebellis* vers észrevétlenül, szinte a föld alatt terjedt, kisebb tömegekhez is eljutott, közösségi jellegű dallá formálódott, amelyet az elnyomatás éveiben lázadózva énekeltek.

Vargha Gyula koráig, úgy látszik, teljesen feledésbe ment az, hogy a *Rebellis* verset egykor egy régi, verbunkos dallamra énekeltek is, sőt, hogy az Kőlcsey neve nélkül, nyomtatásban már több ízben megjelent. Hogy a vers szövegéhez mikor kapcsolódott egy induló jellegű verbunkos dallam, azt nem tudjuk, tény azonban, hogy Káldy Gyula *Az 1821—1861 években keletkezett magyar történelmi énekekről és indulókról* című, a Történelmi Társulatban tartott előadásában 1895-ben már bemutatta a dalt, és azt mindjárt közölte is.² Tanulmánya és a vers szövege azután több ízben megjelent, és így a magyar zene kedvelői megismerhették. Káldy tanulmányában a következőket olvashatjuk: „Eredeti az 5-ik szám alatti dal: „Zrínyi vére mosta Bécset”, mert dallama a Hora-Kloska-féle oláh nótáé. A vers éme szavai „Párizs híva szabadságra. Őt nem hallgattátok” valószínűleg I. Napóleon ama reklamációjára vonatkozik, melyben 1805-ben felhívja a magyarokat, hogy gyülekezzenek régi szokás szerint a Rákosra, s válasszanak maguk közül királyt. Az oláh nóta dallamára tán éppen sarkasmusból énekeltek „a pecsovics-korban.” A továbbiakban Káldy még megjegyzi: „Zrínyi vére mosta Bécset pecsovics-korbeli ének versét és dallamát Osztrovszky József kúriai tanácselnök szíveségének köszönhetem. A Kossuth-nóta keletkezésére vonatkozó adatokat is tőle nyertem.” Káldy szerint ez a dal, más dalokkal együtt, az 1830—40-es években keletkezett, és az „1848-ik évi szabadságharc előhírnökének tekinthető”. Káldy idejében tehát a vers és a dallam eredetét már nem tudták, és erre nézve Osztrovszky sem adhatott semmiféle felvilágosítást. Úgy látszik, a dal szerzőjének neve, mint ahogy ez ilyenkor könnyen megtörténhetik, teljesen feledésbe ment. Hogy Osztrovszky hol és kitől tanulta ezt a dalt, azt pontosan nem tudhatjuk, de

¹ RÉVAI JÓZSEF: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp., 1948. 26.

² Ehhez a kiadványhoz nem jutottam hozzá, csak közvetett értesülesem vannak róla. Ehelyett A szabadságharc dalai és indulói (1848—1849). Bp. é.n. kiadott Káldy által ártir gyűjteményt használtam. Az idézeteimet KÁLDY bevezető tanulmányából vettem (5. és 10. l.).

Osztrovszky életrajzi adatai erre vonatkozólag valamelyes útbaigazítást adhatnak. Szinnyei szerint (Magyar Irók. IX. 1449—1450. h.) Osztrovszky József 1818. január 12-én Szegeden született, a gimnáziumot ugyanott, a jogot pedig Pozsonyban végezte. „Az 1839—40. országgyűlés idején Somogyi pozsonymegyei aljegyző mellett jurátuskodott. Amikor 1840-ben letette az ügyvédi szigorlatot, szülővárosába költözött és ügyvédi irodát nyitott.” Szegeden élénk politikai szerepet vitt. 1848—49-ben részt vett a forradalom és a szabadságharc mozgalmaiban, ezért el is ítélték. 1856-ban Pestre költözött, később ismét Szegeden telepedett le, és ott polgármester, majd kúriai tanácselnök lett. 1899-ben meghalt.

Osztrovszky eszerint egészen fiatal korában közelről láthatta a pozsonyi országgyűlési küzdelmeket, a politikai életben már jurátus korában részt vehetett, és az 1839—40-i országgyűlésen jelentős tömeget képező jurátusok között elterjedt dalokat adta tovább Káldynak. Ezért írhatta Káldy, hogy a dalt a pecsovics-korban, vagyis az 1840-es évek elején énekelték. Ha feltesszük a kérdést, hogy kik énekelték és terjesztették a dalt, természetesen elsősorban az országgyűlési ifjúságra kell gondolnunk. A Kossuth és Wesselényi pere és elfogatása utáni években ennek az ifjúságnak elkéseredését és lázongásait fejezte ki leghívebben a dal. Később azonban valószínűleg teljesen feledésbe ment.

Kétségtelennek látszik, hogy Osztrovszky személyesen nem ismerhette Kőlcseyt, csak Kőlcsey kortársaival, esetleg barátaival kerülhetett érintkezésbe. A vers eredetére és a Kőlcsey szerzőségére nézve tehát Osztrovszky és utána Káldy lejegyzése nem ad semmi újabb bizonyítékot, legfeljebb azt tételvezhetjük fel, hogy a vers és a dallam Kőlcsey környezetéből indult ki. Ha azonban Osztrovszky és kortársai tudtak volna Kőlcsey szerzőségéről, akkor az a költő halála után nem maradhatott volna titokban. Ezek a külső körülmények inkább Kőlcsey szerzősége ellen szólnak. Kőlcseytől, illetőleg a verset továbbadó Szemere Páltól Káldyig hosszú utat tett meg a vers és a hozzákapcsolódó dal; az a közösség, amely énekelté, egyúttal alakította is a dal szövegét. Érdemes ezért a Vargha Gyula közléséből ismert és eredetinek elfogadott szöveget a Káldytól közzétett és azóta hangversenyeken is gyakran felhangzó dal szövegével összehasonlítani.

Vargha Gyula közlése :

Zrínyi vére mosta Bécset,
S senki bosszút nem állt.
Rákóczi küzdött hazánkért,
S töröknél lett halált.
Párizs ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok,
Járom rátok, gyáva népek,
S maradéktól átok.

Káldy Gyula közlése :

Zrínyi vére mosta Bécset,
Bosszút senki se állt!
Rákóczi küzdött hazánkért,
Töröknél lett halált.
Páris híva szabadságra,
Őt nem hallgattátok,
Járom rátok hű magyarok,
S maradéktok átok.
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj a
Pecsovicsoknak jaj!
Jaj, jaj, jaj, jaj, jaj a
Pecsovicsoknak jaj!

Az első négy sorban csak jelentéktelen változtatások vannak. A második sorban megváltozott a sorrend, és így a kifejezés leglényegesebb, főnévi része ütemkezdő, nyomatékosabb helyre jutott, a két kötőszó kiesett, és ezzel tömörebbé vált a vers. A következő sorokban nagyobb a változás. Itt a verset alakító közösség érzésvilágának lényeges változását, illetőleg annak a kifejezésben megnyilatkozó hatását vesszük észre. Ebben a változatban Párizs nemcsak „ígért”, szabadságot, hanem határozottabb értelmű igével „híva”, a hatodik sorban pedig („őt nem”, illetőleg egyik változatban „őt sem”) az előzők után fokozatosságot érzünk. Jellemző emellett a ritmikai változás is: ismét a hangsúlyos szótag lett ütemkezdő. A következő sorokban Kőlcsey a szabadságról lemondó, gyáva nemzedékhez, a megalkuvó műlthoz intézi szavait. A költő megátkozta azt a gyáva népet, amely méltán viseli a sok évszázados jármót, mert nem küzdött a szabadságért. Ebben a formájában a vers a harcokról lemondó, megalkuvó nemzedékek megvetését, kemény elítélését fejezi ki. A Káldy-féle változat enyhíti a Kőlcsey-féle szöveg kifejezéseit, és a múlt után a jelen felé fordul. Így lesznek a „gyáva népekből” „hű magyarok”, bizonyára az elnyomatás ellenére is a Habsburg-házhoz vagy a királyhoz hű magyarok, és az átok, a hűség átka, ha a szöveget helyesen értelmezzük, ezúttal a maradékokra száll. Az átok értelme úgy látszik ezzel teljesen megváltozott a versben, és talán inkább átkos életet, mint megátkozást jelent. De a dalhoz hozzátoldott, és amint Káldy írta, szarkazmussal énekelt utolsó két sor mégis a pecsovicsok bukását, és a szabadság eljövételét hirdeti.

Az így átalakult dalról azonban már alig mondhatjuk, hogy jakobinus, forradalmi hagyományaink folytatója. Batsányi egykor arccal Párizs felé fordulva izzó szavakkal agitált a hazai forradalom érdekében. Kőlcsey megátkozta a forradalmat eláruló, a szabadság eszméjét meg-

tagadó magyarságot. A dal későbbi változatában inkább az elnyomatás keserősége, a Habsburg-politika miatti nemzeti elkeseredés és csupán a fenyegetésig eljutó lázongás tör ki. Ennek a változatnak a szövege talán kissé „népiesebb”, egyszerűbbé vált, és közelebb jutott egyúttal ahhoz a köznemesi érzésvilághoz, amelytől a forradalom gondolata távol állott. Bizonyára nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a dal éneklő közösség ezzel nem forradalmat akart szítani, hanem csak a nemzeti ellenállási küzdelmet akarta megerősíteni.

Káldy előadása, egy különlenyomatban közölt tanulmánya és énekgyűjteménye nem juttathatta el az iskolák ifjúságához vagy az értelmiség szélesebb rétegeihez a *Zrínyi vére* kezdetű dalt. 1895-ben azonban *Az 1848—49. szabadságharc dalai és indulói* című, valamivel később pedig *A szabadságharc dalai és indulói* (1848—49.) című (Bp. é. n.) Káldytól, ill. Hubertől összeállított gyűjtemény ismét közölte a fenti dalt.³ Valószínűleg ezek a kiadványok népszerűsíthették ezt a dalt a közönség körében. Ezzel magyarázhatjuk, hogy 1906. február 4-én Nagyenyeden, a Bethlen-kollégium történelmi hangversenyén ismét felhangzott a *Zrínyi vére* kezdetű dal. A politikai harcok kiéleződésének, a 67-es kiegyezési politika elleni lázongások idején a 48-as hagyományokat ápoló Bethlen-kollégium tanárai a szabadságharc dalaiból összeállított történelmi hangversennyel fejezték ki Habsburg-ellenes politikai magatartásukat. Az előadást Bodrogi János, a kollégium történelemtanára, Kossuthnak egész életén át lelkes és odaadó híve tartotta, és valószínűleg a két énektanár, dr. Farnos Dezső és Veress Gábor választotta ki Káldy gyűjteményéből a történelmi énekeket. Megjegyezzük, hogy Farnos Dezső a Függelenségi és 48-as pártnak egyik különösen lelkes, sokat szereplő és politikai meggyőződését nyíltan hangoztató tagja volt. A dalok kiválasztásában az ő ízlésének is érvényesülnie kellett. A kinyomtatott műsorban megtaláljuk a *Zrínyi vére* kezdetű dalt Káldy által közölt szövegét is. A műsorban olvasható versszöveg csak egy pár írásjelben különbözik a Káldytól, de a dalkar vagy karmestere úgy látszik mégis módosította egy kissé ezt a szöveget.

Dr. Berde Károly ekkoriban a kollégiumi dalkar tagja volt. Az ő szíves közlése szerint a dal szövegének 5., 7. és 8. sorát kisebb változtatásokkal énekelték.⁴ Ezúttal ismét megváltozott az 5. sor igéje, és ez a sor így alakult: „Páris kínált szabadsággal.” Lényegesebb a 7. és 8. sornak az előzőtől egészen eltérő okhatározós kifejezése „Ezért maradt hű magyarok Fejeteken átok.” Nem az átokban kitérő felháborodás szólal meg itten, mint az eredeti szövegben, hanem a nemzetre nehezedő elnyomatás miatti elkeseredés. A dal az adott időpontban kétségkívül a Habsburg-hatalom elleni harcokra, a szabadság kivívására buzdított, és a 48-as politikai közhangulatot fejezte ki. Ezzel az utolsó változással a vers eredeti, kemény, parancsoló hangja megváltozott. Lágyabbá, panaszossá vált. Az olvasóban ezt a hatást még megerősítik a vers utólagosan hozzátoldott sorai, amelyek azonban a dal hallgatóiban éppen ellenkező hatást válthattak ki. Nem szabad elfelednünk ugyanis, hogy az eredeti, rendkívül egyszerűen megszerkesztett, tömör és súlyos versszöveg az idők folyamán közösségi dallá vált. Ez a közösség kissé egyszerűsítette a szöveget, egy-egy részét nyomatékosabbá tette, főként pedig a maga érzésvilágához alakította a szöveget. Ezt figyelhettük meg a vers 7. és 8. sorának változásaiban.

A *Zrínyi vére* kezdetű dalról az enyedi hangverseny után hosszú ideig ismét nem hallunk. Más kollégiumi hangverseny műsorában, tudomásunk szerint nem szerepelt, a mai öregebb dalosok sem emlékeznek rá. Az 1950-es években azonban a budapesti Operaházban a *Bihari nótája* c. táncdarabban XIX. század eleji verbunkos nóták között ismét felhangzik vezérmotívum gyanánt a *Zrínyi vére* is.⁵ Így juthatott be az addig alig ismert dal a nemzeti műzenébe és a köztudatba.

Kölcsey eredeti szövegétől teljesen elszakadva, így tehát több mint egy évszázadon át szájról szájra és emellett a kinyomtatott szöveg segítségével is terjedt az immár régi történelmi énekek elfogadott dal. Kétségtelennek látszik, hogy akik a XIX. század második felében vagy a XX. század elején énekelték, nem tudták, hogy szövege Kölcseytől vagy akármelyik más neves költőnkől származik, és éppen olyan szabadon alakították, mint a népdalokat vagy pedig Petőfi egyik-másik népdallá vált dalát.

Habár a dal ezúttal természetesen nem juthatott el a népig, hanem csupán a Habsburg-ellenes, szabadságharcos középnemességig, a 48-as eszmékhez ragaszkodó értelmiségig és a tanulóifjúságig, mégis érvényeseknek látszanak reá nézve is azok a princípiumok, amelyeknek érvényesülését C. J. Sharp a népköltészet alakulására nézve megállapította.⁶ Eszerint „a szó-

³ Ezt a gyűjteményt nem említi sem Színnyei, sem Petrik. Ezzel a címmel, valószínűleg az 1890-es években, de év nélkül, két egymástól lényegesen különböző munka jelent meg, az egyik Káldy Gyula bevezető tanulmányával és az ő átirásában, a másik pedig bevezető nélkül, Huber Sándor átirásában. Az enyedi dalkar a Huber-féle gyűjteményt használta.

⁴ DR. BERDE KÁROLY szíves közlése, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

⁵ DR. BERDE KÁROLY értesítése szerint ebben a Kenessey-darabban mint már ismerős dalt hallotta a *Zrínyi vére*t. Maga Kenessey ezt azonban cáfolta. Az Operaházról nem kaptam erre vonatkozó felvilágosítást.

⁶ ORTUTAY GYULA: Variáns, invariáns, affinitás. MTA Társ.-Tört. Oszt. Köz. IX. 1959. 3—4. sz. 205.

hagyományozó szövegekre és dallamokra egyszerre jellemző a kontinuitás. . . s ugyanakkor a változékonyság, s a változatok mögött működik a közösségi szelektálás, az adott közösség ízlése, igénye". Valóban ezúttal is megfigyelhetjük a szöveg állandóságát, az egyéni kezdeményezésre létrejött változásokat, amelyek részben az egyszerűsödést, részben pedig a vers súlyos, elítélő értelmének megváltoztatását, az érzelmeknek a jelenbe való átvitelét szolgálják. A közösség kiválasztó ízlését bizonyos fokig megkötötte a nyomtatott szöveg, de azért Káldy után is érvényesült. A verset dallá alakító és azt egészen átélő közösség hatását a nyomtatott szöveg sem akadályozhatta meg.

Kölcseynek ez az egyetlen verse, amely a színhagyomány útján közösségi dallá alakult és közben lényegesen megváltozott. Ilyen jellegű átalakuláson a XIX. század folyamán inkább csak a népies költők versei mentek át. Kölcsey versei általában sokkal szűkebb körben terjedtek. Ezt a verset azonban egyszerű stílusa és versformája, a néppel együttérző, forradalmi érzésvilága miatt a politikai harcok idején nagyobb tömegeknek is könnyen át lehetett adni.

Káldy szerint egy Hora-Cloșca idejéből való régi román dallam fűződik a szöveghez, és azt közölte is. Bizonyára nem minden alap nélkül írta ezt, hanem az ismerősei útján megörözt színhagyományt jegyezte le. Maga Bodrogi János előadásában azt állította, hogy a vers dallamát, természetesen egészen más szöveggel, „ma (1906) is sok helyen énekelik” a románok.⁷ Ezt megerősíti Ciobanu Gheorhenak, a bukaresti Folklor Intézet egyik kutatójának a véleménye is. Kutatásai során ugyanis a dallamnak több régi román változatát sikerült megtalálnia.⁸ Ezzel szemben Szabolcsi Bence a dallamra vonatkozóan határozottan megállapította, hogy az nem román melódia, hanem „elég régiek, 1800 tájára tehető verbunkos dallamról van itt szó”.⁹ Eszerint tehát egy nemzeti jellegű, régi magyar verbunkos dallam tette a múlt század forradalmi harcokra készülő nemzedékei számára gyújtó hatásúvá Kölcsey versét.

Habár a dallam zenei elemzése nem lehet feladatunk, annyit mégis megállapíthatunk, hogy a Kölcseynek tulajdonított *Rebellis* vershez a román és a magyar népet egykor egyaránt harcokra lelkesítő dallam fűződött. Ennek magyarzatát bizonyára a XVIII. század együttes felkeléseiből eredő közös népi hagyományaikban találhatjuk meg.

Kölcsey verse 1919 óta a dallamától függetlenül él a költő tisztelőinek szívében, és jut el ma már valóban a széles olvasó tömegekhez. De Káldy és Huber gyűjtménye időközben, úgy látszik, teljesen feledésbe ment, az irodalomtörténészek és az irodalmat tanító tanárok nem vettek róla tudomást. Másrészt pedig az egykori dalosok alig érhették meg azt az időszakot, amikor a *Zrínyi vére* kezdetű dal szövege mint Kölcsey vers behatolt számos antológiába és szöveggyűjteménybe. A vers és régi dallama az egykori Habsburg-ellenes küzdelmekhez kapcsolódott, de a vers szövege mintegy megfiatalodva, új erőre kelve vált ismertté Révai József tanulmánya nyomán; a dallamáról azonban a megváltozott idők közönsége teljesen megfeledkezett. A vers súlyát és jelentőségét azonban még inkább értékelhetjük, ha tudjuk róla, hogy több mint egy évszázad különböző nemzedékeinek elkeseredése, vágyai, lázongásai fűződtek hozzá. Az egyéni költői alkotás eszerint közösségi jellegű dallá vált a legsúlyosabb politikai küzdelmek idején.

Vita Zsigmond

Petőfi sajtóesküdtészi tagságáról

A nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács, amely 1848. március 15-én a pesti forradalom nyomására tanácsosnak látta hozzájárulni az előzetes könyvvizsgálat rendszerének megszüntetéséhez és a sajtó azonnali felszabadításához, másnap körrendeletben méltóztatott meghatározni a sajtószabadság ezutáni alkalmazásának módozatait. Ez a körrendelet kimondotta, hogy az esetleges sajtóvétségeket a jövőben utólag kell majd megtorolni, az ilyen vétségek elbírálását illetően pedig úgy intézkedett, hogy ezt egyelőre (amíg az országgyűlés végérvényesen nem szabályozza a sajtórendtartást) egy ideiglenes felhatalmazású bizottság végezze, s mindjárt fel is sorolta azt a huszonöt személyt, akiket a helytartótanács e testület

⁷ Bodrogi János előadásának eredeti szövege a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban van, Ms. 407. sz. alatt. Az előadás részletes történelmi magyarzatokat fűzött ehhez a dalhoz is.

⁸ Ciobanu Gheorghie véleményéhez Faragó Józsefnek, a kolozvári Folklor Intézet kutatójának segítségével jutottam. Mindkettőjük szívességéért ezúton is köszönetet mondok. Ciobanu szerint a dallam román változatát a következő román munkákban találjuk meg: Hangszeres változatát: Pipos P. Din Munții Apuseni. Musa Romină. IV. (1906). Szöveges változatát I. Brediceanu t. Doine, cintece rominești pentru voce si pian. București, 1954. 4. A szerző a dallamot 1906-ban gyűjtötte a Cintă puilui cucului stb. szöveggel. Ciobanu véleménye szerint nem valószínű, hogy a dallam román népi eredetű, inkább városi alkotás az új stílusú magyar dalok mintájára. Úgy véli, hogy ez a dallam csak Erdélyben terjedt el, és hogy 1900 táján lehetett a legnépszerűbb. Ezt bizonyítja az a tény, hogy román változatait mind az idő tájt gyűjtötték. Mivel mindezek a dallamok az eredeti szövegtől függetlenül vándoroltak és változtak, nem tartottam feladatomnak, hogy velük foglalkozzak. Feltételezhető, hogy a Káldy által kiadott dallamok a románsághoz is eljutottak.

*SZABOLCSI BENCE levélben adott szíves felvilágosítása, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

tagjaiul kijelölt. Nevezetesen helyet kapott a bizottságban a liberális nemesi ellenzék politikai és szellemi vezérkarából Deák Ferenc, Klauzál Gábor, Eötvös József báró, Szalay László, Lukács Móric, Trefort Ágoston, Kemény Zsigmond báró, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Fáy András és Fényes Elek, továbbá Pest megye ugyancsak ellenzéki pártállású vezetői közül Nyáry Pál másodalispán, Patay József táblabíró, Egressy Samu főügyész, Balla Endre főjegyző, Zlinszky János főszolgabíró és Belaagh Antal tiszteletbeli alszolgabíró, azután a pesti városi polgárság részéről a nemesi ellenzékhez jobbra szintén közelálló Rottenbiller Lipót helyettes polgármester, Valero Antal selyemgyáros, Tóth Gáspár szabómester, Szilágyi István gombkötő, valamint Burgmann Keresztély, Fröhlich Frigyes és Kappel Frigyes nagykereskedő s végül Irinyi József személyében a márciusi fiatalok egyike is.¹

A végnapjait élő helytartótanácsnak ez a fellépése különösebb figyelmet azokban a mozgalmas márciusi napokban nem keltett s nem is kelthetett: a közvéleményt ekkor magától értetődően a roppant átalakulás küszöbén álló ország elsődrendű létkérdései s a megoldásuk végett a pesti utcákon meg a pozsonyi és bécsi tárgyalótermekben tömegesen születő valóban sorsdöntő intézkedések foglalkoztatták, nem pedig a maguk rendíthetetlenségének látszatát egyelőre még erőnek erejével megőrizni igyekvő régi kormányzások érdektelen rendszabályai. Annál nagyobb visszhangot váltott ki viszont ez arendelet utóbb, amikor közvetlen időszűrésüket már rég elvesztett harcok egyik emlékévé lett csupán, Petőfi-kutatóinkból, akiknek ugyanis egyszer csak szemét szűrt, hogy a fent említett bizottság névsorában nem foglaltatik benne Petőfi neve. Az illetők nem kéték azután szóvá is tenni ezt az őket láthatóan megdöbbenő felfedezést, mégpedig olyan méltatlankodással, amely az ő szemszögükből nézve tökéletesen érthető is, hiszen Petőfi tudvalevően éppen nem elhanyagolható szerepet játszott március idusán a sajtószabadság kivívásában, a költői igazságszolgáltatás szabályai szerint tehát csakugyan másféle bánásmódot érdemelt volna. Sőt nemcsak fölemlítették és megbélyegezték, hanem legott pozitív magyarázatokkal is megkísérelték ellátni ezt a negatív tényt: Ferenczi Zoltán leszögezte, hogy Petőfi mellőzése nem történt „számítás nélkül”,² Hatvany Lajos pedig azt is hozzáfűzte ehhez, hogy a költő ekkor „a radikalizmusától megrettent filiszterek”-nek lett áldozatukká.³

Ezek a magyarázatok — hogy mindjárt itt kezdjük — persze nem látszanak teljesen megnyugtatóknak, hiszen egyrészt lehetetlenség kideríteni, hogy a rendelet megszövegezését ténylegesen milyen tanácskozások előzték meg a helytartótanács március 16-i ülésén, s így valójában azt sem mondhatjuk meg, hogy a helytartótanácsosok egyáltalán számba vették-e Petőfit is, a bizottság lehetséges tagjairól tárgyalván, és csak ezt követően, tudatos számítás eredményeként döntöttek-e mellőzése mellett avagy eleve nem is gondoltak véle, másrészt viszont jól tudjuk, hogy Zichy Ferenc gróf, a későbbi muszkavezetők legfőbbike és helytartótanácsbeli ülnöktársai a valóságban nem holmi morcos, de egyébként ártalmatlan filiszterek, hanem nagyon is kártékony s mindenre kapható reakciók voltak, akiktől — hogy így a megdöbbenés indokoltságának avagy indokolatlanságának kérdését is rögtön elintézzük — a naivitás telje volna számon kérni, miért nem ruházták fel mégoly jelentéktelen tisztséggel sem az általuk képviselt rendszer legveszedelmesebb elleneinek egyikét, akik a szóban forgó bizottság tagjai közé nyilván nemcsak Irinyi Józsefet, de még liberális táblabírakat is csupán végső szorultságukban voltak hajlandóak besorolni, akik tehát, ha egyfelől legalább eddig mégis elmentek, másfelől pedig egyetlen konzervatív személyiséget sem hívtak meg ebbe a testületbe, akaratlanul már ezzel is s Petőfi személyének figyelmen kívül hagyása ellenére is a tőlük telhető legnagyobb elismerést juttatták kifejezésre a Petőfi által vezetett forradalmi mozgalom ereje iránt.

Ezekből a kézenfekvő igazságokból azonban ennyi alighanem untig elegendő is. Csak-hogy ezekkel témánk sajnos még koránt sincs kimerítve, és pedig azért, mivel a nevezett kutatók viszont az általuk önként választott feladatot a március 16-i rendelet nemleges állásfoglalásának pusztá ismertetésével, rosszallásával és — a fentiek szerint némileg erőszakolt — magyarázatásával immár meg is oldották vélték. Holott, ha már egyáltalán szóba hozták ezt a nagyfóntosságúnak éppen nem nevezhető ügyet, legalább azt is meg kellett volna hogy vizsgálják még, mi történt ebben az ügyben később, a következő hónapok folyamán, s nevezetesen: kapott-e Petőfi jóvátételt március 16-i mellőztetéséért, ha előbb nem, hát akkor, amikor végben a sajtóbíráskodás ideiglenes rendezésének hatálytalanítása és az idevágó átmeneti érvényű rendszabályokat állandó jellegűeké váltották fel. Ámde ez — mondom — elmaradt, s ezért most még futó pillantást kell vetnünk a további fejleményekre is.

*

¹ Minderre a helytartótanácsnak Budán, 1848. márc. 16-án kelt, Zichy Ferenc gr. és Nyéky Mihály helytartótanácsosok által aláírt körrendelete, Pesti Hírlap, 1848. márc. 18. sz. 229. l., közli GRACZÁ GYÖRGY: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. I., Bp., é. n. [1895.] 70–72.

² FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza. III., Bp., 1896. 211.

³ HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi. IV., Bp., 1957. 378.

A pozsonyi országgyűlés hosszabb vita és a pesti forradalmi mozgalom beavatkozása után április 1-én fogadta el végleges szövegében, az uralkodó pedig április 7-én hagyta jóvá Magyarország első liberális sajtótörvényét, amely az egészében április 11-én szentesített új törvénykönyv XVIII. cikkelyeként került be a magyar törvénytárba.⁴ Ez a törvénycikk 17. paragrafusában kimondotta, hogy ezentúl „a sajtóvétségek fölött nyilvánosan esküdtszék ítél”, és az új, felelős kormányt felhatalmazta arra, hogy az esküdtszék felállításáról — az 1843—44-i országgyűlés elé terjesztett büntetőtörvénykönyv-javaslat elveinek szellemében — maga intézkedjék rendeletileg. S már április 29-én napvilágot látott a szóban forgó igazságügy-miniszeri rendelet is,⁵ ezzel pedig érvényét veszítette a helytartótanács említett március 16-i körrendelete.

Az igazságügyminisztérium rendelete az egyes törvényhatóságokat külön-külön esküdbírók alakítására utasította (1. §.) s úgy intézkedett, hogy evégett a kézhéztételről számított tizenégy napon belül írják össze mindenütt az esküdtszéki tagságra alkalmas személyeket (2. §.). Esküdtszéki tagságra képeseknek azokat a 24. és 60. életévük között lévő honpolgárokat nyilvánította, akik vagy évi kétszáz forintnyi tiszta jövedelemmel rendelkeznek, vagy meghatározott értelmiségi pályákon működnek (3. §.), de a jövedelmi czusznak különben megfelelő személyeket sem minősítette válogatás nélkül esküdtszéki tagságra képeseknek: így például az írástudatlanokat kirekesztette az esküdtszéki tagságra képesítettek köréből (4. §.). A rendelet előírta azután, hogy minden törvényhatóságban válasszanak egy-egy háromtagú bizottmányt, s lényegében ezekre a bizottmányokra ruházta az esküdtek kijelölésének jogát, amennyiben azzal a feladattal látta el őket, hogy az esküdtszéki képességgel bírók összeírásának megtörténte után az összeírtak jegyzékéből maguk szemeljék ki a szükséges 72—144 esküdtszéki tagot a törvényhatóságok közgyűlését pedig csak arra hatalmazta fel, hogy a bizottmányilag kijelölt 72—144 személyt sorshúzás által 36 főnyi osztályokba sorolja, hogy a továbbiakban negyedévenként váltakozóan más-más osztály szolgálta majd a felmerülő sajtóvétségek tárgyalása esetén ténylegesen működendő esküdteket (5—6. §.).

Nagyjából eszerint ment végbe azután az esküdtek kiválogatása Petőfi lakóhelyén, Pest városában is. Eltérés annyi volt, hogy itt az esküdtszéki tagságra alkalmas személyek összeírása — elsősorban a lakosság nagy száma miatt, de valószínűleg azért is, mert a város ugyanekkor tisztújításra is készült, vagyis a választójogosultak összeírását is egyidejűleg volt kénytelen lebonyolítani — némileg megkésett:⁶ Rottenbiller Lipót még május 20-án is csak azt jelenthette róla a közgyűlésnek, hogy „már végéhez közeledik”. Ennek ellenére a közgyűlés már ekkor megválasztotta az esküdtek kijelölésére hivatott háromtagú bizottmányt s tagjait egyszersmind arra is felkérte, hogy az általuk összeállítandó lajstromot, „ha lehet”, már két nap múlva terjesszék a folytatólag összeülő közgyűlés elé,⁷ nyilván azért, mert az igazságügyminisztérium — történetesen épp ezen a napon — igen türelmetlenül és erőlyesen követelte, hogy mihamar vessék végét a késedelemnek s további halogatás nélkül tegyenek eleget rendeleteiknek.⁸

És csakugyan: a bizottmány tagjai — Teleki László gróf, Tóth Gáspár és Zsivora György —, a közbeeső vasárnapot a maguk számára munkanappá változtatván, már 22-én bemutatják a közgyűlésnek az általuk kiszemelt 144 személy névjegyzékét, a közgyűlés pedig — anélkül, hogy a névjegyzék vitatásába bocsátkozott volna — sorshúzás révén négy osztályba sorolta s ezzel Pest városának sajtóügyekben illetékes esküdteivé nyilvánította a szóban forgó férfiakat, egyben úgy határozván, hogy az első osztályba soroltak a folyó esztendő augusztusának, a második osztály tagjai ezeket követően 1848 novemberének, a harmadikhoz tartozók folytatólag a következő év februárjának, a negyedikbeliek pedig emezeket váltva 1849 júniusának végéig lesznek kötelesek teljesíteni az esküdtszéki tagsággal járó feladataikat.

S hogy láthassuk, kiket emeltek ekkor a közbizodalom polcára, következéské most a 144 esküdtt betürendes névsora az egyes személyek foglalkozásának a közgyűlési határozatban adott megjelölésével (és zárójelben annak az osztálynak a sorszámmal, amelynek kiki tagjává lett):⁹

⁴ A sajtótörvény létrejöttéről KÁROLYI ÁRPÁD: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkék az udvar előtt. Bp., 1936. 130—132. és BOTH ÖDÖN: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. Szeged, 1956. 62—64.

⁵ Létrejöttét részletesen tárgyalja s szövegét is teljes egészében közli BOTH ÖDÖN: Küzdelem az esküdtszékbe bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. Szeged, 1960. 21—28., illetve 43—57.

⁶ A város vezetői közvetlenül a rendelet vétele után is jelezték már, hogy az összeírás várhatóan késedelmet fog szenvedni; így Rottenbiller Leopold h. polgármester Deák Ferenc igazságügyminiszterhez, Pest, 1848. máj. 1., Országos Levéltár (= OL), az 1848—49-i igazságügyminisztérium (= IM) büntető törvénykezési osztályának iratai (= bünt. törv.) 1848—4—5, valamint Rottenbiller Leopold és Kacsokovics Lajos főjegyző Deák Ferenchez, Pest, 1848. máj. 1, uo. 1848—4—8. Vö. BOTH: Küzdelem az esküdtszékbe bevezetéséért 28.

⁷ Közgyűlési jegyzőkönyv (= KJk) 1848. máj. 20., 7710. sz., Fővárosi Levéltár (= FL), Pest városának levéltára (= PVL), Tanácsülési jegyzőkönyv (= TJk) 1848.

⁸ Deák Ferenc Pest városához, Pest, 1848. máj. 20., OL IM álladalmi titkári iratok 1848—5—1.

⁹ Mindezekre KJk 1848. máj. 22., 8135. sz., FL PVL TJk 1848, valamint Rottenbiller Leopold és Schiefner Gyula jegyző nyomtatott hirdetménye, Pest, 1848. máj. 22, OL, M bünt. törv. 1848—4—6, hasonmását közli SÁRLOS BÉLA: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp., 1959. 42—43. — Az itt következő felsorolásban a nevek írásmódja az utóbb említett nyomtatvány szövegét követi.

- Aebly Adolf kereskedő (IV)
 Aigner Ferenc kereskedő (III)
 ifj. Alter József asztalosmester (III)
 Amtmann Ferenc kereskedő (IV)
 5 Aul József háztulajdonos (III)
 Barabás Antal Pál kereskedő (IV)
 Barabás Miklós festész (III)
 Bánóczy József ügyvéd (I)
 ifj. Bene Ferenc orvos (IV)
 10 Bereznay István ügyvéd (II)
 Bertalanffy Ignác háztulajdonos (III)
 Blána Illés kereskedő (IV)
 Bogisics Mihály csizmadiamester (I)
 ifj. Buday József mészáros (I)
 15 Bugát Pál (I) orvos
 Burgmann Károly kereskedő (I)
 Czettner Károly kádármester (IV)
 Dulovics János ügyvéd, háztulajdonos
 (II)
 Dumtsa Döme kereskedő (III)
 20 Ebner Fidél kereskedő (II)
 Egyed Sándor mészáros (I)
 Eisele Antal szabómester (IV)
 Emmerling Károly vendégfogadós (II)
 Erdélyi János academiái tag (III)
 25 Farkas Mihály asztalosmester (II)
 Fáy Gusztáv háztulajdonos (II)
 Ferberth István szappanos (III)
 Festetics Ágoston háztulajdonos (I)
 Filcsó Sándor kereskedő (II)
 30 Flór Ferenc orvos (III)
 Forinyák János háztulajdonos (II)
 Forster Lajos Vilmos kereskedő (III)
 Fridvalszky Imre orvos (IV)
 Füredy Lajos ügyvéd (II)
 35 ifj. Gamperl Alajos háztulajdonos (III)
 Garay János academiái tag (II)
 Gerenday Ambrus ügyvéd (IV)
 Grabovszky György kereskedő (I)
 ifj. Gross Ferenc orvos (III)
 40 Gyurkovics Antal nyergesmester (IV)
 Hajdú József háztulajdonos (IV)
 Hajvald Samu sarkantúysmester (III)
 Halász Géza orvos (II)
 Haris Sándor ügyvéd (II)
 45 Hegedűs Béla kereskedő (II)
 Heinrich Alajos kereskedő (I)
 Heinrich Ferenc ügyvéd (III)
 Hengelmüller Mihály ügyvéd (IV)
 Hochalt György haszonbérlet (IV)
 50 Horváth Károly ügyvéd (III)
 Hörcher József sütőmester (I)
 Illés Ádám ügyvéd (I)
 Jálics Ferenc kereskedő (IV)
 Jókay Mór ügyvéd és lapszerkesztő (II)
 55 Jurenák Pál kereskedő (IV)
 Kajdácsy István orvos (IV)
 Kajdán Miklós gombkötő (II)
 Karácsonyi Guidó háztulajdonos (II)
 Karczag Benjamin kereskedő (II)
 60 Katics Ádám tobákos (I)
 Keresztesy Pál szabómester (II)
 Kéhler Sándor ügyvéd (II)
- Kärner József puskaműves (I)
 Kiss Bálint művész (I)
 65 Kiss Károly tobákos (II)
 Klementisz Ferenc ügyvéd (I)
 Klenovics György cukrász (II)
 Kocsis Mátyás háztulajdonos (III)
 Koller Ignác háztulajdonos (I)
 70 Komáromy Ferenc szatócs (IV)
 Kosztics Mihály háztulajdonos (III)
 Kovács Sebestyén Endre orvos (I)
 Körmendy István ügyvéd (IV)
 Krajcsovics János kereskedő (I)
 75 Kund Vilmos ügyvéd, háztulajdonos (I)
 Lendvay Márton színész (IV)
 Lika Anasztáz kereskedő (I)
 Machó Vencel szabómester (IV)
 Magyar Mihály könyvtáros (II)
 80 Makk Antal háztulajdonos (IV)
 Martiny Frigyes dohánykereskedő (III)
 Megyessy János csizmadiamester (I)
 Merényi Henrik asztalosmester (III)
 Mihályfy Antal ügyvéd (III)
 85 Miksó Pál ügyvéd (I)
 Miske György háztulajdonos (IV)
 Mucsó András bőrkereskedő (III)
 Muhr Antal ügyvéd (II)
 Nagy József kereskedő (IV)
 90 Nagy Sándor szígyártómester (I)
 Nádosy István kereskedő (III)
 Neuhofter János sütőmester (III)
 Ney Ferenc tanító (IV)
 Nosco Ignác szabómester (III)
 95 Patay József háztulajdonos (II)
 Perger Ignác üvegyáros (II)
 Perlaky Sándor ügyvéd (III)
 Pfeffer János ügyvéd (II)
 Podmaniczky Frigyes báró (II)
 100 Polgár Károly ügyvéd (IV)
 Pólya József orvos (I)
 Privorszky Ferenc kávé (I)
 Radocsay Ferenc csizmadiamester (II)
 Redl Ferenc ügyvéd (I)
 105 Reök Henrik szappanos (III)
 Reök Szilárd ügyvéd (I)
 Rozmanith Antal szabómester (III)
 Rupp János orvos (IV)
 Sandtner Vilmos kereskedő (III)
 110 Scheibl József fürdőtulajdonos (I)
 Schernhoffer Károly gyógyszerész (I)
 Schröder Jakab halász (IV)
 Schwarcz János halász (III)
 Sebastiani Vilmos háztulajdonos (I)
 115 Sózer András lakatos (IV)
 Srányi János ügyvéd (I)
 Stadler Antal cipész (III)
 Staffenberger Alajos gyógyszerész (II)
 Steindl Ferenc asztalosmester (II)
 120 Steindl Károly aranyműves (IV)
 Stocz József háztulajdonos (II)
 Szabó János szücs (IV)
 Szalazár Károly ügyvéd (IV)
 Szentpétery Zsigmond színész (III)
 125 Székely Mihály könyvkötő (IV)

Székelyi József gyógyszerész (I)
 Szigligety Eduárd színész (IV)
 Szilágyi István gombkötőmester (IV)
 Takátsy István kereskedő (IV)
 130 Tatay Pál ügyvéd (I)
 Teleky Samu gróf háztulajdonos (III)
 Thaisz Elek ügyvéd (I)
 Török Frigyes kereskedő (II)
 Traversz József üveges (III)
 135 Unger Henrik ügyvéd (I)

Vagner János építész (III)
 Vahot Imre író (III)
 Verovác György ügyvéd (III)
 Vinkler Mihály asztalosmester (II)
 140 Vogl Lajos kereskedő (II)
 Vörösmarty Mihály (I)
 Vrhovszky Mihály ügyvéd (II)
 Zoffcsák József asztalosmester (II)
 Zsigmond Mihály vendégfogadás (IV)

Tapasztalhatjuk tehát, hogy Petőfi ennek a testületnek ugyanúgy nem lett tagjává, amint a helytartótanács által március 16-án kijelöltnek sem. Azt azonban, hogy miért részesült mellőztetésben ez alkalommal is, most úgyszintén nem állapíthatjuk meg, mivel a jelölést végző (s a kijelölendőök személyéről voltaképpen véglegesen döntő) bizottmány tárgyalásairól a források éppúgy nem nyújtanak számunkra tájékoztatást, akár a helytartótanács március 16-i ülésének menetéről sem nyújtottak volt. Annyi mindazonáltal bizonyos, hogy ennek a bizottmánynak a tagjairól egyáltalán nem tétélezhetünk fel valamiféle Petőfi személyének vagy politikájának szóló végtelen ellenérzést. Hiszen ha Zsivora Györgyöt (akit mint nagynevű jogtudóst éppen ez idő tájt neveztek ki a hétszemélyes tábla váltó-osztályának előadó bírójává) legfeljebb a kormánytámogató liberálisok sorába számíthatjuk is, Teleki Lászlóról tudjuk, hogy március óta gyorsan radikalizálódott s politikai elképzeléseit illetően ekkor már jóval közelebb állott Petőfihez, mint korábbi harcostársaihoz, Batthyány Lajoshoz és a volt ellenzékiekhez, Tóth Gáspárra pedig egyenesen úgy emlékezhetünk mint a Petőfit kezdettől fogva nagyra becsülő és támogató kevesek egyikére.

Szükségtelen tehát holmi Petőfi-ellenes aknamunkát keresnünk a bizottmány döntésének hátterében. A triumvirátus nyilván igekezett megbízóinak szája íze szerint oldani meg feladatát, ez a törekvés azonban nem annyira a számba jöhető radikálisok irányában érvényesítendő diszkriminációra ösztökélhette tagjait (ilyesféle szempontok esetleges megpendítése ellen — egészen bizonyos — már csak a gerinces Teleki is ellentmondást nem tűrően fellépett volna), mint inkább arra, hogy minél nagyobb mérvben döntsenek kézművesek, kereskedők és más a szó legszűkebb értelmében vett városi polgárok mellett — még akkor is, ha ennek következtében csak aránytalanul kevés helyet biztosíthattak azután az esküdtek között íróknak és általában szellemi pályákon működőknek. Mert ha nem így volt volna, akkor nem lehetne megmagyarázni példának okáért azt, miért esett választásuk a Petőfivel ekkor még együttthaladó Jókaira, miközben más, a fiatal Jókainál ez időben még sokkal ismertebb és sokkal mérsékeltbb írókat — olyanokat mint például Bajza vagy Toldy — Petőfihez hasonlóan mellőztek.

Azt pedig, hogy ha eszerint szemmel láthatóan nem politikai vagy személyi elfogultság, akkor hát mégis milyen egyéb ok idézte elő ezúttal is Petőfi mellőzését, végképp nincs értelme találgatni. Hiszen még annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a nagy sietségben róla is s más érdemes személyekről is egyszerűen megfeledkeztek. Mert hogy a bizottmánynak csakugyan kapkodva kellett elvégeznie munkáját, azt a számára megszabott határnap fölöttébb közeli volta kétségtelenné teszi. S hogy a kapkodás következtében a bizottmány tagjai valóban nem járhattak el kellő körültekintéssel, azt az az egyetlen apróság is jól példázza, hogy jelöltjeik sorába választották többek között a derék Katics Ádámot is, aki a maga mesterségében, a tubágyártás terén bizonyára kiválóan megállta a helyét, az esküdtszéki tagságnak és az esküdtszéki rendelet követelményeinek azonban semmiképpen sem felelhetett meg, minthogy — mitagadás — írástudatlan vala.¹⁰ Vegyük hát tudomásul további találgatások nélkül egyszerűen mint kielégítően meg nem magyarázható tény, hogy Petőfi ekkor sem került a sajtóvétségeket elbíráló esküdtek közé.

*

Hanem ezzel az újabb negatívummal még mindig nem jutott nyugvópontra Petőfi sajtóeszküdtszéki tagságának ügye. Júniusban ugyanis végbement a már említett pesti tisztújítás, s ez alkalommal az előző hónapban kijelölt esküdtek közül többeket városi tisztviselőkké választottak, a közhivatal-viselést pedig a közgyűlés igen bölcsen az esküdtszéki tagsággal összeférhetetlennek minősítette. Így az érintett férfiak kénytelenek voltak lemondani esküdtszéki méltóságukról, s példájukat csakhamar követnie kellett szegény Katics Ádámnak is, mivel az ő helyét a balsors az esküdteknek éppen az első, már május végén működni kezdő osztályában tűzte volt ki s ennek következtében alkalmatlansága felette gyorsan lelepleződött.

¹⁰ Erről KJk 1848. aug. 3., 11884. sz., FL PVL TJK 1848.

Summa summárum: rövidesen máris tíz esküdt helye ürtelt meg Pest városában. Az augusztus 3-i közgyűlés tehát szükségesnek tartotta felhívni Teleki Lászlót és két társát arra, hogy az üresedésben levő helyek betöltésére pótlólag jelöljenek még újabb tíz személyt,¹¹ és ők, engedelmességgel a felhívásnak, augusztus 17-én elő is terjesztették az esküdti testület kiegészítésére vonatkozó, immár másodikzbeni indítványukat is. A közgyűlés pedig ezúttal is vita nélkül magáévá tette előterjesztésüket s ennek megfelelően (megint a sorsra bízva annak eldöntését, hogy az újonnan javasoltak közül ki melyik lemondott esküdtnak lépjen a helyére, vagyis melyik osztályba kerüljön) határozatba foglalta, hogy ezentúl

Bánóczy József (I) helyett
 Bereznay István (II) helyett
 Flór Ferenc (III) helyett
 ifj. Gross Ferenc (III) helyett
 5 Horváth Károly (III) helyett
 Katics Ádám (I) helyett
 Pfeffer János (II) helyett
 Polgár Károly (IV) helyett
 Thaisz Elek (I) helyett
 10 Vrhovszky Mihály (II) helyett

Madas Károly ügyvéd,
 Piperkovics Péter ügyvéd,
 Kaján Sándor ügyvéd,
 Balogh Pál gyógytutor,
 Geréb Rudolf ügyvéd,
 Karlovsky Zsigmond ügyvéd,
 Orsovenszky Károly gyógytutor,
 Dobos József ügyvéd,
 Kapczy Tamás ügyvéd és
 Petőfi Sándor költő

lesz tagja a sajtóvétségek elbírálására hivatott pesti esküdtszéknek.¹²

Igy hát Petőfi, ha március 16-án és május 22-én nem is, ekkor, augusztus 17-én végre mégis bekerült a sajtóbíráskodás intézői közé. Azt, hogy most miért esett rá a választás egyszerre, persze éppúgy nem tudjuk megmondani, amint azt sem tudtuk volt tisztázni, miért mellőzték korábban. Annyit azonban — s végeredményben ez a fontos — láthatunk enélkül is, hogy korábbi mellőztetéséért illetéknéppen legalább utólag megkapta az őt megillető kárpót-lást, ha ez természetesen egyáltalán nem kárpótolhatta is azokért a sokkalta jelentékenyebb és megbélyegzésre is sokkal inkább rászolgáló — mert nem ellenségeitől eredő — bántalmakért, amelyek 1848-ban oly szembeszökő sorozatossággal érték az európai forradalom legnagyobb költőjét.

Spira György

Látogatásom Ady Endrénél

Ady Endre életében voltak olyan fehér intermezzók, tűnő ütemek, szelíd pauzák, amelyek még feljegyzésre érdemesek. Ártatlan epizódok is előfordultak Ady Endre mohó élet-tivornyájában.

Visszapillantó önvalomással világítom meg Ady Endre közelségébe való jutásomat.

Egy kis sovány iskoláslány tűnik fel előttem a gyönki udvaron. 12—14 éves. Társnői hiába hívják játszani, — térképre hajol, földgömbjén kutat olvasmányai nyomán. Látogató-ban, az öregek közt ülve, csillogó szemmel hallgatja a 92 éves Halasyné Sass Zsófia nagyasszonyt, aki Petőfit barátilag ismerte, akihez Petőfi verset írt (Uzd-Borjád). Híres írónők: Ada Negri, Mme de Staël lelkesítik. 16 éves korában írja első újságcikkét: a nőkérdésről. A női önállóság elvét vallja, s leszögezi, hogy a nők helyzete, megbecsülése a népek műveltségének fokmérője. A vidéki szerkesztő csodagyermekként dicséri világirodalmi jártasságáért. Mint 8. gimnazistát az agg Rudnay Józsefné Veres Szilárda (az Orsz. Nőképző Egyesület elnöknője) március 15-i önképzőköri novellájáért (Lovassy Lászlóról) homlokon csókolja és Veres Pálné dedikált élet-rajzával megajándékozza. Az érettségijén magyar tanára egy halom újságcikkét helyezi az elnök (Erődi Béla főigazgató) asztalára, aki Mikes stílusával példáz neki. — Édesapja hatására korán és nagy kedvvel írogat.

Ebben az időszakba esik, hogy élénk eszű testvérhuga eldicsekszik előtte: „Megismer-kedtem Molnár Ferencel!” — (Bizonyosan felsőleányiskolás autogrammkérés útján.) — „Mol-nár Ferencel!” — csattan fel —, „én pedig megismerkedem Ady Endrével, a legnagyobb mai magyar költővel! Fogadjunk!”

¹¹ Mindezekre az előző jegyzetben idézett jegyzőkönyvi bejegyzés.

¹² Erről KJK 1848. aug. 17., 12382. sz., FL PVL Tjk 1848, valamint Rottenbiller Leopold (ekkor már polgármesterként jegyzett) nyomtatott hirdetménye, Pest, 1848. aug. 17., OL 1848—49-i és emigrációs-nyomtatványok gyűjteménye. A fenti felsorolásban az új esküdtek nevének írásmódja az itt említett, a le-mondottak nevéé — az egyöntetűség kedvéért — a 9. jegyzetben idézett nyomtatvány szövegét követi.

Ady költészetét akkoriban „Az Illés szekerén” című verskötete sugározta felém. 8 gimnazista koromban egyik joghallgató lovagom ajándékozott meg a szép kis bordó színű könyvvel.

Csodálatos nyelvű, mély, magányos szomorúsága a szívembe zendült.

Ady Endre életvonaláról akkor még édeskeveset tudtam — töréseit, sötétségét, a halálvirág-csókós Léda-dalokat a maguk valóságában nem is értettem.

Ha Ady Endre megismer — képzelegtem, akkor már ugyanis egy nyugatos ifjú költő (György Mátyás) Ligeia-verseket írt hozzám —, talán megszeret és feleségül vesz. Szentül hittem, hogy előbb vagy utóbb csakis nagy író vagy művész felesége lehetek. Szendrey Júliára gondoltam, de felbuzgott bennem az elhatározás, hogy én az Ady Endréné nevet soha, senki más férfiért el nem cserélném.

Igen kedves levelet írhattam Ady Endrénének, mert az egyetemre címzett, két oldalt sűrűn teleírt névjegyén meleg hangú válasza így hangzott:

A borítékon: Mányoky Vilmának/Múzeum-körút 6—8 sz.

A levélbélyeg kelte: 1913. nov. 16.

„Ne levele meg nem becsülésének vegye ezt a kurta választ, kedves Mányoky Vilma, de tudja be öt nap óta tartó új szenvedéseimnek: a szívem kezd nyavalyáskodni. Meg kell neki gyógyulnia, amíg akad még olyan nemes, forró, bánatos valaki, mint amilyenek magát leveléből látom. Három hét óta kimenekülve Pestből, egyedül élek szomorú, remete várúrként a Hűvösvölgyi Park-pensionban. Van telefonszáma. Legbiztosabban déli egy-két órakor találhat a telefonnál. Minden zimpátiám és előre is nyugodtan érzett és előlegezett hálám a Magáé. Szeretettel Ady Andre.”

Nagyon büszkén és hálásan dobbant meg a szívem az Ady-levél olvasásakor. Hiszen néhány napon át izgatottan lestem az egyetem portása névjegyzékén, kapok-e választ Adytól.

Amikor a jelzett időben felhívtam a Park-penziót, Ady maga jelentkezett a telefonnál. A fülembé, a lelkembe hatolt feledhetetlenül Ady lágy, rokonszenves, fátyolos férfihangja. Ady meghívott, hogy látogassam meg Tusculánumban. Levelem nagyon felkeltette érdeklődését. Mondta, hogy őt több diáklány felkeresi. Naivságomban ez megnyugtatót.

A következő telefonáláskor megbeszéltük látogatásom napját, idejét. Elmagyarázta, hogyan menjek. Ajánlkozott, hogy vár a villamosmegállónál. Ezt nem fogadtam el, nehogy esetleg megvárákoztassam. Szerettem az egyedülvaló utakat, kereséseket.

November utolsó rozsdavörös leveleit hullatta lábam elé, mikor a késő őszi délután, november 26-án kiszálltam a hűvösvölgyi villamosból és felfelé siettem a Hidegkúti útra. —

Szívemben zsongott ez az Ady-dal:

„Fakó gypét, kínlódó lombját,
Őszi virágát
Láttam ma a szigetnek
S fakó gypét, kínlódó lombját,
Őszi virágát
Legény-volt őszi szívemnek.”

Nyirkos magányt lehelt rám a penzió letarolt, nagy kertje. Az épület folyosóján nem volt senki, és zavartalanul felsiettem a fakorlátos lépcsőn. Az I. emeleten jobbra az ajtószám jelezte, hogy Ady Endre rejtélyes szobája előtt állok. Kopogásomra feltárult az ajtó, s elfogódott kislányos alakom felé lendült Ady Endre halvány, puha, ideges üdvözlő keze.

Én csak nagy, szomorú, meleg diószemeit láttam és dús sötét haját, aztán az egész kunfajta, széles arccsontú s kissé lapos orrú sárgás arcát, gödörrel jelzett állát figyeltem, s rám piroslott szép vágású, szeszélyes, húsos szája. Úgy találtam, hogy arckifejezése szebb, kedvesebb, lenyűgözőbb, mint fényképeim. Közvetlen, viláfgias modora hamar eloszlatta tartózkodásomat.

Szinte magam előtt látom a két oldalt ablakos, tágas, kékfalú szobát. Jobbról kettős ágy, a szemközti ablaknál az íróasztal s hosszában divány, a mosdón parfümöm üvegek.

Első megjegyzésem buta, nyárspolgáriás beidegzésű volt: „Jé, minek két ágy a szobájában, hiszen nőtlen ember!”

— „Így kényelmesebben, jobban fekszem” — felelte mosolyogva. — A bal oldali ablak előtti kis asztalnál mutatott helyet, a karosszék felé intve. Cigarettaival, nagyszemű szőlővel kínált. Társalgásunk egyre hangulatosabb lett.

Tanulmányaimról Párizsra terelődött a szó (ami akkor még csak ábrándkép volt nekem). Megkért, hogy fordítsak le előszóval egy francia levelet, mert — mint mondta — lusta kisillabizálni. Franciául csak addig tud, amíg Párizsban van. Amilyen könnyen megtanulja a francia

nyelvet, olyan gyorsan felejtí. — Eszmecserénk során egyik szép mondására vonatkozólag megkérdezte, tudom-e honnét idézett.

„Jobb a szomorúság a nevetésnél, mert az orcánk szomorúsága által jobbá lesz a szív.” (Préd. Kve.)

Restelkedve nemet intettem. (Musset hasonló gondolatára céloztam.) „— A Bibliából — oktatott ki, szinte rámpirítva —, a könyvek könyvéből. A mindenek felett való nagyszerű műből.” Lelkemre kötötte, hogy forgassam én is naponként a Szentírást. A költészet és bölcsesség örök kincsébányája az. Egy buzgó prédikátor nem szólhatott volna nagyobb gyönyörűséggel a szent könyvről, mint Ady Endre, a református papok ivadéka. Tudjuk, milyen nagy szerepet játszott Ady lelkivilágában a Biblia. Mindig keze ügyében volt.

Tetszett neki, hogy egy valláson vagyunk, hogy a mi családunk is a kálvinista papok egész sorával dicsekedhet, és hogy Mányoky Ádám apja is ref. lelkész volt.

Verseiről beszélgetve említette, hogy új kötete készül sajtó alá. (Ki látott engem?)

Kiderült, hogy novelláit nem olvastam. Pedig igen fontos, az övé, szerelmese ez a könyv, „melybe annyi Ady-dal temetődött el”. Elő is vett nyomban egy új példányt, s felolvasta az Előszóból: „Hiszek abban hogy az igazi zene, az igazi dal onnan száll, ahol már a Halál a, birtokos úr.” Akik a versíró Adyt becsülik, hallják ki e könyvből a Halál dominiumáról hazabandukoló aratók énekét. Szóval, szeretettel nézzék az ilyen Ady-verseket is kissé ködszerű, történet-kosztúmeikben. Hiszen alapjában semmi nem történik a világon, csak amit érzünk, de *Igy is történhetik* (1910). Ő megkezdte s folytatnom kellett „Mikor Bodrit legyőzték” című novellácskáját. (Ez a kis fiú Ady koraóró ösztöneiről szól, Ady Endre esete a 8 éves Tabody Kláival.) — „Ebből a könyvből legjobban megismerhet engem” — szölt, s a nap emlékére beírta ceruzával — kissé reszketősen — az első fehér oldalra:

1913. nov. 26. / Hűvösvölgy / Vilmának — Ady.

Nagy költőnkre láthatólag mélyebben hatottam, mert hajkoronámat és — szerinte — mélynézésű dióbarna szememet édesanyjához hasonlította. Ez az „Édes”-sel való összehasonlítás nagyon meghatott és jóleső melegséggel járt át.

A Biblia szavaival erősítette, hogy a nő legszebb ékessége a hosszú haj. „A török nők haja a hennázástól olyan szép vöröses árnyalatú” — jegyezte meg. (A henna szót tőle hallottam először.)

Női arcképeket láttam a kis könyvespolcon, céloztam arra, hogy mért nem házasodik meg. Egy nagy keretes fényképre mutatott, amely egy gyermeke ölelte fiatal anyát ábrázolt. — „Ezt az asszonyt elvenném” — mondta komolyan —, „ha elválna férjétől” (Mylitta). Hozzáfüzte, hogy a rajongó „kis csucsai leány” is felkerüsi leveleivel (a svájci intézetből hazatért Bonca Berta, Csinszka).

Szívem, agyam rostjaiba hatolt Ady Endre minden szava, mozdulata, panasza és nevéte. Büszkén boldogan zártam emlékezetembe az Adynál töltött órá ártatlan flörtel színezett minden egyes komoly-vidám percét.

A második, a decemberi látogatásom emléke már nem ilyen derűs.

Pontosan érkeztem ezúttal. Amint az elhagyatott, kopár kerten áthaladva beléptem a penzió ajtáján, az előcsarnok széles falépcsőjén, szemben velem éppen lefelé jött Ady. Mozgó alakját most jól szemügyre vehettem. Vállas, zömök felsőtestét aránytalanul vékony, gyenge lábszárak hordozták. Imbolyogva, bizonytalanul, kényesen lépegetett, hímálva magát, „két rossz, táncoló” lábán. Most is választékosan volt öltözve, de nyakkendője hiányzott.

Most egy merőben más Adyra döbbsentem. Egész lénye, viselkedése ellenkezője volt a múltkorinak. Álmatag, szép nagy bús szeme kidülledt fénytelenül, sápadt arca feketés-sárgán rámijszgett. Hangja tompa, rekedt, borszagú volt. Olyan volt, mint egy bukkott arkangyal.

„Talán beteg”? — szaladt ki számon köszönés helyett. „A régi gégehurutom kínoz és a szívem” — felelte szenvedőn.

Szobájában üres borosüveg árulkodott az asztalon. A díványra feküdt, kért, hogy ne vegyem udvariatságnak és hogy üljek melléje. Sajnálkozva simogattam halántékára hajló, sűrű selymes haját, mint nagy, lázas gyermekét. Eleddig ismeretlen részvét, aggodalom sirt fel bennem. Ő kezemet csókolta.

S aztán hirtelen magához vont. Rémulően viaskodtam, menekültem. „S én most elmegyek” — mondtam riadtan.

„Pedig mind ezért jönnek el hozzám . . . a kis női csukák . . .” mentegetőzött. Szépszatírfeje rámsodálkozott. Feltúrta alacsony nyakára ruhája gallérját, s kabát és kalap nélkül kísért le a villamosmegállóig a korán sötétedő téleleji délután. Hiába ellenkeztem, rettegtem, hogy így még jobban meghül.

Ez volt Adyval első és utolsó sétám. Belémkaroltan vezetett a csúszós útszélén. A csípős levegő lehűtötte sértődésünket.

Már hó terpeszkedett a Hívősvölgyben. Ady Endre megállt lent a keresztútnál. Alakja most hatalmasnak tűnt fel mellettem. Különös fensőbbeséges szépség, jóság öntötte el vonásait. Fölém hajolt. Két kezébe fogta forró arcomat. Rám égette szomorú mély tekintetét. Csókot nyomott a homlokomra, a két szememre, csukott ajkamra. „Keresztet csókoltam rád” — mormolta. „Kereszttel hagyjak itt.”

Markával összefogta felgyürt gallérját, s még egyszer búcsút intve visszafordult a homályban. Elkáprázva bámultam utána.

Rövidesen aztán értesültem az újságokból, hogy a beteg Ady Endre kezelésre kórházba (Új Szt. János) vonult. Mimózát küldtem neki (de tévedésből a Liget-szanatóriumba), néhány együttérző sorral. Adyt többé nem láttam. De sorsát szívemen viseltem.

Közel 50 éve őrzöm féltve Ady Endre gyöngyírásos levelét, dedikált novellás könyvét, s el-elolvasom a „Kis Senkimnek” küldött versét (Ki látott engem?).

Új Tavasz ez

„Az ősz, melybe ellátogattál
Kíváncsian és vágytalanul,
Késő, s mégsem a régi kopár Ősz,
Melyre már csak a Tél hava hull;
Új Tavasz és új ígéret ez.

Oly kicsi vagy, s oly nagy bennem,
Zok-szó minden, ami utánad készlet,
Jajong, biztat, űz és futtat utánad:
Ma Te vagy az életem és az Élet:
Oh, új Tavasz, be nagyon téli vagy.”

R. Mányoky Vilma

József Attila „hibás” Wolker-fordítása

József Attila hat Wolker-verset fordított magyarra, köztük a „Balada o očích topičových” (Ballada a fűtő szemeiről) címűt. E vers egy sorának értelmét József Attila az ellenkezőjére változtatta. „Dělník je smrtelný, práce je živá” (A munkás halandó, a munka élő), hangzik az eredetiben,¹ s a magyar költő fordítása szerint: „A munkás halhatatlan, a munka él.”²

E fordítás magyarázatának már viszonylag gazdag irodalma van. Kovács Endre értelmezése mind a mai napig elfogadható és kiindulópontul szolgálhat: „... József Attila Wolkernek »a munkás haladó, a munka élő« téziséit a vers eszmei hatása szempontjából kevésnek találta.”³ Cseh részről a cseh—magyar kapcsolatok érdemes kutatója, Richard Pražák szövegkérdéshez: „Talán itt (József Attila) még jobban hangsúlyozni akarta a nagyszerű végkövetkeztetést és így egészen kimondani azt a gondolatot, mely valójában e vers rejtett mottója.”⁴

Ha most hozzászólók ehhez a kérdéshez, teszmem azt azért, hogy egyrészt a kelet-európai koncepció fényénél élesebben kitűnjön a Kovács Endre által felvetett gondolat, s másrészt hogy megpróbáljam bebizonyítani, hogy Wolker versének nincs semmiféle rejtett mottója, és hogy miért szinte törvénytörő József Attila első pillantásra önkényesnek tűnő változtatása.

A „Balada o očích topičových” először 1922 márciusában jelent meg a „Host” című folyóiratban. Ahhoz, hogy megérthessük az ominózus két sort, egyedül ezt a verset kell megvizsgálnunk, kiszakítva abból a kötetből, melyben 1922 októberében megjelent (Těžká hodina Nehéz órában), mivel Wolker eszmeileg e kötetben belül sincs egy színvonalon, szinte egyik versről a másikra fejlődik.

A Wolker-életmű értékelésekor a felszabadulás utáni „3. Wolker-vitában” ez a vers konkrétan kétszer is szerepelt. Először a reakciós kritika részéről ellátták a „szociálisan szentimentális” jelzővel,⁵ majd Václav Pekárek így védelmezi meg: „... — a munkás halandó, a munka élő — sorokban a munkát értékeli (Wolker) ilyen magasra mint az emberi társadalom alakításának alapelvét.”⁶ Kovács Endre hasonlóan ír erről idézett tanulmányában: „Itt a munkás önfeláldozásának tudata van hivatva elmélyíteni, kiemelni, hangsúlyozni a munka értelmét és hivatását.” A két utóbbi magyarázat csak akkor lenne elfogadható, ha a munka nem a munkás halála árán élne. Wolker versében egy olyan eszmei gyengeségről van szó, melyet Julius Fucík jellemzett a legtalálóbban: „Wolker és a korabeli ifjú költők túlnyomó többségükben ismertek már annyit a marxizmusból, hogy nem akarták ama kérészeletet élni.

¹ Jiří WOLKER: Básně. Státní nakl. krásné lit., hudby a umění. Praha, 1953. 145.

² Cseh és szlovák költők antológiája. Bp., 1936. Renaissance-kiadás.

A vers legutóbbi, 1959-es kiadásában (A modern cseh líra kincsháza. Bp., Európa) „visszajavított” formában szerepel a két sor: „A munkás halandó, a munka él.”

³ KOVÁCS ENDRE: József Attila és Jiří Wolker. It. 1949. 140—147.

⁴ RICHARD PRAŽÁK: Attila József a Jiří Wolker. Nový život, 1955. 664—665.

⁵ OTA JAHODA: „Wolker pracujícím” Kritický měsíčník, 7 évf. 17—18. sz. 397—401.

⁶ VÁCLAV PEKÁREK: Jiří Wolker a socialistický realismus. Nový život, 1949. 1. sz. 65—69.

De nem annyit, hogy forradalmárokka váltak volna. Már nem hitték, hogy a világ az ő fájdalomuktól szenved, azonban abban kerestek kibúvót, hogy most nekik maguknak kell szenvedni a világ fájdalomától. Azt gondolták, hogy a forradalom áldozat. . . , és arra törekedtek, hogy a forradalomhoz való viszonyukat mint önfeláldozást éljék.⁷ Fučíknek itt annyiban nincs igaza, hogy az elmondottakat az egész Těžká hodina kötetre vonatkoztatja. Ezenkívül figyelembe kell vennünk, hogy 1934-ben írta ezt a cikkét, tehát már a poetismus öröm-forradalom felfogása után. (Nezval például a Památce Vladimire Iljiče Lenina c. versében, a Wolker halála évében, 1924-ben megjelent Pantomíma című kötetében így ír Leninről: „V zátiši promenád hoří barikády | Tehdy se narodil moderní Dionysos | za zvukú šarlatových varhan z Moskvy.” (A sétányok csendéletében barrikádok lobognak | Akkor született meg a modern Dionysos | a moszkvai skarlát-orgonák hangjánál.) De a Balada o očích topičových-ra áll Fučíknek ez a véleménye. Felmerül a kérdés: miért olyan népszerű és nagyhatású ez a költemény, az elmondottak ellenére is? Egyrészt az alapötlet szépsége, ami megfogja az olvasót. S ezt az ötletet felfedezhetjük az „önfeláldozás-költészet” olyan nagy ellenzójénél is mint Nezval. Az 1926(!)-ban megjelent Básně na pohlednice kötet egyik négysorosában (Lampion) ezt olvashatjuk:

„Mozoly září v barvách lampionů
z dělnických rukou letí do salonů”⁸
A tenyér kérgei ragyognak a lampionok színeiben
munkáskezektől a szalonokba repülnek.

Másrészt a Balada o očích topičových nagyon is beletartozik abba a fejlődés-sorba, amelyen a cseh proletár-költészet átment. „Az egyetemes történelmi-kulturális fejlődés során a proletár szemléleti formáig eljutó ember felismeri, hogy ember és külvilág alapviszonyában a korábban döntő szerephez jutó természet helyét egyre inkább valami más foglalja el: a dolgok, a tárgyak világa.”¹⁰ A cseh proletárköltészet is bejárja ezt az utat, először St. K. Neumann Whitmann-és Verhaeren-ihletésű civilizációs-költészetében még az első világháború előtt, majd a világháború után jelentkező fiatal proletárköltő-nemzedék műveiben. Elég ha az effajta versek közül talán a legszebből, Josef Hora Most (Híd)-jából idézek, mely a Strom v květu kötetben, 1920-ban látott napvilágot:

„Směje se mrazům a lidské své jistoty pln,
v třesku zim, v léta jasu,
metafysiky prost,
podobou člověku, má jeho krásu
a houževnatost.

Tot' most.”¹¹

Kineveti a fagyokat, és emberi biztonsággal teli,
a tél dörrenésében, a nyár ujjongásában,
mentes minden metafizikától,
az emberhez hasonlatos, emberi a szépsége,
és álhatatossága.

A hídé.

Wolker a tárgyalt versben már túljut egy lépéssel ezen a fokon, s munkás és az idegenné lett világ, a munkás által teremtett világ között drámai viszonyt lát meg, amiben azonban még alulmarad a munkás.

Többen rámutattak már a kelet-európai irodalmak fejlődésében fellelhető rokonságra. Nem pusztán hatásokról van szó, de a jelen esetben nem is egyszerűen párhuzamos fejlődésről. A kelet-európai proletár-költészet egységes vonalnak fogható fel, amely — durván — az 1917-ben meghalt litván Janónistól egészen a bolgár Vapcárovig terjed, s ez alatt az idő alatt összhangban és függően az adott országtól, kortól és a költő egyéniségétől stb. befutja azt a pályát, melyet sémában így lehetne ábrázolni: a költő, aki a proletárról ír — a költő, aki a proletárnak ír — a költő, aki proletárként ír. Ez a fejlődés párhuzamos az előbb vázolttal: a külvilág, a munka és az ember, a proletár viszonyának fejlődésével. Csak a proletárként író költő tud újra úrrá lenni az elidegenedett világ fölött. Wolker a „proletárnak” és a „proletár-

⁷ JULIUS FUČÍK: Jiří Wolker po desíti letech. Rudé právo, 1934. 4. sz. 8.

⁸ VÍTĚZSLAV NEZVAL: Dílo I. Československý spisovatel, 1957. 119.

⁹ I. m. 173.

¹⁰ TAMÁS ATTILA: Eszmélet (József Attila költői világképe.) — Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp., 1962, Akad. K. 372—399.

¹¹ JOSEF HORA: Kořist smyslu. Československý spisovatel, 1957. 157.

ként” mesgyéjén van, s csak legnagyobb költeményeiben emelkedik a proletárrend világalakító csúcspontjaira, mint például a *Moře (Tenger)* című versében: „Svět jsou jen ti, kteří jej živí, by z něho živí byli, moře jsme my, dělníci zvládných svalů, cíží i zdejší, my, skutečnost jediná, skutečnost nejskutečnější!” „a világ nem más, mint azok kik benne élnek, hullámzó izmú munkások itt és idegenben, a legvalóbb valóság vagyunk, mi vagyunk a tenger.”¹³ (Marék Antal ford.)

József Attila fordításának időpontjáról így vall Szántó Judit: „... legtöbb Wolkerfordítása is elkészült már 1931—32-ben. A 32-ben Gödön tartott illegális találkozón József Attila már szavalta... Wolker verseit. (Pl. Ballada a fűtő szeméiről.)”¹⁴ Tehát kb. tíz évvel az eredeti megszületése után költi át magyarra József Attila azt a költőt, akiben „saját költészetének érlelőjét találta meg.”¹⁵ (Érdes, hogy a kelet-európai proletár-költők közül éppen Wolker volt a legnagyobb hatású. József Attilán kívül foglalkoztatta és inspirálta még N. J. Vapcarovot is.¹⁶) S hogy az ábrázolt kettős fejlődés tekintetében hol tartott ekkor József Attila, arra nézve idézek Tamás Attila tanulmányából: „József Attilánál nem formális szerkesztésmód állítja a végtelenbe táguló kozmosznak mintegy a közepébe az embert. Az ő világának *valóságos középpontja* az ember, akiben a végtelen anyag öntudatra ébred. Az ember, aki még csak híd alatt ógyelgő hajléktalanként, de azért már úgy „méri a téli éjszakát, mint birtokát a tulajdonosa”, akiben az emberidegen társadalmi rend közepette is napszülte emberi vágyak élnek, akiben az „egész éj” terhe alatt sem huny ki a figyelő, éber értelem tiszta fénye, az ésszel fölfogott emberiség világossága.”

József Attila maga is a wolkeri mű folytatójának érezte magát, és joggal javította ki azt, amit kijavítani a korai halál gátolt meg Wolkernek. A cseh proletárköltő legszerveesebb folytatója a „proletárként” író magyar József Attila volt.

Talán ebből az elemzésből is kitűnik, hogy a kelet-európai szemléletű vizsgálódás nemcsak két költő esetleges konkrét kapcsolatának teljes megértéséhez ad kulcsot, hanem magának a költői életművekről, egyéniségekről formált képnek teljessé tételéhez is hozzájárulhat.

Bojtár Endre

Egy „virágének” szövegtörténetéhez

Több, mint egy évtizeddel ezelőtt Istvánffy Miklós latin nyelvű kéziratai közül kétsornyi magyar szöveg került elő:

kinchbe nagiob kinch ninch
kinék zive banatba ninch

A felfedező Szabolcsi Bence szerint virágének- töredékről van szó, amelyet 1560—1570 táján jegyeztek le.¹ Azóta sokáig nem foglalkozott e szépen csengő két sorral senki.

Újabbán Kardos Tibor nyilatkozott róla,² láthatóan magasra értékelve ezt az „Istvánffy Miklós lejegyezte virágéneket”, melynek jelenleg ismert törmelékét egyébként — analog példára hivatkozva³ —, „versrefrénnek” tartja. Mivel Kardosnál ez a két sor már egy irodalomtörténeti koncepció fontos részévé — majdhogy nem hordozójává — vált, szükséges néhány kiegészítő megjegyzést fűznünk a szöveg eddig meg nem vizsgált geneziséhez.

Valószínű ugyanis, hogy ez az egyesek által „virágénekek” tartott töredék eredetileg nem virágénekhez tartozott és nem is versrefrén volt, hanem egy középkori egyházi népének kezdősora lehetett. 1506-ban már ismeretes volt a *Zenth enek ky dicheri zyz Mariat ees az ő zenth Fyat* című ének,⁴ amelynek 9. versszaka így kezdődik:

[J]esus nagh felsegös keench
kynel zebb ees iobb nynch

(Winkler-kódex. 341.)

Mivel a magyar nyelvű középkori himnuszok közül szinte egyedül a népéneknek éltek tovább évszázadokon át, esetleg feltehető, hogy a XVI. század folyamán, 1506—1570 között e két sor folklorizálódva, új szöveggörnyezetbe került és esetleg szerelmi énekekkel is kontaminálódhatott.

V. Kovács Sándor

¹² I. m.

¹³ A modern cseh líra kincsháza. Wolker 44. — Bp., 1959, Európa.

¹⁴ SZÁNTÓ JUDIT: József Attila műfordításai. Bp., 1954, Múzeumi Füzetek. 3.

¹⁵ SZÁNTÓ JUDIT: i. m. 11.

¹⁶ ZDENĚK URBAN: Kotázce vztahu N. I. Vapcarova k poesii Wolkeru. Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia, I. Praha, 1959. 283—289.

¹ Adalék a XVI—XVII. századi magyar irodalom- és zenetörténethez. Új Zenei Szemle, 1952. 111. 11—13.

² ItK 1964. 115.

³ BARTÓK BÉLA—KODÁLY ZOLTÁN: Népdalok. Bp. 1921. 13.

⁴ Középkori magyar verseink. Kiad. HORVÁTH CYRILL. Bp. 1921. 105. (RMKT I. 2. kiad.)

Borzák István

ZRÍNYI FORRÁSAIHOZ

Elkésett megjegyzések Klaniczay Tibor könyvéhez

Nemcsak az idillekre, sőt még nem is csak Zrínyi valamennyi művére vonatkozólag érvényes az a megállapítás, amelyet Klaniczay Tibor alapvető monográfiájában¹ olvashatunk: „Az idillek forrásainak, külföldi mintáinak a kimutatásával (foglalkozó tanulmányok) általában csak közkeletű motívum-egyezésekre utalnak, csekély tudományos értékkel.” Klaniczay elmélyedő forrástanulmányjaiban, szövegelemzéseiben mintaszerűen mutatta meg, hogy mi lett mindebből Zrínyi tolla alatt, hogyan „hajtotta végre a (világirodalomban) felhalmozott értékek nemzeti recepcióját” (87. l.). Néhány apró részlettel — Zrínyi Horatius-idézeteivel — kapcsolatban mi is megpróbáltuk kimutatni, hogy egyénisége kohójában egyébként ritkán felbukkanó sorokat is milyen szenvedélyességgel izított-formált,² hogyan illesztett bele gondolatmenetébe rövidebb-hosszabb antik idézeteket politikai-katonai terveinek illusztrálására, olvasóinak serkentésére. Célunk itt sem Zrínyi klasszikus műveltségének teljességre törekvő bemutatása, nem is Klaniczay könyvének tudálékos „korrigálása”: mindössze néhány alkalmi megjegyzéssel szeretnénk hozzájárulni a nélkülözhetetlen mű remélhető újabb kiadásának előkészítéséhez.

*

Klaniczay meggyőzően érzékelteti, hogy Zrínyi az olasz idillköltészet sablonjaira épített Viola-versekbe hogy vitt bele „igazi tartalmat, saját élményein alapuló mozzanatokot” (52. l.), hogyan jelenítette meg a hazai táj színeit is, és a „Sospiri d'Ergasto” pásztori környezete helyett a Dráva erdeit járó vadászként „sokkal könnyebben fejezhette ki saját érzéseit”, majd így folytatja: „Milyen szép, élményen alapuló hasonlattal támasztja alá azt a kérését, hogy kedvese vagy adja vissza elrabolt szívét, vagy ölje meg őt, de ne nézze örömmel halálát”:

A vadász nyúl után futtat sok földéken,
Erdőkön, mezőkön, hegyeken, völgyeken,
De ha halva látja függve egy törzsökön,
Nem örül már rajta, mást keres mezőkön. (I 49.)

Igaza van Klaniczaynak: Zrínyi hasonlata egyéni vadászélményen alapulhat, de ugyanakkor klasszikus olvasmányi élményen is alapul, és értelme is más. Horatius I 2. satírájában a tiltottra pályázó, a készen kínálózkodt pedig visszautasító, bolond szerelmesről olvassuk (105—108. v.):

... Leporem venator ut alta
in nive sectetur, positum sic tangere nolit,
cantat et adponit: „Meus est amor huic similis, nam
transvolat in medio posita et fugientia captat.”

Egyáltalán nem valószínű, hogy Zrínyi a Horatiusnak mintául szolgáló Kallimakhosz-epigrammát (AP XII 102) formálta volna át a Dráva-parti idill összefüggésének kívánalmi szerint; ugyanakkor itt Ovidius utánczása sem kell gondolnunk, mert a „Szerelmek” énekese már elszíntelenítette az eredeti hasonlatot (Am. II 9,9—10):

Venator sequitur fugientia, capta relinquit
semper et inventis ulteriora petit.

¹ Zrínyi Miklós. Bp., 1954. 52., 115. j.

² A magyar Horatius. (Kísérő tanulmány Falus Róbert Horatius-könyvéhez, Bp., 1958.) 299.; a Corvina kétnyelvű Horatius-kiadásának bevezetőjében (Bp., 1961.), 40—42.

Zrínyi másutt — Marinóék költészetének „hamis, hazug vonásaitól” eltérve — „a népi hiedelmek visszhangját” szóltatja meg, pl.:

Ezt jövendőlte lám undok ivóltással
Egy rút fülesbagoly minden nap jó reggel. (II 35.)

A kuvik hangjához fűződő népi hiedelmeket azonban a költő antik elődei is megszólaltatták, pl. Ovidius (Met. V 549—550):

foedaque fit volucris, venturi nuntia luctus,
ignavus bubo, dirum mortalibus omen.

(Vö. Verg., Aen. IV 462—; XII 862— stb.)

Klaniczay „az antik Pan alakjának népi képzetekkel való keveredésére” gyanakszik a II. idill következő két sorában:

Ó, ne fuss előttem, szép Viola virág!
Nem erdei csuda vagyok, ki fűvet rág.

Pánt, a kecskealakban, majd később csak kecskelábbal és szarvakkal elképzelt görög istent, vagy a vele összetévesztett szatírokat „erdei csudának” még csak mondhatta volna Zrínyi, de fűvet már semmiképpen sem rágathatott velük, legfeljebb a Pán-ábrázolásokon gyakorta szereplő, fára ágaskodó kecskéekkel. A Pán-típus feltétlenül „keveredett népi képzetekkel”, de akkor sem fűvet rágó szörnyalak lett belőle, hanem — a középkori ördög.

*

Kumilla túlfűtött, tragikus érzékiségevel kapcsolatban Klaniczay (142. l.) az Euryalus és Lucretia-történet XVI. századi magyar átdolgozójára hivatkozik, aki szerint a szerelmeskedés a tunyaság gyümölcse: „Mindenkoron munkát találj ő ellene, kiben foglald magadat.” A széphistória humanista szerzője azokat a régi-régi gondolatokat szőtte bele előadásába,³ amelyek az antik Rómában (sztoikus görög elméletekhez kapcsolódva, de a köztársaság-kori római élet kívánalmaihoz idomítva Catónál, filozófikusabban Sallustiusnál, a hajdani erények ébresztgetési szándékával Liviusnál, majd a principatus viszonyai közt rezignáltabban Tacitusnál) szinte történelemfilozófiává jegecesedtek, de ugyanígy nyomon követhetők a komédia-íróknál, Catullusnál vagy az Augustus-kori költőknél is. Az *otium*-ról van szó,⁴ a rosszra csábító, rómaihoz nem méltó téltlenségről, a közügyek intézése (*negotium*) helyett a kényelmes magánszférába való visszahúzódásról; az *otium*-ról, amelynek vésszes következményei mind egyes emberek, mind egész országok életében megmutatkoznak: *otium et reges prius et beatas perdidit urbes*, — olvassuk Catullus Szapphó-fordításának, a költő legegyénibb vallomásának befejezését (c. 51, 15—16). Ezer változatban találkozunk az *otium*-gondolattal az elégiáíróknál, legsűrűbben az „édes rossz” költőjénél, Ovidiusnál. A szerelemből kigyógyulni óhajtoknak írott „*Remedia amoris*”-ban külön rész foglalkozik az *otium* kerülendőségével: mert ez lobbantja lángra és ez táplálja a *iucundum malumot*; *otia si tollas, periere Cupidinis arcus* (139); „ahogy a platán a (rá felfuttatott) szőlőt, a nyárfa a vizet és a mocsári nád az iszapos talajt kedveli, úgy szereti Venus a tunyálkodást: ha véget akarsz vetni a szerelemnek — meghátrál az a munka elől —, foglald el magadat, és biztonságban leszel.” (Rem. 143—144: . . . *tam Venus otia amat: qui finem quaeris amoris — cedit amor rebus —, res age, tutus eris.*) Ugyanezeket a sorokat idézi, ezekhez fűzi a szerelem természetrajzáról szóló fejtegetéseit (*est enim amor res otiosa*) a fiatal Bornemisza is az Élektra-fordítás latin nyelvű utószavában,⁵ mikor az egyik „lator” szereplő viselkedésének, ill. bukásának okait magyarázza (Rem. 161—162):

Quaeritis, Aegisthus quare sit factus adulter?
In promptu causa est: desidiosus erat.

Klaniczay (147. l.) maga is utal a „henyélés” és „vitézség” ellentétére, mint „Machiavelli jellegzetes politikai etikájának” a Szigeti Veszedelem két táborában tudatos művészettel érzékeltetett megnyilvánulásaira, és helyesen állapítja meg, hogy itt „a tett és a henyélés

³ L. DÉVAY JÓZSEF szövegkiadását (Aeneae Sylvii de duobus amantibus historia. Bp., 1904.) és egyeztetéseit (Cento ex varis. Bp., 1901.).

⁴ Az itt következőkre vonatkozólag l. „*Otium Catullianum*” c. tanulmányunkat, AntTan 2 (1955) 233—238.

⁵ L. „Az antikvitás XVI. századi képe” (Bp., 1960.), 88.

machiavellista szembeállítását jelentkezik”, továbbá, hogy Zrínyi „későbbi munkáiban lépten-nyomon szerepel a *virtus* és *otium* szembeállítása, mint saját véleménye”. (Vö. a Vitéz hadnagy méltatásának a „vitéségről” szóló részével: 304—310. l.) A *virtus* és *otium* értelmezése körültekintő és alapos, Zrínyi erkölcsi szemléletének Machiavelli etikájára való visszavezetése megítélhetetlen. A *virtu* és *otio* (*uomo virtuoso*—*uomo ozioso*) ellentéte azonban nemcsak „Machiavelli etikájának az alapja”, hanem — mint a fentebbiekből sejtethető — ez a veleje a Sallustiusnál, Liviusnál, vagy Tacitusnál tanulmányozható római erkölcs- és történelemfilozófiáinak is. Az antik előzmények és összefüggések nyomozása természetesen nem volt Klaniczay feladata. Mégsem érdektelen a visszatekintés, az olasz renaissance-polgárság *virtus*-eszményét a köztársaság-kori Róma „férfierejével” (nem az ebből — a görög ἀρετή mintájára — szublimált filozofikus „erény” keresztény fejleményeivel), ill. az *otium-negotium* eredeti ellentétpárját a feltörekvő új erők megnyilatkozásaival (és nem az „*otium est pulvinar diaboli*”⁶ moráljával) összekötő szálak számontartása. Érdekes ez mind Machiavelli gondolatrendszerének kialakulása, a másfélezer éves antikvitás renaissance-polgári aktualizálása, mind pedig — a mi esetünkben — Zrínyi közvetlen és közvetett klasszikus olvasmányanyagának értelmezése szempontjából.

*

Annak idején Horatius (Epist. I 18,84) a megbízható jó ismerősnek a rágalmazók nyelvével való megvédését ajánlotta, mert különben legközelebb már az illető nemtörődöm barátba fognak belemarni: *nam tua res agitur, paries cum proximus ardet*. (Vö. Verg., Aen. II 311: *iam proximus ardet Ucalegon*.) Ezt a sort gyakran fűzték mondanivalójukba — egészen más környezetben — a végvári vitézek, az összefüggésből kiszakított latin szentencia „az egész magyar végbeli vidék filozófiájává és vitatkozó fegyverévé” vált.⁷ Klaniczay is említi a horatiusi szentenciát (272. l.), mint amely a Vitéz hadnagyban nem fordul ugyan elő, „de Zrínyi más prózai írásaiban igen”. Előfordul az már a Szigeti Veszedelem elején (I 42) is; török részről hangzik el, de a Habsburg-pártiaktól hangoztatott „keresztény szolidaritás” sajnálatosan igaz bírálatként:

Ne félj, hogy segítse senki magyarokat,
Mert jól esmérem én bolond kaurokat,
Míg nem látják égni magok házokat,
Nem segít meg senki szomszéd házokat.

A horatiusi sort, ill. képet töörökellenes céllal számtalanszor felhasználták már korábban is Európa lelkiismeretének felrágására, pl. Hutten, Mainzban (1519) megjelent buzdító beszédének (*Ad principes Germaniae, ut bellum Turcis invehant, exhortatoria*) verses függelékében.⁸

Nem volna értelme minden antik foszlány hasonló kitergetésének, esetleg véletlen reminiscenciák felderítésének és jegyzékbe foglalásának. Néhány apróságot mégis felsorakoztatunk, ha így történetesen közelebről pillanthatunk be Zrínyi költői műhelyébe. Csak dicsérhetjük Klaniczay filológus alaposágát, amellyel pl. a XV. ének interpretálása során Zrínyinek az eszmei mondanivaló szövegébe állított nyelvi eszközök ismertetési (198—1.). Láthatjuk, mennyire tudatos és találó a költő szóhasználata, milyen „sugallatos” ez a sokaktól elnagyoltnak és darabosnak ítélt régi magyar nyelv. Klaniczay felsorolja a kirohanás esetelése közben olvasható jelzőket: nagy, bátor, világrontó, földemész, sötét, rettenetes, halálos; még azt is számba veszi, hogy a „vakmerő” kétszer, a „szörnyű” háromszor szerepel. „Egyetlen jelző van, amely elűt ettől a szóhasználatától: «édes», de ez úgy van elhelyezve, hogy annál jobban kiemelje az előbbieket. A költő ugyanis úgy elmélkedik a rettegő Delimán láttán:

Édes az vitéség az ember szájában,
De nagy s rettenetes halálos próbában.” (XV 60.)

Azt hisszük, Klaniczay ebben az esetben túlmagyarázta a dolgokat: a kérdéses két sor nem egyéb, mint egy Pindarosz-törödékek az erasmusi „*Adagia*” 1515 utáni kiadásából vagy a „*Dulce bellum inexpertis*” címmel külön is közreadott röpiratból ismerős parafrázisa,⁹ Erasmus

⁶ Az „ozio” egyházi-vallás erkölcsi értelmezését l. E. FRANCESCO rövid kis cikkében, Enc. Catt. IX. (Roma, 1952.) p. 492. — Abból, amire a Catullus-tanulmányunkban idézett irodalmon kívül hivatkozhatunk, egyik sem általánosabb igényű: E. BERNERT, *Otium*. Würzb. Jb. 4. (1949—50) 89—99.; H. SCHWAMBORN, *De otio*. Interpretationsbeiträge zum 8. Dial. des L. Annaeus Seneca. Diss. Bonn 1951; J. ANDRÉ, *Otium chez Cicéron, ou le drame de la retraite impossible*. Actes du Congrès de Lyon (1958), Paris 1960. 300.; a későbbi fejlemények tekintetében egyik sem igazít el bennünket.

⁷ Vö. ECKHARDT SÁNDOR: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp., 1943. 59.

⁸ Vö. TRENSÉNYI-WALDAPPEL IMRE: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1941. 23. Erasmus is erre utal Criciusnak 1529. jún. 8-án írott levelében (ALLEN: *Epist VIII*. 189.) — A horatiusi bölcsesség hazai említései közül l. Szamosközy I. (II 281): *ne hic proximus paries ardeat*. (Vö. III. 170.)

⁹ Pindaros 99/a. törödékének Erasmusnál (IV 1,1) olvasható fordítása: *Dulce bellum inexpertis, ast expertus quispiam horret, si accesserit cordi supra modum*.

békepropagandájának késői, éppen a tapasztalatok alapján egészen más értelemben előkívánkozó visszhangja. A keresztény államok közti kiengesztelődést a bajkeverő II. Gyula halála után előmozdítani hivatott erkölcsfilozófiai értekezés címe és figyelmeztetése így bukkan fel a „halálos próbától” visszarettenő Delimán alkalmi rajzában. Zrínyi nyugodtan hivatkozhatott tapasztalatokra, kiállott próbákra az *inexpertus*-okkal szemben; később a Vitéz hadnagy egyik fejezetét (Cent. 20., Markó, 212. l.) is így zárja: *Expertus loquor*.

A Vitéz hadnagy „vitézségének” fentebb már említett méltatását Klanciczay (304. l.) a 18. aphorismusból vett idézettel, a szigetvári hősek eszményi hadvezéreként való bemutatásával kezdi: „Mikor *vis et consilium* egy emberbe szerkezik, boldog az és becsületes, hatalmas és rettenetes” (Markó, 138. l.). Az illető aphorismus, melynek címe is „*Vis et consilium*”, a tacitusi *Annales* I 67. fejezetének egy kiszakított mondatához (*unam — sc. esse — in armis salutem, sed ea consilio temperanda*) kapcsolódik. Elképzelhető, hogy Zrínyi már valamelyik forrásában ott találta a „fegyveres erő” és a „megfontoltság” egymást kiegészítő ellentétének *locus classicus*-át, de lehet, hogy a „*vis et consilium*”-ot csak ő hámozta ki Horatiusból (c. III 4, 65—67: *vis consili expers mole ruit sua, vim temperatam di quoque provehant in maius*).¹⁰ Zrínyi közvetlen Horatius-ismeretét nem kell bizonygatnunk: tudjuk, hogy az 1577. évi antwerpeni „*Horatius purgatus*”-t forgatta.¹¹ Az is bizonyos, hogy az *Annales*-nek ezt a részét nagyon alaposan átböngészte: csak az első könyvből merített „vitézsegről való sentenciákra” huszonegy aphorizmust írt, és épp az előző (I 66.) fejezetet, a római tábornok egy elszabadult ló miatt való felfordulását már a Szigeti Veszedelem IV. énekében hasznosította.¹²

Ugyanebben az összefüggésben — a Machiavelli és Zrínyi erkölcsi szemlélete közt kimutatható hasonlóságokkal és különbséggel kapcsolatban — Klanciczay (308. l.) igen tanulságosan és meggyőzően interpretálja a 45. aphorizmust. Kiindulásul a következő Tacitus-szentencia (Ann. III 43, l) szolgál: (*Augustodunum Sacrovir occupaverat, ut) nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, et eo pignore parentes propinque oseeuorum adiungeret*. Zrínyi — a mintául vett B. Alamos de Barrientos¹³ „machiavellista” állásfoglalásától eltérőleg — „csuda találmánynak” jelenti ki a „gyermek megfogását”, majd „eszébe jut” *Plutarkhosz*-ból „*Pyrrhus, primus Epirotarum rex*” szép eljárása: „nem csalárdásgal, hanem vitézséggel, jó hírrel-névvél kívánta meggyőzni az ellenséget”, tehát „megkötözte, té és a gyermekek kezébe kötözve adatta”, úgy vesszőztette hazáig az áruló „iskola-mestert”. A Tacitus-hely kommentálójának valóban könnyen eszébe juthatott *Camillus* sokat emlegetett, legendás gesztusa, amint azt *Livius* (V 27) — Róma *iustum imperium*-ának ékes szavú hirdetője — az utókor számára megformálta.¹⁴ Zrínyi filológiai „botlásának” magyarázata az, hogy a másik, ugyancsak természetesen ide kívánczó példát, „*Pyrrhus doctorának* gyalázatos ígérteit” és a rómaiak „szép és becsületes vitézségét”, valóban *Plutarkhosz* életrajzából (Pyrrh. 21, vö. Tac., Ann. II 88, l) is¹⁵ meg lehetett ismerni, és Zrínyi — az előbbi történet szerző-jelzését át-ugorva — *Camillus* „vitézségét” is az álnok módon majdnem megmérgezett *Pyrrhus*-nak tulajdonította.

*

Rendkívül tanulságos az, amit Klanciczay (273. l.) a machiavellista közhelyek és a magyarországi tapasztalatok egyesítésének a magyar irodalomban kimutatható előzményeiről (Sambucus, Forgách, Istvánffy, legfőképpen Magyar), Machiavelli igazi mondanivalójáról másként Tacitusra hivatkozó kiforgatásáról (292—l.) irt. Machiavelli magyarországi ismeretével kapcsolatban mindössze egyet hiányolunk: a Báthoryak erdélyi humanistái (Gyulai Pál, Kovacsóczy Farkas, Berzeviczy Márton) mellől kifelejtett Szamosközy Istvánt. (Egyetlen — mellékes — említése a 110., 101. jegyzetben.) Nem valószínű, hogy Zrínyi ismerhette Szamosközy kéziratban maradt és így ható erejétől jobbadára megfosztott történeti művét, de az adott összefüggésben — a Tacitus utókorával összefonódott machiavellizmus hazai vizsgálata kapcsán — mégsem volna illő megfelelni róla. Kovacsóczy pártfogoltja, Erdély romlásának leendő történetírója Padovából és Velencéből nemcsak klasszikusra esztergályozott latin-

¹⁰ A horatiusi költemény értelmezése: *Descende caelo*... AntTan 8. (1961) 42—54. A *vis — consilium* ellentét felhasználása Szamosközy-nél: III. 199. — Az aphorismus során idézett latin vers (*Taurus fortis est et occiditur*...) provenienciájára és közkeletviségére vonatkozólag l. „Az antikvitás XVI. sz. képe”, 369.

¹¹ DRASENOVICH MÁRIA: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs, 1934. 72.; A magyar Horatius. 298.

¹² Vö. TOLNAI VILMOS: Adalék Zrínyi forrásaihoz. EPhK, 32. (1908) 646—648.

¹³ 1618-tól kezdve olasz fordításban is hozzáférhető aphorizmusait JÜRGEN v. STACKELBERG (*Tacitus in der Romania. Studien zur lit. Rezeption des Tacitus in Italien und Frankreich, Tübingen 1960. 191.*) „a spanyol tacitizmus legfőbb frászműveként” jellemzi. Stackelberg könyvének ismerete Klanciczay „tacitista” fejezeteit is még gazdagabbá tenné.

¹⁴ Vö. Plut., Cam. 10,1; a hagyomány alakulásáról: F. MÜNZER, RE „Furius Camillus”, 329.

¹⁵ A *Pyrrhus* „megétetésére” és a rómaiak „becsületességére” vonatkozó antik források helyek felsorolását l. K. ZIEGLER *Plutarchos*-kiadásának apparátusában, ad 1. — A Tacitus-hely felhasználása Montaignénél („il quitta l'utile pour l'honneste”): STACKELBERG, 176.

ságát, az antik szerzők alapos ismeretét, történetírói felkészültségét hozta magával, hanem machiavellista iskolázottságát is,¹⁶ amit a Báthory Zsigmond gyökértelen renaissance-udvarában, majd az egymást kergető politikai bonyodalmak és katonai szerencsétlenségek során szerzett tapasztalatok csak még jobban elmélyíthettek. Nincs itt hely arra, hogy Szamosközy írásainak „tacitusi” vonatkozásait behatóbban vizsgáljuk; olvasói sűrűn figyelhetnek fel Tacitus név szerinti említéseire (az „*Analecta lapidum*”-ban lépten-nyomon), a sok-sok név nélküli Tacitus-reminiscenciára,¹⁷ vagy a tacitista irodalomnak olyan közhelyeire, mint pl. az uralkodó hálátlanságára,¹⁸ a több ízben használt orvos-hasonlatra¹⁹ stb., a machiavellista *simulatio* és *dissimulatio* két — mondhatni: klasszikus — megtestesítőjének, a kórosan állhatatlan Báthory Zsigmondnak és az annál következetesebben célratörő Mihály vajdának felejtethetlen megörökítéséről²⁰ nem is szólva. Mindez azonban külön részlettanulmányoknak lehetne tárgya.

*

Az ímént volt szó a tacitusi Agricola-életrajz felhasználásáról. A 116—128. aphorismus — legtöbbször pusztán idézet, legfeljebb néhány soros hozzáfűzéssel — mind az Agricola-ból való. Tacitus magyarországi utókorában az Agricola — nem utolsósorban rövidsége és áttekinthetősége miatt — különleges szerepet játszott.²¹ Zrínyi a Vitéz hadnagyban nem a zsarnoki önkény elmarasztalására felhasználható idézeteket sorakoztatta fel, hanem kizárólag katonai vonatkozású „sententiákat”. A tacitusi „sententiák” és általában a tacitista közhelyek kiemelése, eredeti összefüggésüktől való függetlenítése szempontjából érdemes megfigyelni pl. két egymás után következő idézet funkcióváltozását. A 125. aphorismus (Agr. 32,3: *ne terreat vanus aspectus et fulgor auri atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat* — minden magyarázkodás nélkül) a római hódítás ellen, Britannia szabadságáért küzdő Calgacus buzdító beszédéből van kiszakítva, míg az értelmileg csonka 126. aphorismus (Agr. 33,5: *sed manus et arma et in his omnia*, — hiányzik a mondat eleje: „szép, hogy átkeltünk a szigetre, de ez végtettség is válhat, hiszen sem kellő helyismerettel, sem elegendő élelemmel nem rendelkezünk”) Calgacus ellenfelének, Agricolának a szájából hangzik el. A szentenciák kivonatolójának ilyesmi nem számít: Calgacus vagy Agricola, barát vagy ellenség, tiszteletré méltó hős vagy undorító *delator* — a tacitisták Tacitus bármely szereplőjének kijelentéseit Tacitus politikai (erkölcsi, katonai stb.) arany szabályaiként idézik.²²

¹⁶ Stackelberg sejtése szerint (196.) a velencei inkvizíció „klímája” sokban hasonlíthatott Tiberius, Nero vagy Domitianus Rómájához. Ezzel függhet össze az, hogy talán sehol sem adták ki és kommentálták Tacitust annyiszor, mint éppen Velencében.

¹⁷ Találomra soroljuk fel a következő egyezéseket: II 171 (*per principum furorem*) — vö. Hist. III 72,1; II 274 (*ad sua tutanda*) — I. Ann. IV 73,1; II 344 (*parricidalia merita*) — vö. Hist. III 51; III 3 (*initio horrendum, medio at ex, fine quam funestissimum*) — vö. Hist. I 2,1(?); III 37 (*oratio tamquam inculta... fides in corrupt... unde nihil nullum emulumentum, aut studium partis... aut adulatione... amor veri scribendi, cuius causas aut odio aut amore partium corrumpere sane mihi religio fuerit facere*) — vö. Hist. I 1,3; az uralkodói hűségöt legvezető hízelgőkről II 11 (*nec dearent adulatores, apposita semper regum vanitati pestis*), vö. Agr. 41,1, Hist. I 15,4; Szikszai Imre jellemzésében (II 48: *homo alieni appetens, sui tenax*) Galba ellentéte ismerhetünk: Hist. I 49,3; Szamosközy egy alkalommal (II 149) úgy aposztrofálja a babonás törököt, mint az elfogult Tacitus a zsidókat (Hist. V 13,1: *gens superstitionibus obnoxia, religionibus adversa*); a közérdekére tekintő Agricola tacitusi dicsérete (Agr. 42,4) hangzik fel Szamosközynél Lugosi Ferenc derekas helyállásának és józan elhatározásának méltatásában (II 161: *illustri facto et ipse supervixit, et generosae iuventutis robur non in temerariam ac nihil profuturam mortem prodegit; ugyanígy II 173: ignavo et nihil in commune profuturo fato occumbere; II 184); II 307 (Sennyei Pongrác *pathetica oratio*-jából: *verba illorum in crimen vocantur, facta non expendantur*) — vö. Ann. IV 34,2: *verba mea arguuntur, adeo factorum innocens sum; III 308 (Basta szavai: *video me praesesse hominibus, qui neque libertatem, neque servitum ferre possunt*) — vö. Hist. I 16,4 (Galba beszédéből: *imperaturus es hominibus, qui nec totam servitum pati possunt, nec totam libertatem*) stb.**

¹⁸ Pl. Jósika István esete (II 25: *haec sunt praemia amicitiae regum*); vö. Ann. IV 18,3: *beneficia eo usque laeta et accepta sunt, donec remunerari posse videntur, quando multum antevenero, pro gratia odium redditur*; Hist. IV 3,2; Stackelberg több ízben is visszatér a témára (67., 71., 105., 180., 211.); az ímént idézett Annales-helvre hivatkozik Zrínyi is Mátyás királynak Szilágyi Mihállal szemben tanúsított „hálátatlanságáról” szólóan (Markó, 237.).

¹⁹ Vö. STACKELBERG, 88.; Traiano Boccacini „politico Ippocrate”-nek emlegette Tacitust, máshol meg szemorvosnak, akl „occhiali politici”-t ad olvasóinak az uralkodók porhíntéje ellen (STACKELBERG, 134.). Az „aphorismus” szó jelentésfejlődéséről l. HORNYÁNSZKY GYULA: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratés. Bp., 1910. 107.; STACKELBERG, 84., 12. j., és külön tanulmányban: Beziehen zwischen der Medizin und der Politik. Zeitschr. f. Rom. Phil. 75. (1959) 322—335. — Zrínyi is gyakran idézi Hippokratészt (*ars longa, vita brevis* . . .), pl. a 116. aph.-ban (Markó, 199.), vagy a Mátyás királyról szóló írásában (MARKÓ, 261.) stb.

²⁰ Báthory Zsigmond *simulatio*-jának elmarasztalása: II 200. (*ex Sigismundi mente . . . flagitiosarum simulationum plena*; 214—5. stb.; Mihály mint az áltatás mestere: II 266—309. (*passim*); 1. különösen a 283. (*dum haec astu simulationibusque, quibus bella imprimis administrantur, a Michaele geruntur*) és a 293. lapot.

²¹ L. az Aurora-sorozat 17. köteteként megjelent Tacitus-válogatás elé írott tanulmányunkat (Bp., 1961), III—V. l.

²² Vö. STACKELBERG, 19. — A 126. aphorismusnak teljesen Machiavelli szellemében fogant folytatásáról („*tehat non est nervus belli pecunia, hanem vitéz emberek és fegyver . . .*”) l. KLANICZAY, 270.

Érdemes ebből a szempontból átfutni Zrínyi Ovidius-idézeteit is.²³ Közlebebről: azt fogjuk vizsgálni, hogy milyen összefüggésben, miféle célzattal használta fel Zrínyi a Metamorphoses XIII. énekének elejéről — Ajax és Ulixes vetélkedésének ovidiusi rajzából — kiragadott sorokat. A Vitéz hadnagy III. részét lezáró latin idézetek végén (Markó, 224. l.) a következő, odavetett négy verset olvassuk:

... Agimus, pro Iuppiter, inquit,
ante rates causam, et mecum confertur Ulysses.
Ast non Hectoreis dubitavit cedere flammis,
quas ego sustinui, quas hac a classe fugavi.

(Met. XIII 5—8.)

A szöveg minden további nélkül érthető: Ajax méltatlankodással kezdi, hogy épp az ő vitézkedésének színhelyén, a görög hajók előtt és épp a harciatlan Ulixessel kell vitáznia Akhilleusz fegyvereiért.²⁴ Zrínyi idézői szándékáról viszont — a centuriák befejezetlensége miatt (I. Klaniczay, 264. l.) — itt legfeljebb sejtéseket kockáztathatnánk meg: méltatlan dolgok miatt mindenestre nemegyszer volt oka Aiashoz hasonlóan panaszkodni.

Annál világosabb a következő Ovidius-idézet. Az V. discursusban a győzelem kiaknázásáról van szó. A történeti példák között olvashatunk a görögök „botlásáról” („a salamisi győzelem utat nyitott nekik Persiának veszedelmére és Ázsiának megnyerésére, ha meg tudták volna ismérni dolgukat és el nem merültek volna a magok boldogságában”: az ókori görögség hadihelyzetének erósen túlzó megítélése, amit csak a tehetetlen Habsburg-stratégia miatt előtörő felháborodás becsületes motivumaival menthetünk); a „lepantumi győzelem” is hiába volt olyan „tündöklő”, „minden haszna a volt, hogy meg nem győzetteketek a keresztények, mint Ajax kérdédk vala Hector ellen: *Quaeritis eventum pugnae? Non sum superatus ab illo.*” (Uo.; vö. Met. XIII 89—: *si quaeritis huius fortunam pugnae, non sum superatus ab illo* — ugyancsak Ajax beszédéből.) Zrínyi a jól ismert másfél sorból egy alkalmi heptametert farag és katonai politikai elgondolásait azzal nyomatékositja, „discursusát a régiek autoritásával támogatja”. (Török áfium, 287. l.)

A hadimálha hátráltató, akadályozó voltáról szóló 24. aphorismusban — „igen jól hívja Tacitus: *impedimenta, quae impediunt militem*”, etimologizálja Zrínyi Tacitus kifejezését, Ann. II 5,3 (Markó, 142. l.), — a katonai vonatkozású megfigyeléseket és jó tanácsokat természetesen zárja le az ovidiusi idézet (Met. XIII 114, még mindig Ajax beszédéből): „Végtére, jusson eszedben, mit mondott az Ajax az Ulyssesnek, azki az Achilles fegyvereért cömpetált vele: *Cur spoliaris, erit, non cur meluaris ab hoste*” — vagyis a nem-katonának nem való pompás fegyverek csak csábítják az ellenséget, nem ijesztek el.

Végül — Mátyás király származásával kapcsolatban (Markó, 232. l.) — a XIII. ének 140. sorát találjuk: „Egyébiránt igazán mondhatni, mit Ulysses mondott Aiaxnak: *Et genus et proavos, et quae non fecimus ipsi, vix ea nostra voco*”. Bár itt már más a beszélő személy, Zrínyi az adott összefüggésbe hibátlanul be tudja illeszteni Ovidius szavait. A származás kérdése gyakorta előkivánczó téma a tacitista szerzőknél; ilyenkor szívesen hivatkoznak pl. Tiberius ajánlására (Ann. XI 21,2): *Curlius Rufus videtur mihi ex se natus*, — „ezekkel a szavakkal leplezte el származásának szegényét” (*dedecus natalium*), tette hozzá az arisztokratikus gondolkodású Tacitus.²⁵

*

Klaniczay részletesen taglalja a szerencse-filozófiát („Zrínyi világnézetének központi kérdését”: 310—315. l.), de a VI. („a legerjedelmesebb és legproblematisabb”) discursus alapforrásának (de Silhon) vizsgálata során is fontos megállapításokat tesz. Rámutat pl. arra, hogy Zrínyi — a vallásháborúk elvi ellensége — hugenotta-ellenes forrásának szövegéből szándékosan hagyja ki a protestánsok elmarasztalását (282. l.), vagyis a „*tacitismo nero*” módszereivel²⁶ szöges ellentétben jár el. Zrínyi a VI. discursusnak de Silhontól vett anyagát önállóan

²³ Zrínyi és Ovidius viszonyáról I. KLANICZAY, 244., 81. j.; „Adriai tengernek Syrenaia”, It. 47. (1959) 481., 5. j.

²⁴ Markó fordítását és megjegyzését inkább nem idézzük. A hasonló pontatlanságok és értetlenségek tömege halaszthatatlan kötelességünké teszi Zrínyi prózai műveinek tudományos kiadását. Ugyanez vonatkozik Zrínyi könyvbejegyzéseinek revidálására is: Drasenovich Mária megbízhatatlan disszertációját mielőbb szakavatott feldolgozással kellene helyettesíteni.

²⁵ STACKELBERG (105.) — G. Lottini 252. „avvedimento”-jának célzatával együtt — félreértette a tacitusi szöveget. Sikerült viszont Tacitusnak, mint ösztönző kiindulási pontnak a jellemzése (101. l.): „Gleichsam als Katalysator löst der taciteische Text einen Erklärungsprozess und Erkenntnisvorgang aus, der ohne ihn vielleicht nicht vollzogen worden wäre”.

²⁶ Tacitusnak Scipione Ammiratoval (1594) kezdődő bibliai-klerikális ízű kiforgatására — a Hist. IV 8,3 és 74,2, ill. I Pét. 2,18 erőszakolt egyeztetése kapcsán — elgondolkoztató példákat hoz fel STACKELBERG a 123., 188. és a 207. lapon.

egészíti ki történeti példákkal, ókori és korabeli szerzőkből merített idézetekkel (281—283. l.). De a discursus első részében is többé-kevésbé ismerős klasszikus utalások rejlenek. Ezek közül több szempontból tanulságos egy látszólag közömbös szövegrészlet (Attila és „Tamburlán” említése után; Markó, 119. l.): „Az otthoman nemzet, amely az istennek parancsolatját hamisítja, embereknek szabadságát megszegi (amelyet igazság nem cselekeszik), annyi előmenetelt cselekedett háromszáz esztendő alatt, hogy már nincs félni külső erőtől, hanem csak a magájétul, és attul, hogy a maga testének nagysága miatt szédelgést szenvedjen a feje.” Ehhez Markó jegyzetben (366, 48. j.) a következő épületes magyarázatot fűzi: „Már csak belső forradalmaktól, vagy attól kell félnie, hogy nagyravágyása és elbizakodottsága miatt magának okoz kárt.” Valójában a liviusi *praefatio* egyik emlékezetes fogalmazásának (C. 4: *res est praeterea et immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua*; vö. Hor., Ep. XVI 2: *suis et ipsa Roma viribus ruit*; Luc. I 81: *in se magna ruunt* etc.) parafrázisával, ill. az agyagkolosszusnak ítélt török nagyhatalomra való alkalmazásával van dolgunk, éppen csak Róma „több mint hétszáz” évéből lett a hódító izlám *háromszáz* esztendeje.

Markó Árpád kiadásának semmiképpen sem válik előnyére a klasszikus idézetek meg nem értése vagy fel nem ismerése. Például a 29. centuria szövegét kipontozva hagyja (213. l.), „mivel az idézet a kéziratokban részint csonka, részint olvashatatlan, és így értelme ki nem vehető”.²⁷ Nagyon kevés utánjárással rájöhethet volna, hogy Zrínyi Iuvenalist (az „*orandum est, ut sit mens sana in corpore sano*” folytatását, X 360—) idézi, ill. olvasztja bele mondani-valójába: „Senki tisztességben, dicséretben, jó hírben-névben elől nem megyen, hanem *qui potiores* (nem: *posteriores!*) *Herculis aerumnas credat saevosque labores et Venere et cenis et pluma Sardanapali*.” Iuvenalis „ép lelket” kívántat olvasójával (az összefüggésből kiszakított, csonka „*mens sana in corpore sano*” meghamisítja az eredeti értelmet!), „bátor szívet” (355: *fortem posse animum mortis terrore carentem*), amely „szívesebben választja Hercules gondjait és kegyetlen munkáit, mint Venust, a lakomákat és Sardanapal puha fekvőhelyét”. Zrínyit bizonyára foglalkoztatta Iuvenalisknak itt olvasható bölcsessége (a következő sorokban is a *virtus* szerepel „a nyugalmas élet egyedüli ösvényeként”), a szatíra befejezését (365—366. v.) pedig annyira fontosnak érezte szerencse-filozófiájának szempontjából, hogy Mátyás királyról szóló írását is — két „gyönyörűség” Karnarutics-idézet kíséretében — ezzel zárta (Mátyás szerencséje „pórázon járt, és azt cselekedte véle, az mit akart”):

Nullum numen habes, si sit prudentia, sed nos
te facimus, Fortuna, deam caeloque locamus.²⁸

*

„Opere originali e geniali, come il Principe e i Discorsi *non hanno fonti*” — írta Toffanin szellemeskedve,²⁹ és eleve elzárkózott Machiavelli tacitusi „forrásainak” vizsgálata elől. Azt hisszük, egyéb túlzásai között³⁰ ebben sem volt igaza. A minden külső egyezés ellenére is feltétlenül „eredeti” Zrínyi forráskutatását sem minősíthetjük fölöslegesnek, ha az nem merül ki öncélú filológizálásban, hanem a nagy író, katona és politikus geniusának megismeréséhez igyekszik közelebb segíteni a kutatást.³¹

²⁷ Csak jegyzetben utalunk a „Mátyás király” elején olvasható mottó fordítására (*obstupere* helyesen a.m. „megbámulták”, nem „bámulamba ejtették”).

²⁸ Ezt a Juvenalis-helyet olvasztja bele okfejtésébe — Székely Mózes okatlan szerencse-váráásával kapcsolatban — Szamosközy is (III. 199.).

²⁹ G. Toffanin: Machiavelli e il „Tacitismo”. Padova, 1921. 41.

³⁰ Jogos bírálatát l. STACKELBERG, 65.

³¹ Itt egészítjük ki azt, amit az „Adriai tenger Syrenaiának” vizsgálata során egy hortobágyi pásztorbot szíreábrázolásáról írtunk (I.h. 486.). MALONYAY DEZSŐ (A magyar nép művészete. III.: A Balaton meléke. Bp., 1911., 295.) Bagol András faragásai — egyéb hazafias tárgyú ábrázolásai — közt megemlíti „Szigetvár ostromát”, „A hős Zrínyit” is; vö. MANGA JÁNOS: A dunántúli pásztorművészet. Kandidatusi dissz., Bp., 1960, 159. A pécsi Janus Pannonius-múzeum Kapoli-faragásai közt is láthatunk egy Zrínyi-ábrázolással díszített székámlát — sajnos szíren nélkül.

Zsindely Endre
(Schaffhausen)

BATSÁNYI JÁNOS PÁRIZSI LEVELEI JOHANN GEORG MÜLLERHEZ

(Második közlemény)

5.

J. G. Müllernek

1810. június 23. Párizs

Szemrehányást tesz Müller hosszú hallgatásáért, értesíti »Der Kampf« c. könyve megjelenéséről és svájci látogatásának tervéről.

Paris den 23. Juny 1810
hôtel du Rhin, rue du Helder.

Ihr Stillschweigen, edler Freund, beunruhiget mich. Am 27. April und 10ten May habe ich Ihnen geschrieben; der zweyte Brief (vom 10. May) war sehr lang, und er enthielt zugleich, als Beylage, die von mir selbst geschriebene Copie des bewussten kleinen Werks unseres lieben Johannes, *über die Ursachen des Falls* etc. In Ermangelung jeder anderen Gelegenheit, musste ich es mit der Post abschicken; indessen verdient ein solches Werk wohl das Postporto; zumahl, da Sie eben jetzt mit der Anordnung und Herausgabe der sämmtlichen Werke unsers Freundes beschäftigt sind.

Herr Cotta schreibt mir aus Leipzig unterm 30. May, dass er nicht ermangeln werde, von dem lyrischen Gedichte: *der Kampf*, Ihnen gleich nach seiner Rückkehr einen Abdruck zukommen zu lassen. Ich bin begierig, darüber Ihre Meynung zu vernehmen, — vorzüglich aber über den Inhalt des *Anhanges vom Herausgeber*, mit dem Sie aber wohl nicht überall und immer einverstanden seyn werden. Das soll Sie jedoch nicht abhalten, mir ganz aufrichtig Ihre Meynung zu sagen. Die Urtheile anderer Gelehrten wünsche ich ebenfalls zu erfahren; wiewohl ich es leicht voraussehen kann, dass manches darinn Gesagte nicht nach ihrem Geschmacke seyn wird! — Die Druckfehler, welche darinn hier und da vorkommen, kann man leicht von selbst verbessern. S[eite] 108. Z[eile] 4 zu *ihrem Glücke*, soll heissen: *nicht zu ihrem Unglücke*. S[eite] 26 Z[eile] 6 statt *innern*, soll stehen *inneren* (das Versmaass forderts), S[eite] 79 Z[eile] 11 *Untersuchung*, statt *Untersuchungen*.

Sonst ist die Auflage schön und auch correct, und ich bin damit ganz zufrieden. Schade nur, dass das Werk so spät erschien.

Leben Sie wohl und antworten Sie mir recht bald.

Ihr ergebenster D[iene]r und Fr[eu]nd
Batsányi mp

N. B. Es ist,^a nach allen Umständen sehr leicht möglich, dass ich, vielleicht noch in diesem Jahre, das Vergnügen haben werde, Sie in Ihrem Vaterlande zu sehen, und mich vielleicht ein paar Tage hindurch in Ihrem Hause aufzuhalten, — vorausgesetzt, dass der Freund Ihres Bruders kein unwillkommener Gast seyn würde, und dass auch die liebenswürdige Hausfrau, die ich persönlich zu kennen schon lange die Ehre habe, nichts dagegen einzuwenden hätte.

Adieu!

Noch Eins. Wie äussert sich H[err] Fuchs in Ansehung des bewussten Dépôts, das sein verstorbener Herr hier zu Paris übernommen haben soll? . . .

Der sehr edel denkende Herr² sagt jetzt, dass er die diesfallige Correspondenz unsers Joh[annes] *nicht mehr finde!* . . .

Eredetije: Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 101. — Sajátkezű.

a. Felesleges, értelemzavaró vessző.

1. A svájci látogatás terve meghiúsult, mert Batsányi később is utal rá, hogy J. G. Müllerrel csak egyetlen egyszer találkozott: 1801-ben, Bécsben.

2. Sémonville.

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1810. június 23.
hôtel du Rhin, rue du Helder

Hosszú hallgatása aggaszt engem, nemes lelkű Barátom! Április 27-én és május 10-én írtam Önnek. A második levél (a május 10-i) nagyon hosszú volt, és mellékletként benne volt kedves Johannesünk kis művének a másolata is, amit saját magam írtam le: „Über die Ursachen des Falls” stb. Más lehetőség híján kénytelen voltam postán elküldeni — az ilyen mű azonban megéri a postaköltséget, már csak azért is, mert Ön éppen most dolgozik barátunk összes műveinek rendezésén és kiadásán.

Cotta úr írja Lipcséből május 30-i dátummal, hogy nem fogja elmulasztani elküldeni Önnek, visszaérkezése után azonnal, a „Kampf” című lírai költemény egy nyomtatott példányát. Már alig várom, hogy megtudjam, mi az Ön véleménye róla, főleg pedig a „kiadói függelék”-ben foglaltakról, bár azzal aligha fog mindenütt és mindenben egyetérteni. Ez persze ne gátolja Önt abban, hogy őszintén megmondja nekem a

véleményét. Szeretném megtudni más tudósok ítéletét is, bár könnyen el tudom képzelni, hogy a műben elmondottak egy része nem lesz az ő szájakúze szerint való! A benne itt-ott előforduló sajtóhibákat az ember saját maga is könnyen kijavíthatja. 108. o. 4. sor: „zu ihrem Glücke” — helyesen: nicht zu ihrem Unglücke”; 26. o. 6. sor: „innern” helyett álljon „inneren” (a versmérték kívánja így). 79. o. 11. sor: „Untersuchungen” helyett „Untersuchung”.

A kiadás egyébként szép és hibátlan is, egészen meg vagyok vele elégedve. Csak kár, hogy a mű ilyen későn jelent meg.

Minden jót! Válaszoljon lehetőleg hamarosan!

Hűséges szolgája és barátja

Ui. A körülményeket tekintve nagyon könnyen lehetséges, hogy talán még az idén abban az örömben lesz részem, hogy Önt saját hazájában meglátogathatom és esetleg néhány napot az Ön házában tölthetek — de persze csak akkor, ha bátyja barátja nem lenne kellemetlen vendég és ha a szeretetre méltó háziasszonynak, akít már régóta van szerencsém ismerni, szintén nem volna ellene kifogása. A viszontlátásra!

Még valami: Mit szól Fuchs úr ahhoz a bizonyos letétcsomaghoz, amit elhunyt gazdája állítólag Párizsban vett volna át?

Az illető igen nemes gondolkodású úriember most azt mondja, hogy már nem találja a Johannesünkkel e dologban folytatott levelezést!...

6.

J. G. Müllernek

1812. január 15. Párizs.

Még egyszer érdeklődik a költeményeit tartalmazó csomag után, kéri J. v. Müller és saját levelei, valamint egy négykötetes Livius visszaküldését, szíjja Cottát, ír J. v. Müller arcképeről és az általa vésendő versről, a bécsi viszonyokról, Gabrielláról és a Világtörténet kiadásáról.

Paris den 15. Januar 1812.

rue Mazarine Nr. 30. Faubourg
St. Germain

Vor allem muss ich Ihnen, schätzbarster Freund, ganz offenherzig gestehen, dass Ihr langes Stillschweigen auf meine Briefe mich bald irre gemacht hätte. Ich wusste es nicht zu deuten. Doch hat mich hernach Ihre freundschaftlich gefällige Antwort auf den letzten vollkommen beruhiget.

Dass Sie viel, sehr viel zu thun und wenig Zeit zum Briefschreiben haben, zweifle ich nicht. Auch möchte ich Ihnen nicht gerne mit Zuschriften beschwerlich fallen. Zudringlich seyn,^a war auch sonst nie meine Sache; ausserdem, dass ich nicht sehr gerne correspondire; — (wie wohl ich übrigens nicht abgeneigt wäre, mit meinen Freunden und Bekannten in der Ferne über diess und jenes manchmahl ein Stündchen zu schwatzen). Indessen kann ich doch jetzt nicht umhin, Sie noch einmahl heimsuchen, und Sie deswegen im Voraus um Nachsicht zu bitten.

In einem Ihrer Briefe hatten Sie die Güte, mir zu versprechen, dass Sie in Betreff des bewussten Paquets auch noch den guten Michel in Kassel befragen würden. Ich bin begierig, das Resultat zu erfahren. Denn, weiss auch Michel nichts von der Sache, so verschwindet alle meine Hoffnung; und das wäre eine wahre Calamität für mich und der Verlust unersetzlich. — Der bekannte H[err] Sénateur behauptet, das erwähnte paquet unserm Freunde selbst eingehändigt zu haben, und zwar in dem Hôtel, wo er (Johannes) seine Wohnung hatte. Hier sind seine eigenen Worte: »Je le lui ai remis un matin à l'hôtel de Brienne, quelques jours avant son départ«. — Michel war ja damahls mit seinem Herrn zu Paris, und muss also doch etwas darum wissen. Unser Joh[annes] hat vor ihm ein versiegeltes Paquet gewiss nicht verbergen wollen; wenn er gleich dem Michel nicht gesagt hat, wem dasselbe gehöre und was darinn enthalten sey. Der gedachte H[err] Sénateur heisst Graf Sémonville; derselbe, welcher unlängst vorher (vor jener Zeit nämlich) franz[ösischer] Ambassadeur in Holland war.

Michel ist bekanntlich ein ehrlicher und getreuer Mensch, und sein Wort verlässlich. Auch weiss er es am besten, welch ein redlicher und vertrauter Freund seines Herrn ich war. Er wird gewiss nicht ermangeln, die Wahrheit zu sagen und mir helfen, der Sache auf die Spur zu kommen. Sagen Sie ihm doch, ich bitte recht sehr darum, dass mir unendlich viel daran liege, zu meinem Eigenthum zu gelangen.

Der zweyte Gegenstand meiner freundschaftlichen Bitte ist die beliebige Zurückstellung meiner Briefe an Johannes, und der seinigen an mich und an meine Gabrielle. Mein Aufenthalt wird künftighin hier zu Paris seyn; und darum ist auch meine Frau schon seit dem Frühling des vorigen Jahres bey mir. Ich bitte Sie also nunmehr um die Gefälligkeit, alle diese Briefe und Billets in einem wohlversiegelten Paquetchen mir mit der ersten sicheren Gelegenheit gerade hieher zu übersenden. Nur muss ich Sie unter einem auch dringend bitten, das Geschäft oder die Mühe dieser Übersendung ja nicht dem Tübinger Buchdrucker und Buchhändler aufzutragen. Mit diesem berühmten Menschen will ich nie in meinem Leben mehr etwas zu thun haben. Er hat mich betrogen; und zwar unter der Maske der Ehrlichkeit und Freundschaft! *Auri sacra fames!* Ich gutmüthiger Thor verliess mich auf seine glatten Worte und auf alle die

Höflichkeit, womit er mich in seinem Hause auf meiner Hieherreise überhäuft hatte. Ich machte keinen förmlichen *schriftlichen Vertrag* mit ihm. Gerade der offene Brief aber, den er mir durch *Sie*, mein edler Freund, zukommen liess, hat mir endlich den bestimmten Beweis geliefert, dass dieser Buchhändler allerdings ein feiner und verschmitzter Spekulant, aber auch ein ebenso niedriger Mensch sey. Diess bewies er auch dadurch, dass er einen höchst wichtigen, in häuslichen Angelegenheiten geschriebenen Brief an mich, den meine Gemahlin im Vertrauen auf seine Ehrlichkeit an Ihn adressirt hatte, nebst einem anderen Brief einer Dame aus meinem Vaterland,¹ über ein ganzes Vierteljahr gewissenlos bey sich behielt und dadurch mich und mein armes, ohnehin genug gekränktes Weib,² in die grösste Verlegenheit brachte. Dieser Herr *Cotta* trieb die Unverschämtheit so weit, mir zuzumuthen, dass ich den Betrag, welchen er mir auf Abschlag des bedungenen Honorars für mein Werk vorher hier zu Paris zahlbar angewiesen hatte, — zurückzahlen und zur Tilgung *seiner Schuld* an einen Wiener Buchhändler verabfolgen sollte, — dem klaren Sinn, Geist und Buchstaben *meiner und seiner eigenen Briefe* zuwider. Der erst erwähnte Buchhändler in Wien begreift selbst nicht, wie dieser Tübinger Kaufmann *die Unverschämtheit soweit treiben könne*, und er behält sich vor, sich an ihm selbst zahlhaft zu machen, und sich Genugthuung zu seiner Zeit zu verschaffen.

Sie, mein Freund, werden es mir demnach gewiss nicht verargen, wenn ich Sie vertrauensvoll bitte, die in der Frage stehenden Briefe ja nicht durch diesen zu allem fähigen, geldgierigen Menschen mir zurücksenden zu wollen. Ich will, wie gesagt, nie in meinem Leben mehr etwas mit ihm zu thun haben, — in keinem Fall, und auf keine Weise! —

Der dritte Punkt, worüber ich Ihnen zu schreiben habe, ist *der Livius* (in 8°, IV vol.), welchen ich einst unserm unvergesslichen Freunde zum Gegengeschenke verehrt hatte. Diese Ausgabe wird der sogenannten *Editio immaculata* des Horatius gleichgehalten. — Seine Bibliothek wird wohl längst schon verkauft worden seyn; wäre es aber doch nicht *möglich*, diesen Livius von dem Käufer, wer er auch sey, zurückzuerhalten? Ich wäre bereit, *ihm den Kaufpreis auch dreyfach, oder noch höher, zu ersetzen*, wenn er so gefällig seyn wollte, mir dieses Werk zu überlassen. Es versteht sich übrigens wohl von selbst, dass ich nur von *dem Fall* spreche, wenn der besagte Livius wirklich schon *verkauft*, oder zum *Verkauf bestimmt* wäre. Denn, wenn allenfalls *Sie selbst* ihn für sich zurückbehalten hätten, oder behalten möchten, so wäre er ja ohnehin in den besten Händen. — *Sie* sind gewiss nicht geneigt oder fähig, meine reine Absicht zu verkennen und misszudeuten! Joh[annes] gab mir einen *Horatius* und einen *Salustius* zum Andenken; beide mit einer langen, *lateinischen lapidar Inschrift*³ von seiner Composition und aus seinem Herzen. Die Eine enthält zugleich sein Urtheil über Horatz, in wenigen, kurzgefassten Worten. — (Er hat einst auch zu den Tragoedien des Sophocles *Einleitungen* in latein[ischer] Sprache für einen englischen Buchhändler gemacht. Kennen Sie diese?) —

Dem Bruder, Freund und Herausgeber der sämmt[lichen] Werke meines Freundes, will ich einen Gedanken nicht vorenthalten:

Ich setze voraus, dass Sie auch *ein Portrait von ihm* zu Ihrer Ausgabe liefern werden. Diess scheint mir nicht nur zweckmässig, nicht nur billig, sondern auch umso nothwendiger zu seyn, da der Berliner *Nachstich* des (auf meine Veranlassung von Prof[essor] Klinger gezeichneten und von dem akademischen Künstler Pfeiffer gestochenen) Wiener Originals schlecht, und lächerlich verkehrt ist; so, dass die drey Männer, im Hintergrunde, die *linken Hände* zum Schwur erheben. Vor diesem höchst unkünstlerischen Machwerk darf ich Sie also wohl nicht erst warnen. Aber auch das Pfeiffersche hat den, dass es *kalt* und der Charakter nicht ganz wiedergegeben ist.

Nach meiner Einsicht und Meynung⁴ wäre [es] also gut, dass 1. das Pfeiffersche Original durch einen geschickten Künstler nachgestochen, und 2. der eben erwähnte Fehler zugleich verbessert würde. Diess könnte vielleicht am besten bewerkstelliget werden, wenn Sie die Einleitung treffen wollten, dass das Bild hier zu Paris unter meiner Aufsicht gestochen würde; dergestalt jedoch, dass ich auch diesfalls nichts mit einem *Cotta* zu thun hätte. Ich würde Ihnen über diesen Gegenstand alle nöthigen Nachrichten mit Vergnügen geben, als da sind: die Wahl des Künstlers, der Preis seiner Arbeit, usw. — Es ist überdiess noch ein anderer Punkt, worüber ich Ihnen in Ansehung dieses Portraits Nachricht geben und Sie im Voraus aufmerksam machen muss. Also 3.: die lateinische Aufschrift in vier Versen, welche ich einst zu dem Bilde des Geschichtschreibers der Schweiz gemacht habe, hätte schon mit dem Pfeifferschen Original erscheinen sollen. Nur seine Bescheidenheit und nothwendige Politik (*damals* und in *Wien!*) haben die Publicirung derselben verhindert. Doch war unsre einstimmige Meynung, dass dieselbe einst, und wenigstens *nach seinem Tode*, gewiss und zwar *mit* meinem Namen für die Leser seiner Werke gestochen werden sollte. — Ich weiss nicht, ob ich Ihnen diese charakteristische Inschrift, und jene, die ich auch für den lieben *Herder* (als Ver[asser] der *Ideen*² gemacht, schon mitgetheilt habe, oder nicht. Wenigstens erinnere ich mich dessen nicht mehr. — Bey dieser Gelegenheit kann ich Ihnen freundschaftlich melden, dass diese Inschrift eine ganz ungewöhnliche Wirkung auf das Gemüth unsers guten und gefühlvollen Joh[annes] gemacht, und sehr viel zur Weckung seines historischen Enthusiasmus beygetragen habe. Ich habe seine

damahlige schöne und herzvolle Antwort (so wie sehr viele andere merkwürdige Aeusserungen von ihm über so manche Ereignisse der Zeit und des Tages) nicht mehr. Es waren Zeiten in Wien damahls, wo wir beyde äusserst vorsichtig und behutsam unsere Meynungen verbergen mussten. Ich vertilgte demnach alles, und selbst das unschuldigste an sich, mit aller Sorgfalt, um boshaften und mächtigen Feinden auch den unbedeutendsten Stoff und Anlass zum Missbrauch zu benehmen. (Den bösen, finstern, heuchlerisch argwöhnischen und dummstolzen Geist der dortigen katholisch christlichen, am Brett sitzenden Leute, kennt man im Auslande ganz und gar nicht. Es giebt sehr viele edle Gemüther und treffliche Köpfe dort, und die Völker sind brav und gut; wer wollte *das* läugnen oder auch nur daran zweifeln! aber schweigen und dulden und sich in sich selbst verschliessen, ist dort das Los und die unerlässlichste Pflicht der edelsten Männer — zumahl in jenem unglückseligen Zeitpunkt vor beyläufig acht Jahren, die wir »wie zwey verirrte Wanderer« dort zusammen gelebt haben).

Belieben Sie mir in Betreff der gedachten Inschrift ganz offenerzig Ihre Meynung zu sagen. Was Sie für gut finden werden, soll auch mir recht seyn. Sollten Sie dieselbe nicht unter seinen Papieren gefunden haben? —

Meine Gabrielle lässt Sie herzlich grüssen. Es war ihr sehr lieb, zu erfahren, dass manche Töne ihrer Leier auch in Ihrem Herzen wiederklingen.³ Dies ist das schönste und erwünschteste Lob für ihre Dichterseele. Auch singt sie nie, als wenn ihr Herz voll ist, und der Genius sie antreibt. Von unserm Johannes war sie eine grosse Verehrerin; so wie auch Er sie ungewöhnlich hoch schätzte. Auch sagte er mir einst, dass er sich vielleicht doch *zum Ehestand entschliessen könnte*, wenn er ein Weib fände, wie diese ist, und wie auch Gessners Gemahlin⁴ gewesen seyn soll, — von deren Eigenschaften und weiblichen Tugenden er mir ein sehr schönes Bild entwarf.

Von Joh[annes] seinen sämmtl[ichen] Werken hat mir mein hiesiger Buchhändler erst die ersten drey Theile geliefert, nämlich die allg[emeine] Geschichte. Ich erwarte täglich die übrigen. — Dass das Fragment *über die Natur und Ursachen des Falls etc.* nicht zu einer *Einleitung* der Welthistorie bestimmt, sondern der wirkliche Anfang eines neuen, höchst wichtigen Werkes war (eben dessen, wovon er an Bonstetten spricht), ist aus Inhalt und Ton offenbar. Vor seiner Abreise nach Berlin im J[ahre] 1804, sagte er mir freylich, dass er es bey der nächst vorzunehmenden Umarbeitung der allg[emeinen] Gesch[ichte] benutzen würde; er vergass aber, den «S[eite] 2 darnach zu modificiren, und der neuen Bestimmung gemäss abzuändern. Die allg[emeine] Gesch[ichte] in 24 Büchern hätte seinem neuen Plane nach, in 30 eingetheilt und erweitert werden sollen; und ist seinen eigenen Worten nach, (loco citato) ein ganz verschiedenes Werk von *dieser Darstellung des Ruins etc.* Dieser augenscheinliche Widerspruch wäre vielleicht künftig in einer kurzen, nachträglichen Anmerkung zu heben und zu berichtigen.⁵ Ewig Schade um das grosse, herrliche Werk! Es hätte im Grossen das werden sollen, was etwa die *Darstellung des Fürstenbundes* en miniature ist. Mit einem Worte: das Resultat seines ganzen historischen Wissens, die Summe seiner politischen Weisheit, das Lieblingswerk seines ganzen, historisch philosophischen Genies und das unsterbliche *Monument* seines thätigen, arbeitsvollen Lebens! Wann, wann kommt ein zweyter Joh[annes] Müller für die Historie auf die Welt?!!! —

Leben Sie wohl. Ich bitte um baldige, gefällige Antwort.

Ich bin mit der vollkommenster Achtung

Ihr Fr[und] und D[iene]r
Batsányi mp⁶

Eredeti je: Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 102. — Sajátkezű.

a Fölösleges, értelemzavaró vessző.

b Fölösleges, értelemzavaró vessző.

c Fölösleges, értelemzavaró vessző.

d Fölösleges, értelemzavaró vessző.

¹ Kétségtelenül Ilosvay Krisztina, aki többek közt 1810. október 10-én is írt Batsányinak Párizs ba (A levelet közli HORÁNSZKY i. m. 80.).

² J. G. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Riga, 1784—91.

³ Müller bókját idézi Batsányi Gabriellának írt 1810. november 10-i levelében: „Ich erhalte soeben einen Brief aus der Schweiz, woraus ich dir einen Artikel mittheilen muss, da er dich betrifft . . . : Die Gedichte Ihrer Gabrielle habe ich erst diesen Sommer kennen gelernt, und viele ihrer schönen Empfindungen haben sympathisch in meinem Herzen wiedergeklungen“ (NEMES i. m. 36.). — Ezerint Müller 1810. október végén válaszolt Batsányi június 23-i levelére.

⁴ Salomon Gessner (1730—1788), zürichi költő és festő. Felesége Heidegger leány volt. (Allg. Deutsche Biographie IX. 1879. 122—126. l.)

⁵ Batsányi megjegyzése Müller világtörténetének a bevezetésére vonatkozik, amibe a történetíró a fenti töredéket is felvette, csekély módosítással. (Johannes von Müller: Vier und zwanzig Bücher Allgemeiner Geschichten, besonders der Europäischen Menschheit. Kiadta JOHANN GEORG MÜLLER. Tübingen, 1810. I. köt. 1—12.) A mondat, amit elfelejtett módosítani, így hangzik: „Diese Darstellung einiger Ursachen des gegenwärtigen Ruins ist aus mehreren Gründen unternommen worden“ (I. m. 2.). — A Bonstettennek írt, fent említett levelet Johann Georg Müller közölte kiadói előszavában (I. m. XIV—XVI. l.).

6. Müller erről a levélről és saját válaszárol a következő feljegyzést készítette: „Batsany in Paris: 15. Jan. 1812. begehrt wegen seinem verlorenen Manuscript nochmals Auskunft — [Széjlegyzet:] Fuchs weiss nichts davon, 7. Juni 1812. — begehrt Rückgabe seiner Briefe an J. Müller und J. Müllers an ihn. (Antw. 21. März, dass wir gegen einander austauschen wollen, das sey billig. Er soll mir nur einen sicheren Weg anzeigen.) Explosion gegen Cotta. Begehrt Ruddimans Livius zurück (ausweichend geantwortet). Wegen Pfeiffers Portrait von J. Müller, dass Batsany's Vers darunter stehen sollte. Dass sie beide zu Wien sich wie „verirrte Wanderer“ getroffen. Gruss von Gabrielle. Dass er erst 1—3 von den Werken erhalten. Über einen Widerspruch in Betreff des Theil 1. abgedruckten Einleitung zur Universal Historie von 1804.“ (Min. Müll. Fasc. 91. Nr. 7. Bl. 176.)

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1812. január 15.
rue Mazarine Nr. 30. Faubourg
St. Germain

Először is egész őszintén be kell vallanom Önnek, nagyra becsült Barátom, hogy leveleimre következő hosszú hallgatása már csaknem kétségbe ejtett. Nem tudtam, mire magyarazzam? Baráti és szívélyes válasza azonban, amit azután az utolsó levélre írt, teljesen megnyugtatót.

Abban egyáltalán nem kételkedem, hogy Önnek sok, nagyon sok dolga van, és kevés az ideje a levélírásra. Nem is szeretném leveleimmel terhére lenni. Erőszakos különben sem voltam soha, azonkívül nem is levelezek valaki szívesen — bár néha mégiscsak örömet elfecségnék egy-egy órácskát erről-arról távoli barátaimmal is ismerőseimmel. Egyébként most kénytelen vagyok Önt még egyszer zaklatni, s ezért már előre is elnézését kérem.

Egyik levelében volt szíves nekem megígérni, hogy a felől a bizonyos csomag felől megkérdezi még a jó Michelt is Kasselben. Nagyon szeretném az eredményt megtudni. Mert ha Michel sem tud a dologról, akkor elvész minden reményem, s ez valóságos szerencsétlenség volna nekem, mert a veszteség pótolhatatlan lenne. Az a bizonyos szenátor úr azt állítja, hogy az említett csomagot ő maga adta át barátunknak, éspedig abban a szállodában, ahol [Johannes] lakott. Ime a saját szava: „A Hotel Brienne-ben adtam át neki egyik reggel, távozása előtt néhány nappal.” Michel akkoriban urával együtt volt itt Párizsban, s így mégiscsak kell, hogy tudjon róla valamit. Oelölje bizonyára nem akarta Johannesünk a lepecsételt csomagot eldugni, még ha nem is mondta meg neki, hogy kié és mi van benne. Az illető szenátor urat gróf Sémonville-nek hívják, ugyanaz, aki nemrég (vagyis az említett időpont előtt) francia követ volt Hollandiában.

Michel közismerten becsületes és hűséges ember, akinek a szavában meg lehet bízni. Azt is jól tudja, hogy urának milyen őszinte és bizalmas barátja voltam. Így bizonyára nem foghat elmulasztani, hogy megmondja, mi az igazság és hogy engem nyomravezessen ebben a dologban. Nagyon szépen kérem Önt, mondja meg neki, hogy nekem végtelenül fontos volna, hogy tulajdonomhoz hozzájussak!

A második baráti kérésem azoknak a leveleknek szíves visszaszolgáltatására vonatkozik, amiket én írtam Johannesünknek, illetve amiket ő írt nekem és Gabriellámnak. Lakásom a jövőben itt lesz Párizsban, s ezért feleségem is itt van velem, már múlt év tavasza óta. Arra kérem tehát, szíveskedjék nekem mindezeket a leveleket és cédulákat valami jól lepecsételt kis csomagban, az első biztos alkalomtalossággal egyenesen ide küldeni. De egyúttal arra is meg kell kérem, igen komolyan, hogy az átküldés ügyét, illetve munkáját semmi esetre se bizza a tübingai nyomdászra és könyvárusra. Ezzel a híres emberrel soha az életben nem akarok többé kapcsolatba kerülni. Becsapott, még hozzá a becsületesség és barátság leple alatt! Ez a végtelen pénzéhség! (Auri sacra fames!) En, jó bolond, hittem sima szavainak és udvariaskodásainak, amikkel ideutazásomkor házában elhalmozott, s nem kötöttem vele formális írásbeli szerződést. De éppen az a nyílt levél, nemes lelkű Barátom, amit Ön által juttatott el hozzám, szolgáltatata nekem végül is a kétségtelen bizonyítékot ahhoz, hogy ez a könyvárus, bár finom és ravasz spekuláns, de egyszersmind igen aljas ember is. Ezt az is bebizonyította, hogy egy nekem szóló, családi ügyben írt levelet, amit feleségem, becsületességében bízva, az ő címére küldött, teljes negyedéven át lelkiismeretlen módon magánál tartott — egy másikkal: egy hazámbéli hölgy levelével együtt —, s így engem, szegényt, amúgy is eleget bánkódó feleségemmel együtt igen kellemetlen helyzetbe hozott. Ez a Cotta úr a szemtelenségben odáig ment, hogy azt az összeget, amit nekem a művemért kikötött honorárium részleteként itt Párizsban már előzőleg kiutalt, vissza akarta velem fizetetni s átutaltatni egy bécsi könyvkereskedőnek, saját adóssága törlesztésére — ami szöveges elentételel áll mind az én, mind az ő saját leveleink világos értelmével, szellemével és betűjével. Az említett bécsi könyvkereskedő maga sem érti, hogyan viheti ennyire a szemtelenséget ez a tübingai kereskedő, s továbbra is kitart amellett, hogy majd egyenesen öhozza magához [ti. Cottához] fordul az összes megfizetéséért és jogainak alkalomadtán érvényt is szerez.

Ön, kedves Barátom, bizonyára nem fogja nekem ezek után rossz néven venni, ha bizalmasan megkérem, hogy a kérdéses leveleket semmi esetre se ennek a mindenre képes, pénzéhes embernek a révén küldje vissza nekem. Amint már megmondtam, soha az életben nem akarok vele még egyszer kapcsolatba kerülni; semmiesetre és semmiféleképpen!

A harmadik pont, amiről Önnek írnom kell, a Livius (nyolcadrét, 4 kötet), amit valamikor felejthetetlen barátunknak ajándékoztam, viszonzásképpen. Ezt a kiadást egyenlő értékűnek tartják Horatius úgynevezett „hibátlan kiadás”-ával (editio immaculata). Könyvtárát ugyan már Liviusra régen eladták, de nem lehetne-e ezt a Liviumt a vevőtől, bárki legyen is, mégiscsak visszaszerezni? En hajlandó volnék neki akár a vételár háromszorosát vagy még többet is megteríteni, ha megtenné azt a szíveséget, hogy átengedi nekem ezt a művet. Egyébként az csak természetes, hogy én csupán arról az eshetőségről beszélek, ha az említett Liviumt már valóban eladták, vagy eladásra szánták volna. Mert ha esetleg Ön magának tartotta volna meg, vagy kívánná megtartani, akkor ugyanis a legjobb kezekben van. Ön bizonyára nem fogja tiszta szándékomat féltelni és rosszra magyarázni — illyesmire ügysem lenne képes. Johannes egy Horatius és egy Sallustius adott nekem emlékbé, mindkettőt hosszú, saját szerzeményű, szívből jövő latin ajánlással. Egyikük egyszersmind Horatiusról vallott véleményét is tartalmazza néhány tömör szóban. (Sophokles tragédiái elé is írt egykor latin nyelvű bevezető magyarázatokat, egy angol könyvkereskedő részére. Ismeri ezeket?)

Van egy ötletem, amit nem akarok elítélni barátom öccse, barátja és összes műveinek kiadója előtt: Feltételezem, hogy Ön a kiadványban egy arcképet is fog közölni róla. Ez szerintem nemcsak célszerű és helyes, hanem már csak azért is szükséges, mert a berlini metszatomalot — amely a megbízásomból Klinger professzor által rajzolt s Pfeiffer akadémiai művész által Bécsben metszött eredeti alapján készült — rossz és nevetésesen ki van forgatva, olyanformán, hogy a háttérben álló három férfi a bal kezét emeli esküre. Ettől a művészietlen tálakmánytól bizonyára nem is kell óvnom Önt. A Pfeiffer félelnek viszont az a hibája, hogy rideg és a jellemvonásokat nem tükrözi teljesen.

Meggyőződésem és véleményem szerint jó volna tehát 1. a Pfeiffer féle eredetiről valami ügyes művész-szel metszatomalot csináltatni és 2. az említett hibát egyúttal kiküszöböltetni. Ezt talán úgy lehetne a

legjobban megvalósítani, ha Ön intézkedne, hogy a képet itt Párizsban, az én felügyeletem alatt metsszék — feltéve persze, hogy ebben az esetben sem lenne semmi dolgom valamilyen Cottával. Örömmel meg is szereznek Önnek minden szükséges felvilágosítást erről a dologról, pl. a művész kiválasztására, munkabérére vonatkozólag stb. Van ezenkívül még egy pont az arcképpel kapcsolatban, amiről hírt kell adnom Önnek és figyelmét már jó előre fel kell hívnom rá. Tehát: 3. Annak a négyesoros latin nyelvű feliratrak, amit én egykor „Svájc történetírójának arcképehez” készítettem, már a Freiller féle eredeti képpel együtt kellett volna megjelennie. Csak szerényesége és a szükséges politikai megfontolások — akkor és Bécsben! — akadályozták meg a megjelenését. Abban azonban mindkettőnk véleménye megegyezett, hogy egyszer majd, legalábbis halála után, ezt is feltétlenül rá kell metszeni, spedig az én nevemmel együtt, művei olvasói részére. Nem tudom, közöltem-e már ezt a feliratot Önnel, vagy sem — és azt a másikat, amit a szeretett Herderre (mint az „Ideák” szerzőjére) készítettem? Én már legalábbis nem emlékszem rá. Ezt a mostani alkalmat megragadvá, barátilag jelenthetem Önnek, hogy ez a felirat egészen rendkívüli hatást tett a mi jó és érzékeny Johannesünk lelkére és igen sokban hozzájárult történetírói lelkesedése felélesztéséhez. Szép és szívélyes választá, amit akkor írt, már nincs meg nekem — akárcsak annyi más érdekes megjegyzése korának és az egyes napoknak számos eseményéről. Olyan idők voltak azok akkoriban ott Bécsben, hogy mindegyikünknek nagyon gondosan és óvatosan titkolnia kellett a véleményét. Én tehát a legaprólékosabb gonddal megsemmisítettem mindent, még azt is, ami önmagában véve egészen ártatlan lett volna, hogy gonosz és hatalmas ellenségeimet megfoszjam a legjelentéktelenebb bizonyítéktól és ürügytől is, amit ellenem felhasználhatnának. Az ottani „katolikus-keresztény” kormányzó-ferfiak gonosz, sötét, képmutató, gyanakvó és ostobán büszke gondolkodásmódját külföldön egyáltalán nem ismerik. Van ott persze sok nemes lélek és kiváló koponya is s a nép derék és jó — ki akarná ezt tagadni, avagy benne akár csak kételkedni is? De a legemesebb emberek sorsa és elengedhetetlen kötelessége a halgatás, a türes és az önmagába zárkózás — legalábbis ez volt, abban a szerencsétlen, mintegy nyolc évig tartó időszakban, amit mi ott együtt eltöltöttünk, „mint két eltévedt vándor”

Ami az említett feliratot illeti, szíveskedjék véleményét nekem egész őszintén megmondani. Ahogy Ön jónak látja, úgy lesz jó nekem is. Lehetőség volna, hogy ezt nem lelte meg az ő iratai között?

Gabriellám szívélyes üdvözlését küldi Önnek. Nagyon jól esett neki a hír, hogy lírájának néhány hangja az Ön szívében is visszhangra talált. Költői lelkének ez a legszebb és legkívánatosabb dicséret. Nem is dalol másképp, csak ha a szíve tele van s az ihlet készíti rá. Johannesünknek nagy tisztelője volt, mint ahogy az is rendkívül nagyra becsülte őt. Még azt is mondta nekem egyszer, hogy abban az esetben talán mégiscsak rá tudná magát szánni a házasságra, ha olyan nőt találna, mint ő, vagy amilyen Cessner felesége volt állítólag, akinek jó tulajdonságairól és asszonyi erényeiről igen vonzó képet festett nekem.

Itteni könyvkereskedőm még csak az első három részt küldte meg nekem Johannesünk Összes Műveiből, vagyis az Egyetemes Történetet. Naponta várcm a többit. Hogy az „Eddigi európai államok bukásának természetéről és okairól” szóló töredéket nem a Világtörténet bevezetésének szánja, hanem az valóban a kezdete volt egy új, nagy fontosságú műnek, amiről Eonstettennek is írt, az már a tartalmától és hangjától is nyilvánvaló. 1804-ben, Berlinbe való elutazása előtt, mindenestire ezt írta nekem, hogy fel fogja használni az Egyetemes Történet küszöbén álló átdolgozásánál, de a második oldalon levő paragrafus elfelejtette módosítani és új rendelkezésnek megfelelően átírni. A 24 könyvből álló Egyetemes Történet, újabb tervének megfelelően, 30 könyvre szándékozott felcsatolni és kibővíteni; az pedig, saját szavait idézve, egészen más mű lett volna, mint a pusztulásra ez a leírás. E nyilvánvaló ellenírást a jövőben talán egy rövid utólagos megjegyzéssel kellene feloldani és kiküszöbölni. Örök kár ezét a hatalmas és nagyszerű műért! Azzá kellett volna lennie nagyban, ami a „Fejedelmek szövetségének leírása” („Darstellung des Fürstentums”) kisícsiben — egyszóval egész történelmi tudásának eredményévé, politikai bölcsessége summájává, egész történetfilozófia lángesebb legkedvesebb alkotásává, szorgalmas, munkás életének halhatatlan emlékművévé. Mikor, mikor jön a világra egy második Johannes von Müller történetíró?

Minden jól! Kérem, szíveskedjék hamarosan válaszolni. Maradok teljes tisztelettel

barátja és szolgája

7.

J. G. Müllernek

1812. április 10. Párizs.

Újra említi elveszett verseit, lemond J. v. Müller leveleiről J. G. Müller javára, visszautasítja a Liviussal kapcsolatos gyanúsítást, cáfolja a francia cenzúrától szóló híreket, vállalja, hogy eljár J. v. Müller „Vue générale”-jának engedélyezése ügyében, ismét ír Müller arcképéről és saját latin verseiről, majd sértődötten bizonygatja reális életszemléletét.

Paris, den 10. April 1812.

Vor allem muss ich Ihnen, mein werthester Freund, für die dreyfache Gefälligkeit, welche Sie mir erwiesen haben, den herzlichsten Dank abstaten. Sie melden mir,^a in Ihrem schätzbaren Antwortschreiben vom 21. v[origen] M[onats], dass Sie die Güte gehabt haben, die Briefe unsers Joh[annes] zurückzuverlangen; den guten M[ichel] Fuchs über das verlorene Paquet noch einmal zu fragen, und, nach Beendigung Ihrer vielfältigen Berufsarbeiten die Beantwortung meines Briefs Ihr erstes Geschäft seyn zu lassen. Ich danke Ihnen wiederholt und recht herzlich dafür! —

Erlauben Sie mir nun, dass ich die verschiedenen Punkte des Inhalts Ihres erwähnten Schreibens der Reihe nach beantworte und dabey Ihre freundschaftliche Offenheit mit derselben Aufrichtigkeit und Redlichkeit erwidere.

In Ansehung Ihrer überhäuftten Geschäfte bin ich ganz der Meynung Ihrer dortigen Freunde, dass nämlich eine so unausgesetzte Anstrengung,^b für Ihre Gesundheit,^c mit der Zeit allerdings sehr schädlich werden müsse, und dass es folglich Ihre Pflicht sey, die Besorgnis und den guten Rat derselben nicht zu verschmähen, sondern sich allenfalls nur auf Ihr Professorat und auf Ihre litterarischen Arbeiten zu beschränken. Das mit so vielem Détail verbundene Schulwesen könnten und sollten Sie wohl Andern überlassen! Ja, ich wage es sogar, Ihre

liebenswürdige Lebensgefährtin und Freundin hiermit aufzufordern, dass sie nicht ermüden und ablassen möchte, ihr *schönes Amt* zu walten, und also den übergrossen Diensteifer ihres geliebten Freundes durch sanfte Bitten und Erinnerungen, denen wir Männer selten widerstehen können, zu rechter Zeit zu mässigen. Dies that einst auch meine Gabrielle oft, und sie thut es noch jetzt manchmahl; wiewohl ich dermahl nicht, wie sonst in Wien, mit Kopfarbeiten und Amtsgeschäften *bis zum Krankwerden* überhäuft bin. —

Mein Paquet, das Joh[annes] von S[é]monville] zurückerhalten haben *soll*, war nicht gross und nicht stark; etwa einen Finger dick und in klein-quart oder Gross-Octav Format, mit der Ihnen schon bekannten *Dévisé*, ohne alle sonstige Adresse, — es wäre denn, dass Joh[annes] oder S[é]monville] hernach etwas darauf geschrieben hätte, um es vielleicht von andern Paqueten zu unterscheiden. *Versiegelt* aber war es; obschon es, nach einer unwillkürlichen Aeusserung des H[errn] S[é]monville], nicht unwahrscheinlich ist, dass er dasselbe eröffnet haben könnte. — „*Deutlicher*“ konnte ich in meinen ersten diesfälligen Briefen darum nicht seyn, weil ich jene Umstände, wovon ich Ihnen unlängst schrieb, damahls selbst noch *nicht wusste*. Der benannte H[err] Senator betheuert es schriftlich jetzt, dass *mein* Kummer nicht grösser und aufrichtiger seyn könne, als der seinige. Mit dieser Betheuerung kann mir aber, wie Sie es wohl fühlen, um so weniger geholfen seyn, da der Verlust unersetzlich,^d für mich,^e seyn würde! —

Dass Sie die Briefe Ihres H[errn] Bruders an mich und an meine G[abrielle],^f schon *im vorigen Frühjahr* an C[otta] in T[übingen] ageschickt haben, — diess ist freylich in Folge meines eigenen Wunsches geschehen. Aber damahls, als ich Ihnen hierwegen schrieb, wusste ich noch nicht, *welch' ein Mensch dieser C[otta] sey*. In Wien wollte ich es niemanden glauben; und die Maske der Ehrlichkeit und Freundschaft, worinn er sich mir bey meiner Durchreise zeigte, hat mich, bey aller Menschenkenntniss, die ich mir zu erwerben gesucht habe, um so leichter getäuscht, da mir bis dahin noch kein Mensch *dieser Art* begegnet war. Nun kenne ich ihn, aus seinen *Handlungen* und *eigenen Briefen*, ganz und vollkommen; und ich verachte den verschmitzten und unverschämten Geldspeculanten aus voller Seele. Er ist, nach Umständen und um Profit, zu allem fähig und werth eines Namens und Titels, den ich ihm in diesem Briefe, aus Achtung für Sie, mein edler Freund, nicht geben mag. —

Vergeben Sie mir also die Ungelegenheit, die ich Ihnen diessfalls verursacht habe! Es geschah gewiss nicht mit Willen und Absicht. —

Und nun komme ich zu den Briefen unsers Joh[annes] selbst. Diese theuern und wenigen Ueberreste unsers unvergesslichen Freundes sollen und werden uns wohl nicht entzweyen können. Ihrem Antrage, wegen eines *»in solchen Fällen gewöhnlich«* seyn sollenden *»Tausches«* kann ich nicht beystimmen. Ich achte das Andenken unsrer Freundschaft (der edelsten und *reinsten*, die unter zwey Sterblichen hienieden Statt finden mag) zu sehr, um *meine* Briefe, die ohnehin für einen Dritten gar keinen Werth haben und *ihm allein ganz verständlich* waren, gegen die *Seinigen »auszutauschen«*! Auch wäre so ein *Tausch* in keinem Einklang mit der freundschaftlichen Erklärung, die Sie mir unterm 7ten April 1810. gemacht haben. Es sey mir genug, zu wissen, dass Sie diese Briefe gerne in Ihrem Besitze behalten möchten. *Ich trete Ihnen demnach hiermit meine diessfälligen Rechte ab und ich entsage allem weiteren Ansprüche darauf*. Diess ist auch von Seite meiner Gabrielle zu verstehen; auch sie macht gerne diess Opfer der Freundschaft. —

Nur muss ich mir dabey ausbitten, dass Sie die Gefälligkeit für mich haben, alle *meine Briefe*, die, wie gesagt, für einen Dritten durchaus keinen Werth haben können, und nur allein für unsern Joh[annes] geschrieben waren, nach Empfang des gegenwärtigen sogleich und ohne weiters ins Feuer zu werfen, und mich darüber, zu seiner Zeit, gefälligst zu benachrichtigen. — Diess muss ich Ihnen auch in Ansehung des Einen langen Briefs von Joh[annes] freundschaftlich rathen; obschon ich weiss, dass derselbe *jetzt* in sehr guten Händen ist. Ich *wünschte*, dass Sie diesen ebenfalls dem Vulcan opfern möchten; *verlangen* aber ausdrücklich und zum Bedingnis machen will und kann ich es nicht. Der gute, liebevolle und verständige *Bruder und Freund* soll es selbst ermesen, was er damit zu thun habe. — —

Was kann ich und was soll ich nun über den *Livius* sagen? wie kann ich diesen Punkt beantworten, wo Sie mir vom *»Zurückbegehren«*, vom *»Zurückfordern«*, und von Leuten sprechen, die da ihre *Geschenke* oder Gegengeschenke als ein bloss *»geliehenes Eigenthum«* zurückverlangt haben? — — Ich muss gestehen, dass Sie mir sehr wehe gethan haben, und dass mir dieser §ph in dem Briefe des Bruders meines eigenen Freundes höchst unerwartet, tief kränkend war! Ich bin mir bewusst, so etwas *nicht verdient zu haben*; und ich weiss noch jetzt ziemlich genau, was ich in Betreff dieses *Livius* geschrieben habe. Es bleibt mir auch nichts weiter übrig, als Sie dringend zu bitten, dass es Ihnen gefällig seyn möge, meinen vorigen Brief und insbesondere dasjenige, was darinn das fragliche Buch betrifft, noch einmal und mit mehr Aufmerksamkeit zu lesen und einstweilen zu glauben, dass Zweydeutigkeit weder in meinem Charakter, noch in meiner Schreibart zu finden sey, und dass mich also eine so unerwartete

Zumuthung um so mehr schmerzen müsse! Eine Rechtfertigung meinerseits, über einen solchen Punkt, wäre ganz unter meiner Würde. —

Die *lateinischen Noten* oder historischen Einleitungen, deren ich Erwähnung gethan hatte, waren von Joh[annes] allerdings zu *Aeschylus*¹ und nicht zu *Sophocles* Tragödien gemacht und ich erinnere mich sehr wohl noch jetzt der Abende, wo er sie mir einst nach und nach vorlas! Es ist mir recht lieb, zu wissen, dass Sie dieselben sämmtlich in Ihren Händen haben. Was geschieht aber damit? werden auch diese *in die Sammlung* aufgenommen, oder zu einer neuen Ausgabe des Dichters geliefert werden? —

Die Nachricht über die *Vue générale de l'histoire du genre humain*² war mir höchst erfreulich. Ich kann Sie bestimmt versichern, dass die Behauptung, als wären *schon einige Bände der Sammlung in Frankreich verboten worden*, ungegründet sey. Wenigstens weiss hier kein Mensch etwas davon; wo doch die Herren Buchhändler, zumahl diejenigen unter ihnen, welche sich mit der ausländischen und namentlich der *deutschen* Litteratur befassen, hievon nothwendig etwas wissen und gehört haben müssten, da ihnen alle dergl[eichen] *Verbote* notificirt werden. Nach Empfang Ihres Briefs, war mein erstes Geschäft, die nöthige Auskunft hierüber einzuholen.

Was nun das erwähnte Werk insbesondere betrifft, so kann ich Ihnen Folgendes zur Notiz freundschaftlich melden.

Joh[annes] Müllers Name und historisch litterärer Credit ist auch in Frankreich sehr gross. Ueberdiess ist bekannt, dass der grosse Kaiser ihn geschätzt und sehr distinguirte habe. Es ist gar kein Grund vorhanden zu wähen, dass man hier zu Lande geneigt seyn könnte, die Strenge gegen einen Schriftsteller solcher Art wie *Jean Muller*, übertreiben zu wollen. Von einem Werke eines solchen Historikers, *das schon im J[ahre] 1784 verfasst worden ist*, wäre es nun ganz und gar nicht zu supponiren. Dass aber manche Subalternen, die den Sinn des Gesetzgebers gar nicht fassen, und ihren unzeitigen Eifer oder Partheygeist recht thätig machen möchten, oft zu weit gehen, und Sottisen begehen, ist ganz natürlich, und nichts weniger als ungewöhnlich. Auch ist es in Frankreich nicht ganz *so* mit der Presse beschaffen; es geht hier bey weitem nicht *so arg* damit zu, wie man es im Auslande, zumahl in *Deutschland*, zu glauben scheint. Besonders seit einiger Zeit,³ ist dies gar nicht mehr der Fall. Es würde mich zu weit führen, wenn ich Ihnen dieses durch Thatfachen beweisen und den wirklichen Zustand der Dinge in *dieser* (fr[anzösischen]) *Welt* darstellen wollte. Glauben Sie *mir*, es ist nicht ganz *so*, wie *mans sagt!* Bey dieser Gelegenheit muss ich Sie freundschaftlich warnen, den Anekdotensammlern und *den* Leuten überhaupt nicht viel zu trauen, welche *im Durchflug* schon die ganze Staatsmaschinerie von diesem ungeheueren Reiche gesehen, eingesehen, gewürdigt und vollkommen beurtheilt zu haben meynen, und anstatt wirkliche *Reisebeschreiber* oder moralisch politische *Beobachter* zu seyn, nur Schwätzer und Calumnianten sind; nur Zerrbilder zu Markte tragen; und aus diesem oder jenem Winkel von Deutschland fast ganz Europa mit ihrem tollen Wahn inficiren, dadurch aber nur noch mehr die Gemüther erhitzen, indem sie die gehässigen Leidenschaften nähren und anfachen, und *eben dadurch* noch strengere, noch mehr durchgreifende und Alles umfassende Maassregeln unvermeidlich nöthig machen. Rom wäre dem Reiche vielleicht nie einverleibt worden, wenn der Papst und sein Collegium nicht *den Verstand verloren* hätten. Deutlicher kann, will und soll ich hierüber nicht seyn. Ich glaube jedoch, dass Sie mich verstehen; d[as] i[st], dass ich *klar und deutlich genug spreche*. Nur muss ich noch insbesondere bemerken, dass die *deutschen Reisenden* (der Art wie *Kotzebue*³ und Leute dieses Gelichters) die durch ihre giftigen Schwätzerereyen den ehrwürdigen Stand der Gelehrten erniedrigt und das ruhmvolle Metier des *Schriftstellers* zum wirklichen Handwerk, ja zum elendesten und verächtlichsten aller Metiers, gemacht (so viel nämlich *an ihnen lag*) dass solche Schwätzer; sage ich, eben nicht den letzten und geringsten Theil an dem Unglück (als *Beförderer*) haben, welches die gegenwärtige Génération niederdrückt; und sie haben nicht wenig zu dem Unheil beygetragen, an dem wir alle noch lange, sehr lange leiden und kränkeln werden! Stellen Sie sich nun *das* Unglück vor, wenn *hier und jetzt*, die Presse jedem Narren preisgegeben wäre, der da meynt, die *Kunst* besser zu verstehen als irgend jemand Anderer in der Welt; die so schwere und so leichte Kunst: *Menschen zu regieren, Gesetze zu machen, Armeen zu commandiren, Schlachten zu liefern und zu gewinnen, Reiche zu gründen und zu administriren*, etcetera, etcetera . . . Und hier giebt es viele, sehr viele solcher Weisen und Regenten, und Capitäne und Administratoren; ja jeder *Knabe* glaubt, diese so leichte Kunst am besten zu wissen, ganz und vollkommen, und allein zu verstehen. —

Um nun endlich zu der *Vue générale* zurückzukommen, finde ich Folgendes hierüber bestimmt zu antworten: Wollen Sie mit noch mehr Vorsicht und Sicherheit bey diesem neu aufgefundenen, wichtigen Werke unsers Freundes verfahren, so schicken Sie mir dasselbe unter *meiner* Adresse: *rue Mazarine No 30. Faubourg St. Germain*, vermittelt der fahrenden Post oder Diligence ohne Anstand zu, und überlassen Sie mir die weitere Sorge. Melden Sie mir zugleich Ihren Willen, ob das Werk, wenn es einmahl von der hiesigen Censur mir zurückgestellt

wird, hier in Frankreich gedruckt, oder aber Ihnen nach Schaffhausen zurückgesendet werden soll. Ich werde Ihre Weisung pünktlich befolgen, und von allem im Voraus die genaueste Rechenschaft geben. Der Buchhändler Herr Würtz, (ein charmanter, verständiger und dienstfertiger Mann) versichert mich, dass die Diligence vollkommen sicher und verlässlich sey; und ich bin auch der Meynung. Sie könnten das Werk, wohl *versiegelt* und *an mich* gerichtet, auch an das Handlungshaus *Treuttel und Würtz* hier zu Paris, *rue de Lille No 17* (oder auch in *Strassburg* an dasselbe Haus) adressiren. Herr Würtz wird es mir sogleich zukommen lassen und mir auch das Weitere freundschaftlich bewirken helfen. Ausserdem wohne ich mit dem bekannten Erziehungs-Schriftsteller und Buchhändler P[ierre] *Blanchard*⁴ in einem und demselben Hause. Dieser ist mein Freund, mein täg[licher] Gesellschafter, und Einer der besseren Menschen in diesem Land und Volke. Nur muss ich wiederholen, dass das Werk *unter meiner Adresse* und unmittelbar in meine Hände kommen müsse, wenn ich dafür haften soll. Auch erbitte ich mir Ihre weitere Aeusserung diess falls, um zu wissen, ob Sie es abgeschickt haben, oder nicht. —

Von dem Portrait, das Diogg⁵ gemacht hat, hat mir Joh[annes] einst mit Lobe gesprochen; wie ich mich dessen jetzt erinnere. Die Zeichnung von Professor *Kininger's* Hand, welche ich machen liess und wornach der Akademiker Pfeiffer gearbeitet hat, befindet sich jetzt in der Sammlung des grossen Kunstkenner und Schätzers, Herzogs Albrecht von Sachsen-Teschen zu Wien. Mein Weib hat, während meiner Abwesenheit von Wien, leider! geglaubt, so etwas einem solchen Prinzen nicht abschlagen zu dürfen; (oder vielmehr jenen Leuten, die den Kauf für den Prinzen gemacht haben)⁶

Dass H[err] »*Lips*⁷ ein geschickter Mann« sey, ist allerdings (auch in Wien) bekannt. Man weiss aber auch, dass seine Arbeiten nicht immer *gerathen!* Leider! dass diess eben auch mit dem Bilde der Fall seyn musste, welches, wie Sie mirs melden, zu der *Sammlung in 8° gehört!* Gerade da sollte ein gutes Bildniss seyn. Wir wollen indessen abwarten, wie ihm das grössere gelingen wird. Seine eigene Künstlerehre erfordert, dass er sich dabey anstrengt und endlich etwas gutes liefert. — —

Es ist mir angenehm zu erfahren, dass meine lat[einische] Inschrift darunter gestochen werden soll.⁸ Diess war, wie gesagt, auch *die Meynung unsers Johannes!* —

In der Inschrift auf Eure liebe und geliebte *Mutter*,⁹ findet sich ein abscheulicher Schnitzer. Das Wort *proles* hat keinen Pluralis. Ich weiss nicht, wie ich,^h schon damahls,ⁱ so sehr mein Latein verlernt haben und einen so schwarzen Bock schiessen konnte! — — —

Mit jener auf den lieben *Herder* bin ich mehr zufrieden. Ich hätte nur gewünscht, dass der Edle sie jemahls zu Gesichte bekommen und Freude darüber gehabt hätte. Ob nicht etwa Joh[annes] sie ihm mitgetheilt habe, weiss ich bis zur Stunde noch nicht. Vielleicht wissen *Sie* etwas hievon?

Im Betreff des Beyworts »*Helveticae*«¹⁰ habe ich Ihnen schon geschrieben. [?] Dabey muss es auch um so mehr sein Verbleiben haben, da der Vers sonst *gereimt* und also ein *leonischer Vers* seyn würde, — eine Missgeburt der mönchischen Barbarey, die ich verabscheue, und die ich gewiss nie in meinem Leben nachahmen werde.

Endlich komme ich zum Schlusse Ihres werthen Briefes, um auch den meinigen endlich zu *schliessen*. Denn *das*, was Sie mir da über die wirkliche *Welt* und über die *Begriffe*, die ich mir darüber nach Ihrer Meynung machen oder gemacht haben soll, — dieses, lieber Freund, könnte ich Ihnen nur dann vielleicht befriedigend beantworten, wenn ich das längst und oft gewünschte Glück haben sollte, mich mit Ihnen mündlich über diess und jenes besprechen zu können. Glauben Sie indessen, par complaisance wenigstens, dass es in dem Kopfe *dieses* Freundes Ihres grossen Bruders,^j bey weitem nicht so sonderbar zugehe, wie Sie sich vielleicht in der Ferne vorgestellt haben. Dass ich noch *lebe*, und *eben jetzt mich in Paris befinde*, ist Einer der vielen, höchst auffallenden und durch den Erfolg stets gerechtfertigten *Beweise*, dass ich auch die *wirkliche Welt* ziemlich genau kenne; wiewohl ich sonst allerdings auch der Meynung bin, dass wir *die bessere Welt in uns selbst bilden müssen; die Welt des Geistes und des Gemüthes!* Nehmen Sie mirs also nicht übel, dass ich mich hierüber nicht weiter erkläre. — Sie können aber versichert seyn, dass die Guten und Edlen in dieser Welt niemand besser zu schätzen, herzlicher zu achten, und zu lieben wissen, als derjenige, welcher sich mit Vergnügen Ihren Freund nennt.

Batsányi mp

Meine Gabrielle empfiehlt sich Ihrem gütigen Andenken und lässt Sie herzlich grüssen.¹¹

Boritékon: *pecsét nyoma*, de Paris. *Cimzés:* Monsieur Monsieur Jean-Georges Müller Professeur à Schaffhouse en Suisse.

Eredetije: *Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 103. — Saját keű.*

a—j. Fölösleges, értelemzavaró vesszők.

1. Ad Aeschylum notulae quaedam. J. v. Müller eredeti 1798/99-es kézírata. (Stadtbibliothek, Müll. 51, 1. — L. HENKING megjegyzését: i. m. II. 590.)

2. Valószínűleg J. v. Müller ifjúkori, genfi előadásai alapján készült műve. (L. HENKING i. m. II. 8.)
3. August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761—1819), a közepes, de igen népszerű német regény-, dráma- és újságíró. Batsányi által említett munkája: „Erinnerungen aus Paris im J. 1804”.
4. Pierre Blanchard (1772—1856) író, számos népszerű pedagógiai mű szerzője, könyvkereskedő és kiadó Párizsban. (Dictionnaire de biogr. fr. VI. 1954. 607. has.)
5. Felix Maria Diogg (1762—1834) svájci arcképfestő. (Allg. Lex. d. b. Künstler. IX. 1913. 311. l.)
6. Nyilván ezért nem jelent meg ez a kép Müller összegyűjtött műveivel együtt.
7. Johann Heinrich Lips (1758—1817) zürichi rézmetsző és festő. (Allg. Lex. d. b. Künstler. XXIII. 1929. 279. l.)
8. Úgy látszik, Batsányi verse végül mégsem került J. v. Müller képe alá. (L. J. v. Müller összegyűjtött műveit 1810—19.)
9. A vers egyik példánya J. G. Müller hagyatékában van. (Min. Müll. Fasc. 150. Nr. 14. — Nyomtatásban I. Batsányi összes művei I. m. I. 157.)
10. L. a J. v. Müller képe alá szánt vers 2. sorát. (4. sz. levél.)
11. Müller a levél tartalmáról írt feljegyzésében megemlíti, hogy a Batsányi levele végén levő keserű megjegyzés miatt válaszában szemrehányást tett neki: „Batsányi, 10. Aprill. (Geantwortet 23. dass ich seine und J. Müllers Briefe schicken wolle — auch den Livius wolle ich ihm zu bekommen suchen, und ihm überlassen was er mir dafür geben wolle.) J. Müllers (Werke) seyen in Frankreich nicht verboten. Vom jetzt liberalen Geist der dortigen Censur. Ich soll des Manuscript ihm schicken, und es der Censur vorweisen. Adresse an Würz (!). Correctur in der Inschrift auf Herder (?) und Anna Maria Schoop (Müller anyjának leányveve). — Bitterer Schluss, über den ich mich in meiner Antwort beklage.” (Min. Müll. Fasc. 91. Nr. 7. Bl. 176. verso.)

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1812. április 10.

Mindenekelőtt nagyon szépen meg kell köszönnöm Önnek, kiváló Barátom, azt a háromszoros szíveséget, amit nekem tett. Múlt hó 21-én kelt becses válaszában arról értesít, hogy volt szíves Johannesünk leveleit visszakérni [ti. Cottától], hogy a jó Michael Fuchsot még egyszer megkérdezi az elvesztett csomag végett, és hogy sokféle hivatalos munkái elintézése után első dolga az lesz, hogy levelemre válaszol. Még egyszer nagyon szépen köszönöm Önnek!

Engedje meg most, hogy a fent említett írásában foglalt különféle pontokra sorban megfelelek és baráti őszinteségét hasonló nyíltsággal viszonyozzam. Ami az Ön túlzásfólt hivatali teendői illeti, teljesen osztoom ottani barátainak a véleményén, hogy ti. ez az állandó megerőltetés az Ön egészségére mindenesetre nagyon ártalmas lesz és hogy éppen ezért kötelessége is Önnek, hogy aggodalmaikat és jó tanácsaikat ne vesse meg, hanem korlátozza magát egyre inkább professzori és irodalmi munkásságára. A sok apró részlete kiterjedő iskolaiügyet másnak lehetne és kellene is átengednie! Merészségemben még annyira is megyek, hogy most egyenesen felszólított szeretetre méltó élettársát és barátját, hogy állandó és fáradhatatlan buzgalommal gyakorolja szép hivatását, s gyengéd kérelméssel és intelmekkel — aminek mi férfiak csak ritkán tudunk ellenállni — még idejében mérsékelje szeretett barátja túlzott munkakedvét. Az én Gabriellám is gyakran megtette ezt egykor, és még most is megteszi néha, bár én mostanában nem vagyok szellemi munkával és hivatali teendőkkel annyira — szinte a megbetegedésig — túlterhelve, mint Bécsben.

Az én csomagom, amit állítólag Johannes visszakapott Sémonville-től, nem volt sem nagy, sem erős. Körülbelül egy ujnyi vastag és kis-negyedrét, vagy nagy-nyolcadrét formátumú volt, az Ön előtt már ismeretes jellegével, minden egyéb címzés nélkül — hacsak Johannes vagy Sémonville később nem írt rá valamit, talán azért, hogy más, hasonló csomagoktól megkülönböztesse. Lepécsettelve azonban le volt, bár Sémonville úr egy önkéntelen elszólása alapján az is lehet, hogy ő felbontotta. „Erthetőbben” azért nem szólhattam róla első, ide vonatkozó levelemben, mert akkor még magam sem ismertem azokat a körülményeket, amikről nemrég írtam Önnek. Az illető szenátor úr most írásban bizonygatja, hogy ő legalább annyira és olyan őszintén aggodik a dolog miatt, mint én magam. Ez a fogadkozás azonban mitsem segít rajtam, már csak azért sem, mert a vészteség pótolhatatlan lenne!

Az ugyan saját kívánságomra történt, hogy Ön a leveleket, amiket bátyja-ura nekem és Gabriellámnak írt, még a múlt év elején elküldte Cottának Tübingába, csakhogy akkor, amikor Önnek írtam, még nem tudtam, miféle ember ez a Cotta! Bécsben el sem akartam ezt hinni senkinek, a becsületesség és barátság álarca pedig, amiben átutazásomkor velem szemben mutatkozott, annál is könnyebben megtévesztett (minden emberismeret mellett is, amire pedig mindig törekedtem), mert ilyenfajta emberrel még sohasem volt találkozásom. Most azonban teljesen és alaposan kiismertem őt, cselekedeteiből és leveleiből egyaránt, és teljes szívből megvetem a ravasz és szemtelen pénzspekulánst. Profit reményében alkalomadtán mindenre képes, és megérdemli azt a nevet és címet, amit ebben a levélben, az Ön iránti tiszteletből, nemes lelkű Barátom, nem adhatok meg neki.

Bocsássa hát meg mindazt a kellemetlenséget, amit ezzel a dologgal szereztem Önnek! Igazán nem szándékosan történt.

Most pedig rátérek Johannesünk saját leveleire. Ezen a mi felejthetetlen barátunktól ránk maradt drága ereklyén igazán nem kellene és nem is fogunk összeveszni. Az Ön „csereajánlatát”, ami állítólag az „ilyen esetekben szokás”, nem tudom elfogadni. Barátságunk emlékét — a legnemesebb és legtisztább barátságát, amely két halandó között idelent egyáltalán lehetséges — sokkal többre becsülöm, semmint hogy az ő leveleit, „cserebé” adjam oda sajátjaimért, amik bárki más szemében amúgy is értéktelenek s amiket csak ő maga érthet meg teljesen! Az ilyen csere amellett nehezen is lenne összeegyeztethető az Ön baráti nyilatkozatával amelyet 1810. április 7-i levelében tett. Nekem elég, ha tudom, hogy Ön szeretné ezeket a leveleket magának megtartani: ezennel lemondok tehát az Ön javára minden ezzel kapcsolatos jogomról és többé nem tartok rájuk igényt. Vonatkozik ez egyben Gabriellámra is; ezt a baráti áldozatot ő is szívesen vállalja.

Viszonzásul csak azt kérem, hogy legyen szíves minden leveletem, amelyek, mint mondtam, más ember szemében teljesen értéktelenek és egyedül csak Johannesünknek szóltak, e mostani levelem vétele után azonnal, habozás nélkül tűzbe vetni és erről engem alkalomadtán értesíteni. Ugyanezt kell barátilag tanácsolnom Önnek Johannes egyetlen hosszabb levele vonatkozásában is, bár tudom, hogy az most nagyon jó kezekben van. Szeretném, ha ezt szintén Vulcanusnak áldozná fel Ön — megkövetelné és feltétlenül szabinj azonban nem akarom és nem is tudom. A jóságos, szerető és megértő testvér és barát határozza el saját maga, hogy mit kell vele tennie.

Mit szólhatok és mit is szóljak mármost a Liviushoz? Hogyan válaszolhatok erre a pontra, amikor Ön „visszakérésről” meg „visszakövetelésről” beszél és az olyanokról, akik ajándékaikat vagy viszonzásul adott ajándéktárgyaikat, mint csupán „kölsönadott” jogos tulajdonukat követelték vissza. Be kell vallanom, hogy ezzel nagy fájdalmat okozott nekem, és hogy ez a paragrafus, éppen az én jóbarátom öccsének a levelében, teljesen váratlanul ért és mélyen megbántott. Biztos vagyok benne, hogy ezt nem érdemeltem meg, és még most is elég pontosan emlékszem rá, hogy mit írtam erről a Liviusról. Nem is tehetek mást ma sem, mint hogy sürgősen

arra kérem Önt, sziveskedjék előző levelemet, és főleg azt a részt, ami a kérdéses könyvre vonatkozik, még egyszer és több figyelemmel elolvasni. Addig is higgye el nekem, hogy kétértelműség sem jellememben, sem írásmódomban nem található, és hogy az ilyen váratlan gyanúsítás éppen ezért csak még jobban kell, hogy fájjon nekem! A mentegetőzést ebben az esetben részemről teljesen méltóságom alulnak tartanám.

A latin nyelvű megjegyzéseket és történeti bevezetéseket, melyeket említettem, valóban Aischylos, nem pedig Sophokles tragédiáihoz írta Johannes. Még ma is egészen jól emlékszem azokra az estékre, amikor egyiket a másik után felolvasta nekem. Nagyon jól esett hallanom, hogy azok mind az Ön kezében vannak. De mi történik majd velük? Bekekerülnek ezek is a gyűjteményes kiadásba, vagy pedig a költő újabb kiadásával együtt fognak megjelenni?

Nagy örömmel vettem a hírt „Az emberi nemzetség történetének általános áttekintése”-ről (Vue générale de l'histoire du genre humain). Afelől nyugodtan biztosíthatom Önt, hogy alaptalan az az állítás, hogy a gyűjtemény egyes köteteit Franciaországban betiltották. Itt legalábbis senki sem tud róla, pedig a könyvkereskedő uraknak — vagy legalábbis azoknak, akik külföldi, s különösen a német irodalommal foglalkoznak — kellett volna valamit tudniuk vagy hallaniuk róla, hiszen őket minden ilyen betiltásról értesítik. Levelének vétele után első dolgom volt, hogy e dologban a szükséges felvilágosítást megszerzem.

Ami mármost különösen ezt az említett művet illeti, erről barátilag a következőket jelenthetem Önnek. Johannes Müller neve, történészi és írói hite Franciaországban is igen nagy. Ezenfelül az is ismeretes, hogy a nagy császár becsülte és nagyon ki is tüntette őt. Semmi okunk tehát annak feltételezésére, hogy ebben az országban az olyan író ellen, mint Jean Muller, a szigorúságot túlzott mértékben akarnák alkalmazni. Ennek a történetirónak egy olyan művéről, amit még 1784-ben írt, igazán nem tétellezhető fel íylesmi. Az persze egészen természetes és egyáltalán nem rendkívüli dolog, hogy némely alarendelt személy, aki a törvényhozó célját fel sem képes fogni és divatjarmult vakbuzgóságát vagy pártoskodó kedvét szeretné minél jobban szabadajára engedni, gyakran túlló a célon és ostobaságot csinál. De a sajtó helyzete különben sem egészen ilyen Franciaországban: a dolgok távolról sem mennek itt olyan szigorúan, mint ahogy azt, úgy látszik, külföldön, főleg pedig Németországban hiszik. Ez különösen az utóbbi időben nincs már így. De túl messzire vezetne, ha én most mindezt tényekkel akarnám bebizonyítani Önnek, és ha arról igazkező képet adni, hogy valójában hogyan állnak a dolgok ebben a francia világban. De higgye el nekem, hogy nem egészen úgy van, ahogy mondják! Ebből az alkalomból barátilag figyelmeztetnem kell Önt, hogy ne nagyon higgyen az anekdotagyűjtőknek és általában az olyanoknak, akik azt hiszik, hogy egy röpké átutazás alatt ennek a roppant birodalomnak az egész államgépezetét máris áttekintették, megismerték, megítélték és tökéletes vélelményt alkottak róla. Az ilyenek, ahelyett, hogy igazi útleírók, vagy erkölcsi és politikai megfigyelők lennének, csupán fecsegők és rágalimazok, csak torzképeket dobnak piacra, és Németország egyik vagy másik szögletéből szinte egész Európát megfertőzik örültsegeikkel. Ezzel viszont csak még jobban felpiszkalják a közhangulatot, taplálják és szíjtják a legvadabb szenvedélyeket, és éppen ezáltal még szigorúbb, még hatásosabb és még ártóbbabb rendszabályokat tesznek elkerülhetetlenül szükségessé. Rómát talán sohasem kebelezték volna be a birodalomba, ha a pápa és kollégiuma nem vesztette volna el józan esztét. Még érthetőbben nem tudok, nem akarok, de nem is szükséges erről szólni. Remélem azonban, hogy Ön megért engem, vagyis hogy elég világosan és érthetően beszélek. Még csak azt kell hangsúlyoznom, hogy azok a német utazók, akik — akárcsak Kotzebue, és a hozzá hasonló csöcselék — mérges fecsegésükkel a tudósok tiszteletré méltó rendjét lealacsonyították, és a jó hírű írói mesterseget valóságilag iparomunkává, sőt, amennyiben rajtuk múlt, az összes között a lehető legnyomorúságosabb és legmegvetettebb mesterséggé tették — mondom, ezek a fecsegők nem utolsó sorban és nem kis mértékben előmozdítói s okai annak a szerencsétlenségnek, mely ezt a mostani nemzedéket sújtja: ők jócskán hozzájárultak annak a bajnak a felidézéséhez, amiben mi mindannyian még sokáig, nagyon sokáig fogunk szenvedni és betegeskedni! Képzelje el mármost, milycsoda szerencsétlenség volna az, ha itt most a sajtót kiszolgáltatnának minden bolondnak, aki azt képzeli, hogy a világon mindenkinél jobban ért ahhoz a bizonyos faj-de-nehez és egyben faj-de-könnyű művészetéhez: embereket kormányozni, törvényt hozni, hadsereget vezetni, csatákat vívni és megverni, birodalmakat alapítani és adminisztrálni stb., stb. Márpedig itt sok, nagyon sok ilyen bölcs ember, kormányzó, kapitány és adminisztrátor akad, sőt minden kölyök azt hiszi, hogy ezt az oly könnyű művészetet ő ismeri a legjobban, s teljesen és tökéletesen egyedül csak ő érti.

Hogy végre visszatérjek a „Vue generale”-ra, azt hiszem, erre a kérdésre a következő, határozott választ adhatom:

Ha Ön még több óvatossággal és biztonsággal kíván eljárni barátunk eme frissen felfedezett, fontos művével, akkor küldje el nekem nyugodtan a gyorspostával vagy dilizsánszal a következő címre: rue de Mazarine No. 30. Fauburg St. Germain, — a többit pedig bizza rám. Ugyanakkor értesíten az arról az elhatározásáról is, hogy a művet, ha majd azt az itteni cenzúra nekem visszaszolgáltatta, itt kívánja-e kinyomatni Franciaországban, vagy pedig vissza kell azt küldeni Önnek Schaffhausenbe? Utasításait pontosan be fogom tartani, és már jó előre mindenről részletesen beszámolok majd. Egy könyvkereskedő, Würtz úr, aki igen kedves, megértő és szolgálatkész ember, megnyugtatót, hogy a gyorsposta teljesen veszélytelen és megbízható. A művet jól lepecsételve és nekem címezve elküldhetné Ön ide, Párizsba, akár a Treuttel és Würtz kereskedő-cégnek is: rue de Lille No. 17. (vagy esetleg Strassburgba, ugyanennek a cégnek). Würtz úr majd azonnal eljuttatja hozzám, és a továbbiakban is baráti segítséget fog nekem nyújtani. Ezenkívül pedig egy és ugyanazon házban lakom az ismert pedagógus-íróval és könyvkereskedővel, Pierre Blanchard-ral is. Ő jó barátom, mindennapos vendégem és egyike a jobbfejta embereknek ebben az országban és ebben a népben. Azt azonban még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy amennyiben nekem kell érte felelnem, úgy a művet az én címemre és közvetlenül az én kezemhez kell eljuttatni. Újabb értesítést is kérek Öntől e dologban, hogy megtudjam, elküldte-e a művet, vagy sem.

Azt az arcképet, amit Diogg készítette, úgy emlékszem, Johannes egyszer dicsérete nekem. A Kíninger professzor féle rajz, amelyet én csináltattam és amelynek alapján Pfeiffer akadémikus dolgozott, most a nagy művésztudós és művésztudóval, Albert szász-tescheni herceg gyűjteményében van Bécsben. Sajnos, távollétem idején feleségem Bécsben úgy vélekedett, hogy nem utasíthatja vissza ennek a hercegnek az ajánlatát — vagyis inkább azokét, akik a képet a herceg részére megvették.

Az ugyan közismert — Bécsben is —, hogy Lips úr ügyes ember, de bizony azt is tudja róla, hogy munkái nem mindig sikerülnek. Kár, hogy ez éppen azzal a képpel esett meg, ami, mint Ön írja, a nyolcadrét gyűjteményes kötetben van! Éppen ebben kellene egy jó arcképek lennie. Most mindenesetre várjuk meg, hogyan sikerül neki a nagyböbik. Saját művészeti becsülete kívánja, hogy most aztán erőtesse meg magát és alkosson végre valami jót.

Örömmel hallom, hogy latin nyelvű feliratomat oda fogják metszeni alája. Mint mondtam, ez Johannesünk elgondolása is!

A feliratban, amit az Önök szerető és szeretett édesanyjára költöttem, van egy szörnyű hiba: a „proles” szónak nincs is többes száma. Igazán nem tudom, hogyan felejtettem el már akkoriban ennyire a latin tudományomat s hogyan lóhettem ekkora bakot!

Azzal, amit a szeretett Herderre írtam, jobban meg vagyok elégedve. Csak azt szerettem volna, ha a nemes lélek valaha is láthatta volna és örülhetett volna neki. Azt máig sem tudom, hogy Johannes esetleg nem küldte-e el neki. Talán Ön tud róla valamit?

A „*Helveticae*” melléknévről már írtam Önnek. Ezt már csak azért is meg kell hagyni így,¹ mert különben a vers rimes, vagyis leoninus vers lenne — a szerzetesi barbárság torzszüleménye, amitől undorodom és bizonyos, hogy soha az életben nem fogom utánozni.

Végre elérkeztem becses levelének a végére, s így most befejezem végre az enyémet is. Mert amit Ön mond itt nekem a valóság világról és a fogalmakról, amiket én, az Ön véleménye szerint, e világról alkotok és alkottam magamnak — mindegy, kedves Barátom, csak akkor tudnék talán kielégítő választ adni, ha abban a régóta és gyakran óhajtott szerencsében lenne részem, hogy Önnel előszóban elbeszélgethetek erről-arról. Addig is higgye el, legalább udvariasságból, hogy nagynevű bátyja e barátjának a fejében távolról sem huzogsznek olyan furcsa dolgok, mint ahogy azt talán Ön onnan távolról elképzei. Hogy még élek, és hogy most éppen Párizsban vagyok, az csak egyike azoknak a tényeknek, melyek sok esetben nagyon is feltűnő módon s állandó sikerükkel is azt bizonyítják, hogy én a valóságos világot meglehetősen jól ismerem, bár egyébként magam is azon a véleményen vagyok, hogy a jobb világot saját magunkban kell felépítenünk: a szellem és a lélek világát. Ne vegye tehát rossz néven, ha ezt most nem magyarázom meg bővebben. Abban azonban bizonyos lehet, hogy a jó és nemes embereket e világon senki sem becsüli, tiszteli és szereti jobban, mint az, aki örömmel vallja magát az Ön barátjának

Gabriellám is ajánlja magát jóindulatába és szívből üdvözli Önt.

8.

J. G. Müllernek

1812. április 30. Párizs

Lemond a Liviusról és a levelekről is, bizonygatja, hogy J. G. Müllert jól ismeri, említi Herderhez írt versét, újra ír elveszett verseiről, a „*Vue générale*”-ről s a cenzúrától, és mellékeli J. v. Müller egy Horatius-kötetbe írt ajánlását.

Paris, den 30. Apr[il], des Abends.

So eben erhielt ich Ihr Schreiben vom 23., und ich säume keinen Augenblick, dasselbe zu beantworten.

Ich wollte, dass ich nie eine Erwähnung des Livius gemacht hätte. Ich schätze Ihre freundschaftliche Bereitwilligkeit, wie ich soll; es war aber wohl nicht meine Absicht, das Buch auf solche Art und Weise zurückzuerhalten. *Es ist ja ohnehin in den besten Händen.* — So viel ich mich noch erinnern kann, habe ich Ihnen gleich Anfangs geschrieben, dass ich diesen Livius nur dann zu haben wünschte, wenn es ohne Ungelegenheit und ohne Verletzung irgend eines anderweitigen Rechts und Anspruches *um mein baares Geld* geschehen kann. Ich glaubte gehört zu haben, dass die Bibliothek unsers Freundes *verkauft werden oder verkauft seyn soll*; wie es sonst mit dergl[ei]chen Büchersammlungen zu geschehen pflegt. Darum ersuchte ich Sie freundschaftlich, dieses Buch von dem Käufer um jeden Preis für mich einlösen zu wollen. Verzeihen Sie mir also meinen Irrthum; von den Umständen, die Sie mir zum Theil erst in Ihrem heute erhaltenen Briefe melden, wusste ich nichts, und konnte ich nichts wissen, da ich nun schon ins dritte Jahr zu Paris bin und von allem dem, was in der deutschen gelehrten Welt geschieht sehr wenig weiss und gar keine deutsche Zeitung zu Gesicht bekomme.

Ich bitte und beschwöre Sie demnach, die Sache seyn zu lassen, wie sie ist und seyn soll. Ich will nichts mehr von diesem Livius wissen; er ist, wie gesagt, wohl aufbewahrt und in den besten Händen.¹

Was ferner die Briefe unsers Joh[annes] und die meinigen an ihn anlangt: so muss ich mich diessfalls auf den Geist und Buchstaben meines letzten Briefes berufen, mit dem Beysatze, dass es mein wohl-überlegter Entschluss gewesen sey, Sie im Besitze derselben zu lassen, und nur die Vertilgung der meinigen bestimmt zu verlangen. Auch meine Gabr[jelle] ist der Meynung, dass jene Briefe wohl in Ihrem (des Bruders) Händen am besten und zweckmässigsten aufgehoben seyn dürften. Wir sind sterblich und fremd in diesem Lande; was nach unserem Tode übrig bleibt, kömmt in fremde Hände — Gott weiss, in welche. *Sapienti pauca.*

Ich kenne Sie, mein werther Freund, wohl näher und besser, als Sie sich vorstellen. Sie haben während eines Zeitraums von Acht Jahren (und in welcher Periode dieses Zeitalters!) nichts nach Wien geschrieben, was Joh[annes] mir nicht sogleich mitgetheilt hätte. Ihre Gedanken, Besorgnisse, Hoffnungen, alles, was Sie dachten und fühlten und schrieben, kannte ich genau. Ueberdiess sprachen wir oft von Ihnen; von Ihren Grundsätzen, Meynungen, Verhältnissen etc. und endlich, nach allem dem, hatte ich das Glück, Sie auch persönlich kennen zu lernen. Ob wir gleich keine langen Gespräche miteinander führten, und Sie vielleicht eben darum sich nur quasi per nebulam jener Zeit noch erinnern mögen; so ists doch gewiss, dass ich meinerseits Sie und Ihre Frau Gemahlin so lebendig und leibhaftig vor Augen habe, als wenn es nur erst vor wenigen Wochen geschehen wäre. Nichts desto weniger wäre es mir allerdings lieb, Ihr *Bildniss* zu haben, sollte es auch nur eine Silhouette seyn. Dagegen wünschte ich eine sichere Gelegenheit zu erhalten, Ihnen einen Abdruck von dem Portrait zu überschicken, welches meine G[abrielle] seit meiner Abwesenheit in Wien durch John nach Fügen in Kupfer stechen liess.² Vielleicht würde mein Bild das Andenken an jene Zeit, wovon ich oben sprach, erneuern, Ihr Gedächtnis auffrischen und die toten Buchstaben in meinen Briefen klarer, lebendiger, verständlicher machen und folglich allen Anlass zu weiteren Missverständnissen benehmen.

In welchen Freundschaftsverhältnissen Sie mit Herder schon seit Ihren Jünglingsjahren gewesen, weiss ich noch aus den Erzählungen unsers Joh[annes]. Es ist mir sehr angenehm zu wissen, dass meine Inschrift dem Edlen und Guten schon im J[ahre] 1797 zukam. Ich danke Ihnen recht herzlich dafür. Ihn und den guten Schiller hätte ich so gerne so gerne persönlich gekannt!

Das verlorene Paquet enthielt eine Auswahl meiner ungr[ischen] Poesien, nebst dem *Kampf*; dessen 3-ter Theil im J[ahre] 1801 verfasst, (diese Jahreszahl ist im Drucke durch die Nachlässigkeit des Setzers weggeblieben) dort weit *ausführlicher*, und so beschaffen war, dass ich es nicht gerne in fremden Händen wissen möchte.

Die Inschrift unsers Joh[annes] in meinem Wakefieldischen Horaz folgt in der Anlage. Joh[annes] war, wie Sie wissen, nicht sparsam, wenn zum Loben kam. Stossen Sie sich also nicht daran, dass ich auch mein eigenes Lob dabey copiren musste.

Auf die *Vue générale* bin ich begierig. Belieben Sie mir zugleich die Verlagsbedingungen zu melden, damit ich mich genau nach Ihrem Wunsche richten könne.³

An dem Verbothe zu Hamburg, (wenn die Sache sich wirklich so verhält) mögen wohl ganz besondere Localumstände oder der plumpe Diensteifer irgend eines Subalternen Schuld seyn. Diese Art Leute verwandeln eben die nothwendigsten und zweckmässigsten Maassregeln oft in eben so viele verhasste Unterdrückungsmittel. Der grosse K[aiser]⁴ will so etwas gewiss nicht, und hat sich schon mehrmahl laut und nachdrücklich dagegen erklärt. Mit der Zeit, wenn diese momentanen Welt- und Reichsverhältnisse aufhören, wird sich alles wieder von selbst in den ordentlichen Gang fügen müssen. Der Moment, worin wir eben jetzt leben, ist gross und entscheidend, und die Folgen davon sind unübersehbar.

Leben Sie recht wohl, und seyn Sie versichert, dass von der Absicht, ja von dem Gedanken allein, einem so guten und edlen Mann, wie Sie es sind, wehe thun zu wollen, kein Mensch auf dieser weiten Welt entfernter seyn könne, als

Ihr Freund und Diener
Batsányi mp.

Gruss und Empfehlung von meiner Gabriele.

[külön lapon:] Librum Horatii qui vates pro temporum ratione patriae, principi, amicis, humanoque generi bonus et amabilis fuit, est, erit JOHANNI BATSÁNYI Vati optimo Amico, propter sapientiam, virtutem, charissimo dedit JOH. Müller. Vindobonae a. d. IV. Id. Oct. A. MDCCXCIX.

Főnt. Müller írásával: 1812

Eredetije: Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 104. — Sajátkezű.

1. A könyvet Müller valóban nem küldte vissza, mert ma is a Schaffhauseni Városi Könyvtárban van: Titi Livii Patavini Historiarum . . . Libri . . . Edinburg, 1751. 1—4. köt. Az elején Batsányi ajánlása: „Lon-gum testetur amorem! Tui B.”

2. Friedrich John, bécsi rézmetsző, Batsányiéék közeli ismerőse (l. PÁL i. m. 40—41.). Az említett arc-képről számos megjegyzés olvasható Batsányi és Gabriella levelezésében. (Uo. 24—25. és 40.)

3. Ebből kétségtelen, hogy Müller először Batsányit kérte meg arra, hogy a „Vue générale” dolgát intézze el a francia cenzúránál. A terv kivitelére azonban nem került sor, elsősorban azért nem, mert Cotta tiltakozott Batsányi bevonása ellen, és Müllert komolyan óvta a költővel való barátkozástól: „Die Vue Générale soll ich Batsányi nicht geben” — olvassuk Müllernek Cotta 1812. május 20-i leveléről írt feljegyzésében (Min. Müll. Fasc. 91. Nr. 7. Bl. 174—175.) — „überhaupt nicht vor ihm in Acht nehmen.” Ugyanitt arról is értesülünk, hogy Müller Batsányi fáradozásait azzal akarta meghálálni, hogy elküldi neki ajándékba bátyja híres világtörténetét, de Cotta erről is lebeszélte: „Die Historia universalis Batsányi ja nicht schicken. Überhaupt soll ich den Verkehr mit ihm nicht zu warm werden lassen”, jegyezte fel magának Müller, és a levelezés abbamaradásából látható, hogy megfogadta a tanácsot, már csak azért is, mert nem akarta a kiadójával ápoljt jó viszonyt elrontani — bár tudott arról, hogy másoknak is volt panasza Cotta ellen, pl. Herder özvegyének, vagy Friederike Brunnak. (L. Müller jegyzeteit: uo. Nr. 7. Bl. 161—162.) Cotta a Vue générale-t más úton akarta a francia cenzúra elé terjeszteni. (Uo. Nr. 7. Bl. 170.) A mű kiadásának egyéb akadályai is merültek fel, még 1813—14-ben is erről folyik a levelezés (uo. Nr. 7. Bl. 175.). Így a francia nyelvi hibák és germaniz-musok miatt a mű egész szövegét át kellett javíttatni. (Uo. Nr. 5.) Végül is öt, ill. hét évvel Batsányi utolsó levele után jelent meg. (J. v. MÜLLER: Vue générale de l'histoire du genre humain, 1784. 1—2. köt. Tübingen-Stuttgart, 1817—19.)

4. Napóleon.

A levél magyar fordítása:

Párizs, április 30-án este.

Épp az imént kaptam meg 23-i levelét, és nem akarok egy perccet sem késlekedni a válaszal.

Bár ne szótlan volna soha a Liviusról! Én becsülöm az Ön baráti előzékenységet, mint ahogy illik is, de az sohasem volt szándékomban, hogy a könyvet ilyen módon kapjam vissza, amikor amúgyis a legjobb kezekben van. Ha jól emlékszem, mindjárt kezdetben azt írtam Önnek, hogy ezt a Livius-t csak akkor kérem, ha ez kellemetlenség, vagy a más jogának és igényének megsértése nélkül, készpénzért lehetséges. Mintha olyasmit hallottam volna, hogy barátunk könyvtárát eladták, vagy el fogják adni, ahogy az már az ilyen

könyvgyűjteményekkel történni szokott. Ezért fordultam Önhöz azzal a baráti kéréssel, hogy vegye meg nekem ezt a könyvet a bevétől, bármibe kerül is. Bocsássa meg hát ezt a tévedésemet; én mit sem tudtam azokról a körülményekről, amiket Ön jórészt csak ebben a ma érkezett levelében mondott el nekem, de nem is tudhattam róla, mert immár három éve vagyok Párizsban, és nagyon keveset hallok mindarról, ami a német tudós világban történik, német újságokat pedig nem is látok.

Könyörögve kérem azért, hagyja a dolgot úgy, ahogy most van és ahogy jól is van! Én hallani sem akarok többé erről a Liviusról. Amint mondam: jó helyen van, jó kezében van.

Ami mármost Johannesünk leveleit és az enyémekeket illeti, amiket neki írtam, itt hivatkoznom kell legutóbbi levelém értelmére és betűjére, hozzátéve, hogy azt az elhatározásomat jól megfontoltam, hogy Önt meghagyom a levelek birtokában és csak azt kívánom, hogy az enyémekeket okvetlenül semmisítse meg. Gabriellám véleménye is az, hogy ezek a levelek Önnek, Johannes testvéröccsének a kezében lesznek a legjobb és legbiztosabb helyen. Halandó emberek vagyunk, meghozza idegenek ebben az országban; ami halálunk után megmarad, idegen s lsten tudja, miféle kézbe kerül. — A bölcs kevésből is ért.

En ismerem Önt, kedves Barátom, jobban, mint gondolná. Nyolc éven keresztül — és kicsoda nyolc év volt ez, ebben a mostani korban! — semmi olyat nem írt Ön Bécsbe, amit Johannes meg ne mutatott volna nekem. Gondolatait, aggodalmait, reményeit és egyáltalán mindazt, amit gondolt, érzett és leírt Ön, én jól ismerem. Emellett gyakran beszélünk is Önről, alapelveiről, véleményéről, életkörülményeiről stb. Végül pedig, mindezek után még abban a szerencsében is részem volt, hogy Önt személyesen megismerhettem. Ha nem is folytattunk hosszú beszélgetéseket, s ezért Ön talán csak homályosan (quasi per nebulam) emlékszik ezekre az időkre, az azonban bizonyos, hogy én a magam részéről olyan elevenen látom magam előtt Önt és kedves feleségét, mintha csak néhány hete lett volna. De ettől függetlenül is nagyon örülnék neki, ha az Ön arcképét megkaphatnám; ha más nem is, legalább egy sziluett-képet. En viszont szeretnék valami biztos módot találni arra, hogy elküldjem Önnek annak az arcképnek a nyomtatott másolatát, amit tavolletemben Gabriellám Bécsben, Füger rajza után Johnnal metszetett rézbe. Arcképem talán felelevenítendő azoknak az időknél az emléket, amelyekről az imént beszéltem, felfrissítené emlékezőképességét, leveleim holt betűit pedig elevenebbé, érthetőbbé tenné, s így elejét venné minden további félreértésnek.

Hogy Ön milyen baráti viszonyban volt Herderrel már ifjúkorától fogva, azt még Johannesünk elbeszéléséből tudom. Nagyon jólesik hallanom, hogy e nemes és jó lélek már 1797-ben megkapta az én üdvözlő versemet. Nagyon szépen köszönöm Önnek! Ot és a jó Schillert nagyon-nagyon szerettem volna személyesen is ismerni!

Az elveszett csomag válogatott magyar költeményeim tartalmazta, valamint a „Kampf”-ot, melynek 3-ik része, amit 1801-ben írtam (az évszám a szedő hanyagsága folytán kimaradt a nyomtatásból), ott sokkal bővebb volt és olyan, hogy nem szívesen tudnám idegen kezében.

Mellékelve küldöm Johannesünk ajánlását, amit a Wakefield-féle Horatiuszba írt. Johannes, mint Ön is tudja, sohasem fukarkodott a dicsérrettel. Ne botránkozzék hát meg rajta, hogy így egyszersmind a saját magam dicséretét is le kellett írnom.

Kíváncsian várom a „Vue générale”-t. Legyen szíves, írja meg egyúttal a kiadói feltételeket is, hogy pontosan az Ön kívánsága szerint járassak el.

A hamburgi betiltás oka — ha egyáltalán igaz — bizonyára a különleges helyi viszonyokban, vagy valami alantas közeg otromba túlbuzgóságában keresendő. Az ilyenféle emberek még a legszükségesebb és legcélravezetőbb rendszabályokat is az elnyomás gyűlölt eszközévé változtatják. Egészen bizonyos, hogy a nagy császár ezt nem akarja és már többször is hangosan és nyomatékosan szót emelt ellene. Idővel, ha ez a mostani világpolitikai helyzet már a múlté lesz, akkor magától vissza kell térnie mindennek a rendes kerékvágásba. Nagy és döntő pillanat az, amelyben éppen most élünk, s a következményei beláthatatlanok.

Minden jót kívánok Önnek, és higgye el, hogy az a szándék, de még csak gondolat is, hogy fájdalmat okozzak egy ilyen jó és nemes lelkű embernek, mint Ön, nem áll távolabb senkitől e széles világban, mint az Ön barátjától és szolgájától.

Köszöntés és üdvözlés Gabriellámtól.

Pozsler György

A FIATAL IRODALOMTÖRTÉNÉSZEK IRODALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁGÁNAK MŰKÖDÉSE (1933—1936)

A *Budapesti Hírlap* 1933. május 7-i számában *Új tudományos társaság* címmel a következő közlemény látott napvilágot:

„Irodalomtudományi Társaság néven új tudományos egyesület alakult. A társaság célja a magyar és egyetemes irodalomtudomány fiatalabb művelőinek összegyűjtése. Elnök lett Szerb Antal dr., alelnök Kerecsényi Dezső dr., titkár Halász Gábor dr., pénztáros Pfisterer Miklós dr.,¹ és ellenőr Bisztray Gyula dr.”

Az új társulat megalakulását a *Budapesti Hírlap* tudósítására való hivatkozással az *Irodalomtörténet* 1933. 5—6-os száma is bejelenti a *Hírlapok Szemléje* című rovatában.

Szerb Antal hagyatékában megtalálható a társaság 1933. május 5-én a Budapesti VIII. ker. Gróf Széchenyi István Felsőkereskedelmi Fiúiskola fizikai előadótermében² megtartott alakuló ülésének jegyzőkönyve.³ A dr. Szerb Antal, dr. Halász Gábor, dr. Bartha Dénes és Kozocsa Sándor által hitelesített jegyzőkönyv szerint az alakuló ülésen részt vettek: Hajdú A. Helga, Barta János, Németh Antal, Németh László, Kerecsényi Dezső, Bisztray Gyula,

¹ Szentkuthy Miklós.

² Szerb Antal ebben az időben a Vas utcai kereskedelmi iskola tanára, ezért tartja a társaság össze-jöveleit ebben az iskolában.

³ A pohárköszöntő szövege Szerb Antalné tulajdonában van. A többi dokumentum rendelkezésünkre való bocsátásáért Dr. Buchmüller Dezsőnének tartozunk köszönettel.

Halász Gábor, Kecskeméti György, Kozocsa Sándor, Bartha Dénes, Honti János, Tolnai Gábor, Pfisterer Miklós, Waldapfel Imre, Fábíán István, Szabolcsi Bence, Ignóus Pál, Mátrai László, Szerb Antal, Waldapfel József. Az ülésen az előkészítő bizottság nevében Szerb Antal vázolta a társaság célját, és ismertette a társaság alapszabályainak tervezetét. Miután kisebb módosításokkal elfogadták a tervezetet, a tisztikar megválasztására került sor. A megjelentek elnökké dr. Szerb Antalt, alelnökké dr. Kerecsényi Dezsőt, titkárrá dr. Halász Gábort, pénztárossá dr. Pfisterer Miklóst, ellenőrré dr. Bisztray Gyulát választották. A tíz tagú választmányban dr. Barta János, dr. Baránszky Jób László, dr. Fábíán István, dr. Hevesi András, dr. Juhász Géza, dr. Komlós Aladár, dr. Németh László, dr. Rédey Tivadar, dr. Waldapfel József és dr. Vajthó László foglaltak helyet. A választmány póttagjává dr. Faludi Jánost, dr. Féja Gézát és dr. Kardos Lászlót, a számvizsgáló bizottság tagjaivá pedig dr. Bartha Dénest, dr. Honti Jánost és dr. Mátrai Lászlót választották meg. A jegyzőkönyv mellett megtalálható a társaság vezetőségének kérvénye, amelyben a belügyminisztertől az alapszabályok kormányhatósági láttamozását és jóváhagyását kéri.

A háború után felnövekedett fiatal tudósgeneráció legjobbjait magába foglaló társaság 1933 őszén gazdag programú vitatülések és változatos témájú felolvasások formájában meg is kezdi tényleges működését, a hivatalos formák végleges rendezése azonban még elég soká várat magára. Nyilván ez az oka annak, hogy a *Válasz* 1934. májusi első számába írott ismertetésében az akkor már majdnem egy éve fungáló társaságot Szerb Antal még csak „baráti körnek” nevezi, és arról beszél, hogy a társaság még csak az „alakulás stádiumában” van.⁴ A *Magyar Hírlap* munkatársának adott nyilatkozatában 1934 nyarán pedig így jellemzi az irodalomtudósok újabb nemzedékének tömörülését: „Ha a jelek nem csálnak, ebből a magból rövid időn belül kialakulhat az Irodalomtudományi Társaság, amely új szempontokkal és új megállapításokkal gazdagítja majd a magyar tudományos irodalmat.”⁵

Több mint két évi bürokratikus huzavona után azonban 1935. VII. 1-én a belügyminiszter jóváhagyja a társaság 1935. május 3-ról keltezett, módosított alapszabályait, és ezzel az ekkor már valójában két éve működő társaság hivatalosan is megalakítottnak tekinthető.

A társaság taglétszámának jelentős fejlődéséről tesz tanúbizonyságot a társaságnak a Vas utcai kereskedelmiben 1936. január 27-én délután 1/2 7-kor kezdődő választmányi ülésének jegyzőkönyve. A vezetőség és a választmány — amely az alakuló ülésen megválasztott tisztikarral és választmánnyal teljesen azonos összetételű — huszonegy új jelentkezőt vesz fel a társaság tagjainak sorába. Az új tagok névsora a jegyzőkönyv szerint a következők: dr. Asztalos Miklós múzeumi tisztviselő, dr. Bikácsy László tanár, dr. Buday György egyetemi adjunktus, dr. Baróty Dezső egyetemi adjunktus, dr. Buchmüller Dezső ügyvéd, dr. Dénes Tibor tanár, Féja Géza tanár,⁶ hírlapíró, Fejtő Ferenc hírlapíró, Gál István szerkesztő, dr. Goldberger György középiskolai tanár,⁷ dr. Gogolák Lajos hírlapíró, múzeumi tisztviselő, Horváth József tanár, dr. Jékely Zoltán múzeumi tisztviselő, dr. Krámer Imre tanár,⁸ Makkai László tanár, dr. Ortutay Gyula múzeumi tisztviselő, dr. Prohászka Lajos egyetemi tanár, dr. Radnóti Miklós író, Schöpflin Gyula kiadóhivatali tisztviselő,⁹ dr. Vajdas Béla múzeumi tisztviselő és dr. Váczy Péter orsz. levéltári tisztviselő. A taglétszám további alakulására vonatkozóan nincsenek későbbi adataink, valószínűnek tekinthető, hogy — mivel a társaság működéséről is csak 1936-ig maradtak fenn adalékok — további tagfelvételekre nem került sor.

*

A részben pályája kezdetén álló, részben már beérkezett és a kutatási terület, tudományos és irodalmi iskola és világnézet szempontjából annyira különböző fiatal tudósegyéniségeket egybefogó új társaság célját az alakuló ülésen, az előkészítő bizottság nevében Szerb Antal így fogalmazta meg: „... a magyar és egyetemes irodalomtudomány ápolása, az irodalomtörténetírók és kritikusok, valamint a fővárosi és vidéki irodalomtörténészek együttműködésének elősegítése által. Céljának elérésére a társaság nyilvános üléseket fog tartani, melyek programját előadások és viták alkotják, továbbá vándorgyűléseket fog tartani a vidék nevezetesebb művelődési központjaiban, és lehetőség szerint kiadványokkal fogja működését szélesebb körben ismertté tenni.”

A társaság egy évi működése után, az első előadásorozat tanulságainak a felhasználásával így foglalta össze Szerb Antal a *Válaszban* a csoportosuló fiatal tudósgenerációnak a konzervatív hagyománytól elkülönülő nemzedéki törekvéseit:

⁴ *Válasz*, 1934. I. sz. 72—73.

⁵ *MH*, 1934. július 6. 7. l.

⁶ Féja Géza tagságára vonatkozóan ellentmondások az adatok, ugyanis neve már az alakuló ülés jegyzőkönyvében a választmány póttagjainak sorában szerepel.

⁷ Pécsi György.

⁸ Keszi Imre.

⁹ Nagypál István.

„Azok, akik a háború nagy cezúrája után kezdtek fogalkozni az irodalom elméletével' mestereiktől azt tanulták, és ellen-mestereiktől főképp az választja el őket, ami általában elv választja az újabb nemzedéket a régibbtől. Bizonyos lelki tempóváltozás, amit nehéz megfogalmazni, de nem is szükséges, mert mindenki érzi. Nekik jobb dolguk volt. Jobban ráérték, és kozmoszukban biztosabban ki volt jelölve mindennek a helye. Mi nem tudjuk a dolgokat olyan külön—elszigetelve látni. Az irodalom a számunkra életjelenség, és a vizsgálatába bele akarjuk vinni azt az intenzitást, ami a valóságos élet minden jelenségét megilleti. Egyrészt szélesebb összefüggéseket keresünk, másrészt szenvedélyesebb lelkesedést, amikor a részletekbe merülünk, lelkesedést, ami magára az irodalmi igazságra irányul.”

A *Válasz* közleménye a továbbiakban a társaság keretében folyó tudományos munka módszertani problémáit, a magyar irodalmi hagyományokat az európai kultúra egészének perspektívájából vizsgáló kutatási koncepcióját és az új társulatba tömörült tudósok stílus-esszéjeit vázolja:

„A tempóváltozás számos új módszertani eszme átvételében nyilvánult meg a legerősebben. Szellemtörténet, „hungarisztika”, szociológiai szemlélet, lélektani elmélyülés stb., mind egy-egy oldalai az érzésnek, hogy az irodalmat nagyobb összefüggésben, az értelmes élet részeként kell szemlélni. A tárgyban: megerősödött az érdeklődés azok iránt a korok iránt, melyek a magyar nyelvi alkotás szempontjából talán kevésbé voltak kiemelkedők, de amikor a magyarság, mint Európa szerves része, a nagy összefüggésben szerepelt: a magyar humanizmus, XVIII. század stb. formailag egybeköti a nemzedéket az a felismerés, hogy a tudomány, az irodalomszemlélet nemcsak a filológiai értekezés komoly köntösében jelenhet meg: a monográfiától az esszay át a napilapi könyvkritikáig terjedő vonalon — ha értő ember művéről van szó — csak kvantitatív különbségek vannak, a lényeg ugyanaz . . . A körnek a tagjai részben filológus-tanárok, részben pedig elméleti irodalommal is foglalkozó írók és újságírók. Ezzel is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szaktudományt közelebb akarjuk hozni az eleven irodalmi élethez, és viszont az irodalmi gyakorlatban nem irtóznak az elmélet fegyelmétől, amint mondtuk, csak kvantitatív különbségeket ismerünk el.”¹⁰

A *Magyar Hírlap*nak adott nyilatkozatában is a fentiekhez hasonlóan határozza meg Szerb Antal az Irodalomtudományi Társaság céljait.

Az egyesület működésének legfontosabb fennmaradt dokumentuma Szerb Antal pohárköszöntőjének a szövege, amely a társaság egyik összejövételén hangzott el 1934. tavaszán. A pohárköszöntő megfogalmazza az irodalomtudósok szervezetbe tömörülésének legfőbb értelmét:

„Az irodalomtudomány tulajdonképpen nem tartozik azok közé a tudományok közé, amelyek kollektíve művelhetők. A kollektivitás szerepe itt nem több (tegyük hozzá: nem is kevesebb), mint az a bizonyos synphilein, amelyről Sophokles beszél: az együttszeretett tárgy iránt való lelkesedés kollektív szuggesztíója egyrészt, másrészt a barátság buzdító hatása a munkára, lévén a barátság érzése, legkedvesebb őseinknek, a humanistáknak szép napjai óta az irodalomtudós legfontosabb emocionális jellegzetessége. De azért igazi megvalósulásunk a magányos stúdium és a magányos eredmény. Csakhogy éppen a synphilein jogánál fogva társaságunk, ez a széles, de összetartó baráti kör, részt kér magának tagjai magányos stúdiumaiból és azok eredményeiből is. Közös büszkeségünk elsősorban az, amit baráti körünk tagjai, az együttszeretés láncával hozzánk kapcsolott barátaink, mint egyéni munkások létrehozta.”

A fiatal tudósgeneráció szervezett zászlóvontására felfigyeltek a hivatalos irodalomtudomány fórumain, az Akadémián és az Irodalomtörténeti Társaságban is. Pintér Jenő a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1934. évi rendes közgyűlésén, április 7-én elmondott elnöki megnyitó beszédében a következő biztatásba burkolt figyelmeztetést és oktatást adressálta az újonnan megalakult Irodalomtudományi Társaságnak: „Az ifjabb irodalomtörténetírók egyik csoportja nemrégiben külön egyesületbe tömörült. Azt hiszem, nem kell aggodalmaskodnunk e miatt az elkülönülés miatt; hadd érvényesüljön minden lobogó tettvágy, ne heverjenek továbbra is a kéziratok az asztalíókban. Akár pozitívista a tudományos szerző, akár szellem-történész, a két jelszó ne tépdesse, hanem támogassa egymást. Ha a történeti érzék nem fog hiányozni ifjabb társainkból, ha az esztétikai mérlegelés alapos kutató kedvvel párosul, az irodalomtudomány bizonyára nagy hasznát fogja látni tevékenységüknek.”¹¹

Pintér szavaiban érezhető a harmincas évek elejére teljesen retrográddá merevedett és tudományos színvonalában erősen süllyedő Irodalomtörténeti Társaság vezetőinek ellen-szenve az új csoportosulás modernebb szemléletű, friss és nívós tudományosságával szemben. A Pintér beszédéből kicsendülő lappangó aggodalomra és bizalmatlanságra egy hónappal később Szerb Antal pohárköszöntője válaszol: „Nem kerestük a nyilvánosságot, magunknak

¹⁰ Válasz, 1934. 1. sz. 72—73.

¹¹ It, 1934. 1—2. sz. 52—53.

és magunkért dolgoztunk, sem a fellépésünk, sem a programunk nem olyan természetű, hogy szélesebb körök figyelmét ránk irányítsa, és bizonyos ezoterikus hajlandóságnak sem vagyunk híjával, úgyhogy nem is reflektálunk külső elismerésre. Annyit így is elértünk, hogy sikerült felkelteni az idősebbek bizalmatlanságát és ellenszenvét, mely a legbiztosabb kritériuma egy fiatal mozgalom létjogosultságának. De az is kétségtelen, hogy szereztünk értékes szimpátiákat is.”

*

Az 1934 májusában elhangzott, az előbbieken már idézett pohárköszöntőben Szerb Antal jellemezte az egyesület megalakulásának körülményeit és a társaság egy évi munkáját. Összefoglalása alapján nemcsak az elhangzott előadások tematikája, hanem az előadók tudományos szemlélete és módszertani eszménye is kitapintható:

„Körülbelül egy éve, hogy először jöttünk össze avval a szándékkal, hogy a fiatalabb irodalomtörténészeket és kritikusokat egy baráti tábortba tömörítsük. Akik akkor egybegyűltek, a tervet kedvel fogadták, és véghezvitelét szükségesnek és örvendetesnek tartották. Most, egy év múlva örömmel állapíthatjuk meg, hogy a kezdeti érdeklődés nem csökkent, végigkísérte egy évi működésünket, és nincs okunk kételkedni benne, hogy a jövőben is kísérni fogja.

Az első munkaesztendőnek ilymód a végére érve, legyen szabad az igen tisztelt tagtársak előtt végigtekintenem lefolytatott programunkon. Tervünk legfontosabb mozzanata az volt, hogy minden hónapban egyszer összegyűljünk, meghallgassuk egyik tagtársunk felolvasását és előadását, és annak anyagát vita és megbeszélés formájában közelebb hozzuk magunkhoz. Az előadások tárgykörét jónak látszott olyképpen megválasztani, hogy azok részben mindnyájunkat érdeklő általános irodalomtudományi problémákat érintenek, részint pedig informatív jellegűek legyenek, az irodalomtudománynak és a rokontudományoknak határterületeivel foglalkozzanak, vagy kevésbé ismert irodalmi jelenségekre hívják fel a figyelmet. Kívánatosnak látszott továbbá, hogy az itt szűk baráti körben elhangzó felolvasások nyomtatásban a közönség számára is megközelíthetőek legyenek. Ez utóbbi cél elérésére természetesen a leghatásosabb az lett volna, ha folyóirat áll a rendelkezésünkre. Minthogy azonban ez a folyóirat, társaságunk szerzeseti szegénységére való tekintettel, még csak embrionális állapotban sincs meg, egyelőre arra igyekeztünk, hogy az előadások a már meglévő folyóiratokban lássanak napvilágot. Rendkívül örvendetes jelenség, és bizonyos fókig az elhangzott előadások nivójára is jellemző, hogy az előadások nagy része csakugyan meg is jelent.

Másorunkat szeptember havában Halász Gábor felolvasása nyitotta meg: az irodalomtudomány némely módszertani kérdéséről és az irodalmi portré fontosságáról. Ez a felolvasás a *Nyugatban* jelent meg. Októberben Mátrai László tartott előadást *Mit tanulhat az irodalomtudomány az újabb német filozófiától* címmel. Dolgozatát a *Minerva* folyóirat közölte. November havában Barta János és Komlós Aladár előadásai alapján vitautilést rendeztünk a középiskolai irodalomoktatás problémáiról. Decemberben Bartha Dénes és Honti János olvastak fel a népköltészetéről. Bartha Dénes tanulmánya megjelent azóta a *Budapesti Szemlében*. Januárban Kardos Tibor és Waldapfel Imre a magyar humanizmusról értekeztek. Kardos Tibor felolvasása anthológiájának bevezetéseként fog megjelenni, Waldapfel Imréé pedig a *Válasz* folyóiratban. Február havában Belohorszky Ferenc ismertette Bessenyeiről szóló, készülő nagy monográfiáját. Márciusban Németh László tartott előadást Bethlen Miklósról, valamint a magyar irodalomtörténetírás újabb jelenségeiről. Mindkét essay-je a *Tanúban* jelent meg. Áprilisban Grandpierre Emil az olasz regényirodalom legújabb irányait ismertette meg velünk, májusban pedig Dénes Tibor olvasott fel *Katholikum és irodalom* címmel. Ez volt társaságunk, hogy úgy mondjuk, kollektív története az elmúlt esztendőben.”

Bár az elhangzott felolvasások szigorúan az irodalomtudomány elvi és módszertani problémáival foglalkoznak, egyes előadásokban — főképpen a társadalmi problémák iránt legfogékonyabb Németh László írásaiban — érződik valami lappangó politikai feszültség és szociális nyugtalanság. A magyar irodalomtörténetírás feladatairól és Farkas Gyula irodalomtörténetéről tartott előadásából az ellenforradalmi kurzus által elvetett tudósnemzedék panasza csendül ki, és az igazi magyar hagyományok feltárásának sürgetésében ott vibrál a germán szellemi invázió győzelmétől való félelem.¹² Egyébként a felolvasások zöme a pozitívista módszer bírálatán keresztül az irodalomtörténetírás új metodikájának kiépítését és a káros nemzeti illúzióktól mentes, európai horizontú, józan tudományosság megvalósítását célozza. A pozitívista etnográfiai kutatás kritikája és a népköltészet tanulmányozásában meggyökeresedett tudománytalan illúziók eloszlátása jellemzi Bartha Dénesnek a népköltés kutatásának feladatairól tartott előadását.¹³ Bartha tagadja a népköltészetben tükröződő, körülményektől

¹² NÉMETH LÁSZLÓ: Két irodalomtörténet. Tanú, 1934. 107—116.

¹³ BARTHA DÉNES: A népköltés kutatásának új feladatai. BpSz, 1934. 326—353.

és kortól független és változatlan néplelek létét és a népköltészet és ősköltészet egyszerű azonosítását, és az egyén és a kollektívum alkotói szerepének szempontjából a népdal fogalmának új meghatározását adja. Népköltészetünket az európai népköltészet és műköltészet távlatába állítva vizsgálja, és — elismerve a „Gesunkenes Kulturgut” elméletét — népdalaink motívumkincsében az európai kultúra egy-egy korszakának lecsapódásait keresi. Waldappel Imre tanulmánya a humanitás-gondolat fejlődésrajzát adja az ókortól a magyar humanizmusig, és kifejti, hogy a humanizmus gondolata az ókorban az európai kultúra védelmét jelentette a növekvő barbár áradattal szemben. Nem kétséges, hogy a humanizmus-kutatás — amely az európai kultúra „genetikus őnszemlélete” — fontosságának hangsúlyozása mögött meghúzódik az új barbárság elleni szellemi fegyverkezés gondolata.¹⁴

Vitathatatlan, hogy az előadók nagy része a szellemtörténetnek, az európai irodalomtörténetírásnak ekkor szinte egyeduralgó módjára a hatása alatt áll — még az irodalomtörténezs szakudósának nem tekinthető Németh László is Diltheyről is ebben az időben mélyen elismerő elemzést —, mégis éppen Halász Gábor, Mátrai László és Németh László elméleti és módszertani felolvasásai bizonyítják, hogy hibásan általánosít Pinter Jenő, amikor már idézett beszédében az új társulat megalakulását sommásan a szellemtörténeti iskola szülőbontásának tekinti. Halász tanulmánya szakítani kíván a XIX. század historizmusának két gyermekével, a pozitívizmussal és a szellemtörténettel egyaránt, és a Sainte-Beuve példájához visszanyúló, ahisztorikus szemléletű, műesztétikát és művészlélektant egyesítő portréfestésben látja az igazabb tudományosság jövőjét kibontakozását. A szellemtörténet történeti szempontokon alapuló koreszme-kutatásával szemben a kritikai attitűd túlsúlyát követeli, amely elsősorban az egyén művészi önkifejezésének útjait boncolja a műelemzésben.¹⁵ Mátrai előadása az irodalomtudomány filozófiai megalapozottságának fontosságát hangsúlyozza, és bár a szellem realitását elismeri, és önfejlődésének útjait kutatja, mégis bírálja a szellemtörténeti irányzatot, amely — a szellemet a szerves és szervetlen természet világától elszakítja — autonóm részekre osztja a világot, és így a legnagyobb távlatok zárva maradnak előtte.¹⁶ Németh László írása a történeti, pszichológiai és kritikai érzéket tekinti az irodalomtörténezs legfőbb erényeinek, és egy magasabb metodika igényének álláspontjáról gyakorol megsemmisítő bírálatot Farkas Gyula irodalomtörténetének megalapozatlan szellemtörténeti konstrukciói és lapos közhelyei felett.¹⁷ Ha ezekhez még hozzászámítjuk, hogy éppen ebben az évben lát napvilágot Szerb Antal *Magyar Irodalomtörténete*, amely a szellemtörténeti szempontokat az irodalomszociológia felé tángítja, akkor világossá válik, hogy az Irodalomtudományi Társaság ülésein folyó elméleti alapvetés éppen a szellemtörténet szemléletén és módszertanán való túllépés felé irányul.

Konkrét irodalomtörténeti kutatások eredményeit csupán Németh László Bethlen Miklósról szóló esszéje¹⁸ és Belohorszky Ferenc Bessenyei-tanulmánya tárja a társaság tagsága elé. Németh László Bethlen emberi és írói portréját vázolja fel, de előadásának valódi célja az elfeledett nemzeti hagyományok feltárása. Belohorszky Bessenyei-előadása nem jelent meg nyomtatásban, tartalmáról és céljairól csupán az előadással egyidőben a *Debreceni Szemlé*ben napvilágot látott tanulmányából alkothatunk hozzávetőleges képet.¹⁹

A vitautlések anyagának bemutatása után a társaság tagjainak a megalakulás óta folytatott irodalmi és tudományos tevékenységét ismertette Szerb Antal:

„Tagtársaink az elmúlt esztendő folyamán a következő művekkel szolgálták az irodalmat: *Barta János* az *Athenaeumban* Martin Heidegger filozófiáját ismertette. *Bartha Dénes* írt Liszt Ferenc dalairól a *Napkeletben*, a népköltés kutatásának új feladatairól a *Budapesti Szemlé*ben, két zenetörténeti tanulmányt a *Zene* c. folyóiratban és bírálatokat a *Deutsche Literaturzeitungban*. *Baránszky Jób László* előadást tartott az Esztétikai társaságban a stíluselmélet új útjairól, előadása megjelent az *Esztétikai Füzetek* közt. Megemlékezést írt az *Athenaeumba* Négyesy Lászlóról, és ugyanitt ismertette Rudolf Odebrecht esztétikáját. Karakterológiai tanulmányt írt a jellem alakulásáról az iskolaorvosi folyóiratban. *Belohorszky Ferenc* a Philológiai Társaságban és nálunk felolvasást tartott Bessenyeiről, egy Bessenyei-tanulmánya a *Debreceni Szemlé*ben, egy pedig a Nyíregyházi gimnázium értesítőjében jelent meg. *Bisztray Gyula* több tanulmányt, cikket és verset írt a *Magyar Szemlé*be, a *Nouvelle Revue de Hongrie*-ba, az *Irodalomtörténeti Közlemények*be és az *Erdélyi Helikon*ba.

Dénes Tibor a Pszichológiai Társaságban és a szabadegyetemen olvasott fel később megjelent tanulmányokat a következő címmel: *A szép-fogalom és a lélektan. A szép tudományának alapvonalai. A műalkotás tragikuma*. Regénye most jelenik meg folytatásokban. Azonkívül számos cikket, ismertetést és bírálatot írt. *Fábián István* cikkei a *Napkeletben*: *A középkor*

¹⁴ WALDAPPEL IMRE: Az európai öntudat filológiája. Válasz, 1934. 253—57.

¹⁵ HALÁSZ GÁBOR: Irodalomtörténet- és kritika. Nyugat, 1933. 11. 422—26.

¹⁶ MÁTRAI LÁSZLÓ: Az irodalomtudomány és a mai német filozófia. Minerva, 1933. 279—288.

¹⁷ NÉMETH LÁSZLÓ: Két irodalomtörténet. Tanú, 1934. 107—116.

¹⁸ NÉMETH LÁSZLÓ: Bethlen Miklós. Tanú, 1934. 31—40.

¹⁹ BELOHORSZKY FERENC: Bessenyei történetelméletéhez és lelki fejlődéséhez. DebrSz. 1934. 26—27.

felfedezése: Konzervatív fiatalok. A Korunk Szavában: Kétféle konzervativizmus. Középkori filozófia. Féja Géza nagyarányú kritikai és publicisztikai tevékenységet fejt ki a Szabadságban, újabban a Magyarországon és a Magyar Írás felvidéki folyóiratban, melynek egyik vezetője. Grandpierre Emil könyvet írt az ismeretelméleti humorról és felolvasást tartott a Pszichológiai Társaságban és minálunk. Sajtó alatt van egy regénye.

Halász Gábor művei megalakulásunk óta: *A három Babits-arc, (Erdélyi Helikon), Irodalomtörténet és kritika, (Nyugat),* Gelléri Andor Endréről ugyanott, Kosztolányi Dezsőről, *Nouvelle Revue de Hongrie,* Szabó Lőrincről, *(Válasz),* és főképp *A fiatal Széchenyi, a (Nyugatban folytatásokban.)* Rádióelőadást is tartott régi magyar költőnről. *Hamvas Béla* igen kiterjedt irodalmi működésében legfőképpen angol és amerikai írókat fedezett fel a magyar közönség számára a *Napkeletben*, a *Proletárs Szemlében* megjelent cikkeivel. *Hevesi András* a *Budapesti Hírlapban* és a *Nyugatban* számos tanulmányt és cikket írt. *Honti János* a minálunk tartott előadásokon kívül előadott a Néprajzi Társaságban a néphagyományok megmentéséről, megjelenik a *Debreceni Szemlében. Celtic Studies European Folk-Tale*, továbbá *Hungarian Popular Balladry* című tanulmányai angol szaklapokban jelennek meg *Ignotus Pál* az *Esti Kurírban* és a *Tollban* megjelenő cikkeiben foglalkozik aktuális irodalmi kérdésekkel, számos előadást és vitaestet rendezett a Cobden-szövetségben és vidéki városokban. *Joó Tibor* rendkívül kiterjedt irodalmi működéséből irodalomtudományi szempontból kiemelkednek a következő tanulmányai: *A Harmincévesek generációs problémája, Protestáns Szemle, Elefántcsonttorony és világnézet, (Nyugat.) Újabb felfogás a barokkról, (Magyar Szemle).* Írt tizenegy kisebb-nagyobb tanulmányt és tizenkét ismertetést. *Juhász Géza* szerkesztette az *Új Írók* sorozatot, a legújabb irodalmi irányoknak ezt az egyik legfontosabb megjelenési fórumát, előadásokat tartott a Debreceni Nyári Egyetemen, a Debreceni Ady Társaságban és most legújabbban a margit-szigeti íróhéten; több cikket és ismertetést írt. *Kardos Tibor* tanulmányai: *A kancellária mint szellemi gyűjtőpont (Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról, Magyar reneszánsz írók.)* Azonkívül ismertetéseket írt. *Kecskeméti György* a *Pester Lloyd* munkatársa. *Kerecsényi Dezső* tanulmányai: *Herczeg Ferenc negyven év kritikájában, (Magyar Szemle)* és *Humanizmusunk helyzetképe a mohácsi vész előtt, (Irodalomtörténet).* *Kerényi Károly, Komlós Aladár, Kozoca Sándor* fontos bibliográfiai munkája az *Irodalomtörténeti Füzetekben* jelent meg. Felolvasást tartott az Esztétikai Társaságban: *Esztétikai szempontok a mai magyar irodalmi kritikában*, megjelent az *Esztétikai Füzetek* közt. Két rádióelőadást tartott, továbbá előadásokat a Népművelési Bizottság telepén és számos bírálatot írt a *Napkeletben*, *Századokban* és a *Katholikus Szemlében. Mátrai László* előadást tartott nálunk, és tanulmányokat írt, melyek a következő címeken jelentek meg az *Athenaeumban: Pauler történelemszemlélete, A zseni és a kultúra, A filozófia romantikus hagyománya. Németh Antal* részt vesz a *Napkelet* folyóirat szerkesztésében, előadásokat tartott a szabadegyetemen, az esztétikai Társaságban és máshol. *Németh László* hatalmas kritikai és esztétikai működését az általa szerkesztett és írt *Tanú* című folyóirat tartalmazza.

Pfisterer Szentkuthy Miklósnak nemrég jelent meg hatalmas és általános feltűnést keltő regénye, a *Prae. Rónai Pál a Nouvelle Revue de Hongrie-ban* fordítja franciára a magyar irodalom több nevezetes termékét. *Rédey Tivadar* tanulmányai és essay-i: *Van-e jobboldali és baloldali irodalom, (Nyugat.) Az újjáéledt Téli rege, (Napkelet.) Egy Régi küszöb körül* (Kiss Józsefről). Az ember tragédiája ünnepi előadásai, *(Napkelet, Irodalom és politika,* (vitaelőadás a Cobden szövetségben), *Móra Ferenc, (Proletárs Szemle,)* A színikritika esztétikai követelményei, (előadás az Esztétikai Társaságban), megjelent az *Esztétikai Füzetekben. Megemlékezés Takács Sándorról,* (székfoglaló előadás a Kisfaludy Társaságban), megjelent a *Budapesti Szemlében. A színházi kritikus lelkiismerete,* (székfoglaló a Kisfaludy Társaságban), megjelent a *Budapesti Szemlében. A színpad mai irányai,* (előadás a margitszigeti (íróhéten. A színházi közönségről, előadás a Kisfaludy Társaság nyíregyházi vándorgyűlésén). Azonkívül számos cikk, színi- és könyvkritika és költemény. *Sárközi György* munkásságát az elmúlt évben Thomas Mann hata lmas regénytrilógiája első két kötetének a lefordítása vette igénybe. *Szabó Lőrincnek* verseiből válogatott kötet jelent meg az *Új írók* sorozatban. *Szabó László* szépirodalmi és közgazdasági működésén kívül három tessay- és három méltatást írt. *Szegő Endre* Kosztolányi-tanulmánya az *Erdélyi Helikonban* jelent meg. *Tolnai Gábor* legfontosabb írása könyve Erdély magyar irodalmi életéről. Tanulmányt írt azonkívül *Áprily Lajosról* a *Napkeletbe*, cikkeket a Világirodalmi Lexikonba és számos könyvkritikát és vitacikkeket.

Szerb Antal előadásokat tartott a szabadegyetemen és a Debreceni Nyári Egyetemen, két novellája jelent meg és *Magyar Irodalomtörténete. Vajthó László* tovább szerkesztette az *Irodalmi ritkaságok* című sorozatot. *Waldapfel Imre* a latin versművészet utolsó korszakáról írt tanulmányt az *Egyetemes Philológiai Közönlönybe* és több kisebb cikket ugyanoda. Nálunk felolvasott tanulmánya a *Válaszban* fog megjelenni. *Waldapfel József* tanulmányt írt az *Irodalomtörténeti Közleményekbe* *Katona első történeti drámái* címmel és azonkívül több kisebb cikket ugyanoda.

Sajnos, ez a lista nem teljes, mert némelyik igen tisztelt tagtársunktól nem sikerült a jegyzéket megszerezni. De ebből a seregszemből is kitűnik, milyen gazdag és sokirányú tevékenységet fejtenek ki társaink, és ha ismerjük is a műveket, tudjuk, hogy nemcsak sokat, de jót és igazat írtak. Azt hiszem, bizonyos egészséges öndicsérettel, de nem az igazság rovására megállapíthatjuk, hogy az elmúlt év irodalomtudományi termelésének jónéhány legértékesebb munkája a mi körünkől került ki, és így minden jogunk megvan a symphilein baráti együtt-örvendezésre, ami kis társaságunknak talán a legfontosabb programpontja.”

Nyilvánvaló, hogy a Szerb Antal pohárköszöntőjében felsorolt művek zöme nem az Irodalomtudományi Társaság működésének inspirálására születik. Elsősorban azért érdekes ez az áttekintés, mert megmutatja, hogy azok a tudósok és kritikusok, akik e korszak szellemi termésének a javát létrehozzák, valamilyen formában, lazább vagy szorosabb szálakkal kapcsolódnak az új tudományos csoportosuláshoz. A műveket tudományos igény, világnézeti szempont, téma és módszer szempontjából a legnagyobb változatosság jellemzi. Találunk közöttük olyan, a költészet örök emberi tartalmát kereső, az ember és a kozmosz szembenállásának titkait kutató és a szociális igazságok feltárását háttérbe szorító esszét, mint Joó Tibor írásai, amelyek az új nemzedék művészi és tudományos hivatását a jobb- és bal felé egyaránt gondosan elhatárolt humanitásemény ébrentartásában keresik.²⁰ Ugyanakkor ezekben az években, 1933-ban és 34-ben látnak napvilágot Németh László *Tanújában* azok a társadalmi problémák elevenébe nyúló és szociális feszültséggel telített tanulmányok, amelyekből kikerekednek *A minőség forradalma* kötetei, a címadó cikken kívül a *Debreceni káté*, a *Nemzeti radikalizmus*, a *Marxizmus és szocializmus*, az *Egy különítményes vallomása* és a *Lesz-e reform*. Születnek finom, filológiai részletmunkák, mint Waldapfel Imre tanulmánya, amely Rájnys József *Pásztori dalának* egyes formai motívumait a barokk és reneszánsz latinságon át egész a görög líráig vezeti vissza,²¹ de ott találjuk a társaság tagjainak irodalmi termésében Németh Lászlónak a filológiai apparátust mellőző, szintézis alkotására törekvő esszéit Aranyról, Adyról, a *Nyugat* elődeiről, Szophoklészről, és Arisztophanészről²² és Halász Gábornak az általa kifejlesztett új módszertani elvekre épülő nagyszerű irodalmi portréit Babitsról és a fiatal Széchenyiről.²³ A filozófiai és esztétikai tárgyú írások közül egyesek, így Barta János Heidegger-tanulmánya²⁴ és Baránszky Jób László Odebrecht esztétikájáról írt ismertetése²⁵ csupán a vizsgált életmű bemutatására és kommentálására szorítkoznak, ugyanakkor Mátrai László tanulmánya, *A zseni és a kultúra*²⁶ az alkotás és az alkotó viszonyának taglalását a kultúra mibenlétének, jelenének és jövőjének elemzésévé szélesíti ki. A társaság egyes tagjainak tanulmányai csupán egy későbbi nagyobb mű előkészületeinek tekinthetők. Waldapfel József tanulmánya Katona történelmi drámáiról későbbi Katona-monográfiájának csirája,²⁷ és Féja Géza Szerb Antal irodalomtörténetével vitázó, a régi magyar irodalomról írott cikkében is felbukkanak már irodalomtörténeti első kötetének, *A régi magyarságnak* a legfőbb gondolatai.²⁸ E sokszínű és változatos hangú tudományos termésben csupán a magas színvonalra és a tudományos igazság feltárására való törekvés és a feltétlen írói és tudósi becsületesség szándéka egységes.

Szerb Antal pohárköszöntője ezután a társaság munkáját súlyosan érintő problémákról, a publikációs lehetőségekről és a más tudományos társaságokkal való kapcsolatokról szólott:

„A jövőre vonatkozólag igen fontosnak ígérkező külső mozzanat a *Válasz* című folyóirat keletkezése. Ezt a folyóiratot nagybárra tagtársaink szerkesztik, és a velünk való összetartozandóságuk hangsúlyozására már az első számban közöltek egy ismertetést társaságunk működéséről, és a jövőben társaságunk programjában szereplő felolvasásokat és tanulmányokat fognak közölni. Ezzel bizonyos fókáig a folyóiratunk problémája legalábbis ideiglenes megoldást nyerne. A *Válasszal* kapcsolatban merült fel a Hungarológiai Társaság terve. Ha ez a társaság csakugyan létrejön, és ha a tagtársaink is jónak fogják látni, meg fogjuk találni a velük való együttműködés módját, és ezzel társaságunk funkcionális fontosságát lényegesen meg fogjuk növelni.”

A Hungarológiai Társaság megalakítására vonatkozó tervét Németh László ismertette a *Válaszban*. A társaság célját a nemzeti önismeret útjainak egyengetésében látta: „Nem is-

²⁰ JOÓ TIBOR: Elefántcsonttorony és világnézet. Nyug., 1933. II. 174—76. A harmincévesek generációs problémája. ProtSz., 1933. 211—17.

²¹ WALDAPFEL IMRE: A latin versművészet utolsó korszakából. EPHK, 1933. 105—111.

²² NÉMETH LÁSZLÓ: Tanú, 1933—1934.

²³ HALÁSZ GÁBOR: A három Babits-arc. ErdHel., 1933. 491—96. A fiatal Széchenyi. Folytatások. Nyug., 1934.

²⁴ BARTA JÁNOS: Martin Heidegger. Ath., 1933. 137—152.

²⁵ BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Teremtő egyéniség, első forma. (Rudolf Odebrecht esztétikája) Ath., 1934. 64—75.

²⁶ MÁTRAI LÁSZLÓ: A zseni és a kultúra. Ath., 1934. 52—59.

²⁷ WALDAPFEL JÓZSEF: Katona első történelmi drámái. HK, 1933. 75—92. 243—263., 1934. 32—50.

²⁸ FÉJA GÉZA: A magyar irodalom bölcsőjénél. Válasz, 1934. 360—67.

merjük a helyet, amelyen élünk, nem ismerjük a népet, amelyhez tartozunk, nem ismerjük a viszonyokat, amelyek fojtogatnak, nem ismerjük Európának azt a zónáját, amelybe beékelődünk, s nincs magyar szemszögünk, Európához sem, amelyről fecsegünk. Ha van műveltségünk, más történelmi-földrajzi helyen és helyhez készült műveltség az, mellyel itthon csak pávaskodni lehet." Ezért van szükség egy új tudományra, amely „a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteinket fűzné össze, hogy a nemzet tájékozódó ösztöne egy neki készült, az ő szolgálatában álló tanból meríthesse érveit és anyagát.”²⁹

A nemzeti önismeret fejlesztésének ez a koncepciója kap visszhangot Szerb Antal pohárköszöntőjének utolsó gondolataiban, amelyek az irodalom és az irodalomtudomány társadalmi jelentőségét és nemzetpedagógiai hivatottságát hangsúlyozzák:

„Valahogy abban mindnyájan egyek vagyunk, hiszen ez a generáció egyik legfontosabb lényegjegye, hogy az irodalomban, bár tiszteljük és élvezzük a művészi szépségre és igazságra irányuló öncélú értékakarást, mégis valamiképpen többet keresünk, mint csak irodalmat. Minden komolyabb irodalmi alkotástól elvárjuk, hogy a művészi érték mellett bizonyos társadalmi és nemzetpedagógiai céloknak is a szolgálatában álljon. Ennek megfelelően az irodalomszemléletünk és irodalomtudományos működésünk sem merülhet ki pusztán az esztétikai és filológiai igazságkeresésben, hanem itt is, többé-kevésbé, társadalmi és nemzetpedagógiai eszmények vezérelnek bennünket.

Ebben egyébként a magyar irodalom és irodalomszemlélet legkonstansabb hagyományait követjük, csak bizonyos változásokkal. A múlt században az irodalom és irodalomtörténet nemzetpedagógiai célja az volt, hogy emelje a magyarság nemzeti önérzetét, önbizalmát, és ily mód aktív hazaszeretetre neveljen. Napjainkban a cél sok tekintetben éppen az ellenkező: a múlt század szép illúziói veszedelmes dzsungellé nőttek, és a szellem pionírjainak a feladata az, hogy utat és rendet teremtsenek a túlságos vegetációban, vagyis hogy a nemzeti önismeret-höz keressék az utat. Ez a cél: a magyarság állandó és mai koradta arculatának igazi megismerése az, amiben ma minden irodalomtudósnak találkoznia kell, és ami társaságunknak eddig ki nem mondott célja.

Megismerni a magyarság igazi eidosát, és a megismerés által, az igazság ereje által országunkat mai esett állapotából felemelni — vajon tettünk-e valamit, hogy ehhez a célhoz közelebb jussunk? Én azt hiszem, tettünk. Azt hiszem, hogy pusztán az a tény, hogy így összejövünk barátságban és elbeszélgetünk, máris közelebb visz minket a célhoz. Mert — legyen szabad egy kicsit dicsérni magunkat, különben ki dicsérjen minket — nem vagyunk mi akárhány, akik itten összejövünk, hanem azok, akik a nemzeti önismeretnek talán legfontosabb része, az irodalmi önismeret megfordul. Mi vagyunk azok, akik a most serdülő nemzedékekbe hivatva vagyunk beoltani, hogy mit gondoljanak magyar magukról, amint az kifejezésre jut szóban és betűben, és a felelőségünk rettenetes. De mi vagyunk azok, akiket fiatal recepcióra és alkotásra egyaránt kész intelligencia választ ki, hogy merjük vállalni a feladatainkat. Igen tisztelt hölgyeim és uraim, ne haragudjanak, de én azt hiszem, hogy mi nagyon fontos emberek vagyunk. Hogy elérjük-e, megközelítjük-e valaha nagy céljainkat? csak azt idézhetem, amit mindnyájunk legfőbb közös őse, Toldy Ferenc jelszóul tűzött ki: Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit. Mi kezünkben van a tranquilla potestas, a csendes erő, és lehet, hogy hatásunk már egyre növekszik szerte az országban, anélkül, hogy tudnánk, bennünk és belőlünk már útnak indult valami a magyar csillagok felé.

Úritem poharam a barátság és barátságosság szellemére, hogy maradjon továbbra is közöttünk és segítsen bennünket utunkban.”

*

A magas célokat kitűző és sokat ígérő kezdetek után az Irodalomtudományi Társaság további működéséről nincsenek adataink. Valószínű, hogy az ennyire különböző szemléletű, érdeklődésű és kutatási területű tudósokat egyesítő társaság, amelynek közös elvi alapja csupán a hivatalos tudományossággal szemben elfoglalt ellenzéki álláspont volt — bár hivatalosan sohasem mondta ki feloszlását —, a politikai viszonyok súlyosabbra fordulásával világszemléletileg differenciálódott, csoportokra szakadt, és megszűnt működni.

²⁹ NÉMETH LÁSZLÓ: Egy Hungarológiai Társaság terve. Válasz, 1934. 69—70.

BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSA

Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Sükösd Mihály. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 398 I. 8 t. (Magyar Századok)

A Magyar Századok sorozat új kötete Bethlen Kata műveit, ezeken keresztül nehéz sorsát, érdekes egyéniségét ismerteti meg a mai olvasóval. Bár a fő mű, az önéletírás, eddig már négy ízben látott nyomtatásban napvilágot, gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt, s ez az ötödik újra-kiadást teljes mértékben indokolja.

A kötetet a sajtó alá rendező Sükösd Mihály kitűnő esszéje vezeti be. Azirodalmieszközökkel, fordulatos stílusban írt tanulmány Németh László alapvető Bethlen Kata-portréja után is tud újat mondani. Egyfelől a kor Erdélyéről nyújtott — a szokványos „történelmi háttér”-nél eleve — kép néhány találó vonással történő felvázolása, másfelől a személyből és műveiből kiinduló, ideológiai és magatartásbeli gyökereit kutató elemzés az a két eszköz, amelyek segítségével a szerző nemcsak érthetővé teszi Bethlen Kata jellemének talányos, néha taszító vonásait, de emberi közelségbe is tudja hozni alakját. A tanulmány gondosan megvizsgálja az ideológiai hatásokat, de nem téved túlzásokba. A felületes szemlélet egyes mozzanatok alapján Bethlen Kata életét és írásait a pietizmus körébe utalhatná. Sükösd rámutat arra, hogy a tételes pietizmushoz ennek a működésnek nincsen köze, s helyesen utal a puritanizmusra, amely — az ortodox protestantizmus gondolatvilága mellett — szintén ott szerepel Bethlen Kata művének és magatartásának ihletői között.

A bevezető tanulmány gazdag, árnyalt ábrázolásának bizonyos vonatkozásban mégis egyoldalúságot kell felrónunk. A kálvinizmus eszméitől átitatott, azokat életében komor következetességgel megvalósító nőalakot nem enyhíti eléggé a mindennapi életben szívvel-lélekkel részt vevő, s az élet gyakorlatiasabb területein nagyot alkotó „nagyasszony” képe. Pedig a források módot nyújtanának egy derűsebb — és arányosabb — Bethlen Kata-portré megrajzolására is. Sükösd azonban elsősorban az önéletírásból merít, a kortársak (kétségtelenül elfogult, de kritikával mégiscsak hasznosítható) nyilatkozatait eleve félreteresi, s nem fordul elég gyakran — bár

röviden szól róluk — a levelezés gazdag anyagához sem. (Míg Németh László hasonló terjedelmű tanulmányában tíz lapot szentel a levelezésnek, Sükösd kettőt.) Szerinte Bethlen Kata számára mindaz, ami a vallásos élményen kívül van: látszatvilág. Holott ha nagyobb figyelmet fordítunk az önéletíráson kívül kínálkozó forrásanyagra, észrevehetjük Bethlen Kata őszinte érdekelttségét a családi, anyagi ügyekben, olykor a pletykákban és tréfálkozásban is; a mindennapi életbe való bekapcsolódás intenzitását. Még bizonyos politikai érdeklődésre is fény derül. A levelezés árulja el azt is, hogy Bethlen Kata jobbágyait sem egyértelműen „alsóbbrendű teremtmény”-nek tekinti, „dolgozni köteles kreatúra”-nak „valahol a nemesember és a versenyparipa közti senkiföldjén”, hanem — anélkül persze, hogy kora és osztálya szemléletét átléphetné — éppen puritanizmusa következtében a velük való bánásmódból is lelkiismereti kérdést csinál. Nincs okunk kételkedni abban a nyilatkozatában, amely szerint „bizony mindenkor szorgalmatos gondom volt arra, hogy a tiszteim az emberekhez kegyetlenséggel ne légyenek, mert én felettébb nagy véteknek tartom embernek emberen kegyetlenkedni”; a keményebb bánásmód, melyet ekkor szükségesnek érez, természete s akarata ellen való, s a törvények által előírt szolgálatok megkövetelése mellett igyekszik könnyíteni jobbágyai sorsán (266—267. l.). További vonásokkal gazdagítják Bethlen Kata portréját a fennmaradt könyvjegyzékek: a túlnyomó részt ugyan a protestáns vallásos irodalom termékei alkotják, de ezek mellett megtalálható néhány történeti és jogi mű, füves és orvosságos könyvek, kiválóbb katolikus szerzők munkái, s a nagy emlékiratíró-elődök, Kemény János, Bethlen Miklós műveinek kéziratái is. Az a nő, aki ezeket a könyveket gyűjti, olvassa, nincs áthatolhatatlanul bezárva vallásos burkába, s korának nemcsak vallásos, hanem egyéb vonatkozásait is átéli.

Persze nem korlátok nélkül. Itt kell felhívni a figyelmet arra a szempontra, hogy Bethlen Kata önéletírása és imádságos-

könyve az első jelentős női megnyilvánulás prózairodalmunkban. (A két — jóval szerényebb — előd Lorántffy Zsuzsanna és ugyancsak Bethlen Kata, az ifjabb Apafi Mihály felesége.) Nincs itt tér annak megvizsgálására, hogy ez a jelentős újság; az, hogy egy nő foglalja írásba személyes élményeit, mennyiben tudható be a pietizmus a személyiséget bizonyos vonatkozásokban kibontakoztató hatásának, s — bármennyire nem felvilágosodott a tartalom — mennyiben a felvilágosodás előszelének. Mindenesetre a magyar írásos emlékekben itt jelentkezik először egy erős női öntudat. Bethlen Kata ismert írásai közül ennek legélesebb kifejezése a fogarasi református egyháztanáchoz írott levelében jelenik meg (342. l.), de megnyilvánul ugyane levelben a lányok taníttatására fordított gondban is (341. l.). Hogy azután emellett a nagyvilágból Bethlen Kata kevesebbet vesz észre, mint a férfi emlékirók: ezt Erdély helyzetének megváltozása mellett női volta is magyarázza. Nem érezzük túlzásnak azt állítani, hogy Bethlen Kata tevékenységére a női egyenjogúság tudata nyomja rá — először Magyarországon — bélyegét.

Ezt a második — néhány vonással Sükösd által is felvázolt — Bethlen Kata-portrét nem foghatjuk fel úgy, mintha az elsőnek valamiképpen ellentét lenne. A puritanizmus — melynek levegőjét Bethlen Kata talán minden más áramlatnál erősebben szívta magába — nemcsak az életvitel következetes vallási megalapozottságát kívánja meg, hanem, polgári eredete folytán, a hasznos és hasznot hajtó emberi tevékenységet is vallási tevékenységnek tekinti. A magyarországi fejlődésben túltengő feudális vonások miatt a puritanizmusnak ez a kettőssége kevésbé bontakozhatott ki, Bethlen Kata személyében azonban, változatlanul a feudális keretek között — speciális helyzete és egyéni adottságok folytán — ezt a teljességre törekvő, túlvilágot és e világot egyaránt birtokba venni akaró magatartását figyelhetjük meg. Ez a szempont olvasztja szerves egységbe Bethlen Kata látszólag ellentétes vonásait.

Az önéletírás keletkezését illetőleg két ponton nem értünk egyet Sükösdvel. Nem látszik kétségesnek ugyanis az, hogy Bethlen Kata művét a nyilvánoságnak szánta, tanulságul; nemcsak a bevezető sorokban van erre utalás, de később is kijelenti, hogy életét példának tekinti, sőt egy helyen azt is, hogy a leírás „a jóvendőbélieknek” is szól (177. l.). A vallásos szemlélet központi volta nemcsak az írónő adottságaiból fakad; nyilván a mű célja is megszabja a megírás módját, s ez a cél a vallásos érzelmek, elhatározások felkeltése az olvasóban. Ez a körülmény magyarázza a hézagosságot is: az író céljának megfelelően szelektált anyagában — vagyis élete eseményei között.

Nem tartjuk kétségesnek — Sükösdvel ellentétben — a mű keletkezésének időpontját sem. Az 1744. év eseményeinek végén Bethlen Kata odajegyzi: „Az én ez világon való zsellérkedésemnek rendét eddig írárm le 1744. esztendőben november 10-dik napján Sorostélyon.” (129. l.) Ettől kezdve már folyamatosan ír, illetve évenként többször készít feljegyzéseket, — sokszor utalva is írás és események egyidejűségére. Ez teszi az önéletírás utolsó fennmaradt harmadát szételőbbé, szerkesztetlenné, némileg naplószerűvé. Az első, egyvegtében írott rész tehát 1744-ben (esetleg 1743-tól kezdve) keletkezett. Nem lehet véletlen, hogy ez az időpont az, amikor Bod Péter hazatér Hollandiából és Bethlen Kata udvari papja lesz; az önéletírás minden valószínűség szerint az ő kezdeményezésére íródott.

A kötet az önéletírásról kívül Bethlen Kata 106 levelét közli, valamint *Védelmes erősis* c. művének bevezetését és egy könyörgését (a többi az önéletírásban is megvan), végül a fennmaradt végrendeletek egyikét. Egyedüli forrása a Szédeczky Kárdoss Lajos gondozásában 1922-ben megjelent kiadvány. Kár, hogy Sükösd nem tett kísérletet a levéltár kibővítésére. A levelezés így kissé egyhangú: a 106 levélből 98 szól a Teleki család tagjaihoz, ebből is 62 Teleki Lászlóhoz vagy feleségéhez. Többirányú levelezés Bethlen Katát újabb oldalairól mutathatta volna be. (Talán Budapesten levő családi levéltárak, elsősorban a Ráday levéltár is őriznek Bethlen Kata-leveleket; s talán meg lehetett volna próbálkozni erdélyi munkatárs bevonásával is?)

A szövegközlés elvei — modern helyesírás, és régies és tájnyelvi sajátosságok megőrzésével — tekintettel a sorozat népszerűsítő célkitűzésére, helyesek. Nem szerencsés azonban egyes latin szavak magyaros helyesírással való közlése; a szöveg összképét ezek az átirások zavarják, s a nem szakember olvasó számára a szöveget nem teszik érthetőbbé. Hiányosság a rövidítések feloldatlansága is. Míg a „Kged” és hozzá hasonló rövidítések feloldása csak közelebb vinné a szöveget a mai olvasóhoz, más esetekben a rövidítés meghagyása a megértést gátolja (v. consistorium, 2-da 7-bris és egyéb dátumok, b. e. fejedelmek, H. fl., M. könyv stb.).

A kiadványhoz csatlakozó jegyzetanyag a Magyar Századok sorozat gyakorlata szerint tárgyi magyarázatokra, névmutatóra és jegyzetszótárra tagolódik. Ezek együttes terjedelme sem nagy: 24 lap a mintegy 330 lap szöveghez. A XVIII. század közepén keletkezett szöveg azonban nyelvi adottságait és tartalmi vonatkozásait tekintve nagyobb jegyzetapparátust is elbírna. A tárgyi jegyzetekkel való takarékoság folytán főleg a levelek egy része válik nehezen érthetővé; a nem szakember olvasó sokszor légüres térben találja ma-

gát a szövegek olvasásakor. A megértést előmozdíthatta volna egyrészt, ha a jegyzetek utalnának a — sokszor párhuzamos kérdéseket tárgyaló — visszaemlékezések megfelelő helyeire; másrészt, ha a fő problémákra (pl. a gyermekek elvétele, birtokpercek, egyházi ügyek) a jegyzetek átfogóan, valamivel bővebben — esetleg más források felhasználásával is — kiterjeszkednének; harmadrészt, ha a nem nevükön említett személyeket megmagyaráznák (ányomasszony, Eszter öcsém-asszony, a fogarasi mester stb.); a sokszor emlegetett „kis pap” nyilván Málnási László, Bethlen Kata halála előtti utolsó udvari papja). A fogarasi egyház ügyeivel foglalkozó 98. sz. levél a magyarázó jegyzetek hiányában még a szakember számára is nehezen érthető.

Az életrajzgyűjtemény — részben helyes ökonómiával — szintén takarékos, de néha talán túlságosan is az: a puszta nevük említésével felsoroltak között vannak személyek, akikről érdemes is, lehetséges is lett volna néhány főbb adatot közölni, vagy legalább kitérőt pontosabban körülírni. (Pl. a Gilányi néven szereplő generális nyilván Ghillányi János, császári tábornok.)

A jegyzetszótár a helyneveket és az idegen szavakat — magyar megfelelőikkel — sorolja fel. Bizonyos hiányok itt is vannak: a helynevek csak részben szerepelnek, s nemcsak a jelentéktelenek hiányoznak. (Hévíz nevű község pl. több is van Magyarországon; a szóban forgó a Felsőfehér, ill. Nagyküküllő megyei, Olt melletti község, Haller-kastélyal, amely Bethlen Kata egyik fő tartózkodási helye volt, s itt is halt meg; Igen-ről nem feltétlenül tudja az olvasó, hogy azonos az

Alsófehér megyei Magyarigen községgel.) Néhány magyarázatot igénylő fogalom: spiritus (szeszital), nagygyűlés a megyében (megyei közgyűlés, szemben a tisztikart és a jobb módú nemességet egybehívó kisgyűléssel); generális commandáns (katonai főparancsnok, Bécs főképviseelője Erdélyben); etetés (helyesen: étetés, ti. méreggel); imperialis grófné (szent birodalmi grófné, nem magyar grófság viselője); logika, conjugatio (mint iskolai osztályok); pirotsel (kocsifajta, a szó eredete bizonytalan) stb.

Néhány kisebb tévedés: fiscus: nem királyi ügyész, hanem maga a kincstár; flegma itt nem a testben levő nedvet jelenti, hanem váladékot, köpetet; a „haereditarius” szó nem az uralkodóra, hanem Erdélyre, mint örökös tartományra vonatkozik (138—139. l.); „előbb ültem volna a zöld asztalhoz” nem azt jelenti, hogy „előbb lett volna a fő kormányzó tagja” (373. l.), hanem hogy fontosabb helyet foglalt volna el benne, mint-hogy az ülés sorrendje a rangsornak felelt meg. Végül: egy-két zavaró sajtóhiba is becsúszott a névmutató betűrendjébe és néhány levél keltezésébe.

A szép, koncepciózus bevezetéssel — s kissé nagyvonalú filológiával — összeállított kötet azonban így is örömeire szolgál az olvasónak, s jól betölti azt a hivatását, hogy a múlt iránt érdeklődők egyre növekvő táborához közelebb vigye a magyar történelem és irodalomtörténet egy viszonylag kevésbé ismert szakaszát, s ezen belül annak a nőnek az alakját, aki Magyarországon először érezte magát hivatottnak arra, hogy élete eseményeit, testi-lelki küzdelmeit írásban megörökítse.

V. Windisch Éva

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti: Horváth Károly és Tóth Dezső, 1—3. köt. Kisebb költemények (1816—1855.) 1—2. köt. sajtó alá rendezte: Horváth Károly; 3. köt. sajtó alá rendezte: Tóth Dezső. Bp. 1960—1962. Akadémiai K.

A Vörösmarty-életműnek jó sáfárai voltak. A költő életében barátai, Bajza József és főképp Toldy Ferenc, halála után első monográfusa, Gyulai Pál gondozták alkotásait. Századunkban Brisits Frigyes ismertette meg a közönséget Vörösmarty újabb — ifjúkori — versrétegeivel. Az 1833. évi első kiadás, majd az 1840-es újabb edíció, az 1845—48. évi „kézi kiadás”, az 1847-es „nemzeti kiadás”, Gyulai nyolckötetes gyűjteménye 1884—85-ben, végül 1926-ban Brisits említett kiadványa (V. M. *kiadatlan költeményei*), viszonylag megbízható örökséget jelentettek marxista irodalomtörténetírásunk számára.

Nemkülönben az, hogy Vörösmarty kézíratainak túlnyomó része épségben fennmaradt az MTA, illetve az OSzK gyűjteményeiben: fundamentumot adva az újabb Vörösmarty-filológia, szövegkritika munkájához.

Mégis: a *Kisebb költemények* akadémiai sajtó alá rendezőinek, Horváth Károlynak és Tóth Dezsőnek nem volt könnyű dolguk. Vörösmarty nem sokat törődött kézírataival. Nyomtatásra szánt műveinek korrektúráira meg éppen nem ügyelt. Kéziratai többnyire első fogalmazvány-alakjukban maradtak ránk, nemegyszer hevenyészetten, kuszán tükrözve a verskompozíciót. Időrendjüket

pedig a költő (vagy a kötetek gondozói) a sajtó alá rendezések alkalmával sokszor megbontották. Mindenekelőtt a művek filológiai hű és pontos szövegének, valamint *kronológiájának* tisztázása állott tehát feladatként a szerkesztők előtt.

Sietünk megállapítani: vállalt kötelességüknek mintaszerűen tettek eleget. Vörösmarty kisebb költeményeinek akadémiai szövege — a kéziratokkal való szigorú összevetés alapján — összehasonlíthatatlanul pontosabb-gondosabb, az időrend pedig feltétlenül hitelesebb minden eddigi kiadásnál. Betűhív szövegközlésük alapja — a szabályzat szerint — a műnek a költő életében utoljára nyomtatásban megjelent szövege. Ha az illető alkotást Vörösmarty életében nem nyomtatták ki, akkor a kézirat szövegét követik. Közlésük alapja tehát legnagyobb-részt az 1845–48-ban publikált tizkötetes ún. „nemzeti kiadás”. Emellett azonban feltüntetik az összes kéziratváltozatokat, sőt a költő életében megjelent nyomtatott variánsokat is. Megjelölik továbbá a mű lelőhelyét a Gyulai-féle kiadásokban, s még a hozzá fűződő jegyzetek lapszámát is megadják. A kiadás elvei tehát minden tudományos-textológiai igényt kielégítenek.

*

Horváth Károly munkája — ő gondozta az első két kötetet — főleg a kéziratok ellenőrző átvizsgálására: leírásukra, olvasataik javítására, keletkezésük megállapítására, Vörösmarty iskolai füzetekének megfejlesztésére, datálásuk kiderítésére, a költői mintaképekhez (Édes Gergely, Virág stb.) való kapcsolódás filológiai feltérképezésére — vagyis az ifjú Vörösmarty *alkotó egyénisége fejlődéselemeinek* kimunkálására terjedt ki. A „kézi”, a „nemzeti” s az 1833. évi kiadás datálásai — az említett okokból — nemegyszer kétesek, ötletszerűek voltak. Horváth ezekkel szemben a kronológiailag sokkal megbízhatóbb kéziratot — iskolai és egyéb — Vörösmarty-füzetek sorrendjére alapoz: az iskolai tanulmányok, a helyesírás, íráskép és verselés alakulásának módszeres, kritikai vizsgálata alapján állítja össze a költemények időrendjét. Számos vonatkozásban egészen más sorrend, azaz egészen más ifjúkori fejlődéskép tárul ezzel az olvasók szeme elé. Ő csak az 1816 és 1820 közt írott verseket tekinti zsenyéknak, de azokat sem különíti el a versrétegek időbeli alakulásától, hanem — na zyon helyesen — beolvastja azokat az általános fejlődésképbe: polgárjogot, költői érvényt adva ezzel az ifjúkor sok következtetésre lehetőséget nyújtó műveinek. Az újfajta időrend és az ifjúkori költői anyag egyenrangúsítása által nyilvánvalóvá vált: egész versrétegek vannak Vörösmarty művészi hagyatékában, melyekkel a marxista kutatás

eddig nem, vagy alig foglalkozott, hogy az első nagy csúcsához, a *Zalán futásához* vezető eszmei-esztétikai út fontos pályaelemei lehetők fel e Horváth Károly által módszeresen átvilágított zsenyéknben. Ennek alapján kétségkívül megállapítható, hogy az 1790-es nemesi ellenállás ideológiájából táplálkozó nemesi patriotizmus, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, a fiatal Kisfaludy Károly eszmei hatása jóval nagyobb volt az ifjú Vörösmartyra, mint eddig gondoltuk. Olyan, eddig homályban levő versek mutatják ezt, mint a *Rege a Hajdanságból*, *A régi idők emlékezete*, leginkább pedig a *Mint lebegő ladikot...* kezdetű óda: utóbbi valóságos összefoglaló tára a rendi nacionalizmus elveinek. Nem érdektelen a *Várja hanyatlását kiki...* kezdetű, Horváth által itt, e kiadásban először közölt töredék sem: az 1817-ből származó két és fél soros apró verstörmelékben megcsillan valami zsarnokellenesség, valami, a későbbi Vörösmartyra emlékeztető szabadságvágy-csúra: a versben előforduló „sok múlt hatalom” kitétel már valamit előlegez — ha halványan is — a *Zalán futása* „régicőség”-ihletéből. S nemkülönben ezt a későbbi költő-arcot anticipálják az olyan zsenge művek, mint a most helyes fejlődésvonulatba állított *Csattog az öldöklő viadaban...* kezdetű és *A korcsokhoz* című versek is.

Lényegbevágó kronológiai változtatásnak tartjuk, hogy Horváth Károly a *Helvilához* című verset 1828-ról előrehozza 1823 legelejére. Ez Vörösmarty ekkori osszianizmusára vonatkozólag ad értékes támpontokat. Alátámasztja azt a felfogást, hogy a *Zalán* írása előtt, 1822–23-ban volt Osszián hatása a legerősebb Vörösmartyra. Ugyancsak 1828-ról helyezi át 1823-ra *A szerelmes* (Hasztalan van olvasásom...) című verset: az Etelka-élmény eleven lüktetése, a friss seb fájdalma érzik ebben az elégikus dalban. A kézirat írásképe s a rajta olvasható nevek alapján helyezi át *A szerelmellen* című költeményt 1823-ról 1825 végére: tegyük hozzá, hogy döntését a vers lélektani szituációja is meg támogatja: a halványuló-hűlő Etelka-emlékre visszatekintő, visszasóvárgó fiatal férfi műve ez a vers, heve, intenzitása már nem az ifjúkor elfojtott szenvedélyé. Hasonlóképpen igazolja a verhangulatiság a kézirat alapján történt áthelyezést *A szép virág* esetében is: Horváth az OSZK-ban levő kézirat alapján 1824-ről 1826-ra tette át a verset. *A Helvila halálán* viszont egy Stettnerhez írott levél alapján került át 1828-ról 1826 legelejére. *A szemek* pedig a kézirat tanúsága értelmében 1828-ról 1826-ra. Vörösmarty költői fejlődésképének belső ihlet-genezise itt is alátámasztja Horváth Károly filológiai precizitását: ezek a versek szentimentális szomorgásukkal, elégikus melankóliájukkal kissé ki is rittak 1828-nak: a romantika erősödése s a népies-

séghez fordulás évének terméséből. Számos versáthelyezést, datálási változtatást említhetnénk még: ezek legtöbbször egy-egy szint, szempontot ad Vörösmarty eddigi pályaválatához (pl. *A gyászkiséret* és *Csák* című versek átcsoportosítása 1831-ről 1830-ra, a *Vágy* 1830 végére illesztése, *A Guttenberg-albuma* című óda dátumának 1839. szeptember 5. előttré tétele stb.). Itt jegyezzük meg: kár, hogy Horváth a versek címének esetleges megváltoztatásakor elmulasztja megemlíteni: hol, mikor, melyik kiadásban következett be a verscím-csere? A *Vágy* című vers első megjelenésekor, az *Aurora* 1832. évfolyamában még a *kedveshez* címet viselte; *A hivatlenre* ugyanitt még *Kesergés*; a *Bús emlék* e kötetben *A koszorú* címmel jelent meg; *A boldog* pedig e helyt *Egy leánykához*. Mikor alakult át a cím? Érdekes ugyanis, hogy e verseket a költő mind *Csaba* álnév mögé rejtőzve írta. 1833-ban, az első kötet megjelenésekor következik be a címváltozás, vagy csak később? Az első címek személyesebbek, szubjektívabbak, líraiabbak, eleven élményt sugallók, a helyükre lépők általánosabbak: az ihlet megcsappanását, az élménykarakter jellegtelenedését mutatják.

A szövegkritikai kiadásban eddig ismeretlen Vörösmarty műveket is olvashatunk. Nem tartoznak a lírai termés javához, de a fejlődésképet ezek is gazdagítják. Így a *Kor-pádi dala* s az *Ének Hédervári Konról*, *A bújdosók* genezisést teszi teljesebbé. A *Czáfolás* és a *Czipellőhöz* című tréfás epigrammák — melyekre Horváth Károly a *Koszorú* 1828. évfolyamában bukkant — Vörösmarty népiesség felé való tájékozódásának apró elemei. Az *Ifjú leány (Három párbeszéd)* című vers pedig vérbeli Vörösmarty alkotás: a *Széplak* kéziratának végén talált háromrészes elégikus vallomás az Etelka-ihletkőr, a romantikus szerelmi vágy finom, csillámos-futamos zeneiségű, a lélek mélyéről felfújó megnyilatkozása. A *Sorvadozék* verszem. . . kezdetű, ugyancsak itt először publikált Vörösmarty-vers meg éppen az élmény- és ihletkőr megszűnését dokumentálja 1830-ban: tettvágy, sarjadó munkakedv, új élethangulat ébredéséről tanúskodik. A *Koszorú* 1838. évfolyamában felfedezett *Nő s anya nyugoszik itt* . . . kezdetű disztichon pedig — melyet a költő Károlyi Istvánné halálára írt — annak a polgárosodó, reformkori nőideált magasztaló Vörösmarty-versláncolatnak szerény tagja, mely a 30-as évek második felében költészetében kibontakozik. Horváth érdeme az is, hogy néhány esetben nem riad vissza saját régebbi felfogása korrigálásától sem: így a szövegkritikai kiadásból elhagyja az *Utánad folynak könnyeim* . . . kezdetű verset, mely Szemere Pál műve, s melyet tévesen vett fel 1955-ben a Szépirodalmi Kiadónál megjelent Vörösmarty-gyűjteménybe, továbbá az *Oh Palinur* . . . kezdetű

versikét (Baróti Szabó fordítása), végül kihagyja az *Aki keblében* . . . kezdetű vers-töredéket is. Elfogadta Barta János érveit (*Ungarische Jahrbücher*, 1926), melyek Berzsenyi szerzősége mellett szólnak.

Horváth Károly jegyzetei is kitűnően sikerültek: precízek, tömörek, kevéssel sokat mondók. Különösen a reformkori irodalom közszereplőiről s a pályatársakról alkotott portréi nyújtanak sokat. Az ifjúkori barátok: Egyed Antal, Klivényi Jakab, Teslér László alakját, tevékenységét igen plasztikusan állítja az olvasók elé, még inkább pedig Czinke Ferencét (vö. I. k. 469—473. l.), ahol meggyőző választ ad arra is: miért tisztelte Vörösmarty diákkorában — későbbi nézeteivel ellentétben — a közmondásosan tehetségtelen Czinke Ferencet. Kiemelkedően sokrétű, mégis gazdaságos portrét rajzol Fejér Györgyről az *Y algebra*, Bors Sámuelről a *Kenyérmezei diadal írójának*, Pyrker Lászlóról a *Híres magyar—német költő*, Romy Károlyról a hozzá írt óda jegyzetében: ha ezentúl a felsoroltakról tájékozódni kívánunk, kézikönyvek helyett legjobban ha e Vörösmarty-ediccióhoz fordulunk. A *Szép Ilonka* s a *Szózat* jegyzetanyaga pedig összetettségével önálló kis tanulmányként is megállna. (Az utóbbi feldolgozásának alaposágára jellemző, hogy utóéletét a különféle értelmezések tükrében strófaról strófára vizsgálja.)

Fentebb Horváth jegyzeteinek ökonomikus felépítettségét, lényegretörő tömörségét dicsértük. Hozzá kell azonban tennünk: az eddigi Vörösmarty-irodalom ismertetésében időnként — szemben a gyakran citatológiává híguló egyéb akadémiai kiadásokkal! — túlságosan is gazdaságos. Úgy véljük, munkájának ez az egyetlen lényegesebb fogyatéksága: hiányoznak néha jegyzeteiből az eddigi Vörösmarty-kutatás el nem hanyagolható eredményei, megállapításai. Előfordul, hogy ízlésváltást jelző vagy korszakfordulóra vonatkozó, fontos észrevétel is elmarad az irodalom összefoglalásaiból. Nem jegyzeteli meg például kellőképpen a *bújdosó gyilkos* és *A bús vándor* című verseket, holott ezek már a romantikus Vörösmartyt mutatják, az Etelka-ihlet szélsőségesen pesszimista lecsapódásai. (Mosonyi József: *Az ifjú Vörösmarty*. Bp. 1943. 42., Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp., 1957. 23., ill. 26.) Hasonlóképp *A szerelmes* (Hah kié vagy most . . .) című vers jegyzetében Tóth Dezső monográfiájáról csak azt jelzi, hogy a mű dramatizált szerkezetéről ír, holott Tóth a romantikus líraiság kifejlődéséről is tesz itt fontos észrevételeket (i. m. 26—27.). Nem közli a *Mikes büja* értelmezéseit: így Waldapfel Józsefét, aki szerint a vers fontos tanúság arról a hangulatról és politikai gondolkodásról — szabadságvágyról és zsarnokellenességről —, amelyben Vörösmarty munkáinak

egész sora, köztük epikus művei fogantak (*Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1957. 328.), és Tóth Dezsőt, aki szerint alapjelentése „... Vörösmarty panaszos vadjá az önkényuralom — s egy kissé a maga fáradt, könnyen felejtő nemzete ellen is” (i. m. 106.). Kár, hogy egy ilyen fontos vers kommentár nélkül maradt.

Horváth Károlynak feltétlenül érdeme, hogy néhány helyen kiaknázza — a marxista szakirodalomban elsőknek! — Brisits Frigyes értékes dolgozatát a pályakezdő Vörösmarty-ról (*Vörösmarty költői elindulása*. Vigília, 1950. 3. sz.). Így felhasználja a *Fehérvár* és a *Virág Benedekhez* című költemények jegyzeteiben, kár viszont, hogy nem teszi ezt a *Toldi Csepelben s A juhász és bojtár* esetében is. Az elsőnél úi. Brisits megállapítja (i. m. 156.) a romantikus Vörösmarty határozott jelentkezését: „temperamentuma... telítve van heroikus indulatokkal, képzelete... csupa villámlás és rengés.” A második vers meg épp az ellentéte: a régi ízlés megtestesülése, a „gracismus” jellegzetes példája. Brisitsnek a Teslér Lászlóval, Vörösmarty barátjával való kapcsolatáról is értékes megállapításai vannak: szerinte ő hangolta fel Vörösmartyt, ő állt hozzá legközelebb, ő olvasta elsőnek költeményeit, drámáit, Vörösmarty ifjúkorában csak az ő kritikáit hallgatta meg. Teslér vezette be Vörösmartyt Shakespeare műveibe, küldte meg számára Herdert, magyarázta Schillert, közvetítette Kazinczyt stb. (i. m. 157.). A *T... barátomhoz* és a *Teslér barátomhoz* című Vörösmarty-episztolák jegyzete erről nem vagy alig tesz említést. Fájjaljuk, hogy az *András és Béla* című alkotás jegyzete mellőzi Horváth János rendkívül finom megállapítását a lírikus jelenlétéről, sőt túlsúlyáról Vörösmarty epikus költészetében: „Vörösmarty elbeszélő műveiben nemegyszer láthatjuk, legremekebbül az András és Béla c. kis költeményben, hogy nem a cselekvő, hanem a passzív fél líraisága tükrében, s annak az álláspontjáról fogja fel a történet egészét... az egyetlen cselekvés egy feszült lírai állapotot old fel... számára az elbeszélés is a líraiság hatalmas megfeszítését s feloldását jelenti.” (*Vörösmarty*. Napkelet 1926. 1. sz. 32—33.) Hiába keressük a *Hedvig* jegyzetében Kemény Zsigmond elragadtatott sorait (*Vörösmarty-émlékszed.* Báró K. Zs. Munkáiból. Bp., é. n. 289.), *A elválókról* irottakban Tóth Dezső fontos megállapítását a Vörösmarty-epigramma elrejtést-elszemélytelenedést szolgáló karakteréről (i. m. 208.), *A hortalan* irodalmának ismertetésében pedig Erdélyi János érdekes véleményét a vers költőségéről (*Válogatott művei*. Bp. 1961. 198.).

Barta János találó észrevétele a *Szózatban* először megjelenő „magyar szabadság—világszabadság”-gondatról (*Vörösmarty*

patriotizmusa. It, 1950. 4. sz. 19.) is említést érdemelt volna, hasonlóképp elemzése *Az elhagyott anya* s a *Három rege* című versek sajátos hazafias propagandisztikus célzatáról (i. m. 22.). Kár volt elhagyni *Az árvízi hajós* jegyzetéből Tóth Dezső okos fejtegetéseit, az allegóriáról, mint az aktuális politikai-közéleti téma szugesztív megjelenési formájáról (i. m. 297.) s Erdélyi ítéletét a „lelemény (inventio)” szépségéről (i. m. 197.). Horváth Károly, sajnos, néha még saját régebbi elemzéseivel szemben is túl szigorú: nem említi például az *Éj és csillag* című verssel kapcsolatban, amit az alkotásról 1951-es tanulmányában írt (*Vörösmarty szerelmi lírája*. It, 1951. 1. sz.), az *Ábránddal* kapcsolatos megjegyzéseit is csak szűkösen idézi, Vörösmarty szerelmi lírája témakészletének, motívumkincsének saját maga által alkotott kitűnő rendszerezésére pedig sehol sem utal (i. m. 52.). Szeretnénk remélni, hogy ezek a hiányzó irodalmi értelmezések nem a Kiadó papírtakarékossága következtében csorbitják a szép kiadvány teljességét.

Adatbeli tévedés, elírás Horváth Károly jegyzeteiben úgyszólván alig fordul elő. Mutatóba egypárat megemlítünk: Kossuth *Adalék a nemzeti önismerethez* című cikke nem 1842. január 2-án, hanem június 2-án jelent meg a Pesti Hirlapban (l. k. 326.); az 1842-es akadémiai nagygyűlési jutalomról szóló határozat a Magyar Tudós Társaság évkönyveinek nem 1842-es, hanem 1845-ös kötetében található (i. m. 330.); Dessewffy József *Tekintetes Válaszalmány* című cikke a *Felső Magyarországi Minervának* nem 1833., hanem 1835. évfolyamában jelent meg (i. m. 322.) stb. Mindezek az elírások azonban elenyésznek a hajszálpontos, rendkívül alapos tájékoztató-sok tömegében.

*

A Tóth Dezső által szerkesztett III. kötet 1840-től a költő haláláig, vagyis legizgalmasabb alkotó periódusában öleli fel a Vörösmarty-líráit. Tóth is megajándékoz bennünket új, kötetben kiadatlan művekkel: így közli a költő *Borhűtőkre* című epigramma-sorozatát a Budapesti Szemle 1904. évfolyama, *Emléksorok* című epigrammáit pedig a *Pesti Napló* 1926. évi karácsonyi száma alapján. Ő is végrehajt hasznos kronológiai átrendezéseket, pl. az *Emlékezet, Vashámor*, W. G. *émlékkönyvébe*, *A hű lovak* című műveket 1840-ről 1839-re datálja, *Az anyátlan leánya* 1844-ről 1843-ra kerül át stb. De Tóth Dezső e téren könnyebb helyzetben volt: nagyjában-egészében elfogadhatta az 1845—48. évi kiadás időrendjét, s az, hogy Vörösmarty ekkor már majdnem kivétel nélkül folyóiratokban is közölte alkotásait, szintén szilárd támpontot nyújtott. Így Tóth Dezső munkájának gerince, zöme a jegyzetekre, azon belül is az egye

verseknek a történeti összefolyamatba való elhelyezésére, az alkotó egyéniség és a kor bonyolult összefüggéseinek felderítésére terelődött át. Míg Horváth Károly az első két kötetben a személyes élet és a szövegek apró filológiai mozzanatainak, főképpen akéziratok alakulásának nyomozásában alkotott maradandót, addig Tóth a harmadik kötetben a versértelmezések kritikai átvilágításának, a *történeti-korrajzi-közéleti szálaknak*, a versek egykorú sajtóvisszhangjának — vagyis a művek és koreszmék egymásrahatásának, fejlődésláncolatának kimunkálásával ért el elismerésre készítő eredményeket. Jegyzeteiben elsősorban az egyes Vörösmarty-versekben kifejezett gondolatok eszmei talajának feltérképezése, az egykorú cikkekkel, tanulmányokkal való egybevetés, az elvi hatások számbavétele értékes. A művek geneziséit, forrásvidékét, egykorú visszhangjukat, fogadtatásukat, hatásukat — azt az *irodalmi-közéleti közeget* kívánja felderíteni, melybe az egyes versek beépültek: jegyzetei rendre irodalom és társadalom, mű és irodalmi élet dialektikus összefüggésrendszerét fürkészik. Nagymértékben kiaknázta a kor folyóiratait: az egykorú sajtóvisszhangok összegyűjtése kivált az olyan politikai verseknél becse, mint a *Liszt Ferenchez*, a *Főti dal*, *Az úri hölgyhöz*, a *Hymnus*, az *Országháza*, a *Harci dal*, *A vén cigány*. (Itt említjük meg, hogy ugyanez viszont a Laura-verseknél, az *Ábránd* és *A merengőhöz* esetében sajnálatosan elmaradt!) A *Liszt Ferenchez* című óda jegyzete egész kis tanulmánnyá szélesedett, az egykorú adatok ismertetése a sajnálatosan elmaradt szerves előadásává lényegült. Hasonlóképp imponálóan bővült a *Főti dal* jegyzete több mint egyéves értekezéssé.

A *Liszt Ferenchez* eddigi kommentárjai közül csak Szauder József finom megállapításai hiányoznak világ és nép, világ és magyarság fogalmainak összefüggéséről, az egyetemes haladó emberiséghez való hozzátartozás és hű magyarság egységéről (*A romantika útján*. Bp., 1961. 316—317.), s Tóth Dezső gondolatgazdag verselemzése (i. m. 334—338.), melyre csak utal, de elmulaszt ismereteni. Általában véve meglepő számunkra, hogy a jegyzetek sehol sem vesznek tudomást Szauder József *Vörösmarty pályája* címmel 1961-ben megjelent összefoglaló pályaképről. Így *Az élő szobor* című vers jegyzetében maga Tóth Dezső írja, hogy a kitérő költeményről az eddigi Vörösmarty-irodalomban milyen kevés szó esett. Annál furcsább, hogy Szauder tanulmányának idevonatkozó passzusát mellőzi. Idézzük: „... grandiózus monológ keretébe foglalja a zsarnokságból tehetetlenségre, élőhalott állapotra kényszerített lengyel nép panaszát. A dermedt moz-

dulatlanság és a kavargó indulatok s látomások ellentmondása rettenetes feszültséggel tölti el a verset.” (*A romantika útján*. Bp., 1961. 317.) S nem említi Kovács Endre monográfiájának idevágó részletét sem (*A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*. Bp., 1959. 389—393.). Szauder elemzése különben feltűnően hiányoznak a *Laurához*, *Ábránd*, *A merengőhöz* című Laura-verseknél is.

A *zalamegyeieknek* című vershez jól fel lehetett volna használni Barta István Csányi Lászlóról szóló kandidátusi disszertációjának sokrétű adalékait, a *Gondolatok a könyvtárban* elvi forrásai közt Mokcsay Haraszi Ágostonnak a költeménnyel mintegy egy időben megjelent könyvét (*Utazás Éjszak-Amerikában*. 1844.), s az Athenaeum egykorú cikk- és tanulmányanyagát. (Erre különben Baranyi Imre igen hasznos könyve nemrégiben hívta fel a kutatók figyelmét: *A fiatal Madách gondolatvilága*. Bp., 1963.) Az *Országháza* jegyzetéhez — Kossuth és Vörösmarty kapcsolataira — jó adalékokat nyújthatott volna Csabai Tibor posztumusz könyve (*Kossuth és az irodalom*. Bp., 1961., különösen 170—182.).

Adatbeli tévedés, pontatlanság Tóthnál valamivel többször fordul elő, mint a Horváth Károly szerkesztette kötetekben. Az évszámok nem mindig pontosak. Így Julia Pardoe nem 1806-ban, hanem 1812-ben született, hazánkra vonatkozó könyvének címét a jegyzet hibásan közli (III. k. 214.); a *Petike* című versről nem Erdélyi József, hanem Erdélyi János írt (227.); Bajza *Ellenőr*-ben nem Erdélyi József, hanem Erdélyi János verse jelent meg (525.); Megyeri Károly nem 1799-ben, hanem 1798-ban született (374.); Tóth Lőrinc nem Batthyány Kázmér jogtanácsosaként, hanem Batthyány Gusztáv ablegatus absentiumaként vett részt a diétán (383.); 1840—41-ben s 1843—45-ben nem volt országgyűlés Pozsonyban, helyesen: 1839—1840-ben, 1843—44-ben (uo.) stb.

*

Mindent egybevetve: a tévedések, hiányzó mozzanatok száma — a három kötet vastos tömbjéhez képest — teljességgel jelentéktelen. Az új Vörösmarty-kiadás az eddigi kiadásokat mind gondossággal, mind az ismeretanyag bőségében sokszorosan felülmúlja. Kisebb kifogásaink mit sem csökkentenek a sajtó alá rendezés és a jegyzetapparátus magas tudományos értékén: megbízhatóság, filológiai-történeti invenció, s főképp tárgyi felkészültség dolgában Horváth Károly és Tóth Dezső közös alkotása irodalomtörténetírásunk jelentős eredménye.

Fenyő István

Bp. 1963. Szépirodalmi K. 682 I. 1 t.

„Ez a könyv nem azonos azzal, amelyet Petőfiről esztendőkkal ezelőtt írtam. Csaknem egyharmaddal nagyobb annál. Mégsem egyszerűen kibővített kiadás annak. Külön története van ennek a könyvnek is.” E szavakkal adja magyar olvasói kezébe e franciák számára írt legújabb Petőfi-könyvének magyar kiadását a szerző, de ahhoz, hogy ennek az új változatnak jelentőségét, lényegét megérthessük, nemcsak e műre, de előzményeire, Illyés korábbi Petőfi-portréira, a már azokban kimunkált, megalkotott Petőfi-képre is vetnünk kell néhány futó pillantást.

„Ma már észre sem vesszük, hogy az irodalomba ő ültette át a nép nyelvét” — írta a költőről már 1936-ban, első Petőfi-könyvében Illyés, de vajon őrá is nem mondhatjuk-e el hasonlóképp, hogy szinte ma már észre sem vesszük, mennyire az ő, Illyés Gyula könyve, az ő mondatai lopták-vették szívről, tudatunkba — a költő saját művein kívül — az igazi Petőfi-képet? Mennyire neki sikerült először valóságosan életre kelteni a költőt, „századának hű gyermekét”, s egy egész könyvvel cáfolhatatlanul bizonyítani, hogy nincs két Petőfi: egy népdalíró költő és külön egy forradalmár, hogy — és ez a lényeg — egész költészetének felülmúlhatatlan nagysága épp ebből az egységből fakad. Mert Petőfi és költőtársai „amikor a nyelv, a költészet üdvét kívánják szolgálni, rögtön hozzágondolják a haza vagy az összeesküvők új kifejezése szerint: a nép üdvét is. Az egyiket nem tudják elképzelni a másik nélkül s igazuk van: külön külön nem is képzelhetők el. Nem azért mert nagy néptömegek nélkül nem lehet nagy irodalom; azért, mert erkölcsi tartalom nélkül nem lehet.”

Természetesen nem állítjuk, hogy teljesen előzmények, társak nélkül tett hitet Petőfi eszméi, plebejus demokrata forradalmisága mellett Illyés, de a teljes igazságot adó, a lényegét mindenben híven kifejező Petőfi-portré megrajzolásához neki is egy egész könyv megalkotására kellett vállalkoznia. Még hozzá olykorban, mikor még Petőfi szelleme — idézzük a könyv tettekre mozdítani akaró egykori előszavát — „ne áltassuk magunkat, nem diadalmaskodott — gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek.”

A már akkor, mintegy hetvenöt éve konokul uralkodó hivatalos, kilúgozott Petőfi-képet kellett szétzörnie a teljes igazság megrajzolásához. Ne is — mint kezdetet — Gyula! idézzük; a régi szemléletre talán

még jellemzőbb, ha ún. „irodalmi ellenzékének” egyik tagját, Zilahy Károlyt szólaltatjuk meg: Petőfi „mindegyre az otromba harcikárt után nyúlt, melynek erőszakos hangjai az ő lágyabb és édesebb énekre termelt ajkán féldoldalt jöttek ki, megcsuklottak, csütörtököt mondtak” — írta 1864-ben megjelent Petőfi-életrajzában (102—103. l.). Illyés — azonosulva könyve hősenek eszméivel — látni és láttatni tudta, hogy nem félresiklást, épp ellenkezőleg, kiteljesedést hozott Petőfi számára 1848—49: „a társadalom fakasztotta líra most éri el legmagasabb csúcsait”. Így szolgáltatót Az apostolnak is igazságot, mellyel kapcsolatban korábban kórusban zengett a vád: „külföldi eszmék” visszhangja csupán, magyarságtól, saját életművétől egyként idegen. Illyés egész könyvével azt a keményi, ellenforradalmi koncepciót cáfolta, zúta szét, mely szerint a magyar nép nem forradalmár, hogy Petőfi forradalmisága idegen a magyarság szellemétől. A költő népiességének, magyarságának, forradalmiságának igaz lényegéről már 1936-ban is ilyeneket vallott Illyés: „Nem volt még magyar, aki oly tökéletesen, minden idegszálával, szellemének minden rezzenetével úgy hasonult a néphez, mint ő; aki úgy belevette magát a nemzetbe, amelyet mellesleg a néppel azonosított. A nép, nem lesz tán felesleges ismételnünk, a dolgozókat jelenti.” A forradalom küszöbén álló költőt e szavakkal jellemezte: „Nagy író nincs nagy jellem, nagy merészség nélkül. Irodalmi állásfoglalásától elválaszthatatlan állásfoglalása a társadalmi harcokban. Most leljük meg összeférhetetlenségének, igazságának rugóit: a meg-nem-alkuvást, a törhetetlen elvhűséget. Most következik a népiesség igazi értelmezése is, amely a költőt összetéveszthetetlenül elkülöníti elődeitől s epigonjaitól.” „Nem költői váteszsgből. Nem is francia olvasmányai alapján. Egyedül népismerete, gyökeres néppártisága sugallta neki, hogy kenyértörés nélkül nem lehet megoldás, és hogy az alsó rétegek tökéletes megnyerése, azaz felszabadítása nélkül a nemzet az elkerülhetetlen viharban nehezen áll meg a talpán.” Már az 1936-os Petőfi-könyv is azt vallotta, hogy 1848-ban „a nép, az ország igazi kérdése a földkérdés volt”, s hogy a szabadságjogok a költő szemében már 1846-ban is „a közjogok mellett a kenyérhez, a földhöz való jogot, vagyis a szó lényegét jelentik”.

Petőfi: Dózsa — Illyés: Petőfi szellemének idézésével figyelmeztette kortársait: „Még kér a nép... Jól vigyázzatok, ismét pusztíthat é láng rajtatok!”...

Mindazok, kik szembe mertek nézni Petőfi igazságával 1936-ban is, elismeréssel, örömmel fogadták Illyés művét; a hivatalos irodalmi kritika — mivel a könyv cáfolhatatlan igazságával nem tudott vitába szállni — tagadni, semlegesíteni próbálta hatását (l.: ItK, 1937. 24—26.). Tegyük hozzá, nem sok sikerrel. . .

Az idő a könyvet és szellemét igazolta. Jövőbe mutató igazságai nem szorultak korrekcióra, s mint 1945 utáni változatlan kiadásai bizonyítják, megállták a felszabadulás hozta gyökeres társadalmi átalakulásunk próbáját is.

Már az első Petőfi-könyv is a *költő* Petőfit mutatta be. „Illyés Gyula — az élet és költészet, az ember és lírája közvetlen kapcsolatából indult ki — írta Schöpflin Aladár 1937-ben megjelent kritikájában —, Petőfiben nem csak a forradalmi politikust mutatja fel — mindig költészetén át mutat rá emberi valójára.” (*Nyugat*, jan. 11—14.) Illyés azonban még többet kívánt elmondani a költő művészi nagyságáról, ezért 1948-ban új részekkel bővítette ki korábbi művét. Az új, átdolgozott kiadás — talán épp ellensúlyozásul a kornak, mely a múlt ellenhatásaként most inkább csak a politikus Petőfit idézgette — Petőfi költészetének irodalmi fejlődésünkben elfoglalt helye ki-kijelölésével, külföldi irodalmi törekvésekkel, írókkal való összevetésével, művei mélyebb, művészibb elemzésével és gyakoribb idézetésével tette teljesebbé Petőfi-képünket, vitt közelebb bennünket egy-egy Petőfi-vers szépségének megértéséhez, megérezéséhez. Néha már egy-két szó is elég, hogy felragyogtassa a versek belső fényét, de külön is említésre méltók azok a hosszabb elemzések, melyek szinte külön tanulmányok, vagy azt érdemelnek, például (zárójelben e jelenlegi lapszám): a *Szeptember végén* (417—422.), a *Kutyakaparó* (336—338.), a *Tisza* (358—360.), a *Táblabíró* (434—436.). A *puszta, télen* (445.) elemzése. És bár a szerző ez új kiadás előszavában más természetű megjegyzésekről nem tett említést, a költőről megrajzolt korábbi képet még lélektanilag is finomította, s jó néhány betoldással még elmélyültebben rajzolta meg a politikusi, a forradalmár alakját. Idézzünk egyet ezekből: „Beöltözött csak a fiatal költő a bojtárok, a földönfutók köntösébe, a népbe? Láttuk, egy lett vele. Most a hazafi, a forradalmár földadata közben látjuk. Tehetségét nézve szerepvívőnek is kitűnőnek mondhatjuk. De ha közelebb lépünk hozzá, kiviláglík: ez nem szerep, hanem hivatás.”

*

Illyés legújabb, immár harmadik Petőfi könyvének megszületésénél annak a népnek, országnak fiai babáskodtak, hová — bár nagyon vágyott — soha nem jutott el a költő.

Személyesen legalábbis nem; híre, versei azonban már korán, nem sokkal halála után. Már 1851 elején arról adhatott hírt a *Pesti Napló*, hogy Saint-René Taillandier ismertette Petőfi költészetét a *Revue des deux Mondes*-ban. 1855-ben Thalès Bernard, 1860-ban ismét Taillandier, majd Valmore foglalkozott a francia sajtóban Petőfivel, sőt ugyanabban az évben Charles Luis Chassin egy egész Petőfi-életrajzot jelentetett meg Párizsban s. Brüsszelben. Többek közt még Petőfi szeretve tisztelt francia költője, Béranger is elismeréssel méltatta — Kertbenyhez írt levelében — magyar költőtársa nagyságát, s versei első francia fordítói közt A. Dumas is megtalálható. S ez még csak a kezdet; hosszasan lehetne sorolni a további majdnem száz év francia Petőfi-kultuszának, fordításainak adatait is. És még sem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk: Petőfi csak most érkezett meg igazán Párizsba, csak most, Illyésnek a párizsi Gallimard kiadó által megjelentetett új Petőfi-könyve nyomán bontakozik ki, válik érthetővé egy idegen, távoli nép számára az igazi Petőfi-életmű. „Elkaptott a lehetőség, hogy milyen helyről, milyen közönségnek beszélhet egy magyar végre egy sor szép vállalkozásról” — igen, az új mű oly részekkel is bővült, melyeket látszólag semmi sem fűz össze a könyv hősével. De csak látszólag! „... csaknem kötelességemnek éreztem — írta Illyés —, hogy dióhéjban még a magyarok történetét is elmondjam, hisz a külföldi olvasó azt sem ismeri, anélkül pedig Petőfi nagyságának épp legszébb oldalát nem fogja soha megérteni”. Valóban, semmi sem felesleges a könyvben, minden sor a költő jobb megértését szolgálja. Mert ehhez történelmünket is ismerni kell egy kissé, hisz Petőfi eszméi, indulatai mélyén — hiába vádolták a költőt a történelmi érzék hiányával — az évszázadok hányattatásait, küzdelmeit, sorssal való dacos szembeszegülését átélő néptünk szabadság- és boldogságvágya munkálta tudatosan a jövőt. Meg kellett mutatni a múltat is, de még inkább, még részletesebben a jelent, Petőfi jelenét, a nép, a költő, s a magyar forradalom igazát, melyben — még magára maradvá is — minden nép közös elnyomója ellen, a haladásért, a világszabadságért küzdött a magyarság. Petőfi és népe egymástól elválaszthatatlan igazságának megismertetése — e cél szülte Illyés legújabb Petőfi-könyvét.

Az 1950-es évekből átdolgozás a költészet felől gazdagította a korábban már kimunkált Petőfi-képet. E mostani változat (bár e téren is hozott gazdagodást, például több a versidézést, főleg a Felhőkéből, új a Caraffa-töredék méltatása stb.) a kortársi emlékezők és a költő saját prózai munkáinak lényegesen gazdagabb idézésével, valamint a szerző ezekhez fűződő újabb szövegrészeivel szinte

személyes közelségünkbe hozza Petőfi alakját, mindennapjait. Szinte csodálatra méltó művészi tökélyvel sikerült a könyv régi és új anyagát összeötvözni; a költő, az emlékezők, Illyés régi és új szövegírészei törés nélküli szerves egységet alkotnak. Seholy öncélú szövegalkotás; csak olyan és annyi új színt vegyít a szerző akébe, amennyi a lényegét még jobban megragadó, még hübb portréhoz szükséges. Nézzük csak az egyik kis, de jellemző példát. Petőfi 1846-i utazása kapcsán — megemlítvén egyebek közt a költőre gyakorolt azt a vonzerejét is, hogy politikusai „előbbre vannak”, tisztábban látnak — az új szövegbe Erdély neve mellé, látszólag csak jelentéktelen díszítőjelzőként, ez a kiegészítés került: „a várak és vármokk hona”. Külsőséges ékítmény lenne csak a betoldott pár szó? Korántsem. Ha figyelmesen olvastuk a könyv előző fejezeteit, e betoldás emlékezetünkbe idézi a vagy 200 lappal előbb olvasott Orlay-emlékezést az 1839-i ostffyasszonyfai nyárról, a füzetről, melybe — szép gyöngybetűivel — régi várak neveit s történeteit gyűjtögette a még kamasz ifjú Petőfi. Romantikus nosztalgiaja, érdeklődése a várak és köveiket benépesítő régi korok iránt — tudjuk — később sem tűnt el nyomtalanul. Ezt tudva, pusztán e pár szó segítségével — minden hosszú magyarázattal hitelesebben — felfoghatóbbá tudja tenni számunkra Illyés az Erdélybe vágó és induló költő akkori várakozásteli lelkiállapotát. A kiegészítések néha egész önálló fejezette vagy fejezet-részletté kerekedtek (pl. a 21., Prielle Kornélia megkéréséről, fejezetrészeket a forradalomról, Gösséről, Kossuthról stb.), többségükben azonban emlékezősek, ill. idézetek a költő prózai műveiből, leveleiből. Érthető, hogy ezek száma a forradalom, a szabadságharc közeledtével egyre szaporodik, hisz e mű még korábbi változatainál is meggyőzőbben hirdeti, akarja bizonyítani mindenki számára: Petőfi egész korábbi élete e beteljesülés, e csúcra való felkészülés volt; hogy az idő a költő és az általa képviselt nép igazságait igazolta, hogy „a beözönlő idegen hadak nem a forradalmat verik le; a nemzetet.”

Illyés Petőfi-könyvei egyáltalán nem részletes életrajz igényével készültek; 1936-ban pár régebbi életrajz és segédkönyv is elég adatot szolgáltatott Illyésnek az új, igazi Petőfi-portré megalkotásához. „Új adatokat nem kutatott ki, ha mégis sok tekintetben új a kép, melyet az adatok mozaikjából összerakott, az összerakás módjától, az egyes kavicsook megfelelő helyükre illesztésétől új” — írta már idézett kritikájában, 1937-ben Schöpflin Aladár. Alapvető korrekcióit nem követelték a múltól az utóbbi időben erőteljesebben megindult új életrajzi kutatások legújabb eredményei sem. Ha mégis vannak adatbeli eltérések a régebbi és az új Petőfi-könyv

között, azok főleg Dienes András kutatási eredményeire, az általa feltárt új adatokra támaszkodnak. Ezek hatására lett gazdagabb, vagy módosult némileg a szabadságharc költőjének, az ifjú katonának, Júliának és a gyermek-diák Petőfi életének, környezetének képe. Az időközben már elhunyt Petőfi-kutató ez utóbbira, a diák Petőfibre vonatkozó eredményeit önzetlenül adta át Illyésnek, hiszen még ma sem jelentek meg nyomtatásban. (Meg kell említenünk hogy — bár a könyv ezt nem jelzi — Dienes András „szakmai lektor”-ként tanácsaival is segítette a mű még tökéletesebbé válását. Élete utolsó heteiben — a szigorú orvosi előírásokat túlságosan is figyelmen kívül hagyva — lázas szorgalommal s lelkesedéssel dolgozott „lektori jelentésén.” Elég sajnálatos, hogy elkészült Petőfi-életrajzának kiadásával még mindig adósak vagyunk, bár új eredményeinek egy része már e könyv révén — kimunkálójának említése nélkül — lassan közismert tényekké válnak.)

Mivel remélhetőleg nemcsak „egyszeri kísérletül” jelent meg magyar nyelven is e könyv, hadd említek néhány csekélységet, melyet egy újabb kiadásban jó lenne kijavítani, vagy pótlólag még beiktatni. A 22. oldalon Petőfi apjának — erősen kétségessé vált — nemesi őseiről olvashatunk. — Általában, mint az eddigi Petőfi-irodalomban is következetesen, a költő anyagi helyzetére, honoráriumaira nézve tévesek az adatok. A *Tanulmányok Petőfiről* (Bp., 1962.) c. kötetben e témáról olvasható tanulmány eredményei még nem szerepelhettek a könyvben. Pl. a 123. lapon hiányzik a *Robin Hood* lefordításának megemlítése; a fordításokért összesen kapott 500 forint tehát nemcsak a *Negyvenéves hölgy* fordításának honoráriumára (azért csak száz forintot kapott), hanem a két regény lefordításáért kapott összesen ennyit a költő. Pontatlanok a *Versék* kiadásáért és a *Pesti Divatlap* segédszerkesztéséért, s az ott megjelent verseiért kapott honoráriumainak jelzett összegei is (148—149., 151—152. l.), valamint hibás az az adat is, hogy Emich még 1849-ben is folyósította a havi 100 forintos előlegeket Petőfinek (633.). A költő — mivel egy újabb kötetnyi kézirat, versanyag még nem gyűlt össze — utolsó hónapjaiban még erre a jövedelemre sem számíthatott! — Ami Júliának „az eszméhez való hűtlenségét” illeti (285.), erre nézve Júliának csak legújabbban előkerült kézírata ad némi eligazítást (Itk, 1964. 1. sz.): Zilahyval s a hivatalos irodalom képviselőivel szemben szinte egyedül csak ő védte Petőfi forradalmi költészetének őszinte, belső ihletettségből fakadó szépségét, — A 497. lapon idézett Petőfi-szöveg a költőnek nem június 11-i (ilyen nincs is!), hanem május 27-én kelt nyilatkozatából való. — 494. lap: az Egyenlőségi Klub említett programját

nem a költő fogalmazta. — 497. lap: nem 1848. májusában, hanem már áprilisban kimaradt Petőfi a rendre ügyelő választmányból. — Kár, hogy a kortársi emlékezések közül kimaradt Szemere Bertalan emlékiratának az a részlete, mely hiteles s döntő cáfolata a költő állítólagos sovinizmusáról — határainkon kívül, de még belül is! — elhangzott vádaknak. Idézzük magát Szemerét: „Midőn Pest megye azon választmányában, mely a diaetára utasításokat készítette 1848-ban April elején, a választási törvény fölött tanácskozással tartaték — ama észrevételet tevém: miképpen ha a választási törvény kidolgozásánál óvatosan nem járunk el, állásában a magyar nemzetiség meg fog ingatgatni. — Észrevételeimre fölkele egy szép szöke ifjú ember és tüzzel fejtegeté, hogy a szabadság élvezését nemzetiségi tekintettől föltételezni nem lehet s nem szabad. Ez volt Vasvári. — Utána egy más ifjú kelt föl, barna, mogorva és haragos képpel mondá: miképpen a nemzetiség szent, de a szabadság még szentebb, s Magyarországhban a polgári jogok mindig a nemzetiségre való tekintet nélkül adattak meg. Ez volt Petőfi, az ifjú költő.” (L.: *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Bp., 1941. 27—28.)

Az említett pontatlanságoknál súlyosabb és sajnálatra méltóbb hiba: a költő prózai

írásaiból vett idézetek tele vannak néha még az értelmet is zavaró, módosító szöveghibával! Sajnos, úgy látszik, a Szépirodalmi Kiadó sorozatosan jelenteti meg Petőfi műveinek szöveghibás változatait. Csak nemrég vált ürömmé az 1960-ban kiadott bibliapapíros — szerkezetében újszerű és nagyon jó —, a költő összes prózai műveit és leveleit tartalmazó kötet kiadása fölötti örömmünk, mikor kiderült, hogy alapjában véve használhatatlan, mert tele van szöveghibával, kimaradt szavakkal és szövegrészekkel. És most ez az újabb kiadvány is ilyen. S mindez négy-hat évvel a prózai művek új kritikai kiadásának megjelenése után történik! Nagyobb tiszteletet érdemelne e téren is Petőfi...

Az említett kifogások nem érintik természetesen Illyés könyvének lényegét, értékét. Szépsége, igazsága nem az apró részletekben, sokkal inkább az egész műben kimunkált, minden eddiginél teljesebb Petőfi-portré egészében van. S nem utolsósorban a tartalomhoz illő formában, a stílusban, a nyelvben, mely e téren is tanulással szolgál: bárki, bármilyen témáról ír, nem felejtheti el Aranynek Petőfihez küldött szavait: „az érthetetlen szépségek kora lejárt.” Erre néha nekünk, irodalomtörténészeknek sem árt gondolni...

H. Törő Györgyi

GELLÉRT OSZKÁR: EGY ÍRÓ ÉLETE

1—2. köt. I.: 1902—1925. 2.: A Nyugat szerkesztőségében. 1926—1941. Bp. 1958—1962. Bibliotheca—Szépirodalmi K. 511; 675. 16+16 t.

Ma már kevesen élnek azok közül, akik a magyar irodalom legjelentősebb folyóiratának indulásánál jelen voltak: Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Lengyel Menyhért voltak tanúi a *Nyugat* kezdeti korszakának. Fenyő és Gellért neve ott szerepel már az 1902-ben új szerkesztésben megjelenő *Magyar Géniusz*-ban is (Gellért a lap egyik szerkesztője), abban a folyóiratban, amelyet már a *Nyugat* előzményeként tart számon az irodalomtörténet és a kortársi emlékezet.

Írókörtársainak portréi és irodalomtörténeti értékű levélgyűjteménye kiadása után Gellért Oszkár most már két vastag kötetben kiadta irodalmi pályájának memoárjait 1902-től, a *Magyar Géniusz* indulásától 1941-ig, a *Nyugat* megszűnéséig.

Gellért Oszkár személye teljesen összövődött a század magyar irodalmának progresszív küzdelmeivel, fontos irodalmi változásoknak, lapalapításoknak, irodalmi vitáknak, könyvkiadói kísérleteknek volt részese, szemtanúja és aktív kezdeményezője.

Nagy idők tanúja volt, memoárjai nagy figyelmet érdemelnek.

Az első kötet bevezetőjében ezekkel a szavakkal vall Gellért a *Nyugat* jelentőségéről: „... a *Vörösmarty—Petőfi—Arany fénykor* után a *Nyugat* írói képviselik a *második fénykort* a magyar irodalomban.” Ez a megállapítás húsz-harminc évvel ezelőtt bizonyára ellenkezőt vagy legalábbis vitát váltott volna ki. Ma aligha akad irodalomtörténész vagy kritikus, aki tagadni vagy vitatni tudná ezt a tételt, amelynek hite és küldetés-tudata Gellért kétkötetes művét áthatja.

A memoár a legszubjektívebb műfajokhoz tartozik, valóban talán nem is annyira műfaj, inkább *gyűjtőneve* azoknak az írásműveknek, amelyekben az írók egyéni mondanivalójuk legkülönbözőbb változataiban vallanak magukról, múltjukról, emlékeikről. Gellért Oszkár memoárjai is olyan változatot képviselnek, amelyet nem lenne könnyű tömör definícióval jellemezni. Az első kötet fejezetei élén azoknak az orgánumnoknak a címei olvashatók, amelyekben Gellértnek fontos szerepe volt (*Magyar Géniusz*, *Figyelő*, *Pesti Hírlap*, *Nyugat*), a második kötet teljes egészében a *Nyugat*.

Gellért Oszkár memoárja nem annyira egy készülő önéletrajz, mint egy megírandó folyóirat-történeti monográfia anyaggyűjtéseként hat. Önéletrajz, olvasónapló, olvasói széljegyzet, szöveggyűjtemény, vitairat elemeiből állt össze ez a kétkötetes munka. A mű szerkesztésében olyan ellentmondások mutatkoznak, amelyeket nem valamiféle pedantériából tesztek szóvá, hanem azért, mert megakadályozzák a mű belső harmóniájának kialakulását és egyben megnehezítik a csaknem 1200 lap terjedelmű munka használhatóságát. Különösen az első kötetben hatnak zavaróan az egymásnak ellentmondó szerkesztési elvek. Az első két fejezet a *Nyugat* előzményeit ismerteti, az új irodalmi mozgalom szerveződését, a *Magyar Gêniozus* és a *Figyelő* kísérleteit, összefogva azokat a szálakat, amelyek 1908-ban a *Nyugat* megindításához vezettek. De a harmadik fejezet mégsem a *Nyugat*ot mutatja be, hanem igen nagy terjedelemben, több mint 100 lapon át a konzervatív *Pesti Hírlapot*, a szerkesztőség belső ügyeit, elfeledett munkatársait is ismertetve, hosszadalmas vezércikkidézetek beékelésével, mert ennek a lapnak volt belső munkatársa és a világháború alatt „katonai szakértője” Gellért Oszkár. Csak ezután a terjedelmes kitérő után következik a *Nyugat* története. Ha *önéletrajzát* írná meg Gellért, akkor a *Pesti Hírlap*nál töltött éveinek *szubjektív* története szervesen beletartozna memoárjába, de (ellentétben a mű címével) sokkal inkább a *Nyugat* történetével és előzményeivel foglalkozik, így a bőven illusztrált, terjedelmes *Pesti Hírlap*-intermezzo bizony megzavarja az első kötet harmóniáját.

A második kötetet joggal nevezi a bevezetőben Gellért *Nyugat Olvasókönyv*nek. Valóban az, már nem is memoár, hanem egy elmélyült *Nyugat*-olvasó tömör tartalmi ismeretesei, szubjektív margójegyzeteivel és kritikai-ideológiai korrekcióival. A *Nyugat* évfolyamait jól ismerő irodalomtörténész számára inkább memória-felfrissítő szerepük van ezeknek a több száz oldalnyi tartalmi kivonatoknak, de aki még nem forgatta a *Nyugat*-köteteket, az sok mindent megismerhet ily módon is a folyóirat közleményeiből. A kivonatok, valamint az egyes cikkek közlését megelőző vagy követő egykori szerkesztőségi viták ismertetései felkeltik az olvasó kíváncsiságát, és Gellért könyvei nyomán bizonyára akadnak majd, akik a könyvtárakból kikérik a régi *Nyugat*-köteteket, és lelkes bűvárai lesznek a közelmúlt évtizedek irodalmi múltjának.

Gellért korábban kiadott levélgyűjteményeiből már sok mindent felhasználtak a huszadik század magyar irodalmát feltáró és rendszerező kutatók, de ebben az új munkában is akad több megjegyezni és feljegyezni való, amelyet az eddigi kutatások még nem

hasznosítottak. Igen érdekesek például azok a levelek, amelyeket Kosztolányi nagy vihart fölkevert, 1929-es Ady-cikkével kapcsolatban Babits Mihály írt Gellértnek. Ezekből a levelekből is látszik, hogy Babits milyen erős lelkiismereti küzdelmek árán harcolt azért, hogy a maga igazát megvédje bármiféle félremagyarázásokkal szemben, mennyire ott állt teljes valójával és felelősségével minden mondata mögött. Egy más vonatkozású Babits-levelelől megtudjuk, hogy szívesen közölt volna olyan — politikai kérdéseket nem érintő — tanulmányt az új orosz irodalomról, amely Majakovskijt is bemutatta volna.

Az irodalomtörténész számára azonban nemcsak azok a részletek fontosak, amelyek olvastán a ceruzája után kell nyúlnia, hogy az újabb adatokat kijegyezze, hanem az összkép is, amely Gellért *Nyugat Olvasókönyvének* kivonataiból alakult ki. A legjobb *Nyugat*-ismerőt is lenyűgözi az a végtelen gazdagság, amely a *Nyugat* évfolyamaiból áramlik ki és amelyet Gellért memoárjai is reprezentálnak a szemelvényekkel és ismertetésekkel. Gellért Oszkár mutat rá arra, hogy a két világháború közti időszakban a *Nyugat* látta el többek közt, elsősorban Schöpplin bírálataival az egyébként nem létező, haladó és színvonalas színikritikai folyóirat feladatkeretét is. De ugyanígy Bartók és Kodály zenei forradalmának és a modern képzőművészeti irányzatoknak szintén a *Nyugat* volt propagátora. A *Nyugat* vezető gárdája tudatosan törekedett az elmaradott hazai közlés átfordítására és felfrissítésére. Bátor és kezdetben csak szűk körben ható, de szívnél munkájuk mára érik be, legjobb műveiknek java része tananyag az iskolákban.

A *Nyugat* vitáit ismertető kivonatokból különösen imponáló arányokban bontakozik ki a folyóirat több évtizedes kritikai életének jelentősége. A *Nyugat* elpártolói gyakran emlegették megróvó szavakkal a folyóirat szerkesztői körében divatozó egymást tömjénező szokásokat, az évfordulókra kiadott ünnepi számokat, amelyekben a cikkírók egész sora írt rajongó méltatásokat az ünnepeletről. Nem mindegyik volt tartalmas, értékelő-bíráli tanulmány, hanem inkább felkőszöntő írás. De ha azt vizsgáljuk, hogy más alkalmakkor a *Nyugat* kritikai rovatában milyen kemény harcok folytak, nemcsak kifelé, hanem a *falakon belül* is, megállapíthatjuk, hogy ez olyan kritikai morálra enged következtetni, amelynek tanulságait ma sem ártana levonni. Különösen érdekes ez a jelenség a harmincas évektől kezdve, amikor már a *Nyugat* első nemzedéke mögött újabb generációk nőnek fel és nemegyszer kemény vitákba szállnak mestereikkel. Gondoljunk például Halász Gábor cikkeire vagy éppen azokra a kritikákra, amelyek Babits európai

irodalomtörténetének vitatható pontjait taglalják.

Gellért Oszkár művei hol közvetlen módon, nyílt figyelmeztetéssel, hol gazdag anyaguk hatásával a magyar irodalomtörténetírás és könyvkiadás mulasztásaira is rámutatnak. Hiányolja például Schöpplin Aladár színikritikai műveinek kiadását. Hozzátehetjük, nemcsak színikritikáit kellene kiadni, hanem egyéb tanulmányait és kritikáit is ideje lenne összegyűjteni és közreadni. Irodalomtörténeti babona, hogy szürke, tanáros kritikus volt. Meghökkenítő tévedései, melléfogásai nem igen voltak, amelyek sokszor jobban elősegítik egy kritikus hírnevének elterjedését, mint szerényen kimondott igazságai. Gellért könyvének idézeteiből és kivonataiból is kiderül, hogy Schöpplinnek vitapartnereivel szemben milyen gyakran volt igaza. Csáth Géza novellái új kiadásának elodázása szintén súlyos mulasztása a múlt értékeit egészében példás módon megbecsülő újabb könyvkiadásunknak.

Végso soron az is a *Nyugat* lényüöző gazdagságát dicséri, hogy a második kötetben a szerzőt is egyre inkább elborítja a feldolgozásra szánt anyag. A korábbi fejezetekben viták, jelentősebb mozzanatok köré csoportosította Gellért a folyóirat egy-egy esztendőjének termését, a második kötet vége felé meg már számonként kapunk tartalomjegyzék-szerű felsorolásokat egy-egy *Nyugat*-füzet anyagáról. A szerző kritikai polémiái is egyre szűkszavúbbakká válnak, Halász Gábor Pap Károlyról szóló bírálatát ismertette Gellért Oszkár véleményének kifejtése nélkül, csak egy zárójelbe tett tömönddal — „(Nincs igaza)” — jelzi, hogy nem ért egyet Halással. Egyébként kritikai-ideológiai kommentárjaiban találó és személyes elemek keverednek össze, tanulságul annak, hogy vitapartnerek között elvi és szubjektív indulatok többnyire együtt jelentkeznek. Ötven oldal után már biztos lehet az olvasó, hogy ha Ignótus neve újra felbukkan a könyvben, tízesetből kilencszer valószínű, hogy megróvást fog kapni és nem dicséretet. (Fenyő Miksa sem jár sokkal jobban.) Ignótus politikai cikkei érthető módon váltottak ki ellentmondásokat és ellenérzéseket a progresszív íróársakban és olvasókban már megjelenésük idején is. Gellért Oszkár hangsúlyozza, hogy a politikussal Ignótusszal szemben az író Ignótust ő is megbecsüli. A politizáló Ignótusnak szóló szigorúság azonban a kritikát író Ignótust is túl keményen megleckézteti. Ha a házasság válságáról nyilatkozik Ignótus a *Nyugat* erről szóló vitasorozatában, épp olyan megróvást kap, mint amikor a Habsburgokat dicséri.

Gellért Oszkár helyreigazító korrekcióit néhol kicsinyes aggodalom vezeti. Elek Artúr

1911 júliusában levélben számol be Gellértnek Adyval közösen töltött római napjairól. „Az én számomra egészen új Ady nyilatkozott ki benne — írja a levélben Elek Artúr. — Megismerkedtem meleg kedélyével és lényének szeretetreméltóságával. Derűs volt, jókedvű, gyakran tréfás. Rájöttem, hogy ezek a tulajdonságai épp úgy hozzátartoznak alaptermészetéhez, mint ellentétjük: a kártevés kedvtelése, az emberszólás perverzus gyönyörűsége... Cinikusan beszélt olyan emberekről, kik nekem kedvesek, neki melegsivű jóakarói voltak. Gyakran keveredett ellentmondásba önmagával, de nem restellte; kacagott rajta.” Ady más kortársainak feljegyzései igazolják Elek Artúr megfigyeléseit, a haragvó, mást könnyen megszóló Adyt *ilyennek* látták mások is, Fenyő Miksától Móricz Zsigmondig. („Ott ült az asztalfőn, mint mámor fejedelem, s azzal mulattatta magát, hogy sorra mindenkit kivégzett” — jegyzi fel Adyról Móricz, egy régi emléket idézve, 1933-ban.) Gellért Oszkár magyarázatából, amellyel helyreigazítja Elek Artúr impresszióit, inkább a félreértéstől félt aggályosság hatását érezzük, mint személyes élményeinek közvetlenségét. „Elek szerint Ady cinikusan tudott beszélni olyanokról is — írja Gellért —, akik neki melegsivű jóakarói voltak. De ezeknek a jóakaróknak nagy része tehetős, jómódú, gazdag volt, hárommillió nincstelen magyar paraszt kizsákmányolója.” Ady rendkívüli egyénisége, úgy vélem, nem szorul ilyen jó szándékú mentegetésekre, kitörő indulataival, szertelenségeivel együtt is épp olyan nagy ember és nagy költő volt.

Egyébként a személyes ellentétekből és elfogultságokból is fontos megállapításokhoz juthat az irodalomtörténész, aki majd a *Nyugat* történetének megírására vállalkozik. A *Nyugatot* is írók és költők szerkesztették, gyakran tele érzékenységgel, jóra-rosszra fogékony elfogultságokkal. A Duk-duk aszfer, Ady idejében, a Hatvány—Osvát párbaj, majd évtizedek múlva Né neth László kiválása a *Nyugatból* és utána az *Ember és szerep* című, nem jó emlékü pamfletje vagy Ignótus szenvedélyes szembefordulása a *Nyugattal*, miután Móricz levette nevét a folyóirat címlapjáról, olyan mozzanatok, amelyeket nem lehet meg nem történné nyilvánítani, és éppúgy hozzátartoznak a *Nyugat* historikumához, mint a felemelő jelenségek.

A *Nyugat* történetének megírása során, bárki vállalkoznék is erre a feladatra, gyakran kell majd visszanyúlni Gellért Oszkár memoárjaihoz, amelyek dataikkal és a szerző szubjektívizmussal egyaránt fontos forrásai újkori irodalomtörténetírásunknak.

Vargha Kálmán

PÁNDI PÁL: ELSÜLLYEDT IRODALOM?

Tanulmányok. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 211 l.

„A fasizmus irtózatot rendet vágott a haladó magyar írók soraiban...”, „több, mint száz magyar író lelte halálát a náciizmus poklában...” — csendültek fel lelkiismeret-ébresztő figyelmeztetésként 1958-ban Pándi Pál cikkeinek vezérmotívumai. Az *Elsülyedt irodalom*, majd nyomában a *Szellemidézés* irodalmunk e méltatlanul elfelejtett értékeire, a mártír írók alkotómunkásságára hívták fel szenvedélyes, polemikus hangon közvéleményünk figyelmét. Pándi Pál nem állt meg a kérdések általános felvetésénél: sajtó alá rendezte Lukács László és Zsigmond Ede életművének legjavát, alkotásaik dokumentálásával bizonyítva mondanivalójuk igazát. A kötetek elé írt előszavaiban pedig élvezetes esszéstílusban mutatta be a két költő lírai arculatát.

E munkák méltó összegezeként és a köröttük kialakult vitás kérdések mélyebb megvilágítására *Nézetek és nézeteltérések* c. tanulmányában veszi bonckés alá az „elsülyedt irodalom” elvi-esztétikai problematikáját. Minthogy szocialista irodalmunk további kutatásai számára ez az írása tartalmaz legtöbb útmutatást és tanulságot, kissé részletesebben kívánunk szólni főbb megállapításairól.

A *Nézetek és nézeteltérések* egyik legfontosabb tette az „elsülyedt irodalom” belső differenciációja, annak a kimondása, hogy ez az antifasiszta irodalom nem homogén; különféle felfogások rétegződéséből áll. Tragikusan elpusztult íróit összefogja ugyan a közös mártírium torokszorongató sorsa, ez azonban nem jelenti azt, hogy évtizedek távlatából ne különböztessek meg köztük a kommunista—szocialista írókat a kispolgári szocialistáktól. Nem kegyeletsértés ez, nem a mártírok emlékének a lebecsülését célozza, hiszen éppen a tanulmány írója volt az, aki szinte magányos elsőként küzdött e mártírirodalom egészének megismertetéséért és elismeréséért. Az utókor jogos kívánságát tolmácsolta azonban akkor, amikor a mártírok sorában a példákat, a történelem által igazolt eszményeket kereste, s egyértelműen kimondta: „az emberiség érdekében: az eszmény, a példakép nem az áldozat, hanem a harcos, az ellenálló.”

A kommunista és szocialista alkotóknak ez az előtérbe állítása azonban nemcsak a mártírirodalom politikai és világnézeti rétegződése miatt fontos. Haladó, antifasiszta irodalmunk nemcsak mártírokból állott. A mártírírók differenciációja egyúttal egész korabeli irodalmunk történeti értékeléséhez is tanulságot szolgál.

Az elvi-esztétikai értékrend kialakításához a *Nézetek és nézeteltérésekben* Pándi a „történeti érték” és „esztétikai érték” kategóriáit hívja segítségül. Mehringre hivatkozva hangsúlyozza, hogy a felszabadulás előtti magyar irodalom, s különösképpen a haladó és szocialista irodalom felmérése alkalmával helytelen és hamis lenne a polgári és kispolgári esztétikák, a korabeli művészi nézetek alapján itélni.

Az *esztétikai érték* mellett létező *történelmi érték* fogalmát a következőképpen indokolja: „A történelem napirendjére kerülő kérdések viszonylag hamar felsejlenek az irodalomban, nemegyszer megelőzve e problémák politikai kibontakozását. A társadalmi fejlődés által felvetett lényegbevágó kérdések önmagukba véve még nem irodalmi jelenségek. De irodalmi érdekű jelenségek is, abban az értelemben, hogy irodalmi közegbe kerülve, ihletik, formálják irányítják, s végső soron meghatározzák az irodalom alakulását, fejlődését.” Pándi nem állítja szembe egymással e kétféle értékfogalmat, csupán azt hangsúlyozza, hogy szocialista eszmeiséggel áthatott alkotások történeti értéke magasabb, mint a korszak bármely más irodalmi áramlatában gyökerező művéké. Rámutat, hogy József Attila életművében ez a történelmi érték adekvát az esztétikai értékkel, s ezzel mintegy meghúzza felszabadulás előtti irodalmunk fő fejlődési vonalát. A korábbi Nyugat-centrikus szemlélettel ellentétben e koncepció József Attila alkotómunkásságát állítja korabeli irodalmunk középpontjába, s éppen kutatásai és publikációi révén bizonyítja be, hogy József Attila nem magányos csúcs, hanem egy még további feltárás előtt álló hegyvonulat kiemelkedő része.

Külön kell szólnunk Pándi kötetének írói portréiról. Lukács Lászlót és Zsigmond Edét bemutató esszéjét már említettük. A gyűjtemény legterjedelmesebb s eddig nem publikált írása Salamon Ernő költészetét taglalja. E tanulmányok legnagyobb erénye a költészet apró árnyalatait érzékelő és érzékeltető írói átélés és kifejezés. Nem száraz ismertetések vagy elvont összefoglalókat adnak Pándi írásai, hanem eleven, élményt nyújtó lírai arcképeket, amelyek markáns vonásokban emelik ki az egyes alkotók egyéni vonásait. Különösen Salamon Ernő portréja sikerült. Élvezetes verselemzések, egyéni ízek, lendületes stílus teszik emlékezetessé a tanulmányt.

A kötet fenti érdemei mellett azonban nem hallgathatjuk el azt a hiányérzetet sem, amely a tanulmányok elolvasása után az

olvasóban támad. Az *Elsüllyedt irodalom* csupán a munka kezdetét jelezheti. Tartalma, amely nagyrészt az eddig napilapokban és folyóiratokban közzé tett cikkek összegyűjtéséből adódott, egyre fokozódó erővel sugallja azt az igényt, hogy a felvetett kérdéseket, összefüggéseket rendszeres és részletező tudományos aprómunkával alátámasztva összegezzék. Az elhangzottak után már nem elégedhetünk meg az „elsüllyedt irodalom” problémáinak általános jelzésével, egy-egy elfelejtett író különálló arcképének lendületes rajzával. Az egész korszak pontos felmérését kívánjuk.

S meg kell mondanunk, hogy a munka elvégzésének tizenkettedik órájában járunk. A Horthy-korszak speciális körülményei: szigorú cenzúrája és sajtótörvényei következtében haladó irodalmunk rövid életű kis folyóiratok, apró antológiák lapjain hallathatta csak szavát. S bármennyire sajnálatos, de tény: nincs országunkban egyetlen könyvtár vagy intézmény sem, ahol ezeket komplett teljességükben megtalálnánk. Szinte komikusan hangzik, közelmúltban egyik kutatónak a sajtó útján kellett közvéleményünkhöz fordulnia, hogy József Attila verseinek variációit egy teljességében mindeddig ismeretlen folyóiratban megtalálja. Csak találmokra említünk néhány címet: a baloldali és szocialista Fáklya (1924—1925), Forrás (1930), Front (1931), Kék Madár, Mai Figyelő (1935—1936), Szabad Írás, Új Harcos, Világirodalmi Szemle (1935—1938), vagy a haladó polgári Álláspont (1932—1933), Együtt (1927—1928), Porond (1932—1933) Toll (1929—1938) stb. stb. Amíg ezeket a forrásokat módszeres következetességgel össze nem gyűjtjük, s amíg a bennük található közlésekről teljességre törekvő bibliográfiai felmérést nem készítünk, tiszta lelkiismerettel nem is kezdhünk a korszak tudományos igényű marxista elemzésére, értékelésre. Ez a mindenoldalú és alapos felmérés az egyik alapvető feltétele annak is, hogy az irodalomtörténet hozzákezdhesen az „elsüllyedt irodalom” többi írója: Berkó Sándor, Knopp Imre, Vető Miklós stb. stb. alkotómunkásságának a felméréséhez.

A filológiai természetű előkészítésen túlmenően, a Pándi által kifejtett elvi tézisekben is további finomításokat, helyenként korrekciót kell végezni. A *Nézetek és nézeteltérések* c. cikkének éle elsősorban az „elsüllyedt irodalom” polgári lebecsülése ellen irányul. Tétélei helyesen mutatnak rá az antifasiszta irodalom belső rétegződésére és a szocialista írók alkotómunkásságának döntő szerepére. Adóssunk marad azonban a tanulmány e szocialista eszmeiségű írói táboron belüli további differenciák, árnyalatok bemutatásával. A további kutatásoknak azt is fel kell fedniük: ki, milyen fokán állt a marxista tudatosságnak, s Salamon Ernő példájához hasonlóan ki kell emelni a kommunista költők életműveinek jelentőségét, hiszen a kor problémái, lírai élményvilága az ő alkotásaikban nyernek a legadekvátabb eszmei kifejezést.

A „történelmi érték” kategóriája eléggé tág és általános mércének bizonyul e nagyobb politikai pontosságot követelő értékelésben. Használatának létjogosultsága, véleményünk szerint, szinte kizárólag csak a haladó és a polgári esztétizáló irodalom elhatárolására, s annak a fontos történelmi vezetőszerének a bemutatására korlátozható, amelyet a szocialista irodalom egésze játszott a kor többi irányzatával szemben. Az a megállapítás, hogy József Attila életművében a történelmi érték az esztétikai értékkel adekvát módon ötvöződött, túl keveset mond. Nem emeli ki azt a döntő fontosságú tényt, hogy ez a szintézis a szocialista realizmus közegében valósult meg, következésképpen arra sem utal, hogy szocialista irodalmunk következetes belső differenciálása csakis ehhez a szintézishez, a szocialista realizmus megvalósításának mértékével mérve végezhető el.

Felszabadulás előtti irodalmunk tudomány, marxista értékelésében értünk el ugyan már figyelemre méltó eredményeket, de a munka dandárja, véleményünk szerint, még csak ezután következik. Pándi Pál *Nézetek és nézeteltérések* c. munkája kardinális kérdésekre irányítja rá a figyelmet, s alapvető kiindulását képezi a további kutatásoknak.

Botka Ferenc

*

Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre-legendák. Szeged, 1962. Szegedi Tudományegyetem. 72 l. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, tom. XI.)

A magyarországi latin nyelvű irodalom vizsgálata korábban főleg történészeink specialitása volt, az irodalomtörténészek közül jóformán csak Horváth János érintette ezt a

területet középkori vonatkozásban. Az ifjabb Horváth János munkája új fejezetet nyitott a kutatásokban: Árpád-kori latin irodalmunkat *irodalmi* (irodalomtörténeti, stíluskritikai, funkcionális) szempontból boncolta, s így sok korábbi megállapítást is helyesbített vagy kiegészített. Munkája további irodalomtörténeti-filológiai részletkutatásokat tesz lehetővé, ill. igényel egy esetleges későbbi

nagyobb szintézis számára. Az első jelentős lépés (a Gellért-legendák feldolgozásával) magától Horváthtól indult ki. Ezen az úton halad Tóth Sarolta elvi-gyakorlati szempontokat felvető, a kérdések tárgyalására vonatkozóan a teljesség igényével fellépő dolgozata is. Röviden számba veszi a *magyar Imre-legendák kódexeit*, polemizálva áttekinti a legenda irodalmát, szigorúan statisztikus módszerrel megvizsgálja *stílusát*, tárgyalja az Imre-hagyományt a forrásokban, a *források kölcsönös összefüggéseit*, majd a legenda *motivum-készletét*. Végül a *lengyelországi legendák keletkezését* kutatja.

A dolgozat érdeme nemcsak sokoldalúsága, hanem értékesek új megállapításai is. Bár a szerzőség kérdését nem veti fel, meggyőző a szerző egyházpolitikai céltartósságáról a cluny-i szellem, a coelibatus eszméjének a Kálmán-kori zsinatok korában aktuális terjesztéséről. E szellemnek köszönhető a szűz királyfi ideáljának megalkotása, s a legenda új Imre-konceptiója a források összefüggésében is vízvázlatos lesz. Eszerint az Imrét még csak megemlíti hipotetikus ősgestát a szájhagyomány alapján megírt legkorábbi István-legendá (maior) követte, ezt használta forrásul a Kálmán-kori gesta írója (a krónikák egy része ezen a hagyományon alapszik), de Hartvik is, aki (meggyőző tartalmi és stílári érvek alapján) az *Imre-legendá egyik közvetlen forrásának bizonyul* (s nem ő használta fel az Imre-legendát, mint eddig vélték). A III. István-kori gestairó már az Imre-legendából ismert Imre-konceptió alapján áll.

A coelibatus hirdetésén túl a legenda jelentős *egyházpolitikai küzdelmekről* ad hírt. Szerzője a világi, ill. egyházi hatalom fennsőbbiségét illető vitában az egyházi hatalom mellé áll, az alázatos király eszményét, az anyagiakról való tényleges lemondást propagálja (bár ez utóbbit nem feltétlenül csak a király és az egyház közti birtokviták, mint Tóth véli, hanem a középkori hagyományok — közvetlenül a német oklevelekből ismert — ideológiájának átvétele is magyarázza (vö. H. Fichtenau: *Arenga*. MIOG Erg.-Bd. 118 (1957) 140—147.).

Tóth S. érzékeny irodalmi elemzéssel mutatja ki a legenda korszerű, más legendákkal rokon motivumait, kapcsolatot talál pl. II. Henrik, toursi Szt. Márton, a bambergi Ottó püspök, lengyel szentek, valamint Basilius caesareai érsek hagyományával. A lengyel Imre-legendák szövevényes kérdésében igen alapos tájékozottsággal foglal állást. Ezek a Kopasz-hegyi kolostor alapításával hozzák kapcsolatba Imrét. Tóth S. bebizonyítja, hogy sem ez, sem a cluny-i szellem lengyelországi hatása nem mérvadó. A legenda a *13. századi lengyel—magyar érintkezések eredményeképp* keletkezett, már élő hagyományokon is alapulva, a magyar—

—lengyel barátság vallásos dokumentumaként.

E főbb eredményekhez kapcsolódik még annak a megállapítása is, hogy a magyar legenda három bevezetése közül az *eddig másodiknak tartott*, a 15. századi bécsi és müncheni kódexban fennmaradt *bevezetés* (VM) volt a legenda *eredeti* bevezetése. Szövegösszevetés bizonyítja, hogy a VM-bevezetés Hartvik nyomán készült. A legenda is Hartvikhöz áll a legközelebb, ebből következő Tóth S., hogy mindkettő egyszerre jött létre — ami valószínű, de önmagában nem feltétlen bizonyíték. De Tóth S. az elterjedtebb (Ru) bevezetéstípussal nem tud mit kezdeni, mert annyira kiterjeszti a rimes próza ismérveit, hogy abba a korábban elsőnek minősített bevezetés is belefér. A retorikus stílusra jellemző figurák persze otthonra lennek a szintén retorikus kezdetekből kifejlődött rimes prózában, de a figurás mondatok önmagukban még nem tekinthetők rimesnek. Sőt, a rímek is, ha egyszótagosak, ha azonos esetvégződésből adódnak, ill. a contextusban nagyon távol vannak, lehetnek spontán rímek. Ez alapon Tóth S. statisztikus vizsgálata túlhajtott. Bár a legenda valóban rimes prózának minősül (ha jórészt gyengének is), a *Ru-bevezetés* egyáltalában *nem rimes*. Másfelől a ritmikus próza alapkövetelménye csupán az, hogy az abszolút mondatvégek legyenek ritmikusak (a kólonvégek következetes ritmizálása csak e stílusfajta virágkorában — nálunk a 13. század közepe után — várható), s így a Ru-bevezetés teljesen *ritmikusnak bizonyul*: a 12. század végén, vagy a 13. század elején keletkezhetett, talán a Ru-kódex szövegének bevezetéseként. Tóth S. adós marad a kódexek családjának új eredményei alapján történő felvázolásával is. Meg kellene vizsgálni, hogy a legenda összövegből egyik ágon nem a VM-kódexek származtak-e, a másikon (esetleg egy 12. század végi másolat közbeiktatásával, melyben meg volt már a Ru-bevezetés) vajon nem a 13. század elejéről fennmaradt Ru (reuni)-kódex jött-e létre, s a többi később, ezzel valamilyen kapcsolatban.

Kurcz Ágnes

Ambrus Zoltán levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Fallenbüchl Zoltán. Az előszót írta: Diószegi András. Bp. 1963. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 527 l. 5 t. (Új Magyar Múzeum, 6.)

Mostohán bánunk Ambrus Zoltánnal. Az utóbbi másfél évtizedben egy tanulmánykötet, egy regény és egy novellagyűjtemény fűződik a nevéhez. Ma már a három mű közül bármelyiket is keresnénk — hiába. A szakmai

és szépirodalmi érdeklődés eltüntette őket a könyvesboltokból. Indokolható-e hát a kiadói szűkmarkúság, amellyel Ambrus munkásságát kezelik? Aligha. A kortárs Gyulai szubjektíven szigorú recenzióját (*Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850—1904.* 395. l.) Ady Endre igazítja helyre az „igazi való nagyok” közt jelölve ki a helyét (*Ady Endre Az irodalomról*, Bp. 1961. 79. l.) A két világháború közt a publicista kolléga, Bálint György nyilatkozik róla úgy, hogy humanista, a kultúra entellektüel-rajongója, teremtő művészlélek. Számos író, színész szellemi mesterét tiszteli Ambrus Zoltánban. A legutóbbi években Ambrusról megjelent írások (Gyergyai Albert, Fallenbüchlné Ambrus Gizella stb.) ugyancsak sokat segítettek az élesebb Ambrus-portré megrajzolásában, és mégis, valljuk meg, a századforduló reprezentánsai közül talán neki vagyunk adósok a legtöbbel. Ezért is előzte meg várakozás a levelezés kiadását.

A könyv érdeme és jelentősége elsősorban a korabeli léggör, valamint Ambrus irodalompolitikai-szerkesztői elgondolásainak rekonstrukciójában jelentkezik. Természetesen ez a jelentőség aligha pótolja azt, ami csaknem teljesen háttérben maradt: a szépiró és kritikus alkotási módszerét, önmaga szellemi arculatának fejlődését, irodalmi ízlésének és világnézeti tájékozódásának rugóit. Ambrus puritán tartózkodása csak itt-ott enged fel, s amelyik levelében ez mégis bekövetkezik ott az érzelmi telítettség, a szenvedélyes bizonyítás némileg kárpótol. Csak a 11., 18., 19. levél tartalmára utaljunk, amely a fiatal Ambrus kiforrott színházi ízlését, önálló ítélt erejét igazolja. Reviczky Gyula is emiatt az önálló és magas mércéjű kritikus szemlélet miatt adózik nagy elismeréssel Ambrusnak (36. levél). Más vonatkozásban ugyancsak értékes dokumentum a Riedl Frigyeshez küldött levél (260. levél). Ez annál inkább becses, mert alig van párja a kötetben. Ebben tisztázza Anatole France-hoz való viszonyát, irodalmi ízlésének és érdeklődésének irányait, kifejti véleményét az irodalmi motívumok vándorlásával kapcsolatban, mérlegre teszi az írói etika kérdését, sőt az önmaga munkásságára jellemző műhelytitkokról is vall. Hogy a kép teljes legyen, leírja Riedlnek, mit tart negatív vonatkozásban a kritikusról. E vallomás közvetett formában állítja fel a mércét önmaga kritikus tevékenységével szemben. A 371. levélben — Huszár Károly miniszterelnökhöz — újra felvillan kitűnő elemző készsége, biztos ítélete, alapos drámatechnikai tájékozottsága.

Ismételjük, az ilyen dokumentumok száma sajnálatosan kevés. Már több olyan található, amely a kor — szorosabban az első világháború — irodalompolitikai viszonyaira vet fényt. Szemléltető erejüknél fogva ezek közül

is kiemelkednek az 281., 285. és 288. sz. levelek. Első pillanatra megtévesztőnek tűnik Ambrusnak Vályi Nagy Gézához küldött feltűnően elismerő hangú nyilatkozata, de éppen a harmadik levél bizonyítja: a háborús-haza-fiaskodó léggör diktálta köteles udvariasságon túl Ambrus semmi közöséget nem hajlandó vállalni a „tarack ezred” német lovagrendes tagjával. Közel fél évszázad távlatában egyenesen megható azt az aprólékos, az intellektualizmust gúzsba kötő szerkesztői-izagatói munkát nyomon követni, amely a *Levelezésből* előtűnik. A kötet végén gondosan felkertetett névmutató félelmetes névtöméget sorol fel. Nem is a mennyiség az elriasztó, hanem a névsor, amelynek sok köze már akkor sem volt az irodalomhoz. Ambrus Zoltán fáradhatatlan energiával győzte az elutasítást, a felvilágosítást, megnyugtatót, amelyvel gátat vetni igyekezett a dilettantizmusnak, a sznob irodalmárkodásnak. Eközben neki magának is alkalmanként az önéreztébe vágó folyamodványokat, előterjesztéseket kell írnia a Pekár Gyulákhoz és Wlassits bárókhöz, hogy korábbról hozott esztétikai nézeteit, disztिंगvált irodalmi ízlését az ellenforradalmi kor viszonyai közt is megőrizze.

Diószegi András a bevezetőben helyesen állapítja meg a levelek közvetlen és közvetett szerepét, az előbbi a korszak irodalmi életével hozva kapcsolatba, az utóbbi Ambrus alkotó művészetével. Azzal azonban már kevésbé lehet egyetérteni, hogy ezt a levelezést — amelyben azért mégiscsak a közvettség dominál — Kazinczy ilyen irányú munkásságához hasonlítsa. Nemcsak azért, mert egy jó évszázaddal korábban egészen más funkciót töltött be az írók közt folyó levelezés, hanem főleg azért, mert az itt közölt levelek nem módosítják alapvetően a századfordulóról és az azt követő két-három évtizedről kialakult képünket. Ennek következtében, amit Diószegi András a levelek erényének tulajdonít, hogy ti. „Hiányoznak ebből a levelezésből a . . . litterátusi színek, a . . . filozófiai és világszemléleti eszmefuttatásoknak más író hagyatékában talán érdekesebb, gyakoribb megnyilatkozásai” — ez az erény a visszájára fordul, és inkább hiányérzetet kelt, mint kielégít. Kordokumentumnak — bármily gazdag és tartalmas — egysíkú. S ha fentebb a markánsabb Ambrus-képet hiányoltuk, ezt sem oldja meg kielégítően. Bírálni azt lehet, amit kaptunk. A jelzett több ezer levélből a válogató mintegy félezret tett közzé. A többi a nyilvánosság számára többé-kevésbé hozzáférhetetlen. Kérdés: nem lehetett volna-e tartalom és az arány szempontjait módosítani. 517 levélből alig 180 származik Ambrus tollából. Fordított arány esetében feltehetően árnyaltabb, színesebb írói képet kaptunk volna.

Az egyébként igen tartalmas és igényes bevezető több helyen csökkent a levelek olvasása közben támadt hiányérzetet. Diószegi egyaránt mérlegre teszi az embert és az író. Finom elemzéssel mutatja ki, hogyan érvényesült Ambrus írói magatartásában konzervatívizmusa és modernség, irodalom és politika. A levelek végén közölt gondos jegyzet az olvasó több irányú érdeklődését is kielégíti. Különösen hasznos segítséget nyújt néhány jellegtelen levél háttéréhez.

Földényi László

Fábrý Zoltán: Emberek az embertelenségben. Bratislava, 1962. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó n. v. 336 l. (Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.)

A fasizmus nem akkor és nem azzal kezdődött, amikor az SA megszállottjai felrántották a csizmát, hogy a hatalmat kizárólagossá tegyék, s hogy majdan ezzel tapossanak végig Európán. Ez már állapot, befejezett tény, az emlékezetes hírhedt történelmi dátumot idéző 1933. A folyamat biztos jele a szellemi elvonókúra, mely emberek, emberi csoportok s azután — századunk szegyenére — népek tudatos, tervszerű szellemi elsorvasztására vezetett. A haladás egyetemes emberi úttjáról való tragikus, tömeges lemondás, a gondolkodás nélküli engedelmesség egyenes következménye a fasiszta diktatúra gátlástalan, humánusmot nem ismerő tobzódása, az emberiség második világháborús katasztrófája.

E megroppant korban maradtak emberek — egyes emberek — az embertelenségben, az emberi méltóság nevében tiltakozók, a küzdők, akiknek egész magatartásában, gondolkodásában, az írott szóban testesült meg a kontinuitás, a társadalmi haladás felfelé ívelő tendenciája. A látók — kiket sem az adott (a pillanatnyi) történelmi helyzet, sem saját tragikus sorsuk nem tévesztett meg — nemcsak látták, de előbbre is hozták az idők fordulóját, a hitleri Németország teljes, feltétl nélküli kapitulációját.

Fábrý Zoltán e kötetének legkorábbi származó írása sem régebbi, mint 1949, több mint egy évtizeden keresztül tapadnak hozzá a többiek. Írásai megdöbbenően hitelesek. Kítűnő érzékkel ragadja meg a kritikus történelmi csomópontokat, a múlt és a jelen végletes regresszióit. Az alkalom: a végeredmény — népeket mozgó, vagy egyes emberek tragédiáját okozó, mindegy — ! Következik az író lebilincselő logikája, melylyel a felszínről lépésről lépésre a mélybe hatol. Felgöngyölti az eredőket, a lényegi

folyamatokat, tetten ér és megvilágosít, megdöbben és felelem.

Fábrý köete memento, s lényege, hogy a katonai győzelemmel a fasizmus teljes száműzetése nem következett be. Figyelmeztető jelek vannak a regenerálódásra, a haladó erők, a haladó kultúra útjainak eltörölésére, sőt a fasizmus szelleme átlényegülve az atomhiába taszít, hogy a maga torz létében alkalmas pillanatot nyerjen az önállósulásra. A leleplezés tehát időszerű, az anti-fasizmus változatlanul program.

Miben van Fábrý esszéinek ereje, irodalmi-publicisztikájának, írásmódjának titka? A reflektorfény a fasizmus természetrajzát veszi célba s ezt kérlelhetetlen következetességgel kíséri végig, néha még az egyoldalúság látszatát is vállalva. Sajátos az ellentétpárok, szinte végletesen felrázó szembesítésének módja. A fasizmussal, az embertelen hatalommal, a háborúval, az antihumánussal szemben az egyes ember — a korát megelőző egyes ember — tiltakozik, mégis az adott történelmi szituációban és társadalmi környezetben az egyénileg nemegyszer elbukó szubjektive — történelmileg és erkölcsileg — mindig megdicsőül (kiteljesedik), mert az életmű, az írói magatartás az emberi haladás irányát, a társadalmi fejlődés szükségszerűen bekövetkező tendenciáit fejezte ki.

Köete elején Fábrý Zoltán megfogalmazza írói hitvallását: „a műfaj neve: anti-fasizmus.” Szokatlannak tűnhet a műfaj fogalmának ilyen kiszélesítése. E műfaji megjelölés polgárjogát azonban aligha vitathatjuk, midőn évszázadunk világirodalmának egyik fő vonulatát kísérhetjük végig Fábrý művében. Nemcsak arról van szó, hogy a goethei Weltliteratur fogalom századunkban hogy nyer új, gazdagabb értelmezést. Romain Rolland-tól Radnóti Miklósig kényszerűségből (kényszerítettségből) vagy egyáltalán felismerésből az irodalom valamiféle végzetesnek tűnő „ellen”-tónust kapott. Csakhogy ez az irodalom, hogy ismét egy goethei gondolathoz térjünk vissza, nem a terméketlen pusztá tagadás irodalma, a tagadás magában hordozta a termékeny igenlést; az emberi haladás útjainak megsejtését, a jog és egyenlőség, az emberi méltóság kiteljesedését, a fasizmus bukását. Akár Adyról, Móricz Zsigmondról, József Attiláról vagy Radnóti Miklósról, a magyarság s más népek lét — nemlét kérdéseiről essék szó, akár a folytonosan érlelő Thomas Mann háborúellenességéről, a lángoló hazafi Garcia Lorcaról, a kérlelhetetlen Fučíkról, a nagy történelmi dimenziókat átfogó Solohovról vagy Aragonról, a nyugtalan, feszültségekkel teli Hemingway emberszeretetéről, bármilyen formai színgazdagságban fejezzék is ki az emberiség szavát, a vox humanát, láthatjuk, a nemzeti irodalmak igazi nagyjai egyetlen gondo-

latrendszerre ötvözik a század első felének egyetemes mondanivalóját. Így lépik át a nemzeti irodalmak saját határait, így fogant az élet és irodalom egységének valóságából Fábry Zoltánnak az a végső konklúziója, hogy az antifaszizmus világirodalmi műfaj lett.

Fábry Zoltán páratlan meggyőző erővel példázta, hogy korunkban a literatura avatott mesterei saját eszközökkel egy s ugyanazon emberi eszmékért küzdenek, mint nagy forradalmár kortársaik. Fábry kötetében, sőt egész publicisztikájában — gondoljunk csak megelőző könyvére, a Palackpostára — milyen természetes összefüggésben vonul fel az antifaszizmus történetének eseménysorozata minden hőisével együtt. Ossietzky és Tuholsky éppúgy válnak vádlottakból vádlókká, mint a lipcsei-per hőse, Dimitrov.

Az irodalom színvonala általában lehet valamely közösség szellemi érettségének, tehetségének fokmérője. Az irodalom gondolkodást formáló hatása, az írók és művek sorsa azonban a politikai érettség próbaköve. Fábry Zoltán érzékletesen és következetesen irányítja a figyelmet a folyamatok eme rejtettebb rétegeibe.

A könyv második felében a krónikás hitelességével tárja fel Fábry a fasizmus totális embertelenségét. A neofaszizmus jelenvalóságát csírájában fedi fel és számontartja. A megdöbbentő „példatár” figyelmeztető és emlékeztető, okulás az ébrenlételre. Joggal állapította meg Fábry Zoltán — „... a magyar hitlerizmusra márcsak azért sincsen melegség, mert bennünk élt, lappangott az ellenmérég: Ady. Volt figyelmeztető példánk, lejártható kottánk...” A megállapítás idestova két évtizede lezárt történelmi korszakra vonatkozik. Önként adódik azonban az analógia. Fábry a követendő példát európai viszonylatokban mérte fel. A tanulság korunkra alkalmazva is aktuális: ahol a haladó irodalom emigrációba kényszerül, ott a fasizmus szelleme kísért. A mondanivaló félreérthetetlen. Fábry Zoltán nem téveszti el az arányokat, pontosan ismeri korunk világirodalmi orientációját. Éppen a féltés, a fennmaradás és az előrehaladás szenvedélyes vállalása ihleti őt a már felismerhető rossz ellen. Az irodalomtörténész nem számíthat e műfaj keretében teljes írói, költői portrékra. Ez Fábrynál nem program. A tudós pontossága, anyagismerete, filológiai lelkiismeretessége azonban minden egyes írásának aranyfedezete. A műelemzés mesteri villanatai, a regényhősök markáns, tömör megragadása a Móricz-pályakép remek summarizátát eredményezik. Filológiaiilag is bizonyított az Ady—Móricz azonosság, s ugyanígy teljesen hitelesnek érezzük a költő Ady és a pamfletista Karl Kraus rokonságát, pedig micsoda műfaji távolságok választják

el őket. A magyar költészet humánumát, a világ mondanivalót Ady Endre és József Attila összegezik, ám a magyar irodalom világmondanivalója a nagy költőelődök és a kortársak egész sorának művében él. Folytathatók a sort. Az elemzés fábrói módszerét kivételes erővel példázta Peter Karvaš színművének, az *Éjféli misének*, és Selma Lagerlöf: *A szentélet* c. regényének teljes tartalmi és gondolati kibontása. Egész korpép tárul fel előttünk a maga nagyságában, s másik valóságában is, törpeségében.

Fábry műve a maga nemében példa nélkül álló. Az ihlető a világirodalom és a népek sorsának mély átélése, a szellem útjának követése és a történelem megértése. Érthető tehát, hogy mondanivalója sem lehet más, mint egyetemes emberi, az értő, alkotó és tanító jogán egyszerre.

Az utószóban Turczel Lajos méltatja Fábry Zoltán munkásságát.

Patyi Sándor

Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. Magyar Helikon K. 203 l. (Fitz József—Kéki Béla: A magyar könyv története. 1.)

Fitz József a magyar könyv történetét mutatja be 1711-ig, a szélesebb olvasóközönség igényeivel számolva. Könyve ezért jobbra az eddigi tudományos eredmények rövid összefoglaló ismertetése, s nem új vizsgálatok, összefüggések bemutatása. Az 1526-ig terjedő részt (*A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. A mohácsi vész előtt*, Bp. 1959. c. könyvében) már részletesebben kifejtve is közreadta: e népszerű kiadvány megfelelő fejezeteiben az abban foglaltaknak mintegy kivonatát adja.

A magyar reneszánsz és barokk kor nyomdászatának a történetét ismerteti a további fejezetekben, s a nevesebb könyvnyomtatók, nyomdatulajdonosok munkásságának bemutatása mellett, képet ad a régi nyomdászat technikai, szervezeti felépítéséről, a könyvértékesítés módjairól, fejlődéséről is.

A könyv periodizációját, korszak-terminusait azonban problematikusnak érezzük; mintha a régebben használatos korszak-kategóriákat alkalmazná (*A reformáció nyomdászata, A magyar nyomdászat az ellenreformáció idején*), s nem venne tudomást az újabb periodizációs elvekről. Nem látjuk indokoltnak a magyar nyomdászat történetében 1711-et korszakhatárnak megtenni: olyan új vonások nem jelentkeznek a század második feléig nyomdászatunk fejlődésében sem, melyek szükségessé tennék új korszak

felvételét. Fitz József hivatkozik irodalomtörténetírásunkra is, ahol szerinte szintén „határsorompónak tekintették” (173. l.) az 1711. évet; de az 1957-ben megjelent *A magyar irodalom története 1849-ig* c. irodalomtörténetben s azóta már nem.

Nem tudjuk elfogadni a barokk stílus kialakulásának a feltételeiről írottakat. Fitz József szerint a reneszánsz, ill. a reformáció nyíltságát igyekezett letörni az állam és az egyház s ilyen körülmények között: „A gondolatokat nem tanácsos szabadon kimondani. Az üldözés rákényszeríti az írókra a körülírásokat, a cikornyás magyarázkodást — a barokk stílust.” (81. l.) A barokk kialakulását azonban mélyebb társadalmi okok egyengetik; a protestantizmus elleni támadás csak egyik, de nem egyetlen kísérője az új stílus kibontakozásának.

Tanulságos viszont, hogy az új, barokk stílus mily általánosan terjed, nemcsak a katolikus, de az erdélyi protestáns nyomdák tevékenységében is. Nyomdászatunk történetében néhány évtizeddel korábban jelentkeznek a barokk stílus jellemző motívumai (különösen a címlapokon), mint irodalmunkban, s reformátor nyomdászaink kiadványaiban (l. a Heltai nyomda termékeit) hol reneszánsz, hol pedig barokk köntösben látnak napvilágot a könyvek.

A *magyar nyomdászat új fellendülése* c. fejezet főlvétele nincs összhangban az előző fejezetek jellegével, mert míg azok valóban egy-egy időszak, korszak nyomdászatát jelezték, most pedig néhány évtized nyomdászati tevékenységéről van szó, s e néhány évtized nyomdászati munkássága szervelesen beletartozik az előző fejezet világába, a mégoly kiemelkedő Tótfalusi Kis Miklósé is. Az ő munkássága sem választható el a barokk ízléstől; kiadványainak címlapjai, tipográfiája erről vallanak. De nincs ellentétben ezzel *Mentségének* szenvedélyes, zaklatott előadásmódja, egész hangvétele sem: „Publica privatis anteferenda bonis. . .”

A *Mercurius Veredicus* ismertetése során a szerző nem vesz tudomást az újabb eredményekről, pedig Esze Tamás már egy évtizede bebizonnyította (*A Mercurius-kérdés revíziója*. ItK, 1953.), hogy „a *Mercurius*nak az Eszterházy-féle számon és az ismert hat nyomtatott és egy kéziratban maradt száman kívül . . .” (Esze Tamás i. m. ItK, 1953. 72. l.) több száma nem készült.

A jegyzetek között nem találunk utalást Balázs János: *Sylvester János és kora* (Bp., 1958.) c. monográfiájára vagy Varjas Béla: *A sárvár-újszigei nyomda betűtípusai* (ItK, 1958.) c. tanulmányára, pedig néhány, 1958-ban megjelent írás szerepel a jegyzetek között.

Komlószi Tibor

Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókinccse és mondatfűzése. Bp. 1962. Akadémiai K. 136 l. (Nyelvtudományi Értekezések, 35.)

A nyelvészet és az irodalomtudomány határterületén néhány évtizede egyre világosabban kirajzolódik a *stilisztika* sajátos problémavilága. Ez a fiatal tudományág az irodalomtudomány köréből szakadt ki, önállósulása mégis nyereség az irodalomtörténet számára is. Különös — de törvényszerű — játéka a tudománytörténetnek, hogy míg az új irány úttörői határozottan esztétika-ellenesek voltak, követőiknek differenciált kutatási szempontjai, módszerei és eredményei az irodalmi elemzéshez is több segítséget nyújtanak a régi, esztétikai szempontú, normatív stilisztikánál.

Benkő László nagy gonddal megírt értekezése ily módon kétszeresen is érdekelheti az irodalomtörténetészt. Egyrészt Veres Péter életművének megközelítésében remélhet tőle hasznos támogatást; hisz a szerző a stílus oknyomozó vizsgálatával „az írói szándékot irányító, az író látásmódját és láttatni akarását végső soron kialakító gyökerekig: az íróknak a valósághoz való viszonyáig, más szóval az író világnézetéig” (10. l.) akar kilátást nyitni. Másrészt ez a mű, sok részlet-tanulmány után, a modern stílus kutatás egyik első nagy erőpróbája, az új testvér-tudomány módszereinek gyakorlati megvalósulását, eredményeinek, sajátos gondolkodásmódjának igazolását is ígéri.

A szerző megnyugtató alaposága, széles körű elméleti műveltsége és sok éves kutatómunkán nyugvó biztos anyagismerete egy csapásra megnyeri az olvasó bizalmát. Benkő sokat és ügyesen *kérdez*: szerencsés problémafelvetésével vallomásra bírja anyagát, s a sok részeredményt céltudatos fegyvellemmel összefogva valóban ügyszik egységes képet rajzolni Veres Péter stílusáról, annak fejlődéséről, sőt történeti helyzetéről is.

A dolgozat rövid, de sokatmondó elméleti alapvetéssel kezdődik. A stílus mivoltát Bally, Marouzeau és Guiraud nyomán határozza meg a szerző, s a stilisztika kutatási területétől eíssorban a nyelvi megnyilatkozások expresszív vonásait, esztétikai hatását jeleli meg. Röviden áttekinti az irodalmi nyelv történetének azt a szakaszát is, mely Veres Péter életművének háttérül szolgál, s különösen a XX. századi népiesség stilisztikájának kérdéseire, meg az irodalmi és köznyelv legújabbkori átalakulásának problémáira világít rá. Ezekből a keretből emelkedik elénk a tanulmány tulajdonképpeni anyaga. Először Veres Péter szókinccséről kapunk áttekintést. A szerző statisztikai módszerekkel igyekszik felbecsülni annak mennyiségi viszonyait: nagyságát s alkotó elemeinek arányait.

Különös figyelmet szentel a tájszóknak, s arra az eredményre jut, hogy ezeknek száma — az irodalmi nyelv egységesülő tendenciájával párhuzamosan — Veres Péternél is egyre kevesbedik. Szerepük mégis jelentős és kifejezetten stilisztikai: nem szükségéből (szegénységéből), hanem céltudatosan nyúl hozzájuk az író, egyre kevésbé azért, hogy egy sajátos tájat felidézzen, inkább, hogy szereplőinek társadalmi hovatartozását megjellegesse.

A szóalkotási módok közül a szerző, mint Veres Péter stílusára legjellemzőbbet, a szóösszetételt vizsgálja részletesebben. Érdekes fejtegetéssel végigkíséri a mellérendelő szó szerkezetek ikerszövát, majd összetett szóvá forrásának folyamatát, s a rokonértelmű szótartományokból egymáshoz simuló ikerszavak analízisben talán az egész tanulmány legszemlelmebb gondolatsorát adja elő.

Ezután a Veres Péter fölhasználta tulajdonnevek bemutatása, majd szókincsének szófajok („szófajták”?) szerint való áttekintése következik. Ezek a fejezetek is sok érdekes megfigyelést összegeznek, kár, hogy a szerző a szófajokról szólva ritkábban támaszkodik statisztikákra, inkább benyomásaira bízza magát.

A szóképeknek, az állandósult szókapcsolatoknak s a Veres Péter stílusára olyannyira jellemző alakzatnak, a halmozásnak vizsgálata a stilisztikai kutatás magasabb tájaira vezet. A szerző itt sem elégszik meg egyszerű felsorolással: igyekszik fejlődésrajtot adni. Veres Péter szóképeiről pl. megállapítja, hogy szemmel látható átalakulásuk „a köznyelvi-népi nyelvi típusokból az egyénivé, szubjektívá alakulás irányát mutatja,” s hogy „az első korszakbeli tárgyilagossá, szemléletességet kifejező funkció” helyett egyre inkább a „költői szóképekre jellemző hangulatkeltség”-t szolgálják (77).

A mondattani vizsgálatok sorát a mondat szerkezetek áttekintő elemzése vezeti be. A szerző ebből a szempontból is beállítja Veres Pétert a népi stílus történeti összefüggéseibe: a beszélt nyelv jogainak, irodalomba átsugárzó formáló erejének érvényre juttatóját rajzolva benne. De fölvezolja belső fejlődésének útját is. Megállapítja, hogy az egyszerűbb mondatoktól évek során a sokszorosított, laza szövési mondatkolosszusokig jutott el, s ez a személyesebb, gátlástalanabb megnyilatkozási forma ismét „az osztálykorlátok áttörését”, „az írói hang szabad szárnyalását” biztosító modern fejlődésről tanúskodik (105).

A mondat szerkezetek elemzése után a ritmus és a zeneiség szempontjából vizsgálja anyagát a szerző, majd megfigyeléseit a Számadás két változatából vett szövegvariánsok egybevetésével igazolja. Ez az önként kínálkozó „példatár” kiválóan alkalmas az értekezés eredményeinek szemléletes illusz-

trálására és egyúttal összefoglaló áttekintésére.

A mű távolabbi tanulságait végezve egy *Kitekintés* összegezi. A szerző kifejti azt a nézetét, hogy a közelmúltban lejátszódott társadalmi átalakulás következtében a nemrég pozitív jelentőségű népi-paraszti stílus fokozatosan elveszti funkcióját, kiavul az irodalomból: a népi írók válsága stilisztikai síkon is tükröződik, s e válság megoldása csak nagy „kitörések”, megújulások árán remélhető.

Kritikai széljegyzeteinket csoportosítva hadd figyelmeztessünk elsősorban a világosokfejtésen át-áttörő pontatlanabb fogalmazások veszedelmére. Ha a stíluskutató valóban együtt akar működni az irodalomtörténetésszel vagy -kritikussal, tisztelnie kell az ott általános terminológiát. Benkő két alkalommal is vét ez ellen a kötelesség ellen. Az irodalomelmélet *formán* nemcsak nyelvi *formát* ért, s így a stilisztika problematikáját semmiképp sem a szépirodalmi művek „tartalmi és formai sajátosságai közt” elterülő „senki-földjére” utalja, hanem az alkotások formai elemzéséhez kér tőle támogatást, sose feledve, hogy a formából mindig, minden ép elemzés sugárkérvéjében a tartalom titkai villannak elő. Azzal is nehezen érthetünk egyet, hogy Veres Péter mondatainak megnövekedése, föltorlódása *lírai* jellegűvé tenné stílusát. Ami személyes és jellegzetesen, gátlástalanul egyéni, az még nem fölöttéül líra, csak akkor válik azzá, ha személyes önelemzéssé, magábanéző, magaelvező és magakináló magatartássá alakul, ha a mondanivaló másodszorba szorul, s fontosabbá, érdekesebbé válik nála az elbeszélő életattitűdje. Így olvad líraivá pl. Móricz epikus prózája *A boldog emberben* Jó György ajkán.

A tárgyát, „hősét” s gondolatait szerető tanulmányíró t fenyegeti a túlzások veszedelme is. Benkő tárgyilagossá stílusától idegennek érezzük az olyan megállapításokat, mint hogy „Veres Péternek bámulatos memóriája van, s nemcsak tartalmi, hanem formai befogadó képessége is *végtelen*” (87). Ugyancsak túlságosan merésznek látszik néha egy-egy stílussajátság társadalmi összefüggésének nagyon konkrét meghatározása. A jelöletlen összetett szavak köz- és irodalmi-nyelvbeli elszaporodásának magyarázatát például nehez minden közvetítő okfejtés nélkül „abban a századunk elején kezdődő nagy fordulatban” megjelölni, „melyre egyrészt a kapitalizmus-imperialista szakaszának egyre erőszakosabb hódító-elnyomó törekvései, másrészt a szocialista munkásmozgalom kiterjedése, majd hatalomra jutása és fokozatos megszállása jellemző” (43). Annál nehezebb e gondolatszökelemést fenntartás nélkül követnünk, mert köztudomású, hogy a jelöletlen összetételek „gyors elszaporodása” nemcsak

Ady óta folyik, hanem a nyelvújítás idejében is megfigyelhető. (Vö.: Bárczi: *A magyar nyelv életrajza*. Bp., 1963. 305.) De kissé elhamarkodottnak látjuk az átképzéles előadásmód társadalmi háttérének megrajzolását is. Korlátokat feszegető indulatot sokszor hordoz az eféle stílusfordulat (a Benkő idézte Tömörkény és Móra novellában is), de ez a korlát és ez az indulat nem az íróé, hanem a megelevenített szereplőé. Herczeg Gyulának Benkő művében idézett kommentárjai is *erről* vallanak.

A statisztikai módszerről, melyet kivált a szókincséről szóló fejezetben sokszor és ügyesen alkalmaz, a szerző maga is fenntartásokkal nyilatkozik (20). Helyenként azonban a mégis ráépített „óvatos következtetések” is merésznek tetszenek. A szótípusok számának meghatározásához például Benkő ezerszavas szövegrészeket választ az író különböző műveiből. A *Pályamunkásokból* ötletszerűen kiemelt másik ezerszavas szövegben 480 szótípus helyett 391-et számláltam. A *Számadás* második változatában 728 helyett egy helyen 518-at, másutt 493-at. Ezek az ingadozások arra vallanak, hogy egy-egy ezerszavas szöveg nem elegendő a szótípusok reprezentatív statisztikájának összeállításához. Különösen ügyetlen gondolat ezeknek az ezerszavas statisztikáknak alapján kimondani, hogy „a Veres Péter szövegeiben előforduló szavaknak . . . mintegy 60%-a tekinthető típusnak” (20). Hisz a szótípusok aránya a vizsgált anyag növekedésével egyre csökken. Az első elemzett mondatban csaknem minden szó szótípus, az ezredik szó táján a szavak egyharmada, s a tizezredik felé — nyilván — alig egynéhány. Egy író teljes életművében keves olyan szó lehet, amelyet legalább kétszer le nem írt, a névelőkről, kötőszavakról nem is beszélve. S ha minden szó csak kétszer szerepel, a szótípusok arányszáma már csak 50%. Nehezen hihető a szótagszám-statisztika is, mely tízezer szavas szövegből 4655-öt egyszótagúnak talált. Eszerint vagy minden második szava egyszótagú Veres Péternek, vagy nagyon rosszul sikerült az elemzett szövegrész kiválasztása. Egy-két villámpróba az utóbbi lehetőséget fogja valószínűsíteni.

Apróbb elnézés akad még a műben. Említsük csak azt, hogy a kötőszó szerepű *hát*-ot nem különbözteti meg a vele egy alakú módosító szótól (70). Mentségére legyen mondva, e hibát Terestyéni *Stilisztikája* is elköveti (MStil. 218).

Végül hadd említsük, hogy érthető, de mégis sajnálatos: Benkő dolgozata aránytalanul keveset foglalkozik Veres Péter stílusának mondattani vonatkozásaival. Ez a terület felderítlenebb, de épp ily jó készültségű kutató számára sokkal több és megbízhatóbb eredményt is nyújthat. Meggyőződésünk, hogy a stílus igazi titkát, az írói szemé-

lyiség teljesebb megmutatkozását végül mégis a mondatalkotás bár nehezebben megközelíthető világában kell keresnünk.

Jelenits István

Mint az égő fálya, mely setétben lángol. Szemelvények a felvilágosodás irodalmából. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Jancsó Elemér. Bukarest, 1962. Irodalmi Könyvkiadó. 278 l.

A kitünő kolozsvári irodalomtörténész, Jancsó Elemér munkája nyomán a közelmúltban napvilágot látott a Román Népköz-társaságban a magyar irodalmi fejlődés egy igen jelentős korszakának, a felvilágosodásnak elemzése és szövegválogatása. A közel két ívre terjedő bevezető tanulmány és maga a 14 éves szöveggyűjtemény egyaránt bizonyítják, hogy szerzőjük, illetve szerkesztőjük a magyar felvilágosodásnak, beleértve a legfrissebb hazai kutatási eredményeket is, igen jó ismerője.

Érdekes, sokoldalú és igen jól felépített tanulmányban bontakozik ki előttünk egy bonyolult kor történelmi-társadalmi-irodalmi helyzetének képe, történelem és irodalom egymásra hatásának, sőt a 90-es években szinte egyvé válásának okai és jelenségei. A korszak komplex rajzából nemcsak a felvilágosult embertípus általánosan jellemző vonásai, hanem néhány jelentős alak (Martinoics, Kazinczy, Batsányi) portréja is plasztikusan tűnik elő. Ugyancsak jó képet nyerünk az irodalmi műfajok és az irodalmi alkotásokat létrehozó felvilágosult gondolkodás összefüggéséről. — A magyarországi olvasók számára különösen értékesek — mint kevésbé ismertek — azok az adatok, amelyek az egykorú román felvilágosodás jelenségeire hívják fel a figyelmet. Szívesen olvastunk volna többet is Ion Piuaru Molnar, vagy a tanulmányban megemlített más román felvilágosítók tevékenységéről, munkáiról.

A bevezető tanulmányunk egy pontjával vitatkoznunk kell. Nem értünk egyet azzal, hogy a felvilágosodás első korszakát a Rákóczi-szabadságharc leverésétől számítja. Lehet a polgári irodalomtörténetírás e korra vonatkozó nézeteit bírálni anélkül is, hogy Bessenyei fellépésének fordulatot jelentő újszerűségét elhalványítanánk. — A XVIII. század első hét évtizede számos értéket, haladó törekvést mutat fel az irodalomban, de ha igaz is, hogy olvastak már francia felvilágosult írókat Bessenyei előtt is és kifejezték egyesek elégedetlenségüket a társadalmi helyzettel, az egyházzal kapcsolatban, a nyelvművelés, azaz tulajdonképpen a nemzetné válás programja, összefonódva a felvilágosodás

kulturális és társadalmi követelményeivel, a hetvenes évek előtt nem talált és nem is találhatott megfelelő talajra. Mikes Kelemennek a Rákóczi haláláról szóló három levele — amelyeket a szöveggyűjteményi részben közül a szerkesztő — nem győzi meg az olvasót arról, hogy a kitűnő prózaírónak a felvilágosodás jegyében születtek volna munkái, de az a két oldalnyi szöveg sem támasztja alá a bevezető tanulmány tételét, amely Bod Péter *Önéletírásából* e könyvben olvasható. Jancsó Elemér szerint pedig nyilván ezek a legjellemzőbb, megállapítását igazolni hivatott szövegrészek. — Közelebb járunk az igazsághoz, ha a felvilágosodás eszméinek befogadására előkészítő, semmint felvilágosult irodalomról beszélünk a XVIII. század hetvenes éve előtt. A kiadvány — egészében — ezt is sugalmazza, mert a már említetteken kívül 1772 előttről csak Hermányi Dienes József *Nagyenyedi Demokritusából* találunk mintegy négy oldalnyi részletet és azután Bessenyei György írásai következnek már.

A szemelvények összeválogatásáról szólva: el kell fogadnunk a szerkesztő szempontjait, amelyeket a Jegyzetekben összegez. Azt a célt, hogy „elsősorban a társadalombírálatot s a korszak sajtósági felvilágosítói törekvéseit (antiklerikalizmus, racionalista szemlélet, materialista tendenciák, nyelvvelés stb.) tükröző műveket” közöljön, indokoltnak és általában el értnek is tekinthetjük. Kétségtelen, hogy irodalmunknak erről a már gazdagnak mondható korszakáról az adott keretek között teljesebb képet nem igen lehetett volna adni. Csupán néhány kisebb észrevételt tennénk. A könyv címe idézet Batsányi *A magyar író* című verséből. Ennek feltétlenül helyet kellett volna kapnia a válogatásban még akkor is, ha a tanulmány utal is rá két sor erejéig. A cím sugalmazta szellemmel rokon Csokonai *Tempefőije*. Egy kis részlet legalább ide kíváncsított volna belőle, annál is inkább, mert — mint a Jegyzetekben olvassuk — nemcsak Csokonai,

hanem e kötetben szereplő több más író művei is jelentek meg a Román Népköltársaságban külön kötetben, tehát indokolatlan, hogy Bessenyei, Batsányi, Kármán, Kazinczy mind több helyet kaptak, mint a korszak legnagyobb költője. — Hiányérzetünk támad a Barcsay Ábrahám-tól közölt művek láttán is. A tanulmányban Jancsó Elemér felhívja figyelmünket arra, hogy Barcsay „aki több versében ír rokonszenvvel a román népi életről, 1793-ban azt írja, hogy a román tömegek, akik kétszeres elnyomás alatt élnek, nagy figyelemmel kísérik a francia forradalom eseményeit.” Kár, hogy ezekből a Barcsay-szövegekből nem ad izeltőt a könyv. — A felvilágosodás korának antiklerikalizmusával igen alaposan és szerepének megfelelő súllyal foglalkozik a tanulmány. Egy-két verset ebből a témakörből a közltekén kívül is még szívesen láttunk volna (pl. Batsányi: *Bosszús tünődés a vakító szenteskedőkre*, vagy Révai Miklós: *A papi üldözésről*). Nyugodtan elhagyható lenne viszont Bölöni Farkas Sándor *Napló 1835—36-ból* című szövege, hiszen bármily érdekes és jellemző is írása és bármily kiemelkedő szerepet játszott is ő az erdélyi haladó mozgalmakban, 1835—36 eseményei már egy más korszak problematikáját jelentik, ismertetésük-idézésük semmiképpen sem ebbe a szemelvénygyűjteménybe kívánkozik.

A tanulmány értékes elemzéseit és a lényegében sikeres szöveggyűjteményt a szerkesztő igen hasznos jegyzetekkel egészíti ki. Minden egyes szerzőről közli a legfontosabb életrajzi adatokat, megjelölve helyüket az irodalmi fejlődésben, esetleges szerepüket a társadalmi harcokban és mint a nagyközönség számára közölt kiadvány esetében ez ugyancsak helyes és szükséges, az idegen tulajdon- és közneveket is betűrendbe szedve megfelelő magyarázatokkal, fordításokkal teszi hozzáférhetővé.

Tamás Anna

A Petőfi Irodalmi Múzeum két kiállítása

Az országos múzeumi hónap keretében rendezte meg az 1963/1964-i kiállítási évad első két kiállítását a Petőfi Irodalmi Múzeum. A Batsányi-émlékiállítás — habár néhány hónapos késéssel — a költő születésének kétszázadik évfordulójához kapcsolódott. A kiállítás a múzeum két kisebb termében nyert elhelyezést, ám rendezője: *Baróti Dezső* e szűk keretek között is módot talált arra, hogy a néző elé tárja Batsányi életének és írói pályafutásának valamennyi lényeges mozzanatát. A szemléltetés különféle, más alkalmakkor is jól bevált eszközeinek (festmények, fali tablók, eredeti könyvek, kéziratok és használati tárgyak) szerencsés összhangja jellemezte a kiállítást, amelynek első terme a költő útjának 1795-ig tartó, felfelé ívelő szakaszát idézte fel, míg a másodikban a bécsi, párizsi és linzi évek dokumentumai kaptak helyet.

Azok a tablók, amelyeken az 1790-es évek nagy politikai verseinek kézíratairól készült fényképmásolatok a francia forradalom eseményeit ábrázoló egykorú metszetek szomszédságába kerültek, igen meggyőző módon hívták fel a figyelmet a költő eszmei radikalizálódásának indítékaira. Csupán az hatott némileg disszonánsan, hogy egyikük a „Bartsaihoz” c. vers komor, vivódó hangulatú sorait éppen a forradalmi erők sikereit szemléltető képekkel párosította. Fényt vetett a kiállítás Batsányi irodalomszervezői tevékenységére (így pl. láttuk a kassai Magyar Museum Batsányi sajátkezü javításával és széljegyzeteivel ellátott példányait), s bemutatta a közötté és nevesebb kortársai között kialakult irodalmi és politikai természetű kapcsolatokat. A Batsányit élete második felében a dunántúli írók táborához fűző baráti viszonyt érzékeltető, szerepelt a kiállításon Kisfaludy Sándor arcképe is, és ez mindenképpen indokolt. A „Himfy” költőjének írókészlete viszont itt már nem, hanem csak egy Kisfaludy Sándor-émlékiállítás keretében igényelhetett volna helyet magának.

Eredeti Batsányi-kézirat mindössze egy (a „Busongás” c. versé) került kiállításra — s ha figyelembe vesszük, hogy kézírataink még rövid időre sem szívesen válnak meg féltett kincseiktől, úgy ezt érthetőnek kell találnunk. Sajnáljuk azonban, hogy nem jutott tér valamelyik több változatban fennmaradt Batsányi-vers különböző fogalmazványainak legalább fakszimilében való bemutatására — ennek révén ugyanis a kiállítás nézői a költő alkotóműhelyébe, az egyszer már elkészült szöveget folyton továbbcsiszoló, új és új megoldásokat kereső munkamódszerébe nyerhettek volna bepillantást.

Ikonográfiai vonatkozásban a kiállítás a teljesség igényével lépett fel, felsorakoztatva Batsányinak és feleségének valamennyi ismert egykorú képmását. (Egy képet a kassai múzeum adott kölcsön erre az alkalomra.) A Batsányiról életében készült három arckép (Kíninger, Niedermann és Füger művei) közül Füger olajfestménye a legsikerültebb. Baumberg Gabriella arcvonásait ugyancsak három portré őrizte meg számunkra. Megtekinthettük Batsányi és Baumberg Gabriella összes, életük folyamán napvilágot látott könyveinek példányait is. (Főlölleges ismétlésként hatott ezért az egyik Baumberg-verskötet címlapjának fényképmásolata.) A Batsányi utóéletét érzékeltető tablók anyagát — műveinek későbbi kiadásai, a róla szóló tanulmányok, monográfiák és szépirodalmi munkák, a verseitől ihletett képzőművészeti alkotások és a tapolcai Batsányi-émlékszoba fényképe mellett — „A franciaországi változásokra” szövegére komponált Kodály-kórus kézírata is gazdagította.

A Petőfi Múzeum klasszikus íróink nem szorosan irodalmi természetű tevékenységének feldolgozását és bemutatását is a maga feladatkörébe tartozónak tekinti. E törekvés jegyében rendezett kiállítást a közelmúltban Jókai Mór, legújabbban pedig Kisfaludy Károly festményeiből és grafikaiból. E két kiállítás anyaga azonban — szorosan művészi szempontból — korántsem eshetik azonos minősítés alá. Jókai — noha diákkorában egy ideig festőnek készült — később már pusztán kedvtelésből vette olykor kézbe a rajzolóceruzát; rajzai elsősorban mint emberi dokumentumok érdekesek. Kisfaludy Károly festői munkássága fölött viszont a magyar

piktúra története sem térhet szó nélkül napirendre. A festő Kisfaludy beható értékelésével ugyan még adós művészettörténetírásunk, de képeinek jelenleg ismert, túlnyomórészt az 1820-as évekből való csekély hányada — amelyet a kiállítás rendezője: *Vayer Lajosné* lelkiismeretes kutatómunkával gyűjtött össze — is teljesen igazolja Genthon István 1935-ben leírt megállapítását: Kisfaludy „Markó Károly mellett legtehetségesebb korabeli tájfestőnk volt, ki emlékeztetése tette volna nevét akkor is, ha megmarad festői pályán és nem cseréli fel tollal esetjét.” (Az új magyar festművészet története. Bp. 1935. 48.) Festői működése idején még Európa-szerte a biedermeier volt az uralkodó korizés. Kisfaludy jónéhány képe viszont — mindenekelőtt a két tengeri vihar és a „Boszorkányszombat” — már félreismerhetetlenül romantikus ihletésű, s ez a tény önmagában is alkotójuk eredeti festői vénájáról vall. Képességeinek teljes kibontakoztatásában Kisfaludyt elsősorban mesterségbeli felkészültségének hiányai (legfőképpen rajztudásának fogyatékos volta) akadályozták meg.

Kisfaludy Károly festészete az irodalomtörténészek közelebbi érdeklődésére is rászolgál. Már Bánóczy József rámutatott annak idején „a költő és képiro tehetségének egységére” Kisfaludy egyéniségében, s utalt arra, hogy „a képirás fejlesztette képzeletének plasticizmusát s érzékét a drámai hatásos jelenetek iránt”. (Kisfaludy Károly és munkái. II. Bp. 1883. 56.) *Keresztúry Dezső*t pedig a mostani kiállítás készítette a következő, nagyon is indokolt kérdés felvetésére: „Milyen összefüggései vannak az ő képeinek a magyar romantika tájfestő, történelmi jeleneteket felidéző s népies motívumokat értékesítő költeményeivel?” (ÉI, 1963. november 2.) Reméljük: a Petőfi Múzeum szép és tanulságos kiállítása ezekre a szempontokra — sőt esetleg még tovább menve: általában a több művészetágban dolgozó alkotók esztétikai és művészetlélektani szempontból egyaránt izgalmas problémájára — is ráirányítja irodalomtörténészeink figyelmét.

Oltványi Ambrus

Az Intézet XX. századi osztályának vitája a Kézikönyv felszabadulás utáni fejezetéről

1964. január 6-án az Intézet XX. századi osztálya külső szakemberek meghívásával vitát rendezett *Tóth Dezső*: „A felszabadulás utáni irodalom története” című kézikönyvfejezetéről. Az intézeti munkatársakon kívül megjelentek: *Bóka László*, az ELTE XX. századi irodalmi tanszékének vezetője, *Nagy Péter*, az irodalomtudományok doktora, az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium delegált tagjai.

Másodszor rendezett vitautalást a XX. századi osztály e tárgykörben. Először 1963. júl. 9-én egy részfejezet kapcsán „Az új magyar irodalom 1953—56 közötti szakaszának problémái” címmel a korszak elvi kérdéseit tárgyalta meg. E vitautalás központi problémája: a magyar irodalmi revizionizmus kialakulása, eredendő okainak, fő képviselőinek, fővonalának meghatározása és az írók helyes értékrendjének megállapítása.

Három egymástól eltérő koncepcióba lehetne sorolni a kérdés-körben elhangzott véleményeket. *Czine Mihály*, *Bodnár György*, *Kiss Ferenc* lényegében egyetértettek *Tóth Dezső* téziseivel, de az egyes írók esetében szükségesnek tartották az alaposabb differenciálást és a revizionista irány elemzésénél javasolták *Juhász Ferenc*, *Kőnya Lajos*, *Kuczka Péter* műveivel szemben a főhangsúlyt a tudatosan ellenforradalmi *Aczél Tamás*, *Gimes Miklós*, *Háy*, *Molnár vonalra* helyezni. — *Imre Katalin* nem fogadta el *Tóth Dezső* korszak-értékelését. A Kulturális Munkaközösség 1959-es téziseire hivatkozva az irodalom ellenforradalmat előkészítő szerepének alaposabb elemzését kérte számon s a revizionizmus létrejöttének okait mindenekelőtt a nacionalizmusnak a proletárforradalmisággal való szembekerülésével jelölte meg. *Szabolcsi Miklós* osztályvezető rámutatott, hogy a revizionizmus létrejöttének és jellegének végső elemzése a XX. Kongresszushoz való viszony alapkérdését veti fel. Az akkori pártvezetés súlyos hibáit és az írók nagy részének jóhiszeműségét nem lehet figyelmen kívül hagyni, ugyanakkor szükségesnek tartja erősebben hangsúlyozni egyesek tudatos ellenforradalmi szervezkedését. *Tóth Dezső* lényegében ennek szellemében vállalta a szükséges korrekciók elvégzésével tanulmányának megírását.

Az egész felszabadulás utáni irodalom történetét feldolgozó kézikönyvfejezet vitáján elvi-ideológiai alapkérdések nem merültek fel. A felszólalók elismerőleg jegyezték meg, hogy a tanulmány politikai, irodalompolitikai fejezetei a legsikerültebbek. A vita résztvevői a tanulmány átdolgozásának szükségességét elsősorban szerkesztésműhibákra, illetve a részben azzal összefüggő tarthatatlan aránytalanságokra való hivatkozással indokolták. Felmerült, s a vitavezető szinte szavazásszerűen feltette a kérdést: legyen-e egyáltalán felszabadulás utáni fejezete a kézikönyvnek. A vitautalás egységesen amellett döntött, hogy a fejezet megírására elkerülhetetlen szükség van, mindössze a záró korhatár körül voltak kisebb véleményeltérések (1956 vagy napjaink).

Minden felszólaló elismerte, hogy *Tóth Dezső*nek nagy nehézségekkel kellett megküzdnie. Bizonyos fokig meghatározta módszerét, s megnehezítette a felszabadulás utáni irodalom tényleges, objektív képének visszaadását a kézikönyvnek az az általános gyakorlata, hogy az egyes nagy írók portréjüket feldolgozására abban a korszakban kerül sor, melyben művük kibontakoztatásáig eljutottak. Így felszabadulás utáni irodalmunk reprezentatív alakjainak érdembeli tárgyalását sok esetben a két világháború közti fejezet végzi el. Valószínűleg részben ebből következően *Tóth Dezső* nem vállalkozott egyes írói portrék és egyes irányzatok megírására sem. Tanulmányában az 1945-től napjainkig terjedő időt négy önálló korszakra bontotta — 1945—1948; 1948—53; 1953—56; 1957-től napjainkig, — s azokon belül rövid társadalom- és irodalompolitikai általános helyzetelemzés után műfajok — 1) regény, novella, 2) líra, 3) dráma — azon belül pedig témák szerint csoportosította anyagát. Az irodalmi anyag elrendezésében lényegében formális szempontokat alkalmazott, s az ebből adódó ahisztórikus jelleget a bevezető fejezetek nem tudták ellensúlyozni.

Elsősorban ilyen szempontból elemezte a tanulmányt nagy részletességgel a kijelölt korrefereus: *Diószegi András*. Kifejtette: a periodizáció — melynek korszakhatáiraival egyetértett — önmagában nem elég a történetiség érzékeltetésére. Az egyes témákon belül nem érvényesül a kronológia, a művek mellett nem szerepelnek a megjelenési dátumok s nem derülnek ki a tanulmányból az egyes témák korszakokon túli összefüggései. Nem tükrözi kellőképpen a tanulmány az irodalmi életünkön végigvonuló nagy belső mozgást, az írói tábor korszakonkénti beszűkülését, illetve kibővülését, egyes írók előtérbe kerülését, illetve visszavonulását. A tanulmány igen nagy tényanyagot dolgoz fel, de azt áttekinthetőbb, megtanulhatóbb módszerrel kellene feldolgozni. Úgyanezt felveti a tanulmány stílusát illetően is. Javasolja a bevezető fejezetek társadalom- és irodalompolitikai elemzését az egyes művészeti ágak helyzetének rövid elemzésével kiegészíteni.

Béldi Miklós hozzászólása bevezetőjeként leszögezi, hogy *Tóth Dezső* az irodalom fő vonalaiban helyesen, megbízhatóan elemzi, periodizációs felosztásával egyetért, általános irodalompolitikai bevezetőit jónak tartja. Alapvető problémaként kifejti: *Tóth Dezső* az egész 1945 utáni irodalmat bizonyos fokig nivellálja; az irodalom önálló léte, belső törvényszerűségei, kudarcai és nagy sikerei nem eléggé világosan fejeződnek ki a tanulmányban. Nem derül ki elég világosan, hogy ki az igazi nagy alkotó s ki a középszerű. Műfaji és tematikai szempontok alapján, minden magyar művet számbavesz s a nagy anyag felsorolása mellett az arányok nem érvényesülnek az értékeknek megfelelően, jelentéktelen alkotók felemelődnek, nagy eredmények elcsikkadnak. Egészen eltérő karakterek és értékek kerülnek egy sorba, ami az eligazodást rendkívül megnehezíti. Másik elvi megjegyzése: a szerző túlfeszíti, kánonná emeli a szocialista jelleg és az esztétikum ellentmondását, olyan lezárással, hogy az esztétikum másodrendűvé degradálódik. Javasolja erősen szűkíteni a szerzői névsort és bővíteni az egyes irányzatok, s a korszakra legjellemzőbb művek elemzését.

Nagy Péter elismerőleg nyilatkozik a szerző munkájáról, a teljességre törekvéséről. Megjegyzi azonban, hogy ez az erénye ugyanakkor gátjává vált a feladat sikeres megoldásának. A periodizációval egyetért, de erősen bírálja az egyes korszakok tárgyalása közti aránytalanságokat: pl. az 1957-től napjainkig terjedő korszak annyi terjedelmet kapott, mint a többi három korszak együttvéve. Módszerként javasolja az egyes korszakokat úgy felépíteni, hogy kiemelni a periódus reprezentáns alkotóját (1945—48-ig: Déry; 1948—53: Benjámin; 1953—56: Juhász Ferenc), s ezek köré kikristályosítani az egész korszakot — erősen megrosztálva a többi írói névsort.

Ferenczi László számszerű adatokkal bizonyította a teljességigényből adódó következetlenségeket. (162 író, ill. irodalomtörténészt sorol fel a tanulmány, de nincs köztük Füst Milán, Hajnal Anna, Balázs Béla, nem esik szó Nagy Lajos korszakot jelentő novelláiról, Illyés Gyula Bulgáriai útinaplójáról stb.) Bírálja a szerzőt, amiért átvészi az elterjedt irodalomtörténeti legendát a „minőségi hallgatás”-ról, szükségesnek tartja az 1945—48 szakasz részletesebb elemzését.

B. Nagy László kifejti, hogy az 1945 utáni „minőségi hallgatás” nem is legenda, hanem a dogmatikus irodalomszemlélet átvétele. A kis periódusos felosztással szemben egy fejezetben javasolja tárgyalni az 1945—56-os szakaszt olyképpen, hogy egy irodalomelméleti és politikai hosszmetsetben tárgyalta bevezető után minden periodizáció nélkül kellene feldolgozni az egyes szerzőket. Déry „Felelet”-jének elemzésével nem ért egyet, s a vázlatnál nagyobb szerepet tulajdonít a felszabadulással foglalkozó regényeknek.

Bóka László jellemzése szerint a tanulmány elvontsága, az anyag szétszórtsága, a történeti szempontok következetlen végigvitele következtében nem tankönyv, inkább vitairat jellegű. Hiányolja, hogy nem foglalkozik a szükségesnek megfelelő mértékben irodalomelméleti-esztétikai kérdésekkel — egy felszabadulás utáni irodalomtörténet nem képzelhető el a szocialista realizmusnak, mint esztétikai fogalomnak elemzése nélkül — bírálja, amiért elmosza a dogmatikus korszak sok esetben helyes elvekből kiinduló irodalompolitikájának súlyos gya-

korlati következményeit. Az objektív történeti képhez ennek kimondása is hozzátartozik. Javasolja feldolgozni röviden a publicisztika, kritika, rádió, film történetét is.

Tóth Dezső válaszában az elhangzott kritikai észrevételek nagy részét elfogadta, tanulmányát — amit nem véglegesnek, hanem műhelytanulmánynak szánt — ennek értelmében átdolgozza.

Szabolcsi Miklós a következőkben összegezte a vita tanulságait: az 1945—48 közötti korszakot árnyaltabban kell bemutatni, a demokratikus tendenciák megértőbb elemzésével. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ez volt az a korszak, amikor ellenforradalmi tendenciák is nyílt hangot kaptak. — 1949—53: elemzőbben és ugyanakkor határozottabban kell kimutatni a dogmatikus irodalompolitika elveit és gyakorlatát. — Az abszolút irodalmi értékek kiemelésével erősen szelektálni kell az írói névsort. — Továbbra is követendő a tanulmány alapvető igénye: a szocialista irodalom történetére való koncentráció, a keletkező, új, szocialista eszmeiségű értékek kiemelése, középpontba állítása. Javasolja: a tanulmány bevezetőjében térjen ki a kor irodalomtörténete megírásának nehézségeire. Az összefoglalásban pedig összegezze, hogy az egész korszak milyen új eredményeket hozott a magyar irodalomban. A rokonszomszágok közül képzőművészeti és zenetörténeti összefoglalásra nincs mód, de megoldható és megoldandó a film- és rádiótörténetnek a tanulmányba való bedolgozása.

Varga Rózsa

Az előkészületben levő Régi Magyar Próza Emlékek című kiadványsorozatról

Már évek óta mind erőteljesebben merül fel az igény a tudományos élet és az egyetemi oktatás részéről, hogy a *Régi Magyar Költők Tára* verses szövegeinek közreadása mellett a XVI—XVIII. század értékes, nagyobb részt kéziratban maradt próza szövegei is kiadásra kerüljenek. Régi irodalmunk próza alkotásainak minimális hozzáférhetősége, valamint az idevágó irodalomtörténeti feldolgozó munkák kis száma folytán a közvélemény hovatovább hajlamos a helyes aránynál is lejjebb értékelni prózatermésünket, holott e műfajban is megbecsülendő értékrendet mutatnak az ismert s a még fel nem tárt szövegek. Igen nagy, ma még egészében alig áttekinthető, de így is nyilvánvaló, hogy értékekben gazdag, műfajilag szerteágazó anyag (pl. népkönyvek, emlékiratok, publicisztika, anekdota, különböző széppróza igényű szövegek) vár még közelebbi vizsgálatra.

A *Régi Magyar Próza Emlékek* kiadványsorozatának terve már évekkal ezelőtt felmerült. Már ekkor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke — Tolnai Gábor kezdeményezésére és irányításával — hozzáfogott az anyag felméréséhez, rendezéséhez és egyes művek konkrét feldolgozásához. Később, 1963 elején olyan kedvező elhatározás született, hogy a szegedi és debreceni tudományegyetemek magyar irodalomtörténeti tanszékeinek bevonásával átfogóbb terv készüljön, és hogy így a megvalósítás is nagyobb erővel s gyorsabb ütemben indulhasson meg. Hosszú előzetes tervező és szelektáló munka után ma már az Akadémia I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága által elfogadott terv alapján az egyes kötetek előkészítése folyik.

Tervünket elsősorban a tudományos, illetőleg az egyetemi oktatást szolgáló célok határozzák meg. Ennek megfelelően a kiadás jellege szigorúan a kritikai kiadások kialakult elveit követi, bár anyaga miatt a sorozat így is számíthat a szélesebb érdeklődés igényeire. Önálló, önmagában is olvasható szövegek kerülnek ugyanis sorra: a tisztán csak filológiaiul érdekes szövegek közlésétől eltekintve a sorozat, illetőleg csak a lényegbevágókat adná függelékben. Mindez kötethez hosszabb, tudományos igényű, érdekelő előszót írnak a kötetek sajtó alá rendezői.

A sorozat szerkesztését a három említett egyetem professzorai (Tolnai Gábor, Szauder József, Bán Imre) irányítják, az egyes kötetek gondozását pedig túlnyomórészt a tanszékek oktatói — esetlegesen külső szakemberek bevonásával — végzik, akik egyszersmind ugyanazon témákban folytattak már kutató munkát.

A sorozat alapanyagát elsősorban a kiadatlan, kéziratban maradt vagy nyomtatásban régen, hiányosan, nem megfelelő módon közreadott, nehezen hozzáférhető, kizárólag magyar nyelvű munkák teszik. Nem szerepelnek a tervezetben azok a művek, amelyek a *Magyar Századok* és a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* c. sorozatban, vagy egyéb új kiadványban, bár nem teljes tudományos igényvel, de folyamatosan mégis megjelennek. Idővel természetesen éppen a hiányos filológiai apparátus teljessé tétele érdekében szükséges lesz ezeknek a köteteknek is e sorozat elvei szerinti kritikai kiadása. Minthogy még több évtizedes perspektívában is csak kiemelt szöveg egységek közreadásáról lehet szó (pl. egy kisebb műfaj: népkönyvek, egy-egy szerző életműve, mint Szepsi Csombor Mártoné), a rendelkezésünkre álló művek sorra-

kerülésében döntő a minőségi színvonal. Arra törekszik ugyanis a szerkesztés, hogy a kötetek kiválasztásában a legszükségesebb igényeket kielégítő, a legfontosabb, valamint a legreprezentatívabb szerzők és művek kerüljenek az éltre, mintegy típusokat mutatva be egy-egy műfaj, vagy egy-egy jelegzetes prózaí stílusirányból. Később, egy hosszúlejárati tervben már majdnem a teljességgel igénye s felmerülhet, addig azonban a teljes bibliográfiai feldolgozásra kell törekednünk (pl. az emlékiratok, naplók stb. terén is). Mindenesetre, a jelen kezdeményezéssel is lehetőség kínálkozik arra, hogy irodalmilag becses, nemegyszer meglepetéssel szolgáló művek is felszínre jussanak a sokszor még ismeretlen prózaí szövegekből. Egy-egy kötetben belül nem válogatott s nem is szemelvényes művek kiadása kap helyet, hanem a lehetőségek szerint egy teljes életmű, vagy egy-egy munka teljes anyaga.

Az adott személyi és tárgyi lehetőségek felmérése után jelenlegi tervünk mintegy tíz éves időtartamra határozza meg a konkrét célkitűzéseket. Eszerint a tíz év alatt 10—12 kötet, egyedenként 25—25 ívnyi anyag elkészítésére számíthatunk, és már 1964-re 2—3 kötet kéziratának benyújtása biztosítottnak látszik. (Pl. Szepsi Csombor Márton és Ecsedi Báthori István munkái.) A tervbe vett, nagyobb részt már munkába vett, s különböző fokon előrehaladt stádiumban levő munkák — itt csak éppen érintve a témakört — a következők (zárójelben a kötetek gondozói): A) A budapesti egyetem részéről: *A XVI. századi magyar népkönyvek* anyaga (Bóta László), Darholz Kristóf *Novissima Tuba* című, magyar nyelvű munkája (Komlószy Tibor), Szenczi Molnár Albert: *Discursus de summo bono (Az legfőbb iorol)* (Tolnai Gábor), *Magyar Justus Lipsius, De Constantia* és a *Politica* c. művek. (Tárnóc Márton), *Hermányi Dienes József összegyűjtött írásai* (Gyenis Vilmos), *Faludi Ferenc szépprózája* (Vörös Imre); B) A szegedi egyetem részéről: *Szepsi Csombor Márton összegyűjtött írásai* (Kovács Sándor Iván), *Ecsedi Báthori István munkái* (Nagy Barna és Keserű Bálint), *A XVII. század politikai publicistikája* (Kaposi Márton és Kulcsár Péter); C) A debreceni egyetem részéről: *A római irodalom magyar nyelvű fordításai 1711-ig* (Havas László), Kecskeméti A. János munkáiból *Az Dániel Propheta Könyveinek. . . igaz magyarázattya* (Szuromi Lajos), *Régi magyar adagiumgyűjtemények Faludi Ferencig* (Bán Imre).

Gyenis Vilmos

B. Szabó György

(1920—1963)

Akik még az Eötvös Collegiumból emlékeznek rá, a kevés szavú diákra emlékezhetnek, aki — ha éjfeleken túl parázsló vitáink történetesen a metafizika felé csapongtak — mindig isten létezése ellen szavazott, akár Pascal érveivel szemben is; vagy az összehúzott szemű festőre, aki pipájával mutogatva magyarázta a Ménesi út kertjeiben Van Gogh képeinek szigorú vonalszerkezetét; és emlékezhetünk különös kiruccanásaira, amikor — a háború vége felé — el-eltűnt néhány hétre, esetleg egy kölcsönkért télikabátban, melyet tulajdonosa golyóktól átluggatva kapott vissza, és csak később tudtuk meg, amit csupán sejtettünk akkor; hogy veszélyes partizánküldetésben járt el.

E régi emlékképeket egy hír idézi fel most, megelevenítve egykori mozgalmasságukat s meg is dermesztve tüstént: a halál híre. B. Szabó György, a noviszádi főiskola tanára, a Híd szerkesztője, a „Tér és idő” című tanulmánykötet írója, a jugoszláviai magyarság szellemi életének egyik legfőbb serkentője, meghalt. Munkatársai, odaát, a Híd emlékszámban, visszhangos búcsút vettek tőle, s gyászukban osztozunk mi is. Mert amit B. Szabó György maga után hagyott — értekezéseit Vörösmarty, Arany, Mikszáth, Ady, József Attila, Rippl-Rónai, Dési Huber István stb. művésztéréről vagy kutató keze vonásait „fekete tussal fehér papíron” — az, noha inkább szelleme nyugtalan szándékairól, mint kiérlelt eredményeiről tanúskodik, az egyetemes magyarságé és az oszthatatlan szabadságé, melynek kurta évei alatt mindenkor, a fegyverek csattanása közben éppúgy, mint a katedrán vagy a festőállvány mellett, rajongója volt. Rajongását csak a halál olthatta ki, megfosztva őt nagylátni tervei bevezetésétől, minket hajdani barátait, nosztalgikus ifjúkorunk társától. Ő már nem emlékezhetik miránk; mi megőrizzük őt, míg magunk is el nem enyészünk a térben és az időben.

Lukácsy Sándor

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

A kézirat nyomdába érkezett: 1964. I. 16. — Példányszám: 1000 — Terjedelem: 11,5, (A/5) ív

64.58273 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Барта, Й.</i> : Темный мир странного поэта (Оценка творчества Лайоша Тольнаи) (Первая часть сообщения)	133
<i>Фрид, И.</i> : Примечания к эпосу «Бегство Залана»	152
<i>Шимон, З.</i> : Восточные отношения поэзии Лёринца Сабо	162
<i>Кепеш, Г.</i> : Следы венгерской первобытной мозгий (Вторая часть сообщения)	171

Краткие сообщения

Литературные данные и материалы

<i>Боржак, И.</i> : К источникам поэзии Зриньи	209
<i>Жиндель, Э.</i> : Письма Яноша Бачаньи из Парижа к Иоганну Георгу Мюллеру (Вторая часть сообщения)	216
<i>Послерь, Д.</i> : Деятельность литературоведческого общества молодых литературоведов (1933—1936)	229

Обзор

Автобиография Каты Бетлен (<i>Виндиш, Э. В.</i>)	237
Сочинения Михая Вёрешмарти, тт. 1—3. (<i>Феньё, И.</i>)	239
Дьюла Иейш: Шандор Петефи (<i>Тёрё, Дь. Х.</i>)	244
Оскар Геллерт: Жизнь Поэта (<i>Варга, К.</i>)	247
Паль Панди: «Потопленная» литература? (<i>Ботка, Ф.</i>)	250

Хроника

TABLE DES MATIÈRES

<i>Barta J.</i> : L'univers ténébreux d'un écrivain étrange (rendement der compte sur Louis Tolnai) (Premie article)	133
<i>Fried I.</i> : Annotations sur Zalán futása	152
<i>Simon Z.</i> : Les rapports orientaux de la poésie de Lőrinc Szabó	162
<i>Képes G.</i> : Les traces de la poésie primitive hongroise (Secondarticle)	171

Notes

Documentation

<i>Borzsák I.</i> : Sur les sources de Zrínyi	209
<i>Zsindely E.</i> : Les lettres parisiennes de János Batsányi à Johann Georg Müller (Deuxième article)	216
<i>Poszler Gy.</i> : Activité de l'Association de Science Littéraire des jeunes historiens littéraires (1933—1936)	229

Review

Mémoires de Catherine Bethlen (<i>V. Windisch É.</i>)	237
Les oeuvres complètes de Mihály Vörösmarty Vol. I—III. (<i>Fenyő I.</i>)	239
Gyula Illyés: Sándor Petőfi (<i>H. Törő Gy.</i>)	244
Oszkár Gellért: Vie d'un écrivain (<i>Vargha K.</i>)	247
Pál Pándi: Une littérature engloutie? (<i>Botka F.</i>)	250

Chronique

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete gondozásában megjelenő

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

c. sorozat

(Szerkeszti *Bodnár György* és *Szabolcsi Miklós*)
eddig megjelent kötetei:

1. <i>Péter László</i> : Espersit János Bp. 1955. 88 l.	8.— Ft
2. <i>Varga Imre</i> : Szádeczky: Miscellanea Bp. 1955. 84 l.	8.— Ft
3. <i>Forgács László</i> : Bajza és Belinszkij Bp. 1955. 104 l.	8.— Ft
4. <i>Fenyő István</i> : Az Aurora Bp. 1955. 154 l.	12.— Ft
5. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i> : A drámaíró Csokonai Bp. 1956. 84 l.	8.— Ft
6. <i>Hegedűs Nándor</i> : Ady Endre Nagyváradon Bp. 1956. 160 l.	16.— Ft
7. <i>Komlós Aladár</i> : Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében Bp. 1956. 116 l.	12.— Ft
8. <i>Fejős Imre</i> : Vörösmarty arca Bp. 1956. 60 l.	8.— Ft
9. <i>Trócsányi Zsolt</i> : A nagyenyedi kollégium történetéhez (1831—1841) Bp. 1957. 88 l.	8.— Ft
10. <i>Eckhardt Sándor</i> : Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből Bp. 1957. 106 l.	12.— Ft

11. <i>Gergely Pál</i> : Arany János és az Akadémia Bp. 1957. 146 l.	16.— Ft
12. <i>Baránszky Jób László</i> : Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye Bp. 1957. 104 l.	12.— Ft
13. <i>Busa Margit</i> : A Thököly-kódex és kuruckori versei Bp. 1958. 104 l.	12.— Ft
14. <i>Waldapfel József</i> : Gorkij és Madách Bp. 1958. 52 l.	8.— Ft
15. <i>Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő</i> : Vajda János levelei Milkó Izidorhoz Bp. 1958. 48 l.	7.— Ft
16. <i>Sükösd Mihály</i> : Tudós Weszprémi István Bp. 1958. 100 l.	12.— Ft
17. <i>Vörös Károly</i> : Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez Bp. 1958. 74 l.	9.— Ft
18. <i>Gáldi László</i> : Szenczi Molnár Albert zoltárverse Bp. 1958. 132 l.	15.— Ft
19. <i>Mezei Márta</i> : Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában Bp. 1958. 96 l.	12.— Ft
20. <i>Fekete Sándor</i> : Petőfi, a segédszerkesztő Bp. 1958. 98 l.	12.— Ft
21. <i>Rejtő István</i> : Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon Bp. 1958. 116 l.	15.— Ft
22. <i>Nagy Péter</i> : Szabó Dezső indulása Bp. 1958. 148 l.	20.— Ft
23. <i>Fónagy Iván</i> : A költői nyelv hangtanából Bp. 1959. 292 l.	35.— Ft
24. <i>Pogány Péter</i> : Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán I. Bp. 1959. 198 l.	26.— Ft
25. <i>J. Mišianik—Eckhardt S.—Klaniczay T.</i> : Balassi Bálint szép magyar komédiája Bp. 1959. 208 l.	26.— Ft
26. <i>Hegedüs Nándor</i> : Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját Bp. 1959. 60 l.	7.— Ft
27. <i>Rejtő István</i> : Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák Bp. 1959. 108 l.	14.— Ft
28. <i>Fenyő István</i> : Reformkori irodalmunk az egy korú orosz sajtó tükrében Bp. 1959. 104 l.	15.— Ft
29. <i>Radó György</i> : Majakovszkijról Bp. 1960. 136 l.	15.— Ft
30. <i>Zimándi István</i> : Péterty Jenő és baráti köre Bp. 1960. 102 l.	14.— Ft
31. <i>Sájrán Györgyi</i> : Arany János és Rozvány Erzsébet Bp. 1960. 176 l.	24.— Ft
32. <i>Csanda Sándor</i> : A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai Bp. 1961. 224 l.	28.— Ft
33. <i>Mezősi Károly</i> : Petőfi családja a Kiskunságban Bp. 1961. 126 l.	17.— Ft
34. <i>Geréb László</i> : A munkásügy irodalmunkban Bp. 1961. 180 l.	28.— Ft
35. <i>Csukás István</i> : Ady Endre a szlovák irodalomban Bp. 1961. 152 l.	16.— Ft
36. <i>Merényi Oszkár</i> : Ismeretlen és kiadatlan Kőlcsey dokumentumok Bp. 1961. 200 l.	26.— Ft
37. <i>Kiss Ferenc</i> : A beérkezés küszöbén (Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága) Bp. 1962. 156 l.	20.— Ft
38. <i>Zrínszky László</i> : A Magyar Tanácsköztársaság emléke költésztünkben 1919—1945 Bp. 1962. 150 l.	18.— Ft
39. <i>Csapláros István</i> : Kraszewski és Magyarország Bp. 1963. 160 l.	20.— Ft
40. <i>Varga József</i> : Ady útja az „Új versek” felé Bp. 1963. 94 l.	12.— Ft
41. <i>Lengyel Géza</i> : Magyar újságmagnások Bp. 1963. 196 l.	24.— Ft
42. <i>Baranyi Imre</i> : A fiatal Madách gondolatvilága Bp. 1963. 150 l.	16.— Ft
43. <i>Tamás Attila</i> : Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig Bp. 1964. 166 l.	20.— Ft

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítói helyein is.)